

॥ શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતે ॥

અક્ષરધિપતિ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ

શ્રી સહજાનંદ સ્વામી

ભગવાત શ્રી સ્વામિનારાયણ

વિસ્તૃત જીવન અને કાર્ય

(આ.સં. ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૫, સન ૧૮૦૩ થી ૧૮૦૯)

: પ્રેરક :

બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

: લેખક :

હર્ષદરાય ત્રિભુવનદાસ દવે

: પ્રકાશક :

સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ

શાહીબાગ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૪

BHAGWAN SHRI SWAMINARAYAN, PART 2

(Biography of Parabrahman Purushottam Bhagwan Shri Swaminarayan)

By Harshadrai T. Dave

Inspired by: HH Pramukh Swami Maharaj

Presented by:

B.A.P.S. SWAMINARAYAN SANSTHA
Shahibaug, Amdavad - 380 004. India.

Publishers:

SWAMINARAYAN AKSHARPITH
Shahibaug, Amdavad - 380 004. India.

7th Edition:

May 2019. Copies: 3,000 (Total copies: 29,000)

Copyright: ©SWAMINARAYAN AKSHARPITH

All rights reserved. No part of this book may be used or reproduced in any form or by any means without permission in writing from the publisher, except for brief quotations embodied in reviews and articles.

ISBN: 978-81-7526-917-0

રજૂકર્તા : બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થા
શાહીબાગ, અમદાવાદ — ૩૮૦ ૦૦૪

પ્રેરણામૂર્તિ : બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

લેખક : હર્ષદરાય ત્રિ. દવે

સૂચના : કોપીરાઈટ : ©સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ

આ પુસ્તકના કોઈપણ અંશો કોઈપણ સ્વરૂપે રજૂ કરવા માટે પ્રકાશકની લેખિત પરવાનગી મેળવવી અનિવાર્ય છે.

સાતમી આવૃત્તિ : મે ૨૦૧૯

પ્રત : ૩,૦૦૦ (કુલ પ્રત : ૨૯,૦૦૦)

મુદ્રક અને પ્રકાશક :

સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ

શાહીબાગ, અમદાવાદ — ૩૮૦ ૦૦૪

અનુક્રમણિકા

ઉદ્ગીથ ૧ : માણાવદરમાં ધર્મસભા

● આ.સં. ૧૮૬૦ (સન ૧૮૦૩-૧૮૦૪)

ધર્મસભા	૨
ભાંટવાના નવાબ શ્રીહરિનાં દર્શને.....	૩
ભેખ સદાવ્રતો તોડે છે.....	૫
ભાંડેરમાં જળઝીલણી અને શ્રાદ્ધપક્ષ	૬
શ્રીહરિ ભાંડેરમાં નવરાત્રનું રહસ્ય સમજાવે છે	૬
શ્રીહરિ જમનાવડમાં	૮
કાર્તિક પૂર્ણિમાનો અલૈયા મોડામાં ઉત્સવ	૧૦

ઉદ્ગીથ ૨ : રઘુનાથદાસે ઉપાડેલી ઉપાધિ

રઘુનાથદાસે આદરેલી ઉપાધિ.....	૧૪
ડાંગરામાં ખીમા પટેલને ઘેર	૧૬
કચ્છના સુંદરજી સુથારની શ્રીહરિએ કરેલી કસોટી.....	૧૭
શ્રીહરિના સંતો ઉપર ભેખે વર્તવેલો ત્રાસ.....	૨૩

ઉદ્ગીથ ૩ : શ્રીહરિનો પાંચાળમાં પ્રવેશ

માંચાખાયરનું શ્રીહરિને આમંત્રણ.....	૨૪
કરિયાણામાં શ્રીહરિ.....	૨૫
હરજી ઠક્કર મહારાજને મળે છે	૨૮
ગઢપુરની પુણ્યવતી ભૂમિમાં	૨૯
શ્રીહરિને કુંડળનાં રાઈબાઈનું આમંત્રણ.....	૩૩
ગજા ગઢવી પૂર્ણાનંદ બને છે	૩૭
મેમકા છોડી દેજો	૩૯

ઉદ્ગીથ ૪ : બોચાસણ : શ્રીહરિનું લક્ષ્ય

શ્રીહરિ બાપુબાઈના આમંત્રણથી વડતાલ પધારે છે.....	૪૩
---	----

જોબનને ભગવાનનો ઘોડો ઉપાડવાનું મન થાય છે	૪૬
શ્રીહરિ ઉમરેઠમાં	૪૮
ગોવિંદ સ્વામીને માયા મૂર્તિમાન મળે છે	૫૦

ઉદ્ગીય ૫ : રઘુનાથદાસ વિમુખ થાય છે

જેતલપુરમાં રઘુનાથદાસે કરેલી ઉપાધિનું પ્રશમન	૫૩
શ્રીહરિ રઘુનાથદાસને સમજાવે છે	૫૬
શ્રીહરિ રઘુનાથદાસને વિમુખ કરે છે	૫૮
ભાદરામાં વસંતોત્સવ	૬૦
ઊંડવતી નદીમાં શ્રીહરિની લીલા	૬૧

ઉદ્ગીય ૬ : કચ્છનો સત્સંગ

શ્રીહરિ સાથે કચ્છના ભોમિયા લાલજી સુથાર	૬૪
લાલજી ભક્ત નિષ્કુળાનંદ બને છે	૭૨
ભુજમાં સુંદરજી સુથારને ઘેર	૭૬
કૃપાનંદ સ્વામી અને વીરભદ્રાનંદ સ્વામી	૭૭
આજ સુદર્શનચક્ર ઘરોઘર આપ્યું છે	૭૮
લાઘીમાને શ્રીહરિના સ્વરૂપનો નિશ્ચય	૭૮
માનકૂવામાં આદાભાઈને સત્સંગ	૮૧
તારી સાત પેઢીમાં કોઈને અમે સાધુ કરવાના નથી	૮૨
શ્રીહરિ વર બની પોંખાયા	૮૨
રામપરમાં શ્રીહરિનું વર્ણોદ્ગ્રેષ્ઠ દર્શન	૮૩
કચ્છની રાજકીય પરિસ્થિતિ	૮૪
ભુજમાં હરિજયંતીનો ઉત્સવ	૮૫

ઉદ્ગીય ૭ : સોરઠ-હાલારમાં વિચરણ

જૂનાગઢમાં માયાની ઉપાધિ	૮૮
કાલવાણીમાં ભીમ એકાદશીનો સમયો	૯૦
શ્રીહરિના સંતોને ભેખે કરેલી ઉપાધિ	૯૧

● આ.સં. ૧૮૬૧ (સન ૧૮૦૪-૧૮૦૫)

શ્રીહરિ ગોંડળમાં	૯૮
------------------------	----

ઉદ્ગીથ ૮ : સરઘારથી પાંચાળમાં પ્રવેશ

સરઘારમાં જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ.....	૧૦૩
સર્વ અનર્થનું મૂળ લોભ.....	૧૦૪
સરઘારમાં બ્રાહ્મણોની ચોરાશી	૧૦૫
એભલખાયરને ભગવાન પ્રગટ્યા તે સમાચાર મળે છે.....	૧૦૮
સરઘારમાં દશેરા, દિવાળી અને અન્નકૂટના ઉત્સવો.....	૧૧૦

ઉદ્ગીથ ૯ : શ્રીહરિ કારિયાણીમાં

શ્રીહરિના સ્વરૂપનાં દિવ્ય દર્શન	૧૧૩
માંચાખાયર દૂતને ગઢપુર મોકલે છે	૧૧૫
એભલ પરિવાર કારિયાણીમાં.....	૧૧૭
કારિયાણીમાં તળાવ ગળાવ્યું.....	૧૨૦

ઉદ્ગીથ ૧૦ : શ્રીહરિનું ગઢપુરમાં આગમન

જીવાખાયરના દરબારમાં ફૂલદોલોત્સવ	૧૨૮
---------------------------------------	-----

ઉદ્ગીથ ૧૧ : ગઢપુરમાં મહારાજનો પ્રૌઢ પ્રતાપ

ભાવનગરના દરબારમાં ગઢવી લાડુદાન કવિ	૧૩૨
લાડુદાનજી ગઢડા પધારે છે	૧૩૬
ધન્ય આજની ઘડી.....	૧૩૮

ઉદ્ગીથ ૧૨ : શ્રીહરિનું પાંચાળમાં વિચરણ

કાળા મકવાણાને શ્રીહરિ માયા બતાવે છે	૧૫૦
ગઢપુરમાં ભીમ એકાદશીનો ઉત્સવ	૧૫૩
નીલકંઠ મહાદેવનો ઈતિહાસ	૧૫૪
લાખણકામાં	૧૫૪
ઈંગોરાળામાં	૧૫૫
પાટીમાં.....	૧૫૫
કારિયાણી તથા કુંડળમાં.....	૧૫૫
સારંગપુરમાં.....	૧૫૬

બોટાદમાં.....	૧૫૯
સુરાખાયરના ભાવ પૂરા કર્યા.....	૧૬૧
● આ.સં. ૧૮૬૨ (સન ૧૮૦૫-૧૮૦૬)	
ગઢપુરમાં જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ	૧૬૨
એભલખાયરને શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં વિષ્ણુનાં દર્શન થાય છે.....	૧૬૩
શ્રીહરિની ઈચ્છાથી સંતોને પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થાય છે	૧૬૭

ઉદ્ગીય ૧૩ : વાસુદેવ નારાયણની પ્રતિષ્ઠા

શ્રીહરિનો પ્રથમ મંદવાડ.....	૧૭૩
લોયામાં વસંતનો ઉત્સવ.....	૧૭૬
સિદ્ધપુરનો સમૈયો.....	૧૮૧
પ્રતિષ્ઠાવિધિ	૧૮૪
જીવુબાના લાલજી દૂધ પી જાય છે	૧૮૭
બાપુ એભલખાયર જીવુબા, લાડુબાને લગ્ન કરી લેવા સમજાવે છે.....	૧૮૧
જીવુબા અને લાડુબાને સાસરે વળાવ્યાં.....	૧૮૨
ગઢપુરમાં હરિજયંતી ઉત્સવ	૧૮૩

ઉદ્ગીય ૧૪ : ગુજરાત તરફ પ્રયાણ

મૂળખાયર હોકો ફોડી નાંખે છે.....	૧૯૬
કાનદાસને અસંખ્ય વિમાનો દેખાય છે	૧૯૭
સીંજીવાડામાં	૧૯૮
વસોમાં	૨૦૦
જીવનમુક્તા ગામ બગાડશે.....	૨૦૦
વિષ્ણુદાસના આવાસમાં.....	૨૦૧
શ્રીહરિ તખા પગીનો હાથ પકડે છે	૨૦૨
આતતાયીઓ આગળ અહિંસા એ નામદર્દઈ છે	૨૦૩
ધર્મ કરવાને અર્થે પણ ચોરી ન કરવી.....	૨૦૪
તીર્થરાજ વરતાલમાં.....	૨૦૪
વરતાલમાં મહારાજે જણાવેલો પ્રૌઢ પ્રતાપ	૨૦૫
મૂળખાયર અફીણ ફેંકી દે છે	૨૦૬

શ્રીહરિ ઉમરેઠમાં	૨૦૮
મહારાજ ખોડાભાઈને સ્મૃતિ કરાવે છે.....	૨૧૧
બુધેજમાં હરિસરોવર તીર્થ.....	૨૧૧

ઉદ્ગીથ ૧૫ : ગઢપુરમાં પુનઃ આગમન

● આ.સં. ૧૮૬૩ (સન ૧૮૦૬-૧૮૦૭)	
અગત્રાઈમાં જન્માષ્ટમી ઉત્સવ.....	૨૧૭
તું ઢેઢ નથી પણ આત્મા છું	૨૧૮
મહારાજ નારણજીને જનોઈ દે છે.....	૨૨૦
ગઢપુરમાં અન્નકૂટ ઉત્સવની તૈયારી.....	૨૨૨
વાસુદેવ નારાયણ સમક્ષ પ્રથમ અન્નકૂટોત્સવ.....	૨૨૪
ધર્મ રહેશે તો ભક્તિ રહેશે.....	૨૨૫
ભક્તિ ને ધર્મ બંને હશે તો અમે રહીશું.....	૨૨૫
ભૂગોળ-ખગોળ સંબંધી મહારાજ પત્ર લખાવે છે	૨૨૮
દાદાખાચરના બીડનું માહાત્મ્ય.....	૨૨૯
ગઢપુરમાં વસંતોત્સવ.....	૨૩૦

ઉદ્ગીથ ૧૬ : જૂનાગઢમાં હરિનવમીનો ઉત્સવ

બોદો કમાનગર	૨૩૨
બાળહત્યા બંધ કરાવી.....	૨૩૩
તમે કેવા સત્સંગી થયા છો?.....	૨૩૫
ધોરાજીમાં ફૂલદોલનો ઉત્સવ.....	૨૩૭
ફકીર હોય તો આવવા ધો.....	૨૪૧
જૂનાગઢમાં શ્રીહરિનું અદ્ભુત સ્વાગત.....	૨૪૨
ચારણ ગઢવી દેવાનંદ બને છે.....	૨૪૪
નવાબ સાહેબની કચેરીમાં શ્રીહરિની પધરામણી.....	૨૪૮
બાઉબાઈનો સંકલ્પ મહારાજ પૂરો કરે છે.....	૨૫૦
મહારાજ એકસાથે જુદા જુદા હરિભક્તોને ઘેર થાળ જમે છે	૨૫૩

ઉદ્ગીથ ૧૭ : કાલવાણીમાં સંતોને પરમહંસની દીક્ષા

નરસિંહ મહેતાના ચોરે.....	૨૫૫
--------------------------	-----

ધ્રાંગધ્રામાં મુક્તાનંદ સ્વામીને વેરાગી બાવાઓ મારે છે	૨૫૮
વેરાગીઓનો ત્રાસ.....	૨૫૯
પાંચસો સંતોને પરમહંસ દીક્ષા	૨૬૦

ઉદ્ગીય ૧૮ : વ્હાલે વખડી વાંસળી કાલિન્દીને તીર

ગઢપુરવાસીઓને મહારાજના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનાં દર્શનની તાણ	૨૬૩
શેખજીને મહારાજ ઐશ્વર્ય આપે છે	૨૬૪
● આ.સં. ૧૮૬૪ (સન ૧૮૦૭-૧૮૦૮)	
મારું ભગવાનપણું સ્વી જાય છે.....	૨૬૫
કાળુ મકવાણાના ઝૂંપડામાં.....	૨૬૭
મહારાજ મકવાણાના પૂર્વજોનો મોક્ષ કરે છે	૨૬૯
ધૂર્જટિનું ધ્યાન છૂટી જાય છે	૨૭૦
મીણબાઈમાની ભક્તિ	૨૭૨
આ તો માણસ જેવા છે	૨૭૪
ભાગવતનું જ્ઞાન કામમાં ન આવ્યું.....	૨૭૫
હીરાભાઈને દિવ્ય દર્શન	૨૭૬
પુરુષોત્તમ નારાયણ અવતારોનું ઐશ્વર્ય દબાવી રાખે છે.....	૨૭૭
મુક્તોનાં લક્ષણો	૨૭૮
સાંગા બાબરિયાને ઘેર.....	૨૭૮
અમારે ભાદરા જલદી પહોંચવું છે.....	૨૭૯

ઉદ્ગીય ૧૯ : મહારાજ મૂળજી શર્માનો મહિમા કહે છે

આ મૂળજીમાં મીઠપ ભરી છે	૨૮૧
અક્ષરબ્રહ્મ જન્મોત્સવ : શરદ પૂર્ણિમા	૨૮૩
મહારાજને મૂળજીનું ઘેલું લાગ્યું છે.....	૨૮૩
મહારાજ મૂળજી શર્માનો મહિમા કહે છે.....	૨૮૫
અક્ષરનો મહિમા સમજાય ત્યારે પુરુષોત્તમનો મહિમા સમજાય.....	૨૮૬

ઉદ્ગીય ૨૦ : ભાદરાથી બે પગો લખ્યા - કચ્છમાં વિચરણ

સૌરાષ્ટ્રના જાણીતા દરબારો પરમહંસ થવા નીકળે છે	૨૮૨
ઘર તો હવે સળગી ગયું	૨૮૩

જે તારે એ જ સાચા સગા.....	૨૯૪
પરમહંસ ભયે મતવાલે.....	૨૯૬
મહારાજનું કચ્છમાં વિચરણ	૨૯૮
હમીરસરનો મહિમા.....	૩૦૦
મહારાજ નવા પરમહંસોને દંડવત્ કરે છે	૩૦૨
ત્યાગનું સાચું સ્વરૂપ	૩૦૫
સંતદાસજી બદરિકાશ્રમમાં ગયા.....	૩૦૬
તુમ ક્યા જીવનમુક્તા હૈ ?	૩૦૭
મહારાજ મલ્લકુસ્તીના દાવ બતાવે છે	૩૦૭
જગજીવન મહેતા.....	૩૦૮
મહારાજ જગજીવનના યજ્ઞમાં પધાર્યા.....	૩૧૦
વિશ્રામ ભગતના મઠની ખીચડી જમ્યા.....	૩૧૪
આ દહીંસરા ગોલોક તુલ્ય છે.....	૩૧૫
કેરામાં સદાબાને ત્યાં	૩૧૫
બળદિયામાં.....	૩૧૬
મહારાજ માંડવી પધાર્યા	૩૧૭
સ્વામિનારાયણનું ભગવાનપણું અહીં ઉતારી લઈશું.....	૩૧૭
લાડવા ખાવા છે કે ધૂળ ફાકવી છે	૩૧૮
બ્રહ્માનંદ સ્વામી ભગવાનની ગાદી ઉપર બેસે છે	૩૨૦
ખૈયાના પ્રશ્નો.....	૩૨૧
નિંગરા ! હળવો બોલ્ય, હળવો.....	૩૨૨
હી નિંગરો તો કનૈયો આપ	૩૨૩
ખૈયો મેરુ જેવડો ડગ્યો અને આ પથરો પણ ડગ્યો.....	૩૨૪
ભુજમાં અન્નકૂટોત્સવ	૩૨૫
મહારાજ બે સ્વરૂપે દર્શન દે છે	૩૨૭
દૃષ્ટિ દિવ્ય થાય એટલે દિવ્યતા દેખાય.....	૩૨૮
નવા થયેલા સંતોને ગૃહસ્થી થવાની આજ્ઞા	૩૩૦

ઉદ્ગીય ૨૧ : જામ સાહેબ મહારાજનું સ્વાગત કરે છે

શ્રીહરિની જામનગરમાં શોભાયાત્રા.....	૩૩૬
-------------------------------------	-----

કૌલમતવાદી બ્રાહ્મણો મહારાજને પ્રશ્નો પૂછે છે.....	૩૩૭
મહારાજ પંચાળામાં.....	૩૩૯
જૂનાગઢમાં.....	૩૪૦
શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા સાધુ મૂર્તિમાન બન્યા છે.....	૩૪૧
ખુશાલ ભટ્ટને મહારાજ ભાગવતી દીક્ષા આપે છે.....	૩૪૩
ગઢપુરમાં વસંતોત્સવ.....	૩૪૩
પીપળાવના પ્રભાશંકર.....	૩૪૪
દાદો તો કુળ-ઉજામણ છે.....	૩૪૫
કૃપા નથી, કૃપા નથી.....	૩૪૫
નરહરિ નેતરાં તાણે.....	૩૪૬
મુક્તાનંદ સ્વામી શ્રીપુરની વાત કરે છે.....	૩૪૭
રાજકોટ નરેશ સુરાજીરાજ મહારાજને આમંત્રણ આપે છે.....	૩૪૮

ઉદ્ગીય ૨૨ : ગઢપુરમાં ફૂલદોલ અને હરિનવમીના ઉત્સવો

દાદો તો ગગનમાં ઘોડા ખેલવે એવો થશે.....	૩૫૩
શિયાણીના શિવરામ ભટ્ટ શ્રીહરિને પ્રશ્નો પૂછે છે.....	૩૫૪
ગઢપુરમાં ફૂલદોલોત્સવ.....	૩૫૬
સારંગપુરમાં.....	૩૫૬
મહારાજ મુક્તાનંદ સ્વામીનો મહિમા કહે છે.....	૩૫૮
કારિયાણીમાં.....	૩૫૯
બૂડફૂંઠાં.....	૩૬૦
કુંડળમાં અમરા પટગરના દરબારમાં.....	૩૬૧
તમે સૌએ લોહીમાં સ્નાન કર્યું છે.....	૩૬૨
ગઢપુરમાં હરિનવમીનો ઉત્સવ.....	૩૬૩
મહારાજ ઝીઝાવદરમાં.....	૩૬૪
આખું બ્રહ્માંડ ફરી વળે, આવા સાધુ તમને ક્યાંય નહીં મળે.....	૩૬૪
આપ ખુદા છો.....	૩૬૬
ઝમરાળાના ગંગારામનું સ્વાર્પણ.....	૩૬૯
મહારાજ એક જ સમયે અનેક સ્વરૂપ ધારી ભક્તોને ઘેર જમે છે.....	૩૭૧
કંઠી એ આશરાની નિશાની છે.....	૩૭૨

પાંચ જણને નિયમ ધરાવી પછી જ જમવું.....	૩૭૩
જેતલપુરમાં પ્રથમ અહિંસક યજ્ઞ.....	૩૭૩
અમારા ગ્રહ જુઓ	૩૭૮

ઉદ્ગીથ ૨૩ : શેખજીને ઉન્માદ ચટે છે

● આ.સં. ૧૮૬૫ (સન ૧૮૦૮-૧૮૦૯)

શેખજીની સાન ઠેકાણે આવે છે	૩૮૨
ગઢપુરમાં જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ	૩૮૪
અંતરમાં વાસનાનાં પૂર.....	૩૮૫
હળવદના બ્રાહ્મણો સત્સંગી બને છે.....	૩૮૬
સારંગપુરમાં મહારાજ બ્રાહ્મણોને જમાડે છે	૩૮૭
કુંડળનાં રાઈબાની ભક્તિ.....	૩૮૮
અલૈયાખાયર મહારાજ સાથે મલ્લકુસ્તીના દાવ રમે છે.....	૩૯૦
મહારાજ શિવજીની પ્રતિષ્ઠા કરે છે	૩૯૧
સારંગપુરમાં.....	૩૯૨
અમારે મન તો તમે ભગવાન.....	૩૯૩
સારંગપુરમાં દેશોદ્દેશના સંઘ આવે છે	૩૯૪

ઉદ્ગીથ ૨૪ : કારિયાણીમાં મહારુદ્ર

કારિયાણીમાં મહારુદ્ર	૩૯૫
ભગવાન દૂર મનાય છે તે અજ્ઞાન છે	૩૯૭
મૂળજી ભક્ત ! આપણે શું કરવા આવ્યા છીએ ?	૩૯૮
તુલસી દવે યજ્ઞ કરવાની ના પાડે છે	૪૦૦
પુષ્કરદાસને ચક્ષુ પ્રાપ્ત થાય છે	૪૦૧
આ જટાધારી વડ તપ કરે છે	૪૦૩
પીરાણાના ગાદીપતિ સાધુ બને છે	૪૦૪
મહારાજ વરતાલમાં.....	૪૦૬
માંગરોળના ગોરધનભાઈ.....	૪૦૬
ગોકળ ગઢવી અઝીણ છોડે છે	૪૦૮

ઉદ્ગીથ રપ : જેતલપુરમાં યજ્ઞ

હું તમારા જેવો નાનો બનું છું.....	૪૧૦
પ્રથમ મણથી મંડાણ કર્યું.....	૪૧૧
જેતલપુરમાં મહારુદ્રની તૈયારીઓ.....	૪૧૨
જામનગરથી સ્વરૂપાનંદ સ્વામી આવે છે.....	૪૧૪
પરમહંસોની કસોટી.....	૪૧૪
તમારા ત્યાગથી ભલભલાનાં માથાં નમી પડે છે.....	૪૧૬
જામ સાહેબ સંતોને ભિક્ષા પીરસે છે.....	૪૧૭
સંતોનાં મંડળો આવે છે.....	૪૧૭
જેતલપુરની વેશ્યા પાવન બને છે.....	૪૧૮
ઉપાસનાનું રહસ્ય.....	૪૨૧
બંસીધર સાથે શાસ્ત્રાર્થ.....	૪૨૪
યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાંખવાના પ્રયત્નો.....	૪૨૬
ગણિકા મહારાજને આમંત્રણ આપે છે.....	૪૨૮
મહારાજ ભક્તોની ભક્તિ કરે છે.....	૪૩૧
અક્ષરના સંબંધે જીવભાવ ટળે છે.....	૪૩૧
મહારાજ જીવણ ભક્તનો થાળ જમે છે.....	૪૩૩
મહારાજ ગણિકાના આવાસે પધારે છે.....	૪૩૫

ઉદ્ગીથ રક : અમદાવાદના સૂબાનું કાવતરું

વામાચારી બ્રાહ્મણોનું દુઃખ.....	૪૪૦
સૂબો મહારાજને આમંત્રણ આપે છે.....	૪૪૨
સૂબાના હાથ હેઠા પડે છે.....	૪૪૩
મહારાજ મોટેરામાં.....	૪૪૫
વહેલાલમાં.....	૪૪૬
અમારે બ્રાહ્મણોની ચોરાશી થઈ ગઈ.....	૪૪૭

ઉદ્ગીથ રગ : સારંગપુરમાં ફૂલદોલોત્સવ

કામવાસના ભક્તોનું પતન કરે છે.....	૪૫૦
-----------------------------------	-----

રોઝા ઘોડાને અસુરો દેખાયા	૪૫૨
માતરા ધાધલને દિવ્ય દર્શન	૪૫૪
સોમદે દેવકીજીનો અવતાર છે.....	૪૫૫

ઉદ્ગીથ રટ : ખોખરામાં લોલંગરના બાવાઓ યુદ્ધે ચડે છે

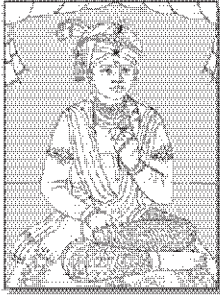
મૂળજી શર્માને તેના ભાઈ તેડવા આવે છે	૪૫૮
નિત્યાનંદ સ્વામીને આશીર્વાદ : ‘અજિત થશો’	૪૫૯
વામાચારી બ્રાહ્મણ મહારાજને મારવા આવે છે	૪૬૧
ભેખ ઉશ્કેરાય છે.....	૪૬૩
અહીં નરમેધ થશે.....	૪૬૩
લોલંગરના બાવાઓએ સાધુઓ ઉપર વર્તાવેલો ત્રાસ	૪૬૪
મહારાજની રોમાવલી ઊભી થઈ ગઈ.....	૪૬૫
લોલંગર બાવાનો શિકાર મુક્તાનંદ સ્વામી.....	૪૬૭
આજે બ્રહ્માંડ બોળી દેવામાં મને સંકોચ થશે નહીં.....	૪૬૮
સાધુઓને સુરત મોકલો.....	૪૬૯
કાળને મારે ડામવો છે.....	૪૬૯
આજે ખાંડાના ખેલ ખેલવાના છે.....	૪૭૧
ચાર પાડ્યા ચોકમાં.....	૪૭૨
સાચી અહિંસા.....	૪૭૩
લોલંગર અમને પકડવા આવશે.....	૪૭૪
તમારી બીકથી અમને શૂરાતન ચડ્યું છે	૪૭૫
આપનાં ચરિત્રો મોહ પમાડે તેવાં છે.....	૪૭૬
મહારાજ અઢાર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.....	૪૭૭

પરિશિષ્ટ-૧ : સદ્ગુરુ ગોપાળાનંદ સ્વામી.....	૪૭૮
પરિશિષ્ટ-૨ : પરમહંસ નામાવલિ.....	૪૮૨
પરિશિષ્ટ-૩ : પાત્રસૂચિ તથા ગ્રામસૂચિ.....	૪૮૩

“અમે જ્યાં જ્યાં ઉત્સવ-સમૈયા કર્યા હોય ને
જે ઠેકાણે પરમહંસ બ્રહ્મચારી તથા હરિભક્ત સત્સંગી બાઈ-ભાઈ
સર્વે ભેગાં થયાં હોય ને અમે કીર્તન ગવરાવ્યાં હોય ને વાર્તા કરી
હોય ને અમારી પૂજા થઈ હોય એ આદિક જે અમારાં ચરિત્ર-લીલા
તેને કહેવાં ને સાંભળવાં ને તેનું મનમાં ચિંતવન કરવું.
અને જેને એનું ચિંતવન અંતકાળે જો થઈ આવ્યું હોય તો
તેનો જીવ ભગવાનના ધામને જરૂર પામે.
માટે એવાં જે અમારાં એ સર્વે ચરિત્ર, ક્રિયા તથા નામ-સ્મરણ
તે કલ્યાણકારી છે.”

- ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ

ઉદ્ગીથ ૧૧

ગઢપુરમાં મહારાજનો પ્રૌઢ પ્રતાપ

(આ.સં. ૧૮૬૧, સન ૧૮૦૫)

શ્રીહરિએ ગઢપુરમાં પોતાનો પ્રૌઢ પ્રતાપ જણાવવા માંડ્યો. પરીક્ષા કરવા, ચિકિત્સા કરવા કે બીજા જે કોઈ ભાવથી તેમનાં દર્શન જે આવતા તેમને અવનવા અનુભવો થતા. કોઈકને સમાધિ થઈ જતી અને સમાધિમાં તેમના ઈષ્ટદેવનાં, તે દેવનાં ધામનાં તેમને દર્શન થતાં. તે સ્વરૂપો શ્રીહરિના સ્વરૂપમાંથી પ્રગટતાં અને પાછા શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં લીન થઈ જતાં. આથી ભાવિકોને નિશ્ચય થતો કે શ્રીહરિ સાક્ષાત્ ભગવાન છે. કોઈકને તેમના સંકલ્પોના ઉત્તર મળી જતા, કોઈકના સંકલ્પો ફળતા. શ્રીહરિનો આવો અદ્ભુત પ્રતાપ જોવા છતાં જેને આ કૃપાસમાધિનો પોતાની બુદ્ધિને સંતોષ થાય એવો ઉકેલ ન મળતો ત્યારે તે માનતા કે શ્રીહરિએ બાબરો ભૂત વશ કર્યો છે, કાં તો કોઈક મંત્રનો ગુટકો તેમની પાસે છે, તેથી તેમનાં દર્શન કરવા આવનારને અષ્ટાંગ યોગની સાધના કર્યા વગર સમાધિ થાય છે.

આ રીતે કેટલાક મુમુક્ષુઓ શ્રીહરિનો પ્રતાપ જોઈ તેમને શરણે થઈ જતા, જ્યારે કેટલાક આ ધતિંગ છે એવું કહી શ્રીહરિની પ્રવૃત્તિને ડામવા માટે ઊહાપોહ કરતા. કાઠિયાવાડનો કાઠી સમાજ ધીરે ધીરે શ્રીહરિના અદ્ભુત પ્રતાપથી આકર્ષાઈ તેમને શરણે થતો હતો.

આ વાત ઠેઠ ભાવનગર સુધી પહોંચી. ભાવનગરના મહારાજ ઠાકોર વખતસિંહજી ગોહિલકુળદીપક હતા, પ્રજાવત્સલ હતા. શત્રુને પણ સન્માનવાની, બિરદાવવાની તેમનામાં ખાનદાની હતી. વળી, સાહિત્ય અને કળાના પોષક હતા. પ્રજાની આબાદીમાં પોતે સુખ માણતા, પરંતુ પ્રજામાં પ્રચાર પામતાં કુલક્ષણો કે અસદ્ વર્તનને પોતે સહન કરી શકતા નહીં.

તેમને આ સમાચાર મળ્યા : “ગઢપુરમાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાંથી એક

એકવીસ-બાવીસ વર્ષનો બાવો આવ્યો છે. બાપુ એભલખાયરના દરબારમાં પડ્યો પાથર્યો રહે છે. તેનાં દર્શને જે જાય તેને તે સમાધિ કરાવે છે અને પોતે ભગવાન થઈ પૂજાય છે. બાપુ એભલખાયર તથા બાપુ જીવાખાયર તેમના શિષ્ય થઈ ગયા છે. આ ધર્તિંગને વહેલી તકે ડામવાની જરૂર છે.”

વખતસિંહજી બાપુને રોજના રોજ આવા વાવડ મળ્યે જતા હતા. તેથી તેમને પણ ભ્રમ પેઠો. કળિયુગમાં ભગવાન ક્યાંથી હોય ? યુગે યુગે ભગવાન અધર્મનો નાશ કરવા અને ધર્મનું સંસ્થાપન કરવા પ્રગટ થાય છે એ ઓસાણ તેમને રહ્યું નહીં. તેમને લાગવા માંડ્યું કે આ પાપને વહેલી તકે પ્રગટ કરી દેવું જોઈએ.

ભાવનગરના દરબારમાં ગઢવી લાડુદાન કવિ

એટલામાં તેમને સમાચાર મળ્યા કે જૂનાગઢના નવાબ પાસેથી અનેક શિરપાવ લઈ ખાણ ગામના કવિ લાડુદાનજી ભાવનગર પધારે છે. તેમને પોતાના કવિતથી વખતસિંહજી બાપુને રિઝાવવા છે. વખતસિંહજી બાપુ આ સમાચાર સાંભળી રાજી થયા. કવિશ્રી માટે ઉત્તમ પ્રકારનો રજવાડી ઉતારો, ખાનપાન તથા યોગ્ય સરભરાની તૈયારી કરવા તેમણે હુકમો આપી દીધા.

કવિશ્રી લાડુદાનજી ભાવનગરમાં પધાર્યા. મહારાજના હુકમ અનુસાર તેમનું ઉત્તમ પ્રકારે સ્વાગત કર્યું, ઉતારો કરાવ્યો. તેમની તમામ પ્રકારની બરદાસ્ત કરવામાં રાજ્યના અનુચરોએ કાંઈ ખામી રાખી નહીં.

પછી મહારાજને તે સમાચાર મોકલાવ્યા. વખતસિંહજી બાપુએ તરત જ કહેવરાવ્યું : “કવિને લાંબા પંથનો થાક હશે માટે થોડા દિવસ રહી થાક ઉતારે. પછી મુલાકાત ગોઠવીશું.”

આ સમાચાર કવિશ્રીને આપ્યા, પરંતુ તેમને જન્મભૂમિમાં જવાની ઉતાવળ હતી. તેથી બાપુને જેમ બને તેમ જલદી મળવાની તેમની ઈચ્છા હતી. તેમની આ ઈચ્છાને માન આપી બાપુએ તે પ્રમાણે સભા ગોઠવવાનો હુકમ આપી દીધો.

ભાવેણા દરબાર બાપુ વખતસિંહજીએ^{૪૬} કવિશ્રી લાડુદાનજીની વિદ્વત્તા

૪૬. વખતસિંહજી બાપુ સન ૧૭૭૨માં ગાદી ઉપર આવ્યા અને સન ૧૮૧૬ સુધી તેઓએ રાજ્ય કર્યું. લાડુદાનજી ભાવનગરમાં આવ્યા તે સમય સન ૧૮૦૫નો લેખાય છે. તેથી વખતસિંહજી બાપુએ જ સન્માન્યા છે તે નક્કી છે. બાપુ વજેસિંહ સન ૧૮૧૬ થી સન ૧૮૫૨ સુધી ગાદી ઉપર હતા. તેથી લાડુદાનજીને તેમણે સન્માન્યા હોય એ શક્ય નથી.

અને પ્રતિષ્ઠાને છાજે તેવું સન્માન દરબારમાં કરવાનો નિર્ણય કરી લીધો. રાજ્યસભામાં પોતાના રાજ્યના વિદ્વાનોને આમંત્ર્યા, રાજવીઓને તો આગળથી આમંત્રણ આપી તેમણે બોલાવી લીધા હતા. સૌને કહેણ મોકલી દીધું કે કવિશ્રી લાડુદાનજીના સન્માનની સભા આજે યોજી છે.

કવિશ્રીની વિદ્વત્તાને બિરદાવવાનો, તેમને સાંભળવાનો આ અનુપમ લહાવો લેવા ભાવનગર દરબારની કચેરી હકડેઠઠ ભરાઈ ગઈ. કવિ લાડુદાનજીને તેડવા ખાસ પાલખી મોકલી હતી. સાથે હજૂરી અને સેવકો પણ મોકલ્યા હતા. અન્ય રાજવીઓ, કવિઓ, વિદ્વાનો સભામાં ગોઠવાઈ ગયા હતા. બાપુ વખતસિંહજી મખમલના ગાદી-તકિયા ઉપર બિરાજમાન થયા હતા.

ઑટલામાં ચોપદારે નેકીનો અવાજ પુકાર્યો. વખતસિંહજી બાપુ કવિશ્રીની તાજીમ સ્વીકારવા પોતે જાતે ઊભા થઈ સામા ચાલ્યા. ગોહિલ કુલશિરોમણિ અને ચારણ કવિશિરોમણિનું અદ્ભુત મિલન થયું, બંને ભેટ્યા. કવિશ્રીએ બાપુને સૂર્યવંશી કહીને બિરદાવ્યા. બાપુએ તેમને પોતાની બાજુમાં જ મખમલના ગાદી-તકિયા ઉપર બેસાડ્યા.

પછી બાપુ વખતસિંહજીએ કવિને કહ્યું : “કવિરાજ! અમારા ગોહિલ-કુળને તો સૌ કવિઓ ચંદ્રવંશી કહીને બિરદાવે છે અને તમે સૂર્યવંશી કેમ કહ્યા?”

કવિએ તરત જ ખુલાસો કરતાં કહ્યું : “ક્ષત્રિયમુગટમણિ, હિન્દવા શાલિગ્રામ, પ્રાતઃસ્મરણીય, મહાવીર મહારાણા શ્રી પ્રતાપસિંહજીની બિરદાવલીમાં ‘ગહલોત-ગહલોત’ વગેરે શબ્દપ્રયોગો ઘણા જ પ્રાચીન કાળથી કાવ્યમાં છે. તેથી ગહલોત શબ્દનો કાવ્યમાં પ્રયોગ કરી ‘સૂર્યવંશી’ કહીને બિરદાવ્યા છે.” તે ઉપર પોતે પ્રાચીન દોહો બોલ્યા :

ગોહિલકુળ તન ગાઢ, લેવણ અકબર લાલચી;

કોડી દે નહિ કાઢ, પણ દઢ રાણા પ્રતાપસી.^{૪૭}

૪૭. રાણા પ્રતાપનું ગોહિલ રજપૂતનું મજબૂત કુળરૂપી ધન અકબર લૂંટી લેવાને લાલચુ થઈ રહ્યો છે, પરંતુ રાણા પ્રતાપનું ‘પણ’ (ટેક) એવું તો દઢ છે કે તે ધનમાંથી એક કોડી પણ કાઢીને તે આપતો નથી; અર્થાત્ પોતાના ગોહિલ ક્ષત્રિયકુળને એબ લગાડતો નથી.

(શ્રી બ્રહ્મસંહિતા - સદ્‌ગુરુ શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીનું જીવન અને કવન; પૃ. ૧૧૬-૧૧૭, સંપાદક અને પ્રકાશક : રાજકવિ માવદાનજી ભીમજીભાઈ રત્નુ, કાલાવડ. સંગ્રાહક : પાર્શ્વદર્શ્ય શ્રી કેસરભક્ત, અમદાવાદ.)

“પ્રાચીન કાવ્યોના પ્રમાણથી જ ગોહિલ શાખામાં મહારાણા પ્રતાપનો જન્મ હતો. તે જ શાખામાંથી છૂટા પડીને સેજકજી ગોહિલ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા હતા. તે પછી મોખડાજી ગોહિલે પેરમબેટ કબજે કરી પેરમના પાદશાહનું બિરુદ મેળવેલ હતું. એ મહાવીર મોખડાજીના જ વંશમાં આપ એ બિરુદ સાચવી રહ્યા છો.”

બાપુ વખતસિંહજી આ બિરુદાવલી સાંભળી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયા. તેમને ગૌરવ થયું કે મહારાણા પ્રતાપના ગોહિલકુળમાં તેમનો જન્મ છે અને એ કુળને આજે તેઓ શોભાવી રહ્યા છે. તેમણે તરત જ સભામાં બેઠેલા રાજુલાના સોનીને બોલાવ્યો. સોની મહાજન તરત જ ઊભા થઈને બાપુ પાસે આવ્યા અને બાપુના પગમાં પડી, નમસ્કાર કરી, હાથ જોડી ઊભા રહ્યા. તરત જ બાપુએ હુકમ કર્યો : “મહાજન! કવિરાજને શિરપાવ આપવો છે. એટલે કડાં, વેઢ, વીંટીઓ, બાજુબંધ, પોંચીઓ વગેરે તૈયાર કરો. તે બનાવવા માટે કવિરાજનાં અંગેઅંગનું માપ બરાબર લઈ લ્યો.”

મહાજન તરત જ કવિરાજ પાસે ગયા અને માપ લેવાનું શરૂ કર્યું. મહાજનના કપાળમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક તથા તે મધ્યે ગોળ ચાંદલો જોઈ કવિરાજે તેમને પૂછ્યું : “મહાજન! શક્તિપંથી હોય તેને કપાળમાં કંકુની આડ હોય, શિવપંથીને ત્રિપુંડ્ર હોય, વૈષ્ણવોને એકલું ઊર્ધ્વપુંડ્ર હોય ત્યારે તમારા કપાળમાં આ બે પાંખડાંવાળું અને વચ્ચે કચ્છ પ્રદેશની કોરી જેવડા કુમકુમના ચાંદલાવાળું આ નવીન ટીલું ક્યા પંથનું છે?”

વખતસિંહજી મહારાજ પણ આ સાંભળી ચમક્યા. તેમણે તરત જ કહ્યું : “કવિરાજ! ગઢડામાં ભગવાન પ્રગટ્યા છે. કાંઈક ધર્તિંગ ચલાવે છે અને આવા ભોળા તેમાં ફસાય છે. આપ જેવા ગઢડા જઈ આ સહજાનંદની પરીક્ષા કરી તેનો ભ્રમ ઉઘાડો કરો તો ભોળા લોકો ફસાય છે તે બચી જાય.”

કવિરાજે તરત જ કહ્યું : “બાપુ! અબઘડી જ ઊપડું. હવે એમાં વિલંબ ન હોય. આમાં તો હજારોનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જાય.”

પણ વખતસિંહજી બાપુને કવિશ્રીને વધુ રોકી તેમના કવિતની લહાણ લેવી હતી. તેથી તેમણે કહ્યું : “કવિરાજ! એવડી ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. થોડા દિવસ અમારી મહેમાનગતિ ચાખો, તમારા કવિતનો લાભ આપો. પછી ગઢડે પધારો.”

“ના, બાપુ! એમાં વિલંબ ન હોય. ભગવાનની ગાદીએ ચડેલાને તો

પાડવો જ પડે. ત્રણ દિવસમાં તેમનું પોકળ ઉઘાડીને આપની સામે ખડો કરી દઉં.”

બાપુને પણ લાગ્યું કે ભલે કવિરાજ જઈ આવે. કવિશ્રીએ તે દિવસે જ જવાનું નક્કી કરી લીધું. સભા બરખાસ્ત થઈ.

એટલામાં કવિશ્રીના મામા ખાણ ગામથી તેમને તેડવા માટે શોધતાં શોધતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે તેમના બીજા એક સગા હતા. બંને લાડુ બારોટને મળ્યા. ખૂબ આનંદ થયો. પછી બધા સાથે જમ્યા. કવિશ્રીએ મામાને ગઢપુરની બધી વાત કરી : “સ્વામિનારાયણ નામે ભગવાન ત્યાં પ્રગટ્યા છે તેને ઉઘાડા પાડવા છે, એટલે આજે ગઢડા જવું છે. તમો પણ સાથે આવો. બે દિવસમાં તો આપણે અહીં પાછા આવી જાશું.”

મામાને પણ પોરસ ચડી ગયો. તેમણે કહ્યું : “શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવ ગાયકવાડે તમને ખાસ તેડાવ્યા છે. માટે હવે ઝાઝો વિલંબ નથી કરવો. સ્વામિનારાયણની પોલ બહાર પાડી એક વધુ દિગ્વિજય કરી આપણે વડોદરા જવાનું છે. વડોદરા તમને માનપાનથી પહોંચાડવાનો હુકમ પણ સરકારે તેમના સૂબાને આપી દીધો છે.”

કવિરાજ તરત જ તૈયાર થયા. નીચે આવી ઘોડાની સરક હાથમાં પકડી ત્યાં સોની મહાજન આવ્યા. તેમણે કવિશ્રીને નમસ્કાર કર્યા. કવિશ્રીએ પૂછ્યું : “મહાજન ! કાંઈ માપબાપ લેવાનું બાકી રહી ગયું છે ?”

મહાજને હાથ જોડી કહ્યું : “ના, કવિરાજ ! માપ તો બધુંય લઈ લીધું છે, પણ ગઢે આપ પધારો છો ત્યાં આપનું માપ નીકળી ન જાય તે સંભાળજો.”

કવિશ્રીને આવું કહેનાર હજુ સુધી કોઈ મળ્યું ન હતું.

ધ્રાંગધ્રાનરેશ મહારાજાધિરાજ શ્રી રણમલજી, જામનગરના રાજવી જસા જામ તથા જૂનાગઢના નવાબ બહાદુર હામીદખાનજી — આ ત્રણેય અગ્રગણ્ય રાજવીના સન્માનનો મોરો મેળવીને હું આવું છું, ત્યારે આ ત્રણ બદામનો સોની સ્વામિનારાયણ આગળ મારું માપ નીકળી જશે એવું કહેવાની હિંમત કરે છે ! તેમણે તરત જ ભવાં ચડાવીને કહ્યું : “મહાજન ! કાંઈક બોલવામાં વિવેક રાખો. ઘરેણાં ટીપી ખાનારા તમે આ કવિને શું સમજો છો ?”

મહાજન એવી જ સ્થિતપ્રજ્ઞતાથી હાથ જોડી બોલ્યા : “કવિરાજ ! હું તો એટલું જ કહું છું કે આજ મીઠાની પૂતળી સાગરનો તાગ કાઢવા જાય છે, તેની શી વલે થશે તે તો તે જાણે.”

આ સાંભળી કવિશ્રીનો પારો એકદમ ચડી ગયો. તેમણે તરત જ કહ્યું :

“એ તો તમારા સ્વામિનારાયણ ભગવાનને હું આવીશ ત્યારે જોજો.” એટલું કહીને કવિરાજ ઘોડી ઉપર ચડી ગયા અને ઘોડીના પેટમાં પેંગડું માર્યું અને ઘોડી ઝાડ થઈ. થોડી વારમાં કવિરાજ અને તેમના મામા ઊડતી રજમાં અદૃશ્ય થઈ ગયા !

લાડુદાનજી ગઢડા પધારે છે

ગઢપુર જેમ નજીક આવતું ગયું, તેમ કવિશ્રીના મનમાં વિચારો ઘોળાવા લાગ્યા. ખરેખર ભગવાન હશે તો? કયે લક્ષણે તેમને ઓળખવા? બહુ દા'ડા ભેગા રહ્યા તોય અર્જુનને ઓળખાયા નહીં, જ્યારે મારે તો ત્રીજે દિવસે તેમને મા'ત કરીને ભાવનગર પહોંચવું છે. કવિ ખરેખર મૂંઝાવા લાગ્યા. તેમની કવિત્વશક્તિ, વિદ્વતાનું અહં, પ્રતિષ્ઠાનો ગર્વ બધું જ જાણે અંતરમાંથી સરી જતું હોય એમ લાગ્યું. ભગવાનને ઓળખવા માટેની તેમની પાસે બુદ્ધિ નથી, શક્તિ નથી. અંતરમાં ભગવાનને મા'ત કરવાના તેમના સંકલ્પો હતા તે ટળી ગયા અને હવે તેમને ઓળખવાના સંકલ્પો થવા લાગ્યા.

છેવટે તેમણે વિચાર્યું, “જો સ્વામિનારાયણ ખરેખર ભગવાન હોય, તો તે અંતર્યામી હોવા જોઈએ. તેમનાં ચરણમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પ્રમાણે સોળ ચિહ્નો પણ હોવાં જોઈએ.”

તેમને હજુ એક વધુ સંકલ્પ થયો. તેમને લાગ્યું કે આ સંકલ્પ સિદ્ધ થવો કઠણ છે. તેમણે ધાર્યું કે “સ્વામિનારાયણના કંઠમાં ગુલાબનો હાર હોય અને તે મને મારું નામ લઈ બોલાવીને પહેરાવે.”

તેમને આ સંકલ્પ થયો અને તે હસ્યા. આ ઋતુમાં ગુલાબ ક્યાંથી કાઢશે? છતાં હજુ પણ તેમનો મનનો ઘોડો તેમના અશ્વના વેગથી પણ વધુ ઝડપથી દોડતો હતો. તેમને વિચાર આવ્યો : “કાળા કામળા ઉપર શ્રીમદ્ભાગવત પધરાવી પૂર્વમુખે બેસીને તેની કથા કરતા હોય.”

આ સંકલ્પથી તેમને સંતોષ થયો. મંત્ર, જંત્ર, મેલીવિદ્યા કે ભૂત-ભૈરવની સાધનાવાળાને ભાગવત સાથે કાંઈ લેવાદેવા ન હોય.

એટલામાં ગઢપુર આવી ગયું. ગઢપુર શહેરમાં પ્રવેશતાં જ તેમણે ત્યાંના નગરજનોને પૂછ્યું : “આ ગામમાં સ્વામિનારાયણ ભગવાન રહે છે તે ક્યાં મળશે?”

“બાપુ એભલખાયરના દરબારમાં જાઓ. ભગવાન ત્યાં બિરાજે છે.”

નગરજનોએ કહ્યું.

કવિશ્રી તથા તેમના મામા અને સાથે આવેલા અસવારો ઘોડા દોડાવતાં બાપુ એભલખાયરના દરબાર તરફ ચાલ્યા. કવિશ્રીનો પોશાક રાજવીને પણ શરમાવે તેવો હતો. એટલે તેમને જોઈને નગરજનોને સહેજે લાગ્યું કે કોઈ રાજવી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરવા આવ્યા લાગે છે.

એભલખાયરના દરબારમાં શ્રીહરિ નિંબતરુ^{૪૮} નીચે રંગત પાટ ઉપર પૂર્વમુખે બિરાજમાન થયા હતા. શ્રીહરિની પાછળ શસ્ત્રધારી પાર્ષદો ભગુજી, સ્તનજી, જાલમસિંહ, બેચર ચાવડા વગેરે ઊભા હતા. શ્રીહરિની સન્મુખ તેમનું મુક્તાનંદ આદિ સંતવૃંદ હતું. હરિભક્તો પણ હતા. બાપુ એભલખાયર પોતાના

૪૮. દરબાર એભલખાયર કાંઈક કામ પ્રસંગે બાબરિયાવાડ ગયા હતા. ફરતાં ફરતાં ઉમેદ ગામમાં આવ્યાં. ત્યાં લાખા આહિરની વાડીએ આવી તેમણે ઘોડી છોડી અને હાથ-મોઢું ધોઈ પાણી પીધું. લાખાએ બાપુ જાણી ઝાડ નીચે ખાટલો ઢાળી દીધો. બાપુ એભલખાયર ખાટલામાં આડા પડ્યા હતા. તે વખતે ત્યાં આત્માનંદ સ્વામીના શિષ્ય વિઠ્ઠલાનંદ અને બાલાનંદ પણ આવ્યા હતા. તેમણે લાખા આહિરને કહ્યું : “લાખા ! આ લીંબડાનો છોડ કોણે રોપ્યો છે ?”

લાખાએ કહ્યું : “બાપુ ! બે દિવસ પહેલાં જ મેં રોપ્યો છે.”

તે સાંભળીને વિઠ્ઠલાનંદ હસ્યા. લાખો આ મર્મ સમજી શક્યો નહીં. તેને તે સમજવા જેવી વાત ન લાગી. તેથી તે તો ત્યાંથી ઊઠતો હતો. એટલામાં વિઠ્ઠલાનંદે કહ્યું : “લાખા ! આ લીંબડા નીચે ભગવાન બેસશે.”

આ વાત છટે ખાટલામાં સૂતાં સૂતાં બાપુ એભલખાયરે સાંભળી. પ્રભુભક્તિના રસમાં રંગાયેલા બાપુને આ સાંભળી તાલાવેલી લાગી. લાખાને એવો કાંઈ વિચાર કરવાની ત્રેવડ ન હતી. તેના મનમાંથી પણ આ શબ્દો સરી ગયા હતા. આ નાના રોપડા નીચે ભગવાન બેસશે ! તેને બાવાજીની વાતમાં વધુ તથ્ય લાગ્યું નહીં. બંને બાવાજી તો થોડી વાર પછી ત્યાંથી ચાલી ગયા.

બાપુ એભલખાયરે ઊઠવાની તૈયારી કરી. ઘોડી છોડી અને લાખાને બોલાવ્યો. તેણે લાખાને કહ્યું : “લાખા ! આ રોપડું હું લઈ જાઉં છું.”

તેને લાગ્યું કે બાપુ રોપડું લઈને રાજી થતા હોય તો ભલે લઈ જાય. આનાકાની કરીશ તો વળી થોટપાટ કરશે. તેણે કહ્યું : “ભલે બાપુ.”

તરત જ એભલખાયરે ઘોડીનો પાવરો સાફ કર્યો અને તેમાં માટી સહિત લીંબડાનો રોપ કાઢી મૂકી દીધો. ઘેર આવીને તેમણે તેમના ફળિયામાં આ રોપ રોપ્યો. તેમાંથી મોટું નિંબવૃક્ષ થયું અને શ્રીહરિ ત્યાં આવી તેની નીચે બિરાજ્યા.

— શ્રીહરિચરિત્રચિંતામણિ; ભાગ-૨, વાર્તા ૧૫૭.

કુમાર દાદાબાચરને ખોળામાં લઈને બેઠા હતા. સ્ત્રીઓ દૂર શ્રીહરિની આજ્ઞા પ્રમાણે મર્યાદા સાચવી બેઠી હતી. ચારે બાજુ ઉત્તર, પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ કોરના ઓરડાની લાંબી પડથારમાં પણ સ્ત્રીઓ બેઠી હતી. સફેદ માટીથી લીંપીને આરસ જેવી મુલાયમ બનાવેલ આ ઓરડાની દીવાલો આભલાં ભરેલ ભાતીગળ ચાકળાથી શોભતી હતી. ભાતીગળ તોરણો પણ ઓરડા ઉપર ઝૂલતાં હતાં.

શ્રીહરિના કંઠમાં ગુલાબનો હાર હતો, કાને ગુલાબના પુષ્પના ગજરા બાંધ્યા હતા. ગુલાબે ગરકાવ થયેલા શ્રીહરિની મૂર્તિ મોહક લાગતી હતી. તેમની સન્મુખ નાનો બાજોઠ હતો. તે ઉપર કાળો કામળો પાથર્યો હતો. તે ઉપર શ્રીમદ્-ભાગવતનું પુસ્તક હતું અને શ્રીહરિ તેમાંથી રહસ્યના અધ્યાયો સમજાવતા હતા.

બરાબર તે જ સમયે કવિશ્રી લાડુદાનજી અને તેમના મામાએ દરબારગઢમાં પ્રવેશ કર્યો. રાજવી સમા દીપતા આ જુવાન અસવારને જોઈ એભલખાયર તરત જ ઊભા થઈ ગયા. તેમના માણસોને તેમણે ઈશારો કર્યો. તેઓએ તરત જ આવેલ અસવારોની સામે જઈ તેમના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી. પછી એભલખાયર તેમને મળ્યા અને ભેટ્યા. લાડુદાનજીનો હાથ પકડી મહારાજ પાસે લઈ આવ્યા.

લાડુદાનજીએ સોનેરી કિનખાબનો મોટો ઘેરવાળો ગુલાબી રંગનો પગના કાંડા સુધી લાંબો જામો પહેર્યો હતો. સાચી લીલી અતલસનો હીરની નાડીવાળો પાયજામો પહેર્યો હતો. બુરાનપુરી સોનેરી કસૂબલ ફેંટાની મારવાડી ઢબથી બાંધેલી ભેઠ, ભેઠમાં કચ્છી કારીગરીવાળો સોનાની મૂઠવાળો મોટો કટાર ખોસ્ત્યો હતો. લીલા મખમલનો ઝીંક, સતારા ભરેલ કચ્છી કારીગરીની ઉત્તમ ‘હમેલ’, હમેલના કમરપટ્ટામાં સોનેરી મૂઠવાળી મખમલના મ્યાનવાળી દેશળસાઈ કચ્છી તલવાર શોભતી હતી. કંઠમાં સોનાનો ટૂંપીઓ, મોહનમાળા અને કચ્છના રાવે આપેલ નવગ્રહનો કંઠો, કાનમાં હીરાજડિત મારવાડી બૂટિયું, નંગજડિત ‘ઠોળિયાં’, સાચા મોતીવાળી છેલકડી, બંને ભુજા ઉપર બાજુબંધો, સિંહના મોરાવાળાં હેમનાં કડાં, પગમાં સોનાનો તોડો વગેરે શણગાર સજ્યા હતા. વિશાળ ભાલમાં કુમકુમનો ચાંદલો શોભતો હતો. નેત્ર વિશાળ હતાં. નેત્ર ઉપરની બે ભ્રમરો કાળી અને વંકાયેલી હતી. વાંકડી મૂછો, ભરાવદાર મુખ, મહાકાય કવિશ્રીને જોઈને દરબારગઢમાં બધા માગ દેવા લાગ્યા.

શ્રીહરિ સભામાં ભાગવતના પ્રસંગોની વાતો કરતા હતા. આવી દિવ્ય અક્ષરધામની સભામાં કવિશ્રી લાડુદાનજીએ પ્રવેશ કર્યો. સૌ તેમના તરફ જોવા

લાગ્યા. તેમનો આવો રાજાશાહી રજોગુણી પોશાક જોઈ સભામાં સૌને લાગ્યું કે કોઈ રાજવી શ્રીહરિનાં દર્શને પધાર્યા છે.

કવિશ્રીનાં નેત્રો શ્રીહરિની મૂર્તિ જોતાં તેમના સ્વરૂપમાં જ સ્થિર થઈ ગયાં. તેમણે જોયું — શ્રીહરિના કંઠમાં ગુલાબનો હાર હતો, કાળા કામળા ઉપર ભાગવત હતું, પૂર્વાભિમુખે શ્રીહરિ બિરાજમાન થયા હતા. જાણે તેમની સાથે પૂર્વની ઓળખાણ હોય તેમ સ્મિત વેરતાં શ્રીહરિ તો કવિશ્રી સામું અનિમેષ નેત્રે જોઈ રહ્યા હતા. શ્રીહરિએ તેમને બોલાવ્યા : “આવો લાડુદાનજી!” એમ કહી પોતાના ગળામાં પહેરેલો ગુલાબનો હાર તેમને પહેરાવ્યો.

લાડુદાનજીને લાગવા માંડ્યું કે મીઠાની પૂતળી ઓગળતી જાય છે. એટલામાં શ્રીહરિએ બાપુ એભલાખાયરને કહ્યું : “બાપુ! આ બહુ મોટા રાજ-કવિ છે. કચ્છમાં ચૌદ વરસ રહીને પિંગળ શીખ્યા, મહારાવનો સરપાવ પામ્યા. ધ્રાંગધ્રા, જામનગર, જૂનાગઢ અને ભાવનગરના રાજવીઓને પણ તેમની કાવ્ય-શક્તિથી મુગ્ધ કરી દીધા છે. રાજવીને છાજે તેવી રીતે તેમની બરદાસ્ત કરો.”

કવિશ્રી લાડુદાનજી સ્થિર હૈયે આ બધું સાંભળી રહ્યા હતા. શ્રીહરિની મૂર્તિનાં અનિમેષ દષ્ટિએ તે દર્શન કરી રહ્યા હતા. તેમના મામા તો ભાણેજ સામે જોઈ જ રહ્યા. તેમને હવે બીક લાગી કે આ સ્વામિનારાયણ મારા ભાણેજ ઉપર કાંઈ કામણટૂમાણ તો નહીં કરે ને? તેઓ મા જગદંબા, મા અંબાના જાપ જપવા લાગ્યા.

ધન્ય આજની ઘડી

એટલું કહી શ્રીહરિ તકિયે ઓઠિંગણ દઈને બિરાજ્યા અને પોતાનાં બંને ચરણ પ્રસાર્યાં. કવિશ્રીએ બંને ચરણો નીરખ્યાં, ધારી ધારીને નીરખ્યાં. સામુદ્રિક શાસ્ત્રના જાણતલ કવિએ શ્રીહરિનાં ચરણનાં ચિહ્નો ઓળખી લીધાં અને તેમના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા :

કમળ, ધ્વજ, અંકુશ, જવ, વજ, ઊરધરેખ,
અષ્ટકોણ, સ્વસ્તિક, નવ દશિન પદ ચિહ્ન દેખ;
ગોપદ, ધનુષ, ત્રિકોણ, મદ્ય, ચંદ્ર, કળશ, નભ, સાત,
ચિહ્ન વામ પદ ચિંતવો, પુરુષોત્તમ સાક્ષાત્.

કવિશ્રીના અંતરમાં પ્રકાશ થઈ ગયો. પોતાનો ભાવ ભુલાઈ ગયો અને અંતરના ઊંડાણમાંથી કીર્તન-પંક્તિઓ નીકળવા માંડી :

આજની ઘડી રે ધન્ય આજની ઘડી,
નેણે નીરખ્યા સહજાનંદ, ધન્ય આજની ઘડી.

સભા આશ્ચર્યવત્ કવિશ્રી લાડુદાનજીનું પરિવર્તન નિહાળી રહી. બે ઘડી પહેલાં રાજવી જેવા દેખાતા પડછંદકાય આ પુરુષનો રજોગુણ અહીં ઓસરી ગયો હોય તેવું સૌને લાગ્યું. સાહિત્ય, સંગીત અને કલાના જ્ઞાતા, મહાબુદ્ધિમાન, રજવાડાંઓએ પણ જેમની વિદ્વતાનું બહુમાન કર્યું હતું એવા કવિશ્રી લાડુદાનજી સહજાનંદજીને નીરખતાં જ, જ્ઞાનકૃત્રી પ્રાપ્ત થતાં જ, જાણે અજ્ઞાનનાં અંધારાં ભેદાઈ ગયાં હોય તેમ બે હાથ જોડીને શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. કવિશ્રીના મામા, ભાણેજનું આ પરિવર્તન જોઈ ઝંખવાણા પડી ગયા.

આ જ ભાવવિભોર દશામાં મહાકવિને શ્રીહરિની કૃપાથી સમાધિ થઈ. સમાધિમાં તેમને શ્રીહરિના દિવ્ય અક્ષરધામનાં દર્શન થયાં. તે દિવ્ય ધામમાં બાપુ એભલખાયરના દરબારમાં નિંબતરુ નીચે બિરાજેલા જે શ્રીહરિ તેમણે જોયા હતા તે જ શ્રીહરિ અતિ પ્રકાશમય, અતિ આનંદરૂપ દિવ્ય સ્વરૂપે તેમને દેખાયા. તે સ્વરૂપમાંથી ધીરે ધીરે ચોવીસ અવતારો પ્રગટ થયા. તેમણે રચેલા ‘અવતારચરિત્ર’ ગ્રંથમાં તેમણે અવતારોનું વર્ણન કર્યું હતું તે કલ્પના હતી. અહીં જે દર્શન થતું હતું તે વાસ્તવિક હતું. તમામ અવતારો પાછા શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં લીન થયા. શ્રીહરિના સર્વોપરી સ્વરૂપનું, તેમના પુરુષોત્તમપણાનું તેમને જ્ઞાન થયું. સમાધિસ્થિતિમાં કવિશ્રીને જોઈ તેમના મામાની મૂંઝવણ વધી ગઈ.

શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “ભાણાને કાંઈ થયું નથી, માટે મૂંઝાશો નહીં.”

પણ મામાને તો મૂંઝવણ ઘણી થઈ. તેમણે શ્રીહરિને કહ્યું : “ભાણાને બેઠો કરો નહીં તો અમે ચારણ જાત્ય — અહીં હું ત્રાગું કરીશ.” એમ કહી તેમણે ભેઠમાંથી રૂપે મઢેલો મારવાડી મોટો કટાર કાઢ્યો. તેનું મ્યાન નીચે ફેંકીને તે ગળે અડાડ્યો અને સભામાં ‘હાહાકાર’ થઈ ગયો! પરંતુ મામાનો કટાર ગળાને ઘસરકો લીધા સિવાય તેમના હાથમાં જ સ્થિર રહી ગયો. તેમના નાડી-પ્રાણ ખેંચાઈ ગયા!

એટલામાં કવિશ્રી સમાધિ અવસ્થામાંથી જાગ્યા. તેમણે શ્રીહરિનાં ચરણક્રમળમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. શ્રીહરિ તેમને ઊભા થઈને ભેટ્યા. તેમની બંને આંખોમાંથી હર્ષાશ્રુ ચાલ્યાં જતાં હતાં. તે લૂછતા હતા અને શ્રીહરિનાં દર્શન કરતા હતા. તે ભાવવિભોર સ્થિતિમાંથી બોલ્યા : “આ જ, આ જ સ્વરૂપ! પ્રભુ! મેં દિવ્ય અક્ષરધામમાં આ જ સ્વરૂપ જોયું, આ સ્વરૂપમાંથી

મચ્છ, કચ્છ, વારાહ, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, રઘુનાથજી અને શ્રીકૃષ્ણ સર્વ અવતારોને નીકળતાં મેં જોયા. પછી આ જ સ્વરૂપમાં તેમને સૌને લીન થતાં જોયા. પ્રભુ! મને આપે ન્યાલ કરી દીધો.”

શ્રીહરિએ તેમના વાંસામાં બે હાથ ફેરવ્યા અને કહ્યું : “કવિરાજ! આ પ્રસંગ, આ સ્વરૂપ હૈયામાં જડી દેજો.”

“જડાઈ જ ગયું છે મહારાજ! હવે નીકળે તેમ નથી. મીઠાની પૂતળી સાગરમાં સમાઈ ગઈ. હવે બહાર આવવાપણું નથી રહ્યું.” એટલું કહેતાં લાડુદાનજીની નજર મામા તરફ ગઈ. મામાનો કટાર તેમના ગળે હતો. કાષ્ઠવત્ બનેલા મામાને જોઈ તેમણે શ્રીહરિને કહ્યું : “આને શું થયું?”

શ્રીહરિ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “ચારણ ખરા ને! ત્રાગું કરીને મરવા જતા હતા, પરંતુ મરવું કોના હાથમાં છે?” તરત જ શ્રીહરિએ મામા તરફ દૃષ્ટિ કરી અને મામા સચેતન થયા.

કવિશ્રીએ મામાને કહ્યું : “મામા, મામા! આ શું કરો છો? ચારણ ટાઢી અગ્નિ કહેવાય પણ અહીં હિમાળાના વા સમા આ સાક્ષાત્ પ્રભુ બેઠા છે. અહીં તમારું કંઈ નહીં ચાલે.” એમ કહી મામા વતી શ્રીહરિની માફી માગી. પછી દરબાર એભલખાયર તેમને તેમના માટે તૈયાર કરેલા ઉતારે લઈ ગયા.

કવિશ્રીના માનમાં ગઢપુરમાં આ પ્રસંગે આવેલ અન્ય દરબારોને બાપુ એભલખાયરે નોતર્યા હતા. બાપુ જીવાખાયર પણ સપરિવાર અહીં આવી ગયા હતા. સૌ સાથે કંસાર જમ્યા. કવિશ્રીને તથા મામાને તાણ કરી કંસાર જમાડ્યો. ઘી, ચોખા અને ખાંડ જમાડ્યાં. દૂધ, દહીંની રેલમછેલ કરી. કવિશ્રીને આ મહેમાનગતિમાં ભક્તિનો ભાવ દેખાયો. જમીને કવિશ્રી તેમને ઉતારે આરામ કરવા ગયા.

સાંજે સભા થઈ અને કવિશ્રી લાડુદાન સભામાં પધાર્યા. સૌને કવિશ્રીને સાંભળવાનો લોભ હતો. તેમના બુલંદ અવાજમાં, ચારણી હલકમાં સૌને કાંઈક અપૂર્વ ખુમારી જણાતી હતી. તેથી સાંજની સભા હકડેહઠ ભરાઈ ગઈ. તસુ જેટલોય ક્યાંય માગ રહ્યો નહીં.

શ્રીહરિ નિબતરુ નીચે પાટ ઉપર બિરાજ્યા હતા. સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતાં અને અંગમાં પુષ્પોના શણગાર શોભતા હતા. આ પ્રસંગે શ્રીહરિએ કવિશ્રીને કહ્યું : “પ્રભુનાં અવતારચરિત્રોનું જે નવું કાવ્ય આજે તમોએ રચ્યું છે તે સંભળાવો.”

કવિશ્રીને આ સાંભળી આશ્ચર્ય થયું, પણ તરત જ તેમને લાગ્યું કે અહીં તો આશ્ચર્યોની પરંપરા છે. આશ્ચર્ય ન બને તે જ આશ્ચર્ય !

મેઘની ગર્જના જેવા બુલંદ અવાજમાં કવિશ્રીએ ‘રૂપમુકુંદ છંદ’માં રચેલું કવિત લલકાર્યું. કવિના નાદને તાલ દેતા મોરલાઓ પણ ‘ગેહુક’ ‘ગેહુક’ ગાહેકવા લાગ્યા. અવતારોના સ્વરૂપના વર્ણનના છંદો સભા સાંભળે, કવિરાજ તેનું વિવરણ કરે અને સાથે સાથે શ્રીહરિની મૂર્તિમાંથી તે અવતાર પ્રગટ થાય અને પાછા તે મૂર્તિમાં લીન થાય. શ્રીહરિનું આવું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય સભાએ જોયું. કવિશ્રીને પણ તેમનું કવિત પ્રગટ થતું, આકાર લેતું લાગ્યું. તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

સમગ્ર સભા તે દિવ્ય આનંદમાં મુગ્ધ બની ‘સો સહજાનંદરૂપ સહી’^{૪૮} એ ઉદ્ઘોષમાં બરખાસ્ત થઈ. સૌના મુખમાં શબ્દો હતા ‘સહજાનંદ રૂપ સહી.’

શ્રીહરિને લાગ્યું કે લાડુદાન કવિશ્રીને પોતાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો હતો, લગની પણ લાગી હતી, પરંતુ આ લોકની મોટપનો સ્વાદ ચાખ્યો હતો તેનો ભાવ તેમના અંતરમાંથી ગયો ન હતો. તેમના રાજવી પોશાકમાં રજોગુણનો, એ મોટાઈનો ભાવ પ્રગટ થતો હતો. શ્રીહરિને તો આ પ્રસંગે જ તેમને યોખ્યા કરી દેવા હતા. શ્રીહરિએ તેમને બોલાવ્યા અને ખૂબ જ ગંભીર વદને કહ્યું : “કવિરાજ ! તમો આવ્યા અને અમને આનંદ થયો. મોટાં મોટાં રજવાડાંઓમાં તમારી જે પ્રતિષ્ઠા જામેલી છે તેના ભારથી તમો અમારા એક વ્યાવહારિક કામનો ઉકેલ લાવી દ્યો.”

શ્રીહરિના આ શબ્દોથી કવિશ્રીને આશ્ચર્ય થયું ! ક્યાં અક્ષરધામમાં જોયેલું આનું આ જ દિવ્ય સ્વરૂપ અને ક્યાં આ મનુષ્યભાવ ! છતાં તેમનાથી સહજ બોલાઈ ગયું : “પ્રભુ ! જે આજ્ઞા કરશો તે કરીશ.”

શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “બાપુ એભલખાયરની બે પુત્રીઓ છે. ત્યાગીના જેવો વેષ રાખે છે. તેથી લોકમાં અમારું ભૂંડું દેખાય છે. તેમને તમે જો ઉપદેશ આપો તો કાંઈક લોકની રીતે રહેતાં થાય.”

કવિશ્રીને તેમની મોટપ અને ડહાપણના હિસાબે આ વાત વિસાત વગરની લાગી. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! આ કામ તો ચપટીમાં પતી જશે.”

મહારાજ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયા.

૪૮. રાજકવિ શ્રી માવદાનજી રત્નુ રચિત ગ્રંથ ‘બ્રહ્મસંહિતા’ ઉપરથી કવિશ્રી લાડુદાનજીના આ પ્રસંગો અહીં આલેખ્યા છે.

બીજે દિવસે બાશ્રી લાડુબા તથા જીવુબા સાથે કવિશ્રીની મુલાકાત ગોઠવાણી. બંને બહેનો ઓરડામાં બેઠી. વચ્ચે પડદો નાખ્યો. કવિશ્રી ઓશરીમાં બેઠા. બાપુ એભલબાયર તેમના પુત્ર ઉત્તમકુમારને લઈને કવિશ્રી પાસે બેઠા. અક્ષરધામના મુક્ત સ્વરૂપ આ બંને બહેનોના સાન્નિધ્યમાં કવિશ્રીને પાછી ગૂંગળામણ થવા લાગી. હજુ તો કાંઈ વાતો શરૂ થઈ ન હતી છતાં કવિશ્રીને લાગ્યું કે તેમની વિદ્વતા, ચતુરાઈ અહીં ઓગળી જતાં હતાં. કવિશ્રી કંઈ વાત શરૂ કરે તે પહેલાં જ બાશ્રી જીવુબાના શબ્દો તેમના કાને પડ્યા : “કવિરાજ ! જય શ્રી સ્વામિનારાયણ ! ભલું અમારે ઓરડે પધારવાનું થયું ?”

“મહારાજની આજ્ઞા હતી કે લોકવહેવારમાં મળતી રીત રાખીને પ્રભુ ભજવા એવું તમને બહેનોને સમજાવવું, એટલે બા ! આવવું થયું છે. આપણે તો આપણા ઈષ્ટદેવની લાજ રાખવી જોઈએ. ગૃહસ્થના ધર્મ પ્રમાણે પહેરવું-ઓઢવું, ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો, એ ફરજ સમજી તેમ વર્તવામાં મા-બાપની અને ઈષ્ટદેવની લાજ વધે છે.”

તેઓ બોલી રહ્યા એટલે તરત જ રૂપેરી ઘંટડીના મૃદુ અવાજ જેવા જીવુબાના શબ્દો કવિને કાને સંભળાયા : “કવિરાજ ! અનંત જન્મમાં એ કરીને જ આવ્યાં છીએ. તેમાંથી છૂટવાનો આ અવસર આવ્યો ત્યારે રૂપની સજાવટ કરવી, સંસાર માણવો એવો ઉપદેશ તમે વિદ્વાન થઈને આપો છો ? પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ મળ્યા પછી સંસારનો મોહ શા માટે ? રજોગુણી બની, દેહ સજાવી, તેના મોહમાં, તેના અભિમાનમાં ફુલાવું ? દેહ તો વિષ્ટાની ખાણ છે. અંતે નાશ થઈ જશે. શ્રીહરિની ભક્તિ કરી મોક્ષ સાધવાના સાધનરૂપે જ તે આપણને મળ્યો છે. શા માટે તેનો ઉપયોગ તેમાં ન કરી લેવો ?”

ફરી એક વાર કવિશ્રીને અનુભવ થયો. શ્રીહરિના સાન્નિધ્યમાં પોતાના સ્વરૂપનું ભાન ગુમાવી દીધું હતું તેવું આજે પણ તેમને થયું. તેમને લાગ્યું કે તેમના વ્યાવહારિક હડાપણના શબ્દો અહીં છીછરા થઈ જશે. જગતથી વિરક્ત થવાશે તો જ શ્રીહરિના સ્વરૂપનો આનંદ મળશે. મોટીબાના શબ્દોના ઊંડાણમાં તેમણે ડૂબકી મારી. તેમને લાગ્યું કે તેમનું બાહ્ય કલેવર ખોવાઈ ગયું છે. આંતર કલેવર જીવુબાએ તેમને શોધી આપ્યું છે. ઉપદેશ દેવા આવ્યા હતા પણ ઉપદેશ લઈને કૃતકૃત્ય થયા હોય એવું તેમને લાગ્યું. બાપુ એભલબાયરને ખબર ન પડી કે કવિરાજ કેમ સૂનમૂન થઈ ગયા ? હમણાં તો કવિએ અવતારની સ્તુતિના છંદથી ગઢડા ગામને ગજવી દીધું હતું, તે પડછંદા હજુ સંભળાય છે અને અત્યારે

દીકરી જીવુબા પાસે કવિ કેમ લજામણીના છોડ જેવા થઈ ગયા !

બાશ્રીના શબ્દોનો ઉત્તર કવિશ્રી પાસે ન હતો. તે ઊઠ્યા. બાશ્રી જીવુબાએ ચક્ર ખસેડ્યો. કવિશ્રી તરફ દૃષ્ટિ કરી અને કવિના અંતરમાંથી જગતના તમામ ભાવો સરી પડ્યા. કવિશ્રી સીધા મહારાજ પાસે ગયા અને પોતાનો તમામ વેશ, ઘરેણાં કાઢી મહારાજ સન્મુખ મૂકી દીધાં. મહારાજને તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! આપે સીધો ઉપદેશ ન આપ્યો. બાશ્રી દ્વારા કહેવરાવ્યું. આજે આ રજોગુણી ઠાઠ, આ અલંકારો બધું આપનાં ચરણમાં. હવે મને સાધુની દીક્ષા આપો.”

મહારાજ તેમની વાત સાંભળી હસ્યા.

કવિશ્રીને ત્યારપછી શ્રીહરિએ કારિયાણીમાં વસ્તાખાયરના દરબારમાં હાલ જ્યાં અક્ષર ઓરડી છે ત્યાં વેદી કરાવી વેદોક્તવિધિપૂર્વક દીક્ષા આપી. બાશ્રી જીવુબા લક્ષ્મીજીનો અવતાર હતાં. તેમના ઉપદેશથી કવિને આ રંગ લાગ્યો તેથી શ્રીહરિએ તેમનું નામ શ્રીરંગ પાડ્યું. પાછળથી બ્રહ્માનંદ એવું નામાભિધાન પણ કર્યું.^{૧૦}

કાઠી દરબારો, ભાયાતો વગેરેનો જમેલો ગઢપુરમાં શ્રીહરિનાં દર્શન પ્રસંગ

૫૦. બ્રહ્માનંદ સ્વામી સાધુ થયા પછી તેમની પરણેતર લઈને તેમનાં માતૃશ્રી તેમને પાછા વાળવા આવ્યાં હતાં, પરંતુ બ્રહ્માનંદ સ્વામીને શ્રીહરિએ પોતાના ખોળે બેસાડીને પોતે તેમનાં માતાનું વાત્સલ્ય આપ્યું અને તેમની માતાને સાંત્વન આપ્યું હતું. બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પરણેતરને ‘રે શિર સાટે નટવરને વરીએ...’ પદ દ્વારા પોતાના અડગ વૈરાગ્યનો પરિચય કરાવી દીધો.

બ્રહ્માનંદ સ્વામી લાડુદાનજી તરીકે જ્યારે ગઢપુર આવ્યા, ત્યારે તેમને શિરપાવમાં મળેલી મિલકતની યાદી આ પ્રમાણે હતી :

રૂપિયા અગિયાર હજાર નગદ રોકડા, રૂપિયા બાવીસ હજારની જામશાહી તથા દીવાનશાહી કોરીઓ નેવું હજાર રોકડી; સોનામહોર એકસો એક (જામશાહી સોનાની), સોનાના જડવ દાગીના, હીરા, મોતી, માણેક વગેરેના ટુપીઆઓ; હાર, સોનાના ત્રોડા, બેડીઓ, કડાં, વેઢ, વીંટીઓ, શિરપેચો, હમેલ, આશાલાકડી વગેરે, તેમજ ઘોડા-ઊંટના સોના રૂપાના દાગીનાઓ; પોશાક પહેરામણીનાં કીમતી સોનેરી વસ્ત્રો — પાઘ, શાલ-દુશાલાઓ; વાહનોમાં સોળ ઘોડા, સાત ઊંટ, ચાર બળદ (એક શિગરામ ગાડી, એક બેલ ગાડી) પચાસ સેવકો, પચ્ચીસ શિરબંધી અંગરક્ષકો, પચ્ચીસ વાહનવાળા — આટલી મિલકત મૂકીને તેઓ ગઢપુર આવ્યા હતા.

— બ્રહ્મસંહિતા; પા. ૧૨૭-૧૨૮.

માટે થતો હતો. બોટાદના હમીરખાયરે શ્રીહરિનો આ પ્રતાપ સાંભળ્યો, પરંતુ તેમને લાગ્યું કે કાઠીની જાત ભોળી અને વળી અજ્ઞાન. તે ઘેટાનાં ટોળાંની જેમ જ્યાં દોરે ત્યાં દોરાય. તેથી તેમણે શ્રીહરિના દેખાતા આ પ્રતાપ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં. તેમના દરબારમાં અન્નાર્થીઓ માટે સદાવ્રત ચાલતું હતું. બોટાદ શહેરના કાઠી દરબારોમાં મોટી જાગીરવાળા, દિલના ઉદાર સદાવ્રતી તરીકે તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘણી જ હતી. તેમના માટે ભાવનગરના ઈતિહાસમાં એક પ્રાચીન દુહો છે કે —

હામું આંગણ જળ હુવા, કવિ કહે ચળું કરંત,
માછ મલ્લમે ધણ પીએ, બેડા માંહી તરંત.^{૧૧}

આવા સદાવ્રતી હોવા છતાં કાઠીનો ધંધો — મેલીકારે^{૧૨} જવું — તેમણે છોડ્યો ન હતો. એક દિવસ તેમને બાતમી મળી કે ઢસાને મારગે ચોખાની મોટી પોઠ ગઢડા તરફ ચાલી આવે છે. તે પોઠ વાળી લાવવા પોતાના પુત્ર દાહા-ખાયરને તથા બીજા દસ-બાર સવારોને લઈને તે નીકળ્યા. રાંગમાં તેજણ ઘોડી હતી એટલે જોતજોતાંમાં તો પોઠને તેમણે આંતરી લીધી. પોઠમાંના માણસોને પૂછ્યું : “આ કેની પોઠ છે અને ક્યાં જાય છે?”

માણસોએ ધૂજતાં ધૂજતાં કહ્યું : “બાપુ! આ પોઠ તો બોટાદના નગરશેઠ ભાઈચંદ દોશીની છે.”

પોતાના જ ગામના નગરશેઠ અને વળી ભાવનગર રાજ્યમાં વગવાળા ભાઈચંદ દોશીની પોઠ છે તે જાણી તેને જવા દેવી પડી. ત્યાંથી બીજા સવારોને રવાના કરી તે તથા તેમના પુત્ર દાહાખાયર ગઢપુર આવ્યા.

અહીં બજારમાં એક વેપારીની દુકાને કાઠી દરબારોનો મોટો સમૂહ તેમણે જોયો. તેથી તે પણ તે દુકાન પાસે આવ્યા. અહીં તેમણે લોખાના સુરાખાયરને જોયા, ઝીંઝાવદરના અલૈયાખાયરને જોયા, વાંકિયાના મોકાખાયરને જોયા, કારિયાણીના વસ્તાખાયરને જોયા, પોતાના જ ગામના સોમલાખાયરને પણ જોયા. આ જોઈ તેમની આંખો ચકળવકળ ફરવા લાગી. ત્યાં તો કોટડાના પીઠાખાયર તેમની નજરે પડ્યા, કુંડળના અમરો પટગર ગળામાં મોટી માળા

૧૧. હમીરખાયરના દરબારના આંગણમાં અન્નાર્થીઓ અન્ન જમીને પછી ચળું કરતા તેના પાણીના પ્રવાહમાં માછલાં તરતાં, ગાયોનાં ધણ પાણી પીતાં અને પાણીનાં બેડાં પણ તરતાં.

૧૨. લૂંટ કરવા.

પહેરીને ‘સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ’ રટણ કરતાં જોયા. તેમને આ કૌતુક લાગ્યું. તેજણ ઉપરથી નીચે ઊતર્યા અને કાઠી દરબારો પાસે જઈ તેમની રીત પ્રમાણે બોલ્યા : “આપા! રામ રામ! ડાયરાને રામ રામ!” પછી તો સૌ પોતાના સ્નેહીસંબંધી હતા એટલે સૌને ભેટ્યા. કાઠી દરબારો પણ હમીરખાયરને અહીં આવેલા જોઈ રાજ થઈ ગયા.

હમીરખાયરે તેમને પૂછ્યું : “આ તમે બધા નારિયેળ લઈને ક્યાં જાઓ છો? કોઈ જાત્રાળુનો સંઘ આવે છે?”

સુરાખાયરે કહ્યું : “આપા! અહીં તો એભલ બાપુના દરબારમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ બિરાજે છે. તેમનો આજે જનમદિન છે એટલે આ નારિયેળ તેમને પગે મૂકીને તેમના આશીર્વાદ લેવા જઈએ છીએ.”

હમીરખાયરને આ સાંભળી હસવું આવ્યું. તેમને ખાતરી થઈ કે કાઠીઓ ભોળા તેથી આવા ભગવાનના તૂતમાં ફસાયા છે. તેમણે કહ્યું : “સુરા! માણહને કાંઈ ભગવાન નો કહેવાય. માટે આવા ડોળ મેલો અને કાઠી જાતનો કાંઈ મોભો સાચવો.”

કાઠી બાપુઓએ આ સાંભળ્યું અને તેમને હમીરખાયરની દયા આવી. સોમલાખાયરે કહ્યું : “બાપુ! કાઠી જાતનો મોભો તો આ ભગવાનનો જ્યારથી સંબંધ થયો છે ત્યારથી વધ્યો જ છે. તમે આવો તો તમનેય ખબર પડે.”

હમીરખાયર બુદ્ધિશાળી હતા. તેમને થયું કે ડાયરા સાથે દરબારમાં જવું તો ખરું, ખરે ખબરું પડશે.

તેમણે દુકાનદારને કહ્યું : “શેઠ! મનેય એક નારિયેળ આપો. મારે તો જેવુંતેવું હશે તોય ચાલશે. ભગવાન હશે તો સાચું કરી દેશે.”

શેઠને થયું કે બાપુ કાંઈ કાવડિયાં આપશે નહીં તેથી તેણે પણ જોઈને સાવ બોદું નારિયેળ કાઢી આપ્યું. બાપુએ તે લીધું અને ખખડાવ્યું. જાણી લીધું કે સાવ બોદું છે. મનમાં હસ્યા.

ડાયરો એભલ બાપુના દરબારમાં આવ્યો. અહીં મહારાજ લીમડા નીચે રંગત ઢોલિયા ઉપર બિરાજમાન થયા હતા. પાઘડીમાં મોટું છોગું ખોસ્તું હતું. એક હાથમાં માળા હતી. એક હાથમાં ફૂલનો ગજરો હતો તે સૂંઘતા હતા. કાઠીના સંઘને આવતો જોઈ તેઓ મંદ મંદ હસવા લાગ્યા. સૌ કાઠીઓ મહારાજ પાસે આવી, મહારાજને પગે લાગી, ચરણારવિંદમાં નારિયેળ મૂકતા હતા. હમીરખાયરનો પણ વારો આવ્યો. તેમણે પણ પગે લાગીને નારિયેળ મૂક્યું.

મહારાજે તરત તે નીચેથી લઈ લીધું અને કાને રાખીને ખખડાવ્યું. હમીરખાયર તો પગે લાગીને આગળ ચાલ્યા પણ મહારાજે તેમને સાદ ક્યો : “બાપુ ! આંહીં ઓરા આવો. જુઓ, આ તમારું નારિયેળ સાચું થઈ ગયું !”

હમીરખાયર પાછા વળ્યા. તેમણે મહારાજને પોતાનું જ નારિયેળ લઈને કાન આગળ ખખડાવતા જોયા એટલે શરમિંદા પડી ગયા ! તેમાં વળી, મહારાજે તેમને બોલાવીને કહ્યું કે “નારિયેળ સાચું થઈ ગયું,” તેથી તે એકદમ ગળગળા થઈ ગયા.

મહારાજે ભગુજીને બોલાવીને કહ્યું : “ભગુજી ! આ નારિયેળ ફોડો અને તેનું પાણી ગાળીને મને આપો.” પછી બાપુને કહ્યું : “આપા ! તમેય ઊભા રહો. તમને પ્રસાદીનું પાણી આપવું છે.”

હમીરખાયર એક કોરે ઊભા રહ્યા. ત્યાં ભગુજી નારિયેળ ફોડીને લાવ્યા. પાણી એક પાત્રમાં ભર્યું હતું. મહારાજે ફોડેલું નારિયેળ હમીરખાયરને બતાવ્યું અને કહ્યું : “બાપુ ! અહીં આટલાં બધાં નારિયેળ આવ્યાં છે પણ તમારા નારિયેળ જેવું એકે નથી.” એમ કહીને પોતે પાણી પીધું અને પ્રસાદીનું પાણી હમીરખાયરને આપ્યું. તેમણે તે પાણી પીધું — જાણે બોંતેર કોઠા ટાઢા થઈ ગયા હોય તેવી તેમને શાંતિ થઈ ગઈ ! પછી મહારાજે ભગુજીને કહ્યું : “આ નારિયેળની શેષ કાઢો, બાપુને જમાડીએ !”

હમીરખાપુ તો આ આદરથી, આ ભાવથી ભીના થઈ ગયા. સમગ્ર કાઠી ડાયરો હમીર બાપુનું પરિવર્તન જોઈ રહ્યો. મહારાજે બાપુને નારિયેળનું ટોપરું આપ્યું. બાપુ જમ્યા અને તરત જ માથેથી મોટો પાઘ ઉતારી શ્રીજીનાં ચરણમાં મૂકી દીધો. ગદ્‌ગદ કંઠે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! મને કંઠી બાંધો, હું તમારે શરણે આવ્યો છું.”

આ સાંભળી સુરાખાયરે ગમ્મત કરતાં કહ્યું : “બાપુ ! એકાએક આ શું થઈ ગયું ?”

બાપુએ એટલું જ કહ્યું : “ઈ તો હું જાણું ને આ પરગટ પરભુ જાણે.”

સુરાખાયર હસ્યા. પછી બાપુએ તેના દીકરા દાહાખાયરને કહ્યું : “દાહા ! મહારાજના પગમાં પડી જા. ન્યાલ કરી દેશે.” દાહાખાયરે પણ કંઠી બંધાવી.

હમીર બાપુ સત્સંગી થયા તેથી કાઠી ડાયરો ખુશ થયો. હમીરખાયર એ પંથકમાં સૌથી મોટા જાગીરદાર હતા. વળી, શૂરવીર હતા, દાનવીર પણ હતા. મહારાજે તેમને સભામાં મોખરે બેસાર્યા.

પછી મહારાજે મુક્તાનંદ સ્વામીને તથા બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું : “તમે આ બાપુને વાતો કરો.”

એટલે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ બાપુને સંબોધીને કહ્યું : “બાપુ! તમે મોટા ગિરાસદાર રાજા કહેવાવ અને રાજા થઈને પ્રજાને લૂંટો, બે’નું-દીકરિયુંના સૌભાગ્યનાં ઘરેણાં પડાવી લ્યો, ગાયોનાં ધણ વાળી આવો, વિચાયેલી ગાય તેના વાછડા સારુ ઘર તરફ દોડે તેને તમે ભાલાની અણિ ધોંચીને પાછી વાળો, ઘોડાઓની ઘુંમરમાં લઈ ગાયોને આંતરી લ્યો, થાકીને ભોંય ઉપર પડે તો ભાલા ધોંચી ઉઠાડીને તમારા ગામ તરફ લઈ જાઓ, આવો અધર્મ તમારા જેવા ગૌ-બ્રાહ્મણપ્રતિપાળ કહેવાતા ક્ષત્રિયોને શોભતો નથી. માટે હવે સત્સંગી થયા છો તે લૂંટફાટ તથા આવો જુલમ છોડી દેજો. તમારા કોઈ પુણ્યપ્રતાપે આજે તમને મહારાજનો ભેટો થઈ ગયો છે અને વર્તમાન ધરાવી કંઠી પહેરી લીધી છે, તેથી આજ સુધી કરેલાં તમારાં તમામ પાપો બળીને ભસ્મ થઈ ગયાં, પરંતુ હવે સત્સંગી થયા એટલે નવાં પાપ ન કરવાં.”

હમીરખાયરે તથા દાહાખાયરે આ ઉપદેશ સાંભળ્યો. મહારાજની દૃષ્ટિથી તેમનું અંતર શુદ્ધ થઈ ગયું હતું, તેથી તેમણે તે જ વખતે નક્કી કરી લીધું કે આ બધા ધંધા હવે છોડી દેવા. તેમણે સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી! હવે તો આ સત્સંગ અને સત્સંગના નિયમ માથા સાટે!”

મહારાજ આ સાંભળી રાજી થયા.

તેમણે પૂજા-માળા વગેરે લીધાં. પછી બોટાદ આવ્યા. બોટાદમાં લોકોએ જાણ્યું કે બાપુ સત્સંગી થઈને આવ્યા છે; તેથી ગામ આખું ખૂબ રાજી થયું.^{૫૩}

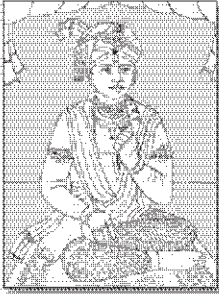

ચૈત્રી નવમી શ્રીહરિનો પ્રાગટ્યદિન. પોતાને આંગણે આ ઉત્સવ ઊજવાય એટલે એભલ બાપુના અંતરમાં આનંદ માતો નથી. તેમાં વળી બોટાદના હમીર-ખાયર જેવા કાઠીઓમાં મોટેરા, દાનવીર અને શૂરવીર કાઠી શ્રીહરિના આશ્રિત થયા! શ્રીહરિનો મહિમા વિશેષ ને વિશેષ પ્રસરે, સૌ શ્રીહરિના આશ્રિત થાય, તેમની ભક્તિ કરે એવા સંકલ્પો તેમને થતા હતા. આજે તે સંકલ્પો શ્રીહરિએ

૫૩. ભગા દોશીનું જીવનવૃત્તાંત; લેખક અને સંપાદક : રાજકવિ માવદાનજી ભીમજીભાઈ રત્નુ, કાલાવડ (જિ. જામનગર). પ્રકાશક : શ્રી રમણિકલાલ મોહનલાલ દોશી ૧૦, અવંતિકાભાઈ ગોખલે સ્ટ્રીટ, ગંગાભુવન, મુંબઈ-૪. (પુસ્તકના આધારે આ પ્રસંગ અહીં લીધો છે.)

પૂરા કર્યા.

રાત્રે બાપુ એભલખાયર શ્રીહરિનું રાજોપચારથી પૂજન કરવા માટે વસ્ત્રો, અનેક પ્રકારનાં આભૂષણો, કેસરમિશ્રિત ચંદન, કુંકુમ, પુષ્પહારો, સુગંધી દ્રવ્યો વગેરે લાવ્યા. પોતાની મનકામના પ્રમાણે શ્રીહરિનું તેમણે પૂજન કર્યું. પછી શ્રીહરિની આરતી ઉતારી. આ સમયે તેમની દૃષ્ટિ શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ ગઈ અને એકાએક તેમને મુનિમંડળમાં બિરાજેલા વર્ણસ્વરૂપ ભગવાનનાં દર્શન થયાં. અક્ષરબ્રહ્મનાં શીતળ અને શાંત તેજમાં તેમણે શ્રીહરિની દિવ્ય મૂર્તિ જોઈ. અક્ષરમુક્તો સાથે શ્રીહરિ અનેક પ્રકારની ક્રીડા કરતા હતા. તેમને શ્રીહરિ મુક્તો સાથે રાસ રમતા દેખાયા, મુક્તોના મંડળમાં શ્રીહરિને રંગ રમતા જોયા, દોલે ઝૂલતા દેખાયા. દિવ્ય મુક્તો અને દિવ્ય શ્રીહરિનાં દર્શન કરી તેમનું હૈયું આનંદવિભોર બની ગયું. તે જ્યારે જાગ્રત થયા ત્યારે શ્રીહરિને તેમણે તેમના તરફ હસતા જોયા. એ જ દિવ્ય મૂર્તિ અક્ષરધામાધિપતિ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ આજે આટલા અલ્પ બની મુમુક્ષુઓને સુખ આપવા પધાર્યા હતા. આ વિચારમાં તે અવાક્ બની ગયા. તેમનું અંતર પરમાનંદના પૂર્ણ ભાવથી ભરાઈ ગયું.

ગુજરાત તરફ પ્રયાણ

(આ.સં. ૧૮૬૨, સન ૧૮૦૬)

મહારાજને ગુજરાત તરફ જવાની તૈયારી કરતા જોઈ બાપુ એભલબાયર એકદમ મહારાજના પગમાં પડી ગયા. મહારાજને તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! આપ જાઓ છો તો હવે અમારે કોનાં દર્શન કરવા, કોની સેવા કરવી, કોની વાતું સાંભળવી ?”

મહારાજે તેમને કહ્યું : “બાપુ ! આ વાસુદેવ નારાયણ પધરાવ્યા છે તે તમારે માટે જ પધરાવ્યા છે. તેમાં રહીને હું તમારી સેવા સ્વીકારીશ. તેમનાં દર્શન કરજો. તમને સર્વ પ્રકારે શાંતિ થશે.”

એટલું કહીને મહારાજે ફરી કહ્યું : “બાપુ ! રાજી રહેજો. ઘણા મુમુક્ષુઓ અમારી વાટ જોઈને બેઠા છે, ઘણાં દર્શન તલસે છે, તે સૌના મનોરથ પૂરા કરવા જોઈએ. દેશમાં અધર્મ વ્યાપ્યો છે તેનો નાશ કરવો જોઈએ અને ધર્મનું સ્થાપન કરવું જોઈએ. માટે રાજી થઈને રજા દો.”

બાપુએ તથા તેમના પરિવારે મહારાજને રાજી થઈને રજા આપી અને મહારાજ અથ ઉપર બેસીને નીકળ્યા.

એ જ વખતે ખંભાળાથી મૂળુબાયર ત્યાં આવ્યા. મહારાજને જોઈ તે છેટેથી પગે લાગ્યા. ત્યારે સુરાબાયરે કહ્યું : “ભણે મહારાજના પગમાં પડી જાઓ !”

મૂળુબાયર તરત જ મહારાજના પગમાં પડી ગયા ને પેગડું ઝાલી લીધું. પછી મહારાજે તેમને કહ્યું : “મૂળુબાયર, તમે વર્તમાન ધરાવો અને સત્સંગી થાઓ.”

ત્યારે તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! મારે હોકાનું અને અફીણનું બંધાણ છે, તે નિયમ ન પળાય.”

એટલે સુરાબાયરે કહ્યું : “મહારાજ ! એનાથી સત્સંગી નહીં થવાય. બંધાણ બહુ ભારે છે.”

ત્યારે મહારાજે કહ્યું : “ભલે હોકો પીએ, અરે અફીણ ખાય પણ વર્તમાન ધરાવીને કંઠી પહેરે !”

મૂળુખાયરે કહ્યું : “ભલે મહારાજ !”

મહારાજ એ સાંભળી તરત જ ઘોડા ઉપરથી ઊતરી ગયા અને ઉત્તરાદા બારની ઓસરીએ વાસુદેવ નારાયણના મંદિર પાસે ગયા. પાણી મંગાવી મૂળુ-ખાયરને વર્તમાન ધરાવ્યાં, કંઠી પહેરાવી. પછી દરબારમાં કહેવરાવ્યું કે “આ મૂળુખાયરને શિરામણ ઝટ કરાવો. અમારે તેમને અમારી સાથે લેવા છે.” એમ કહીને મહારાજે તેમને પૂછ્યું : “અમારી સાથે ગુજરાતમાં આવશો ને ?”

તે સાંભળી તે હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! ગુજરાતમાં તો મેલીકારે બહુ ગયા છીએ અને હાથફેરો કરીને રાતોરાત પાછા આવ્યા છીએ, પણ હવે સત્સંગ સારુ તમારી ભેગા આવીશું.” મહારાજ આ સાંભળી બહુ જ રાજી થયા.

મૂળુખાયર હોકો ફોડી નાંખે છે

ઝીંઝાવદર અને કારિયાણી વચ્ચે એક કૂવો હતો. ત્યાં નિષ્કુળાનંદ સ્વામી અને વરદાનંદ સ્વામી અગાઉથી આવી બેઠા હતા. મહારાજને આવતા જોઈ તેઓ સામા આવ્યા અને મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! પધારો, આ કૂવાનું પાણી સારું છે. નાહવું હોય તો અમે નવરાવીએ.”

મહારાજ તરત જ ઘોડી ઉપરથી ઊતર્યા અને વસ્ત્ર બદલાવીને દિશાએ ગયા. પછી હાથ ધોઈ કૂવાના થાળામાં બિરાજ્યા. પછી મહારાજે તેમને કહ્યું : “પહેલાં આ મૂળુખાયરનો હોકો ધોવરાવો તથા બીજા બધાને પાણી પાઓ, પછી અમે નાહીએ.” તે પ્રમાણે તેમણે સેવા કરી. પછી મહારાજને મોટું કમંડળ હતું તે વડે પાણી સીંચીને ખૂબ નવરાવ્યા. મહારાજ રાજી થઈ ગયા અને બોલ્યા : “તમારાં આવાં મોટાં કમંડળ આજે ખરા કામમાં આવી ગયાં.”

પછી ત્યાંથી મહારાજ ચાલ્યા. રસ્તામાં જે જે ગામ આવે ત્યાં લોકો આ સંઘનાં દર્શન કરે, મહારાજને નીરખી નીરખીને જુએ. દૈવી રાજી થાય, આસુરી અકળાય. એક ગામને પાદરથી મહારાજ નીકળ્યા ત્યારે ભેગા થયેલા લોકો મહારાજ સામું બતાવીને કહેવા લાગ્યા : ‘જુઓ, ઓલ્યા સ્વામિનારાયણ !’

કાઠી અસવારો અને સત્સંગીઓ તરફ બતાવીને સૌ કહેતા : “આ બધા સ્વામિનારાયણના સત્સંગીઓ છે.” તેમાંથી એક જણ બોલી ઊઠ્યો : “પણ ઓલ્યો હોકાવાળો છે તે સત્સંગી નથી લાગતો. સ્વામિનારાયણના સત્સંગી

હોકા-બીડી પીએ નહીં.”

મૂળુખાયરે આ સાંભળ્યું. તેને મનમાં રીસ ચડી: “બધાય સ્વામિનારાયણના સત્સંગી અને હું એકલો જ સત્સંગી નહીં? આ હોકાએ મને સત્સંગી મટાડી દીધો?” તેણે ત્યાં જ હોકી ફોડી નાંખ્યો.

સંઘ બધો બરવાળે થઈ ધોળેરે પહોંચ્યો. અહીં દરબાર પૂંજાભાઈને ત્યાં ઊતર્યા. શ્રીહરિ તથા સંઘ માટે ઉત્તમ રસોઈ અજુબા તથા ફૂલજીબાએ કરાવી. સૌને સારી રીતે જમાડ્યા. શ્રીહરિ તરત જ ત્યાંથી નીકળ્યા અને સાબરમતી ઊતરી ખંભાત પહોંચ્યા. ત્યાંથી મહારાજ બોચાસણ પધાર્યા.

કાનદાસને અસંખ્ય વિમાનો દેખાય છે

શ્રીહરિનાં દર્શનથી કાશીદાસ તથા તેમનાં માતૃશ્રી નાનીબા અતિ પ્રસન્ન થયાં. તેમના પિતા કાનદાસને પણ શ્રીહરિ પ્રત્યે પ્રેમ હતો, પરંતુ કાશીદાસ તેમને ભગવાન કહેતા એ તેમને રુચતું ન હતું. તેઓ કહેતા કે “કાશીદાસ! સહજાનંદસ્વામીને શુકજી ને નારદ સરખા કહેવાય પણ ભગવાન કેમ કહેવાય?”

કાશીદાસ પણ તેમને કહેતા : “મોટા! એ તમને મહારાજ સમજાવશે. મારું ગજું નહીં. હું તો તેમને ભગવાન માનું છું.”

કાશીદાસના શબ્દ પ્રમાણે કાનદાસને શ્રીહરિએ અનુભવ કરાવ્યો. તેમના ખેતરે તેઓ ગયા અને ત્યાં તેમણે અસંખ્ય વિમાનો જોયાં. તે વિમાનોમાં તેમણે નારદ, શુકદેવ, સનકાદિક જેવા સંતો-ભક્તો જોયા. અન્ય અવતારો પણ જોયા. તે બધાની વચ્ચે એક મોટા વિમાનમાં તેમણે શ્રીહરિને જોયા. આ દેવતાઓ, ભક્તો, સંતો, અવતારો સર્વ શ્રીહરિ સમક્ષ આવી તેમને નમસ્કાર કરતા હતા.^{૭૧} કાનદાસને કાશીદાસના શબ્દો સાચા મનાયા : શ્રીહરિ ભગવાન છે એટલું જ નહીં પરંતુ સર્વ અવતારોના અવતારી છે.

આજે શ્રીહરિ પધાર્યા ત્યારે આ ભાવથી તેમણે શ્રીહરિનાં દર્શન કર્યાં. નાનીબાને લાગ્યું કે આજે ભાગ્ય ઊઘડી ગયાં. શ્રીહરિ વર્ષા સ્વરૂપે પધાર્યા હતા અને એકાએક ત્યાંથી સવારે નીકળી ગયા ત્યારે કાશીદાસે તેમનાં ચરણની રજ લઈ લીધી હતી. તે ચરણરજનાં તેઓ રોજ દર્શન કરતાં, શ્રીહરિની સ્મૃતિ કરતાં સર્વ પ્રકારે શ્રીહરિમય બની ગયા હતા. શ્રીહરિને પોતાના ઘેર ઉતાર્યા. સંતો તથા

૭૧. ખેતર પાસે કૂવો છે ત્યાં કાનદાસ ઊભા હતા. તે વખતે ખેતરમાં અસંખ્ય વિમાનો ઊતર્યા તેથી તે કૂવાને વિમાનિયો કૂવો કહે છે. તે હજુ મોજૂદ છે.

કાઠીઓના સંઘને પણ યોગ્ય ઉતારા આપ્યા. સરભરામાં કોઈ ખામી રાખી નહીં.

બીજે દિવસે શ્રીહરિને નાનીબાએ હાથ જોડી પૂછ્યું : “મહારાજ ! મારું કલ્યાણ થશે કે નહીં?”

શ્રીહરિ તેમનો પ્રશ્ન સાંભળી હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “મા ! તમારું કલ્યાણ તો જરૂર થશે પણ તમારાં સગાં-સંબંધીઓ અને જેમણે તમારા હાથના રોટલા ખાધા છે તેમનું પણ કલ્યાણ થશે.”

કાશીદાસ તે વખતે ત્યાં ઊભા હતા. તેમણે વિચાર્યું કે શ્રીહરિ તો પરમ ઉદાર છે. તેમણે તો કેવળ અમારા સંબંધથી જ અમારાં સગાંઓનું કલ્યાણ કરી દીધું, પરંતુ મારે તે સંબંધીઓને શ્રીહરિનાં દર્શન કરાવવાં, તેમની સેવાનો લાભ અપાવવો.

શ્રીહરિ કાશીદાસનો હાથ પકડી ત્યાં બિછાવેલ પાટ^{૭૨} ઉપર બિરાજ્યા. સંતો-હરિભક્તો પણ સન્મુખ બેઠા હતા. પછી શ્રીહરિએ કાશીદાસને કહ્યું : “તમારાં સગાં-સંબંધીઓના ગામે જવાનું હોય તો નક્કી કરી નાંખો. તે પ્રમાણે કાલે અહીંથી નીકળીએ.”

કાશીદાસ શ્રીહરિનાં આ વચન સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! આપને માટે મેં એક સરસ માફો તૈયાર કરાવ્યો છે. તે એક-બે દિવસમાં થઈ જાય એટલે નીકળીએ.”

બે દિવસ પછી શ્રીહરિ કાશીદાસે તૈયાર કરેલા માફામાં બેસી ત્યાંથી સંઘ સાથે નીકળ્યા. પહેલાં દાવોલ ગયા. ત્યાં સગાં-સંબંધીઓને શ્રીહરિની ઓળખાણ કરાવી મહિમા કહ્યો અને તેમની પાસે શ્રીહરિની સેવા પણ કરાવી. પછી ત્યાંથી બીજે ગામ એમ થોડાં ગામો ફર્યા.^{૭૩} પછી શ્રીહરિ ત્યાંથી સીંજીવાડે પધાર્યા.

સીંજીવાડામાં

સીંજીવાડામાં શ્રીહરિ ગામને પાદર ઝાડની ઘટા નીચે ઊતર્યા. પછી

૭૨. આ પાટ હાલ બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ મંદિર, બોચાસણના રંગમંડપમાં દર્શનાર્થે સાચવી રાખી છે.

૭૩. કાશીદાસ શ્રીહરિને જુદા જુદા સમયે પોતાના સંબંધીઓ, જે આજુબાજુનાં બત્રીસ ગામોમાં હતા, ત્યાં લઈ ગયા હતા અને સૌને શ્રીહરિનો સંબંધ કરાવ્યો હતો. શ્રીહરિ જે માફામાં બિરાજીને વિચર્યા હતા તે પ્રસાદીનો માફો હાલ ગાંધીનગર ખાતે અક્ષરધામમાં છે.

રાયધણજી પાંચ અસવારો તથા મયારામ ભટ્ટને લઈને ત્યાંના જગરૂપ બારોટને ત્યાં ગયા. જગરૂપ બારોટને અનંતાનંદજીએ વર્તમાન ધરાવી સત્સંગી કર્યા હતા. શ્રીહરિનો મહિમા પણ કહ્યો હતો, પરંતુ તેમને શ્રીહરિનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં ન હતાં. તેથી રાયધણજી જ્યારે શ્રીહરિના સમાચાર લઈને આવ્યા, ત્યારે બારોટ હર્ષધેલા થઈ ગયા અને એકદમ શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા દોડ્યા : “ઓ મહારાજ! ઓ ભગવાન! આપ પધાર્યા, મારા મનના મનોરથ ફળ્યા.” એમ બોલતા જાય અને શ્રીહરિને દંડવત્ કરતા જાય.

મહારાજે બારોટનો પ્રેમ જોયો. પ્રેમમાં બારોટ આકળા હોય અને બોલવામાં મોકળા હોય. શ્રીહરિએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા. માથે હાથ મૂક્યો. પછી શ્રીહરિને તેઓ તેમને ઘેર લઈ ગયા.

શ્રીહરિ માટે મયારામ ભટ્ટે રસોઈ કરી, સંઘ માટે જગરૂપ બારોટનાં પત્ની સજુબાઈએ તથા અન્ય બાઈઓએ કરી. શ્રીહરિ જમવા પધાર્યા ત્યારે કહ્યું : “કાશીદાસ પાદરે છે તેમને બોલાવજો, ભૂલી જતા નહીં, નહીં તો તે તો ‘જમ્યો છું’ કહીને ભૂખ્યા રહેશે.”

કાશીદાસને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો અને સર્વ સંઘને જમાડ્યો.

શ્રીહરિએ સાંજે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સંબંધી ઘણી વાતો કરી સૌને તૃપ્ત કરી દીધા. શ્રીહરિની વાતો હૈયાસોંસરી ઊતરી જાય તેવી, ખમિયાળાના તીર જેવી. તે જો શરીરની અંદર રહે તોય માણસ મરે અને તેને ખેંચીને બહાર કાઢે તો આંતરડાં લઈને બહાર નીકળે અને માણસ મરે. તેમ જેમણે શ્રીહરિની વાતો સાંભળી, તેમને માટે લૌકિક જીવન મૃત્યુ સમાન બની ગયું!

રાત્રે શ્રીહરિ પોઢ્યા ત્યારે બાપુભાઈ અને બારોટ શ્રીહરિના પગ દબાવતા હતા. શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “કાલે સવારે અમારે નીકળવું છે.”

એ સાંભળી બાપુભાઈએ કહ્યું : “મહારાજ! મારી રસોઈ જમ્યા સિવાય નીકળાશે નહીં.” મહારાજે તેમનો ભાવ જોઈ હા કહી.

બાપુભાઈની રસોઈ જમી શ્રીહરિ સંઘને લઈને ત્યાંથી નીકળ્યા. કાશીદાસ પણ પોતાનો માફો લઈને સાથે જ હતા. શ્રીહરિ ઘોડા ઉપર બિરાજમાન થયા હતા. થોડે દૂર ગયા એટલે ઘોડેથી ઊતરી શ્રીહરિ કાશીદાસના માફામાં બિરાજ્યા.

એટલામાં કોઈકે કહ્યું કે મયારામ ભટ્ટ ઘોડી ઉપરથી પડી ગયા. શ્રીહરિએ માફો ઊભો રખાવ્યો અને નીચે ઊતર્યા. રાયધણજીની ઘોડી મંગાવી તે ઉપર બેસીને ભટ્ટ જ્યાં પડ્યા હતા ત્યાં ગયા. શ્રીહરિએ જોયું કે ભટ્ટ તો ઘસડાતા હતા

કારણ એક પગ પેગડામાં ભરાઈ રહ્યો હતો અને ઘોડી આગળ ચાલતી હતી. ભટ્ટનો ખડિયો પણ પડી ગયો હતો. શ્રીહરિએ તે ખડિયો લઈ લીધો પરંતુ તેમાં વાસણ ખખડતાં હતાં એટલે શ્રીહરિ બોલ્યા : “આ ખડિયામાં ભટ્ટજીએ વાસણ લીધાં છે. એટલે વાસણ ખખડે ને ઘોડી ભડકે. ઘોડીનો કાંઈ વાંક નથી.” પછી ભટ્ટની ઘોડી ઊભી રાખી. ભટ્ટજીને ઊભા કર્યા. બહુ વાગ્યું નહોતું તેથી તેમને બીજી ઘોડી ઉપર બેસાર્યા. અહીં પણ તેમણે ખડિયો તો સાથે જ રાખવાનું નક્કી કર્યું. તેથી શ્રીહરિ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “ભટ્ટજી ગરથ ગાંઠેથી છોડતા નથી.”

શ્રીહરિ ભટ્ટજીની ઉન્મત્ત થયેલી ઘોડી ઉપર બિરાજ્યા. વસો આવ્યું. ભાભારામની ભાગોળે શ્રીહરિએ ભટ્ટની ઘોડીને કુંડાળે નાંખી. ઘોડી ઝાડ થાય, કૂદકો મારે પણ શ્રીહરિએ તેને સો આંટા ફેરવ્યા. ઘોડી પરસેવે રેબઝેબ થઈ ગઈ, નરમ બની ગઈ. ઘોડીને રેવાળ ચાલમાં નાખી શ્રીહરિ વસોમાં પધાર્યા.

વસોમાં

વસોના હરિભક્તો વિપ્ર વાલાભાઈ તથા તેમનાં પત્ની અવલબાઈ, તુલસીભાઈ અમીન, દવે દાદા, લુવાણા કાનજી ઠક્કર વગેરેએ શ્રીહરિનું સામૈયું કર્યું. શ્રીહરિ માટે બરફીની માટલી લાવ્યા. શ્રીહરિએ તેમાંથી થોડું લઈ બાકીની પ્રસાદી સાથેના હરિભક્તોને આપી. પછી જગરૂપ બારોટને કહ્યું : “તમે હવે ઘેર જાઓ, તમારાં મા બહુ કલ્યાંત કરે છે.”

કાશીદાસને પણ કહ્યું : “તમે પણ જાઓ!”

ત્યારે તેમણે હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ! મારા સંબંધીઓ માતરમાં રહે છે. તેમને ઘેર આપને તેડી જવા છે.”

શ્રીહરિએ તરત જ કહ્યું : “ચાલો માતર.” એમ કહી વસોના હરિભક્તોને દર્શન આપી ત્યાંથી માતર પધાર્યા.

જીવનમુક્તા ગામ બગાડશે

શ્રીહરિ માતર પધારે છે તે જાણી એક બાવાને ઈર્ષ્યા થઈ. જીવનમુક્તા ગામમાં પેસશે તો ગામ બગાડશે. જીવનમુક્તાની છાપ એવી પડી ગઈ હતી કે તેઓ તથા તેમના સંતો જ્યાં જતા ત્યાં હોકો, બીડી, દારૂ, માંસ, ચોરી, અવેરી, ડુંગળી, લસણ વગેરે છોડાવી દેતા. આ બધાં વ્યસનો, ફેલ મૂકી શુદ્ધ થાય તેને લોકો અવળી બુદ્ધિના છે, બગડી ગયા છે એમ કહેતા. કારણ, એવા શુદ્ધ થયેલા

લોકો બાવાઓને ચલમ-ગાંજો ન પીવા દે, રામકી ન રાખવા દે, ધનનો સંગ્રહ છોડાવી દે. આવાં દૂષણોને પોતાની મૂડી સમજી સાચવી રાખતા બાવાઓને શ્રીહરિ અને તેમના સાધુઓ કેમ ગમે ?

પણ બધા બારોટોએ મળીને બાવાને સાફ કહી દીધું : ચોરો છોડવો પડશે. બાવો બધાનું જોર જોઈ મૂંગો થઈ ગયો. શ્રીહરિ કાશીદાસના સંબંધીને ત્યાં ઊતર્યા. ત્યાં સૌને જમાડ્યા અને શ્રીહરિ ત્યાંથી નીકળી પીજ પધાર્યા.

પીજમાં શ્રીહરિ અચાભાઈની ખડકીમાં ઊતર્યા. ભાઈજીભાઈ, ઝવેરદાસ, કાનદાસ વગેરે પીજના હરિભક્તો મહારાજ પધાર્યા તેથી હર્ષધેલા થઈ ગયા. સૌએ સેવાનો લાભ લેવા નક્કી કર્યું. પીજમાં એક ચમત્કારી મહાપુરુષ આવ્યા છે તે સમાચાર ડભાણમાં પહોંચી ગયા. તે વાત સાંભળીને ડભાણના વિષ્ણુદાસના પુત્ર રઘુનાથદાસ અને તેમનાં બહેન અવલભાઈએ પિતાને વિનંતી કરી કે આજ્ઞા આપો તો પીજ જઈ આ મહાપુરુષને અહીં તેડી લાવીએ. વિષ્ણુદાસે સંમતિ આપી. અને બંને ભાઈ-બહેન પીજ આવ્યાં. તેમણે અહીં આવી શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરી : “મહારાજ ! અમારે ગામ ડભાણ પધારો.”

શ્રીહરિ જાણતા હતા કે ગામેગામ મુક્તોએ અવતાર લીધા છે, પોતાનો સંબંધ કરવા અને અન્યને પણ લાભ અપાવવા. વિષ્ણુદાસ એવા મુક્ત હતા એ શ્રીહરિની દૃષ્ટિ બહાર ન હતું. શ્રીહરિએ તરત જ તેમની વિનંતી સ્વીકારી. પીજના હરિભક્તોએ શ્રીહરિને બે દિવસ રાખ્યા. વધુ લોભ હતો, પણ શ્રીહરિને વધુ લોભ હતો અન્યને લાભ આપવાનો. એટલે પીજથી નીકળી ડભાણ પધાર્યા.

વિષ્ણુદાસના આવાસમાં

અહીં શ્રીહરિ વિષ્ણુદાસના આવાસમાં ઊતર્યા. શ્રીહરિ માટે રસોઈ વગેરેની વ્યવસ્થામાં ત્યાંના વિપ્રો પ્રભુરામ તથા વિપ્ર કુબેરજી મયારામ, પ્રભુરામના પુત્ર જગન્નાથ વગેરે જોડાઈ ગયા. નાગજીભાઈ તથા ગોવિંદરામ અને અન્ય હરિભક્તો પણ શ્રીહરિ સાથેના સંઘની, સંતોની સેવામાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયા. શ્રીહરિના નામમાં આકર્ષણ હતું, દર્શનમાં દિવ્યતા હતી. તેમનાં દર્શન થતાં જ તેઓ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નારાયણ છે એવો ઘણાને નિશ્ચય થઈ જતો. વિષ્ણુદાસને શ્રીહરિનાં દર્શનથી જ શ્રીહરિના પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપનો નિશ્ચય થઈ ગયો.

શ્રીહરિ ડભાણમાં બે દિવસ રહ્યા અને પછી ત્યાંથી નીકળી ટુંડેલ થઈને બામણોલી પધાર્યા.

શ્રીહરિ તખા પગીનો હાથ પકડે છે

મુક્તાનંદ સ્વામીના યોગથી અહીંના તખા પગીને સત્સંગ થયો હતો અને શ્રીહરિનો મહિમા સમજાયો હતો. તેની ઘણા સમયની ઈચ્છા હતી, તે ઈચ્છા આજે પૂરી થઈ. શ્રીહરિનું તેણે ભાવપૂર્વક સામૈયું કર્યું. આ સામૈયામાં ઢોલ, ત્રાંસાં, નગારાં કે શરણાઈ ન હતાં, પરંતુ બંધૂકોના અવાજ હતા. તીર-કામઠાં, ભાલા અને શસ્ત્રધારી પદાતિઓ હતા.

શ્રીહરિનાં દર્શન કરતાં જ સૌ દંડ પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. શ્રીહરિ તેમને જોઈ બહુ રાજી થયા. તખા પગીને ભેટ્યા. પછી શ્રીહરિએ તીર-કામઠાં અને ભાલાથી સજ્જ થયેલા પગીઓ તરફ દષ્ટિ કરી. તખા પગી આ દષ્ટિથી શ્રીહરિનો ભાવ સમજી ગયા. તેમણે તરત જ કહ્યું : “મહારાજ! આપને અમારે રાજી કરવા છે. આપ પધારો. અમને સૌને પાવન કરો.”

શ્રીહરિએ તેમનો હાથ પકડ્યો. ક્યાં અક્ષરધામના અધિપતિ પુરુષોત્તમ નારાયણ અને ક્યાં ચોરી, છીનાળી કરતા આ પગીઓ! જેમનાં અંગ ઉપર આટઆટલી લૂંટ કરવા છતાં વસ્ત્રો ન હતાં, પણ ધાગા હતા. જેમનાં શરીર ગંધાતાં હતાં, જેમની વાણીમાં કર્કશતા હતી, તે બધા આજે શ્રીહરિના સખા બની ગયા!

શ્રીહરિ તેમની સાથે સાથે ચાલ્યા. રાયણ નીચે તખા પગીએ ઢોલિયો ઢાળી દીધો. તે ઉપર શ્રીહરિ બિરાજ્યા. પછી શ્રીહરિએ તખા પગીને કહ્યું : “તમારા તીરકામઠાંવાળા ભેડુઓને બોલાવો.” તરત જ તે બધા શ્રીહરિ સન્મુખ આવ્યા. શ્રીહરિએ તખા પગીને કહ્યું : “મને જો રાજી કરવો હોય, તો આ તીરકામઠાં, આ ભાલા, તલવારો બધું મૂકી દેવું પડશે. હાથમાં માળા લેવી પડશે. હાથમાં તલવાર કે ભાલા હશે તો હિંસા કરવાનું મન થશે. હાથમાં માળા હશે તો ભજન કરવાનું મન થશે. સાચી શૂરવીરતા ઈન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવવામાં છે. જેને ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ છે, જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેના સંકલ્પમાં અસંખ્ય ભાલા અને તલવારોથી વિશેષ બળ હોય છે. તમે અત્યાર સુધી અનેકની હિંસા કરી, અનેકને લૂંટ્યા છતાં તમારા દિદાર પલટાયા નહીં. જે લૂંટનો માલ મળ્યો, તે ખાવા-પીવામાં, ફેલફતૂરમાં ઉડાડી દીધો અને પાપનાં પોટલાં બાંધ્યાં.”

શ્રીહરિ બોલતા હતા, તખા પગી તેમની સમક્ષ જોઈ રહ્યા હતા. શ્રીહરિના શબ્દે શબ્દે તેમનું અંતર ભીંજાતું હતું. અંતરમાંથી કઠોરતા નીકળતી હતી. ઋજુતા આવતી હતી. તખા પગી અશ્રુ સારી રહ્યા હતા.

આતતાયીઓ આગળ અહિંસા એ નામદાઈ છે

તેમના તરફ જોઈ શ્રીહરિએ ફરી કહ્યું : “પગી! આજે રોવાનો દિવસ નથી. તમારાં પાપમાત્ર તો આ દર્શનથી બળી ગયાં. હવે નવાં ન કરશો. અને જેટલું બળ, શૂરવીરતા, તમારા અત્યાર સુધીના ધંધામાં વાપર્યાં તે બળ અને શૂરવીરતા હવે પ્રભુ ભજવામાં, પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં વાપરો. હું રાજી થઈ જઈશ.” શ્રીહરિના આ શબ્દો સાંભળી સર્વે પગીઓએ ભાલા, તલવારો, તીરકામઠાં ફેંકી દીધાં. શ્રીહરિએ તે જોઈ તેમને કહ્યું : “એમ એ ફેંકી દેવાનાં પણ નથી. તેને સાચવો, તેનું પૂજન કરો અને ગરીબને કોઈ પીડતો હોય, સમજાવટથી પણ ન માનતો હોય તો ગરીબની, બ્રાહ્મણની, સ્ત્રીની અને ગાયની રક્ષા માટે તેનો ઉપયોગ પણ કરો. એવા આતતાયીઓ આગળ અહિંસા એ નામદાઈ છે.”

શ્રીહરિના શબ્દોમાં રાજનીતિની ફોરમ હતી. ન્યાયનું પરિશીલન હતું. શ્રીહરિએ સહજમાં જ નિઃશસ્ત્રીકરણ કરાવી દીધું. તેને માટે લાંબાં પ્રવચનોની જરૂર ન હતી. ફક્ત આધ્યાત્મિક બળની, સંકલ્પની જરૂર હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ સ્નાનાદિક ક્રિયા કરવા કૂવે પધાર્યાં. અહીં સ્નાન-વિધિથી પરવારી પાછા રાયણ પાસે આવ્યા. તરત જ સંઘને આજ્ઞા કરી : “ચાલો વરતાલ.” પરંતુ તખા પગીએ રસોઈનો આગ્રહ કર્યો. શ્રીહરિએ કહ્યું : “વરતાલ પહોંચવામાં મોડું થઈ જાય.”

તેથી તખા પગીએ કહ્યું : “મહારાજ! ખમો, હું કેરીઓ લાવું.”

શ્રીહરિ તેનો ભાવ જોઈ ઢોલિયા ઉપર બિરાજ્યા.

શ્રીહરિ બામણોલી પધાર્યાં છે તે સમાચાર વરતાલ પહોંચી ગયા. તેથી સૌ ઘરકામ પડતાં મૂકીને બામણોલી આવવા નીકળી ગયા. મહુડિયા પરાના જાલમ પગી પણ નીકળી ગયા. શ્રીહરિ રાયણ નીચે બિરાજ્યા હતા. તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનાં સૌએ દર્શન કર્યાં. સાથેના કાઠી સમાજને પણ જોયો. ગુજરાતમાં રાતોરાત ગામ લૂંટી, ત્રાસ વર્તાવી સવાર પહેલાં કાઠિયાવાડમાં પહોંચી જતા આ કાઠીઓ આજે શ્રીહરિના પરમ ભક્ત બની ગયા હતા! શ્રીહરિનું આ ભગવાનપણું હતું. તેમના ઐશ્વર્યથી, તેમના સંકલ્પથી કાઠિયાવાડનો સમાજ સુધરતો હતો. મંત્ર-તંત્રના ફેલમાંથી, ભૂત-પ્રેતના વહેમમાંથી લોકો બહાર આવતા હતા. શ્રીહરિના સ્ત્રી અને ધનના ત્યાગી સંતો ગામડે ગામડે ફરતા

હતા. અપમાન, તિરસ્કાર, માર સહન કરતા હતા અને છતાં લોકસંપર્ક સાધતા હતા. લોકોને તેઓ સમજાવતા કે “પરમાત્મા એક જ છે, તેઓ જ એક સર્વકર્તા છે, બીજા ક્ષુદ્ર દેવ-દેવીઓ પરમાત્માની સત્તા પાસે અતિ અલ્પ છે. જેણે આ પરમાત્માનો આશરો લીધો તેણે તામસી દેવ-દેવીઓની બીક રાખવી નહીં. મંત્ર-જંત્ર કે ભૂત-પ્રેતના વહેમોનાં જાળાંમાંથી બહાર નીકળી જવું.”

શ્રીહરિના દિવ્ય વ્યક્તિત્વથી લોકોનાં અંતર નિર્મળ બની જતાં, અંતરનું અજ્ઞાન ટળી જતું, શ્રીહરિનાં તેમણે દર્શન કર્યાં અને શ્રીહરિએ સર્જેલો આ ચમત્કાર તેમને સમજાઈ ગયો. સૌ શ્રીહરિના પગમાં પડી ગયા !

એટલામાં તખો પગી કેરીઓ લઈ આવ્યા. શ્રીહરિ સમક્ષ કેરીઓના ઢગલા થઈ ગયા. શ્રીહરિ સૌને કેરીઓ આપવા માંડ્યા. પોતે પણ એક જમ્યા. તખા પગીએ આમ્ર ઉત્સવ કર્યો. શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈ ગયા. કાઠી દરબારોનો કોઠો ગુજરાતની કેરી જમી ટાઢો થઈ ગયો. તેમને થયું કે ગુજરાતમાં આવ્યા પ્રમાણ !

ધર્મ કરવાને અર્થે પણ ચોરી ન કરવી

થોડી વારે શ્રીજીમહારાજ ઊઠ્યા અને સૌને આદેશ આપ્યો : “ચાલો” અને સંઘ વરતાલના માર્ગે ચડ્યો. રસ્તામાં મહુડિયું પરુ આવ્યું ત્યારે જાલમજી પગીએ હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! મારું ઘર પાવન કરો.”

શ્રીહરિ બે સંતો સાથે તેમને ઘેર પધાર્યા. તેમણે પૂજન કર્યું. શ્રીહરિને તેમણે ભેટ મૂકી. શ્રીહરિ તે જોઈ હસ્યા. પછી પૂછ્યું : “ચોરીનો માલ તો નથી ને ?” જાલમજી પગી શરમાઈ ગયા ! શ્રીહરિએ તરત જ કહ્યું : “ધર્મ કરવાને અર્થે પણ ચોરી ન કરવી. એ ભેટ અમને ન ખપે. તમારો ભાવ છે એ જ મોટી ભેટ છે.” એટલું કહી શ્રીહરિ ઊઠ્યા. જાલમજી પગીએ ત્યારથી જ નક્કી કરી દીધું : ચોરી કરવી હરામ છે.

તીર્થરાજ વરતાલમાં

મહારાજ વરતાલ પહોંચ્યા અને વરતાલના નગરજનોને આનંદ થયો. મહારાજને વાસણ સુથાર તેમને ઘેર લઈ ગયા. ત્યાં ઉતારો ગોઠવ્યો હતો. વડેઉ માતાની ધર્મશાળામાં કાઠી અસવારો તથા અન્ય સત્સંગીઓને ઉતાર્યા. વરતાલને શ્રીહરિએ પોતાના કાર્યક્ષેત્રનું મુખ્ય કેન્દ્ર કરવાનું નક્કી કર્યું હતું તેથી વરતાલ અને વરતાલના વાસીઓ ઉપર તેમની દૃષ્ટિ હતી. અહીં મહારાજ દસ

દિવસ રહેવાના હતા. તેથી આજુબાજુનાં ગામોના હરિભક્તો પણ અહીં આવ્યે જતા હતા.

બુધેજના ખોડાભાઈ તથા હઠીભાઈ બંનેને રાત્રે સ્વપ્નમાં દર્શન થયાં. મહારાજ વરતાલ પધાર્યા છે. વડેઉ માતાની ધર્મશાળામાં ઊતર્યા છે. પાટ ઉપર ઉત્તરમુખે બિરાજમાન છે. સવારે ઊઠીને બંનેએ પરસ્પર સ્વપ્નની વાત કરી. પછી તેમણે નક્કી કર્યું કે વરતાલ જવું અને જોવું કે વાત સાચી છે કે ખોટી. ખોડાભાઈ તથા હઠીભાઈ બંને બુધેજથી નીકળી વરતાલ ગયા.

તેઓ વરતાલ આવ્યા ત્યારે તેમને ખબર પડી કે વડેઉ માતાની ધર્મશાળામાં સ્વામિનારાયણ ભગવાન બિરાજે છે. આ સમાચાર જાણી તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેઓ તરત જ ત્યાં ગયા. ત્યાં તેમણે જોયું કે શ્રીહરિ પાટ ઉપર ઉત્તરમુખે બિરાજમાન થયા હતા. સ્વપ્નમાં જે દર્શન થયાં તેનો અહીં તેમને સાક્ષાત્કાર થયો. તેમણે નક્કી કર્યું કે જરૂર સ્વામિનારાયણ ભગવાન છે.

તેમણે મહારાજને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. મહારાજે તેમને બોલાવ્યા, માથે હાથ મૂક્યો અને કહ્યું : “વર્તમાન ધરાવો, સત્સંગી થાઓ. સુખિયા થઈ જશો.”

તેમણે તરત જ વર્તમાન ધરાવ્યાં. મહારાજે તેમને જે નિયમ પાળવાના હતા તે સમજાવ્યું. પછી જ્ઞાનવાર્તા કરતાં કહ્યું : “પરમાત્માને પ્રગટવા માટે કાંઈ યુગની રાહ જોવાની હોતી નથી. એ તો જ્યારે અધર્મની વૃદ્ધિ થાય, ત્યારે તેનો નાશ કરવા માટે અને સદ્ધર્મના સ્થાપન માટે પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થાય છે.” કળિયુગમાં ભગવાન ન હોય એવી તેમની અજ્ઞાનતાની માન્યતા દૂર થઈ.

વરતાલમાં મહારાજે જણાવેલો પ્રૌઢ પ્રતાપ

વરતાલમાં શ્રીહરિએ પોતાનો પ્રૌઢ પ્રતાપ બતાવ્યો. મહારાજે અનેકને દિવ્ય સ્વરૂપે દર્શન આપ્યાં. જેને જેને પોતાના ઈષ્ટદેવમાં ભક્તિ હતી તે ઈષ્ટદેવરૂપે તેમને મહારાજ દેખાયા. આ વાત આજુબાજુનાં ગામોમાં પ્રસરી. મુમુક્ષુઓનાં વહેણ વરતાલ ભણી વળવા લાગ્યાં.

મહારાજ વરતાલ પધારવાના છે તે સમાચાર સાંભળી કાનમ દેશ અને સુરતથી હરિભક્તોના સંઘ મહારાજ માટે વિવિધ પ્રકારની ભેટો લઈ વરતાલ આવવા નીકળી ગયા. મહારાજ પધાર્યા તે જ દિવસે આ હરિભક્તો પણ પહોંચી ગયા.

મહારાજ સાથે કાઠી હરિભક્તોને આવેલા જોઈ સૌ તેમનાં દર્શને જવા

લાગ્યા. કાઠિયાવાડની આ માથાભારે કોમને શ્રીજીમહારાજે વશ કરી દીધી. તેમના સંબંધે સારા કાઠિયાવાડમાં શાંતિ સ્થપાઈ ગઈ. આ બધું તેમણે સાંભળ્યું હતું. આજે એ જ માથાભારે કોમના માણસો ભગત બની ગયા છે તે જાણી તેઓ બધા તેમનાં દર્શને આવવા લાગ્યા.

મૂળુખાયર અફીણ ફેંકી દે છે

સુરાખાયર, સોમલાખાયર, અલૈયાખાયર વગેરે અગ્રેસર કાઠીઓને મળ્યા, તેમનાં દર્શન કર્યા, પગે લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા : “અહો, આપણાં ધન્યભાગ્ય કે મહારાજના આવા સખાઓનાં આપણને દર્શન થયાં.”

કાઠી ભક્તો પણ, ગુજરાતની પોથી ધરતીના, પોચા હૈયાના આ ભક્તો વ્યવહારે સુખી છતાં સાદા અને સરળ મનના જોઈ અત્યંત રાજી થયા. તે વખતે મૂળુખાયર કસુંબો કાઢીને પીતા હતા તે જોઈ હરિભક્તો તેમની પાસે આવતા પણ તરત ખસી જતા. તેમને બોલાવતા પણ નહીં અને ‘જય સ્વામિનારાયણ’ પણ કહેતા નહીં. અંદર અંદર સૌ વાતો કરતા : “કાઠી ભક્તો ભેળા આ આવ્યા છે, પણ સત્સંગી લાગતા નથી.”

મૂળુખાયરે આ સાંભળ્યું અને જેવી હોકા ઉપર રીસ ચડી હતી તેવી તેમને અફીણ ઉપર પણ રીસ ચડી અને તરત જ ખડિયામાં જેટલું અફીણ હતું તે તેમણે બહાર ફેંકી દીધું. આમ ચોખ્ખા થઈ ગયા. પછી મહારાજનાં દર્શને ગયા. મહારાજે તેમને પૂછ્યું : “મૂળુખાયર ! હોકાપાણીનો બરોબર બંદોબસ્ત થયો છે ને ?”

તેમણે તરત જ કહ્યું : “મહારાજ ! મેં તો હોકોય ફોડી નાંખ્યો અને અફીણે નાંખી દીધું.”

મહારાજ આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમણે પૂછ્યું : “શું સુરાખાયરે ઉપદેશ આપ્યો !”

“અરે ના રે મહારાજ ! સુરો શું કહેતો’તો ! પણ આપના પ્રતાપે થયું છે. હોકો કુસંગીના વચનથી ફોડ્યો અને અફીણ સત્સંગીના શબ્દથી મેલ્યું.” મૂળુખાયરે સ્પષ્ટતા કરી. મહારાજ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયા. સત્સંગના યોગથી વગર ઉપદેશે કેવું પરિવર્તન થઈ જાય છે !

શ્રીજીમહારાજ સૌ સંતો તથા કાઠી હરિભક્તોને લઈને ગામને પાદર તળાવ છે ત્યાં નાહવા પધાર્યા. અહીં મહારાજ સ્નાનાદિક વિધિ કરીને સભા કરી

બિરાજ્યા. તે સમયે એક વાંદરો ઠેકતો ઠેકતો આંબાના ઝાડ ઉપર આવીને બેઠો. તે જોઈ કાઠી બોલવા લાગ્યા : “ભણે, આ વાંદરો રામાવતાર વખતનો લાગે છે!” એમ કાઠીઓ અંદર અંદર ટીખળ કરવા લાગ્યા. રામાવતારમાં વાંદરા રાવણના સૈન્ય સાથે લડ્યા - એ બધી વાતું તેમને શાસ્ત્રોનાં ખોટાં ગપ્પાં જેવી લાગી. તેમને ટીખળ કરતા જોઈ મહારાજે પૂછ્યું : “શું વાત કરો છો?”

ત્યારે તેમણે કહ્યું : “મહારાજ! આ વાંદરા તે રાવણ સામે શી રીતે લડ્યા હશે?”

મહારાજે તેમને કહ્યું : “સાંભળો, શાસ્ત્રનાં વચનો તે ગપ્પાં નથી. આપણી બુદ્ધિને તે સમજાતું નથી તેથી આપણે તેને ગપ્પાં માનીએ છીએ.” એમ કહી મહારાજે તે વાંદરા તરફ જોઈ હાથની સમસ્યા કરી એટલે તે તરત જ કૂદીને સભામાં આવ્યો. મહારાજે તેના હાથમાં પોતાની માળા આપી. વાંદરો તે માળા ફેરવવા લાગ્યો અને સાથે સાથે રામાયણની ચોપાઈઓ પણ બોલવા લાગ્યો. આ જોઈ સૈન્યે આશ્ચર્ય થયું!

એટલામાં કોઈ બોલ્યું : “મહારાજ! આટલા નાના વાંદરે આખો ડુંગર શી રીતે ઉપાડ્યો હશે?”

તે સાંભળી મહારાજ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે કે નિત્ય નવું જોવાનો સંકલ્પ કર્યા જ કરે. આ વાંદરો ચોપાઈ બોલ્યો, તેણે માળા ફેરવી છતાં તમને હજુ શંકા થઈ?” પછી મહારાજે તેની સામે દૃષ્ટિ કરી એટલે તે અધ્ધર આકાશમાં ઊડ્યો. તેનું સ્વરૂપ મોટું થતું ગયું. સૌએ જોયું કે તેના હાથમાં મોટો ડુંગરો છે. કાઠીઓએ શ્રીહરિનો પ્રતાપ જોયો. તેમને લાગ્યું કે મહારાજના સંકલ્પમાં સમગ્ર અવતારો અને તેનાં પાત્રોને પ્રગટ કરવાની શક્તિ છે, પરંતુ તેની પ્રતીતિ તેમના સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાન વિના થતી નથી. માયાનાં પડળ દૂર થયા સિવાય સમજાતું નથી.

બુધેજના ખોડાભાઈ તથા હઠીભાઈ પણ આ સભામાં બેઠા હતા. તેમણે પણ આ આશ્ચર્ય જોયું. મહારાજે તેમને બંનેને એકીસાથે સ્વપ્નમાં દર્શન દઈને પોતે વરતાલ પધાર્યા છે તે સમાચાર તો આપ્યા હતા. તે સ્વપ્નદર્શન તેઓ વરતાલ આવ્યા અને સાચું થયું. અત્યારે મહારાજે વાંદરા દ્વારા ચમત્કાર બતાવ્યો. આવા ચમત્કારોના ઢગલા ડગલે ને પગલે થાય છે. અંતરમાં સૌંસરું ઊતરી જાય એવું દિવ્યજ્ઞાન પણ તેમના શબ્દોમાં ભર્યું છે. તેમના સ્વરૂપમાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણની વૃત્તિઓને શાંત કરી દે એવી શીતળતા છે. તેમને બંનેને

તો મહારાજના પુરુષોત્તમ સ્વરૂપની પ્રતીતિ થઈ ગઈ. તેમણે મહારાજને હાથ જોડીને કહ્યું : “મહારાજ ! અમારે ગામ બુધેજ પધારો.”

મહારાજે કહ્યું : “ભલે આવીશું.” એટલું કહીને મહારાજે કાશીદાસને કહ્યું : “કાશીદાસ ! તમે હવે બોયાસણ જાઓ. કેટલાય દિવસથી ઘર છોડ્યું છે માટે હવે ઘેર જાઓ અને વહેવારનું કામ સંભાળો.”

મહારાજની આજ્ઞા સાંભળી કાશીદાસે હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! અહીં બાજુમાં ચાંગા ગામ છે ત્યાં મારા સંબંધીઓ છે તેમને આપનો સંબંધ કરાવવાની ઈચ્છા રહે છે. આપનાં દર્શન થાય, સેવાનો લાભ મળે, આપનું સ્વરૂપ ઓળખાય તો તેમનું કલ્યાણ થાય. આટલો લોભ છે તો આપ જેમ કહો તેમ કરું.”

કાશીદાસનાં આ વચન સાંભળી શ્રીહરિ ભક્તો પ્રત્યે જોઈ બોલ્યા : “સાંભળો, આ કાશીદાસ આજે કેટલાય દિવસથી અમારી સાથે ફરે છે. તેમને ઘેર જવાનું કહીએ છીએ તો કાંઈને કાંઈ બહાનાં કાઢીને આ દર્શન-સમાગમનું સુખ છોડીને ઘેર જતા નથી. તેમને અમારાં દર્શન વગર રહેવાતું નથી અને વહેવાર ગૌણ કરી દીધો છે. જ્યારે કેટલાય અહીં બેઠાં બેઠાં પણ વહેવારના સંકલ્પ કરે છે અને લાગ આવે તો રજા લીધા વિના પણ ચાલ્યા જાય છે, નહીં તો કાંઈ બહાનાં બતાવીને ઘેર જવાનું કરે છે, પણ જેને સત્સંગ પ્રધાન હોય તો તે વહેવારનો બધો ભાર આ કાશીદાસની જેમ અમારા ઉપર નાખી દે.”

શ્રીહરિની આ વાત સાંભળી તેમની રુચિ સૌને સમજાણી. શ્રીહરિનો જેટલો વિશેષ પ્રસંગ મહિમા સહિત થાય તેટલું અજ્ઞાન હટે, વાસના ટળે.

પછી ત્યાંથી નીકળી કાશીદાસ સાથે ચાંગા પધાર્યા. ત્યાં એક દિવસ રહ્યા. ત્યાંના વાસીઓને જ્ઞાનોપદેશ આપ્યો. પછી વરતાલ પધાર્યા. કાશીદાસને ત્યાંથી બોયાસણ જવાની આજ્ઞા કરી.

શ્રીહરિ ઉમરેઠમાં

શ્રીજીમહારાજ વરતાલથી નીકળી ઉમરેઠ પધાર્યા. તેમની સાથે ચૌદ સાધુઓ અને ચાર પાર્ષદો હતા. અહીં રૂપરામ ઠાકરને ઘેર ઊતર્યા. અનાયાસે આ દિવ્ય સેવાનો લાભ રૂપરામને મળ્યો તેથી તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેણે મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે શ્રીહરિ અહીં દસ-પંદર દિવસ રહે તો અહીંના વાસીઓને તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય અને તેમનું કલ્યાણ થાય. શ્રીહરિ તેમનો સંકલ્પ જાણી બોલ્યા : “ઠાકર ! આપણે તો વીજળીના ઝબકારામાં મોતી પરોવી

લેવું. જેને જેને સંસ્કાર હશે, બીજ હશે તે સમય આવ્યે પાકી જશે અને તેમને અમારા સ્વરૂપની ઓળખાણ થશે. અમારે કરોડો મનવારો ભરવી છે તે એક ઠેકાણે બેસી રહે કાંઈ પાર આવે તેમ છે?”

રૂપરામ મહારાજનો અભિપ્રાય સમજી ગયા. તેમણે મહારાજને ભાવતાં ભોજન જમાડ્યાં, અનેક પ્રકારે સેવા કરી પ્રસન્ન કરી દીધા.

ગામ ભાવિક હતું તેથી શ્રીહરિના આગમનથી ઘણા ખેંચાયા. સૌને ભાવ થયો અને શ્રીહરિને ત્યાં ચાર દિવસ રહેવું એવું નક્કી થયું. મહારાજ રૂપરામ તથા નરભેરામની સાથે જાગનાથ મહાદેવના મંદિરે પધાર્યા. મહારાજે તેમને કહ્યું : “અમો અહીં વર્ણવિશે આવ્યા હતા. તમો બંને આ મંદિરમાં જ હતા. અમે અહીં ઊતર્યા હતા. તે દિવસે એકાદશી હોવાથી તમો અમારે માટે ફળાહાર લાવ્યા હતા.” રૂપરામને તથા નરભેરામને મહારાજ પ્રથમ પધાર્યા ત્યારે આ સ્મૃતિ કરાવી હતી. પછી મહારાજે કહ્યું : “તમારા તે સત્કર્મથી અમો ફરી અહીં આવ્યા, તમારા સંબંધે આખા ગામમાં સત્સંગ થશે. આખું ગામ ભાવિક છે.”

ત્યારે રૂપરામે મહારાજને હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ! તે વખતે અમે આપને યથાર્થ ઓળખ્યા ન હતા. આજે હવે યથાર્થ ઓળખાણ પડી.”

મહારાજ આ સાંભળી હસ્યા.

મહારાજ ઉમરેઠમાં ચાર દિવસ રોકાવાના છે તેવું નક્કી થયું તેથી ઉમરેઠના બ્રાહ્મણોને કૌતુક જાગ્યું. મહારાજ જાગનાથ મહાદેવમાં સભા કરતા. મનુષ્ય જીવનની દુર્લભતાની, મોક્ષ માટે જ કેવળ મનુષ્યજીવનની પ્રાપ્તિ થઈ છે — તે બધી વાતો સમજાવતા. કોઈ વખત દિવ્યભાવમાં આવી જતા ત્યારે પોતાના સ્વરૂપની વાતો પણ કરતા.

મધ્યાહ્ન સમય થયો એટલે મહારાજ સામેના તળાવમાં નંદરામ મેવાડાને આરે નહાયા. પછી જાગનાથ મહાદેવમાં પધાર્યા. ત્યાં બ્રહ્મચારીએ થાળ બનાવ્યો હતો તે જમ્યા. પછી મહારાજે રૂપરામ ઠાકરને કહ્યું : “આજે સાંજે સભા તમારે ત્યાં કરીશું તો સૌ તમારે ત્યાં સભામાં આવે તેવું કરો.”

સાંજે તે પ્રમાણે રૂપરામ ઠાકરને ઘેર ઘણા મુમુક્ષુઓ આવ્યા. મહારાજે તેમને ગીતા, ભાગવતના સિદ્ધાંતો સમજાવ્યા. ભાગવત ધર્મનું રહસ્ય સમજાવ્યું. શિવજી અને નારાયણને એકતા છે, એવી એકતા સમજી તે બે સ્વરૂપોમાં જે ભેદ ન સમજે તે સાચો વૈષ્ણવ ! તેવા વૈષ્ણવે તુલસીની બેવડી કંઠી ગળામાં પહેરવી જોઈએ, કપાળમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરી મધ્યે ગોળ ચાંદલો કરવો જોઈએ. જેથી

વૈષ્ણવના ભાવથી અંકિત થઈ નિયમ, ધર્મ પાળવામાં સદા જાગ્રત રહી શકાય.

મહારાજની વાણી સૌને મીઠી લાગી. તેમાં નિયમો પાળી શુદ્ધ વર્તવાની વાત હતી, બ્રાહ્મણોને તમાકુ અને ભાંગનું વ્યસન હોય તે છોડવાની વાત હતી. ઉમરેઠના બ્રાહ્મણો મુમુક્ષુઓ હતા, પૂર્વના સંસ્કારી પણ હતા. મહારાજની વાત તેમને ગળે ઊતરી ગઈ. તેમણે મહારાજ પાસે વર્તમાન લીધાં અને સત્સંગી થયા.

બીજે દિવસે નરભેરામને ઘેર પધાર્યા. તેમના ઘરની પરસાળની દક્ષિણાદિ બાજુના ઓરડામાં પધાર્યા. મહારાજ નરભેરામને ત્યાં પધાર્યા છે તે જાણી આજુબાજુના ઘણા લોકો નરભેરામને ત્યાં આવ્યા. જેમને શ્રદ્ધા હતી તેમને મહારાજ પ્રત્યે ભાવ થયો, જેમને શંકા થતી હતી તેમને એવા ભાવો થયા કે ઐશ્વર્ય તો બતાવે છે પરંતુ શિવ પંથ કે વૈષ્ણવ પંથ તે જેવો આ પંથ હશે કે આ કોઈ જુદો પંથ હશે! મહારાજે આ પ્રસંગે સભામાં ગીતા, ભાગવત આદિ સત્સાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતોની વાતો કરી વર્ણાશ્રમના ધર્મપાલનની આવશ્યકતા સમજાવી. સનાતન ધર્મના મૂર્ત સ્વરૂપ રૂપે મહારાજ હતા, ભાગવત ધર્મનું મૂર્તિમાન સ્વરૂપ હતા, તેથી તેમની વાણીમાં, તેમના સ્વરૂપમાં, તમામ ઈન્દ્રિયોમાં, સ્વધર્મના ભાવો સૌએ નિહાળ્યા. સૌને પ્રતીતિ થઈ કે જરૂર દેવાંશી પુરુષ છે.

પછી મહારાજે સ્નાન કર્યું, મધ્યાહ્નનું નિત્યકર્મ કર્યું અને ઉત્તરાદા બારના ઓરડામાં નાળિયામાં જમવા બિરાજ્યા. જમનાબાએ થાળ મૂક્યો, મહારાજ થાળમાંથી કઢી ખૂબ જમ્યા. જમનાબા આ જોઈ રાજી થયાં. મહારાજને કઢી બહુ ભાવી. પછી જ્યારે બીજા ભક્તોને જમવા બેસાર્યા ત્યારે જાણ્યું કે કઢીમાં મીઠું જ ન હતું, સાવ મોળી હતી એટલે જમનાબાને ઘણું દુઃખ થયું. મહારાજ પાસે આવીને બે હાથ જોડીને કહ્યું : “મહારાજ! અપરાધ થઈ ગયો, કઢી સાવ મોળી, મીઠું જ ભૂલી ગઈ, માટે માફ કરો!”

મહારાજ તે સાંભળી હસ્યા પછી કહ્યું : “બા! કઢી તો બહુ જ મીઠી હતી. આવી કઢી અમે કોઈ દિવસ જમ્યા નથી!” મહારાજે આ શબ્દો કહ્યા અને જમનારા હરિભક્તોને કઢીમાં અપૂર્વ સ્વાદ આવ્યો.

મહારાજ ઉમરેઠમાં ચાર દિવસ રોકાયા. પછી પોતે ઘોડાસર, જેતલપુર, મહિયાવ થઈ બુધેજ પધાર્યા. અહીં મહારાજ ખોડાભાઈના દરબારમાં ઊતર્યા. અહીં પશ્ચિમમુખના ઓરડા છે, ત્યાં ઓટા આગળ લીમડો છે, તેની નીચે ઢોલિયા ઉપર મહારાજ બિરાજ્યા. હઠીભાઈ તથા તેના પુત્ર, તેના ભાઈ, તેના

માતૃશ્રી રાજુભાઈ, દરબાર કલાભા, તેમનાં ઠકરાણી કંકુબા, જીભાઈ વગેરે હરિભક્તો ત્યાં આવી ગયાં હતાં. ખોડાભાઈનાં પત્ની નાનબા મહારાજ અને સંઘની સેવામાં રોકાઈ ગયાં હતાં.

મહારાજ ખોડાભાઈને સ્મૃતિ કરાવે છે

પછી મહારાજે ખોડાભાઈને કહ્યું : “ખોડાભાઈ ! અમે અહીં વર્ષાવિશે આવી ગયા હતા. તમે ડેલીએ બેઠા હતા. અમે તમને સદાવ્રતનું પૂછ્યું. એટલે તમે તમારું સામું ઘર બતાવ્યું. અમે ત્યાં ગયા ત્યારે તમારી દાસી કામમાં હતી. તેણે કહ્યું : ‘મહારાજ ! આ ઓસરીમાં આંટા ઘો. કામમાંથી પરવારીને આવું છું !’ અમે તમારી આ ઓસરીમાં સાત આંટા દીધા, પછી દાસીએ જુવાર આપી. અમે સીધું માગ્યું. દાસીએ કહ્યું : ‘લેવી હોય તો આ જુવાર લ્યો, તમારા જેવા તો કંઈક આવે છે. સીધું દીધે ક્યાં પૂરું થાય એમ છે.’ અમે જુવારના બે દાણા મોઢામાં મૂકી પાદરે જઈ જુવાર પારેવાંને નાંખી દીધી, અને આજે હવે તમે પાકાં સીધાંની રસોઈ આપો છો.”

મહારાજે આટલી વાત કરી તે સભામાં બેઠેલી દાસીએ પણ સાંભળી. તેની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં : “અહો ! આ સાક્ષાત્ ભગવાનને તે દી મેં જોગટા જેવા કહ્યા ! સીધું માગ્યું તે પણ ન આપ્યું !”

ખોડાભાઈ આ સાંભળી ગળગળા થઈ ગયા. તેમણે હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! અમે માયાના માનવી અને આપ સાક્ષાત્ પરમાત્મા ! આપની માયા આપ હઠાવો તો જ અમે તમારું સ્વરૂપ ઓળખી શકીએ. અમારો અપરાધ થયો તે ક્ષમા કરજો.”

મહારાજે કહ્યું : “અજ્ઞાતા જે અપરાધ થાય તે અપરાધ ન કહેવાય. આજે માયા હવે દૂર કરી દીધી માટે સેવા કરી લ્યો !”

બુધેજમાં હરિસરોવર તીર્થ

મહારાજ બુધેજમાં સર્વ હરિભક્તોને ઘેર જમ્યા. હઠીભાઈએ આખા ગામને નોતર્થું હતું. જમ્યા પછી મહારાજની સૌને ઓળખાણ કરાવી. તેમણે કહ્યું : “આ સર્વોપરી ભગવાન આજે આપણા કલ્યાણ અર્થે પ્રગટ થયા છે, તેમનો આશ્રય કરો, વ્રત, નિયમ ધારણ કરો અને પ્રગટ ભગવાનના પંથે વળો.”

સૌએ મહારાજ પાસે વર્તમાન ધરાવ્યાં. મહારાજ હઠીભાઈના આ ભાવથી

બહુ જ પ્રસન્ન થયા. તેમણે કહ્યું : “હઠીભાઈ ! તમે કાંઈક વરદાન માંગો.”

ત્યારે હઠીભાઈએ મહારાજને હાથ જોડી કહ્યું : “અમારે પાદર તીરથ કરો જેથી જે જે ત્યાં નહાય તેમનું કલ્યાણ થાય.” સૌનું કલ્યાણ થાય એવી ભાવના રાખી હઠીભાઈએ ગામ-ગરાસ કે બીજું અંગત કાંઈ ન માંગ્યું અને આ માગ્યું તેથી મહારાજ પ્રસન્ન થયા. મહારાજે કહ્યું : “ભલે.”

વરસાદની અછતને લીધે ગામમાં પાણીની ભારે અછત હતી. લોકો દૂર દૂરથી કૂવામાંથી પાણી સીંચી સીંચીને લાવતા હતા. ગામના દરબાર હઠીભાઈથી પ્રજાનું આ દુઃખ જોયું જતું ન હતું. તેથી તેણે શ્રીહરિને આ પ્રાર્થના કરી. શ્રીહરિ તરત જ ઊઠ્યા અને ગામને પાદર તળાવે ગયા. તળાવ સાવ સુકાઈ ગયું હતું. મહારાજે પોતાની સાથે આવેલા ગામના લોકોમાંથી બે-ચાર જણાને કહ્યું : “અહીંથી ખોદવાની શરૂઆત કરો. પાણી ઘણું મળશે.”

તે સાંભળી લોકોએ કહ્યું : “મહારાજ ! પાણીનું તળ જ નીચેથી હઠી ગયું છે એટલે આંહીં પાણી નીકળવાની આશા નથી.”

મહારાજે કહ્યું : “તમે જરા વીરડા જેટલું ખોદો તો ખરા.” એટલે તેમણે તે પ્રમાણે ખોદ્યું ત્યાં તો પાણીનો ઝરો ફૂટ્યો. મહારાજે તે પાણીમાં સ્નાન કર્યું. પછી કહ્યું : “હવે અહીં આજુબાજુ બરોબર ખોદીને પાળા કરજો. પાણી ક્યારેય નહીં ખૂટે. અમે અહીં પૂર્તકર્મ કરીને પછી જ અહીંથી જઈશું.”

ચાર-પાંચ દિવસમાં તો ગામના માણસોએ બરોબર ખોદીને તળાવ તૈયારી કરી દીધું ! વીરડામાંથી આવતા પાણીના અખંડ ઝરાથી તળાવ ભરાવા લાગ્યું. મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. પૂર્તકર્મ કર્યું. પોતે સ્નાન કર્યું અને સૌ સંતો-હરિભક્તો પણ નહાયા. મહારાજે કહ્યું : “આનું નામ ‘હરિતળાવ’ રાખજો, ગંગા, જમના, ગોદાવરી, નર્મદા કે તાપીથી પણ હરિતળાવનું માહાત્મ્ય વધી જશે.”

બુધેજ ગામને પાવન થવાનું તીર્થ મળ્યું, સુકાઈ ગયેલી તળાવડી સજીવન થઈ અને પાણીની ખેંચ અનુભવતા ગામલોકોને રાહત પણ મળી. શ્રીહરિનું કારુણ્ય તેમના દરેક ચરિત્રમાં બુદ્ધિવાનને જણાઈ આવતું હતું.

બુધેજથી નીકળી મહારાજ ગોકળ ગઢવીની ઘોડી લઈને ગોરાડ પધાર્યા. આ ગામમાં પણ વનવિચરણ સમયે વર્ણવિશે પોતે પધારેલા. કૂવાનું જળ ઊંચું લાવી તેમણે તુંબડીમાં જળ ભરી લીધું હતું. આ સ્મૃતિ તેમણે ત્યાંના કાંધોજી ઠાકોરને આપી. ઠાકોરે આ વાત સાંભળી. તેમને તરત જ ઓસાણ આવ્યું કે વાડીવાળો કહેવા આવ્યો હતો કે ચમત્કારી જોગી આવ્યા છે; પણ તે વખતે

કેવળ બાવા જાણી ધ્યાન દીધું ન હતું. શ્રીહરિ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “ખોટાને વાંકે સાચાને પણ જોઈને ભાગે. અમે તો મુમુક્ષુઓ માટે પ્રગટ થયા છીએ, એટલે તેમને શોધતાં શોધતાં તેમનાં બારણાં ખખડાવીએ છીએ. તે દિવસે તમે ન મળ્યા તો આજે આ જોગ થઈ ગયો.”

કાંધોજી બાપુ મહારાજના આ શબ્દો મૂક ભાવે સાંભળી રહ્યા. તેમણે બે હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! આપની અનહદ કૃપા હશે તો જ જીવ માયા તરશે, નહીં તો પડળ તોડવું કઠણ છે.”

શામજી પટેલ તથા પ્રભુદાસે પણ શ્રીહરિની સેવાનો લાભ લીધો.

શ્રીહરિ ઝીંઝર પધાર્યા. અહીંના દરબાર ખોડાભાઈએ શ્રીહરિનું સ્વાગત કર્યું. શ્રીહરિ સાથે મૂળભાઈ દરબાર તથા સોમલાખાયર, માતરા ધાધલ, અલૈયા ખાયર, નાજા જોગિયા, કાળો મકવાણો વગેરે હતા. બ્રહ્માનંદ સ્વામી, મુક્તાનંદ સ્વામી, ભાઈ રામદાસજી તેમજ મૂળજી બ્રહ્મચારી વગેરે સંતો પણ સાથે હતા.

ખોડાભાઈના દરબારમાં શ્રીહરિ બિરાજ્યા. તેમણે શ્રીહરિની કેસર, ચંદન, અક્ષત વગેરે ઉપચારોથી પૂજા કરી. તે વખતે ત્યાંના વૈશ્ય હરિભક્ત જેઠાભાઈ ત્યાં આવ્યા. તેમણે પણ શ્રીહરિની પૂજા કરી. જેઠાભાઈએ હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! આપની દૃષ્ટિ પડી એટલે અમે સાચા વૈષ્ણવ થયા. સંપ્રદાય તો અમારો વૈષ્ણવી હતો જ પણ આપના સ્વરૂપની ઓળખાણથી, આપના સંતોના પ્રસંગથી અને તેમના ઉપદેશથી જીવન નિર્મળ બને છે ત્યારે જ સાચા વૈષ્ણવ થવાય છે. અત્યારના ઘણા લોકો ભોગપ્રધાન થઈ ગયા છે. તેઓ ભગવાનના બાળસ્વરૂપને જ પૂજે છે, કારણ કે બાળક અયોગ્ય ચરિત્ર કરે તોપણ તેને નિર્દોષ સમજાય; પરંતુ સાથે સાથે જેમ લાલજીસ્વરૂપ નિર્દોષ બાળકનાં ચરિત્રોને સૌ નિર્દોષ સમજે છે, એવી રીતે પોતે પણ અયોગ્ય ચરિત્ર કરે તો, પોતાનાં અયોગ્ય ચરિત્રોને પણ સૌ નિર્દોષ સમજે તેવી ભાવના ઘણા રાખે છે અને વિલાસી જીવન જીવે છે. વળી, ભગવાનના બાળસ્વરૂપની ઉપાસનામાં તો, ભગવાનમાં પણ યૌવન અને વૃદ્ધત્વના ભાવ કલ્પીએ તે પણ એક દોષ બની જાય છે.”

શ્રીહરિ જેઠાભાઈની સમજણ જોઈ રાજી થયા. તેમણે કહ્યું : “વ્યાસને અમે આદિ આચાર્ય માન્યા છે. તેમનો મત એ જ મોટું પ્રમાણ ! બીજા જે જે આચાર્યો થયા છે તેમણે વ્યાસના ગ્રંથોના આધારે સંપ્રદાયો રચ્યા છે. જે વ્યાસના ગ્રંથોનો આધાર લેતા નથી અને તેને પ્રમાણ માનતા નથી તેમના સંપ્રદાયો કલ્પિત સમજવા. તેનો આશ્રય કરનારનું કદાપિ કલ્યાણ થાય જ નહીં. માટે

જેમાં વ્યાસનું પ્રમાણ હોય તેવા ગ્રંથો માનવા, તે અનુસાર ગુરુ ઓળખવા, ઈષ્ટદેવના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવવું તો કલ્યાણ જરૂર થશે.”

શ્રીહરિ પછી જમવા બિરાજ્યા. વર્ણાંકે કંસાર બનાવ્યો હતો. ભજિયાં, વડાં, પાપડ, રોટલી તથા અડદની દાળ વગેરે શ્રીહરિને પીરસ્યાં. શ્રીહરિ બ્રહ્મચારીએ બનાવેલ રસોઈ ભાવથી જમ્યા. ખોડાભાઈ પણ પૂર્ણ ભક્તિભાવથી શ્રીહરિ તથા સંતોની સેવામાં જોડાઈ ગયા હતા. શ્રીહરિની દૃષ્ટિથી તેમનો ગરાસ કરજમાંથી છૂટ્યો હતો અને અન્ન-વસ્ત્રે સુખી થયા હતા. મુખવાસ લઈ શ્રીહરિ સંતોની પંક્તિમાં પીરસવા પધાર્યા.

સાંજે ત્યાંથી નીકળી શ્રીહરિ તાજપર થઈને સમઢિયાળા પધાર્યા. પાદરમાં ફૂવો હતો ત્યાં સ્નાન કર્યું. એટલામાં ગામમાંથી દરબાર લાખાખાયર તથા અન્ય હરિભક્તો સામેયું લઈને ત્યાં આવી ગયા. લાખાખાયરનાં મા યુસ્ત સત્સંગી હતાં. તેમની સૂચનાથી લાખાખાયર શ્રીહરિ માટે ફૂલહાર, શ્રીફળ વગેરે લઈને આવ્યા હતા. શ્રીહરિને હાર પહેરાવ્યો, હાથમાં શ્રીફળ આપ્યું. અન્ય હરિભક્તોએ પણ શ્રીહરિનું ફૂલહારથી સ્વાગત કર્યું, કોઈએ શ્રીફળ ધરાવ્યાં, કોઈએ સાકરના પડા મૂક્યા. શ્રીહરિના આગમનથી લાખાખાયરને ખૂબ આનંદ થયો. વણતેડ્યા ભગવાન પધારે એવું અદકું ભાગ્ય તો મોટા મોટા ઋષિમુનિઓનું પણ ન હતું! તેમણે શ્રીહરિને બે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી : “મહારાજ! આવી કૃપા અખંડ રાખજો. તમોએ અમને માણસના નોરમાં લાવીને મૂક્યા છે તો હવે કાંડું છોડશો નહીં.”

શ્રીહરિ લાખાખાયરના દરબારમાં વાજતે-ગાજતે પધાર્યા. અહીં લાખાખાયરે રસોઈનો તમામ સામાન તૈયાર કરીને મૂક્યો હતો. વર્ણાંકે તે જોયું અને તે દ્વિધામાં પડી ગયા. શ્રીહરિ બહાર પલંગ ઉપર બિરાજમાન થયા હતા. સુગંધીદાર પુષ્પોની ફોરમ લેવા, તેનો રસ પીવા ભમરાઓ આજુબાજુ ઊડતા હતા, તેથી પાર્ષદો પંખા વડે ભમરાને ઊડાડવા લાગ્યા. એટલે શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “તેમને શા માટે ઊડાડી દો છો? તમને કોઈ સારું ભોજન જમતાં અટકાવે તો કેવું વસમું લાગે? આ તો બધા મોટા ઋષિમુનિઓ છે, અમને કરડશે નહીં.”

શ્રીહરિના શબ્દોમાં કરુણા હતી, વાત્સલ્ય હતું, પોતાનો સંબંધ જીવ-પ્રાણીમાત્રને થાય તેવો ભાવ હતો. પાર્ષદો આ સાંભળી સ્વસ્થ થઈ ગયા.

એટલામાં લાખાખાયર આવ્યા અને શ્રીહરિને પૂછ્યું : “મહારાજ! સાકરનો કંસાર કરવો છે કે શીરો? વર્ણાંકે પુછાવ્યું છે. મેં બધો સામાન

તૈયાર રાખ્યો છે.”

મહારાજે કહ્યું : “વર્ણાનિ અહીં મોકલો.”

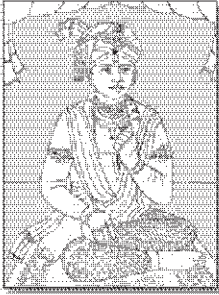
લાખાખાયરે વર્ણાનિ બોલાવ્યા. મહારાજે તેમને કહ્યું : “રાજાનો જેવો ભાવ હોય તેવી રસોઈ બનાવજો. અમારો ભાવ છોડી દેજો. અમને તો ભક્તો ભાવથી જે બનાવરાવે છે તે સદા પ્રિય જ હોય છે.”

બ્રહ્મચારી સમજી ગયા. શ્રીહરિને ભાવ પ્રિય છે, રસોઈ નહીં. રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ, એટલે શ્રીહરિ પીતાંબર પહેરી વર્ણાં થાળ લાવ્યા તે જમવા બિરાજ્યા. વર્ણાંએ હરિસો, બિરંજ, પૂરી, ભજિયાં, તાંદળજાની ભાજી વગેરે અનેક વાનગીઓ બનાવી હતી. લાખાખાયરના સંપૂર્ણ ભાવને તો તે મૂર્ત ન કરી શક્યા. કારણ લાખાખાયરના મનમાં એવો ભાવ હતો કે શ્રીહરિની ભારોભાર સોનું તોળીને તેમને માટે તેટલું ખર્ચાંએ તોપણ તે ઓછું હતું, પરંતુ શ્રીહરિએ કેવળ તેમના ભાવથી જ તે સોનાને વાલની વાળી જેટલું કરી દીધું હતું.

શ્રીહરિ સંપૂર્ણ જમ્યા, ભોજનનાં વખાણ કર્યાં. લાખાખાયરને રાજી કર્યાં. તેમણે કહ્યું : “અમે દહીં-સાકર જમ્યા એટલે કોઠો ટાઢો થઈ ગયો. અમારાથી તાપ સહન થતો નથી. લવિંગ, મરચાં, કસ્તૂરી વગેરે ઘણું જમ્યા હતા. તેથી શરીરમાં ગરમી વધી ગઈ હતી. અમે આઠ વરસ વનમાં ફર્યા, તપ કર્યું, શરીર કાષ્ઠવત્ કરી દીધું, શરીરનું અનુસંધાન રાખ્યું જ નથી. વનમાં સિંહ, સર્પો તથા વનચર પ્રાણીઓથી અમે કદી ડર્યા નથી. અન્ન-જળ મળ્યું તો ગ્રહણ કર્યું પણ તેની સ્પૃહા રાખી નથી. આ સત્સંગમાં આવ્યા પછી રામાનંદ સ્વામીએ અમને વચનરૂપી પીંજરામાં રાખી તેમની રુચિ પ્રમાણે આ દેહનું જતન કરાવ્યું. અમને તેમણે સત્સંગમાં એવા બાંધી દીધા એટલે અમારું કશું જોર રહ્યું નહીં. આકાશને પણ બાંધે એવી તેમની આવડત હતી.” એટલું કહી શ્રીહરિએ લાખાખાયરને થાળ અપાવ્યો અને કહ્યું : “આ સ્થાવર-જંગમ પદાર્થમાત્ર અમારા સંબંધે દિવ્ય છે, અમારી મૂર્તિમાં હેત કરાવનારા છે. મૂર્તિ વિના બીજામાં વૃત્તિ ટકે જ નહીં એવી ધામની સહજ પ્રકૃતિ છે.”^{૭૪} શ્રીહરિનાં આ વચનો સમજવાં કઠણ હતાં.

શ્રીહરિએ એલચી, તજનો મુખવાસ લીધો અને તે પ્રસાદી નિત્યાનંદ સ્વામીને આપી.

શ્રીજીમહારાજ ગોરાડથી નીકળી કુંડળ અને કારિયાણી થઈને અઢી માસ વિચરણ કરી ગઢપુર આ.સં. ૧૮૬૨ના જેઠ અમાસે પધાર્યા.

કાલવાણીમાં સંતોને પરમહંસની દીક્ષા

(આ. સં. ૧૮૬૩, સન ૧૮૦૭)

મહારાજ ત્યાંથી સંતો-હરિભક્તો સાથે નીકળી ગયા. હરિભક્તો વળાવવા આવ્યા. થોડે દૂર ચાલ્યા અને આમલિયોની ઘટા આવી. મહારાજે અહીંથી જ હરિભક્તોને પાછા વળવાનું કહ્યું, પરંતુ તેમના સૌના પગ શ્રીહરિને છોડીને ઘર તરફ ઊપડતા ન હતા. શરદ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે બંસરીનો નાદ છોડ્યો, ત્યારે તે સાંભળીને ગોપીઓ પોતાના પતિને, ગોદમાં સૂતેલા બાળકને, ધેનુને ત્યજીને, અર્ધી રાત્રે, વડીલો કે લોકો શું કહેશે તેનો વિચાર કર્યા સિવાય, શ્રીકૃષ્ણને ભેટવા નિર્ભય થઈને દોડી તેમની પાસે આવી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેમને કહ્યું : “તમે અહીં આ અર્ધરાત્રિએ આવ્યાં તેથી લોકો તમારી નિંદા કરશે. તમને જાર કહેશે. માટે સૌ પાછાં જાઓ.” આ શબ્દો સાંભળી ગોપીઓને આઘાત લાગ્યો. તેમણે કહ્યું : “તમને છોડીને અમારા પગ હવે ઘર તરફ વળી શકતા નથી.”

આવી જ સ્થિતિ આજે સોરઠના આ હરિભક્તોની થઈ હતી. શ્રીહરિએ તેમનું અંતર પારખી લીધું. એટલામાં એક હરિભક્તે કહ્યું : “મહારાજ ! અહીં હવે દિવસ ચઢી ગયો છે. તડકો ચઢશે અને આગળ જમવાનું કાંઈ અનુકૂળ નહીં આવે. માટે અહીં જ ખીચડી બનાવીએ તો ?”

મહારાજને આ વિચાર ગમી ગયો — એટલો વખત પણ આ પ્રેમી હરિભક્તોને સુખ મળે. પોતે તરત જ કહ્યું : “ભલે, કરો તૈયારી.”

શ્રીહરિની મરજી જોઈ સૌ રાજી થયા. સૌ તૈયારીમાં પડ્યા.

નરસિંહ મહેતાના ચોરે

બાજુમાં જ નરસિંહ મહેતાનો ચોરો હતો. મહારાજે સૌને કહ્યું : “ચાલો, મહેતાજી ને ચોરે.” એટલે સૌ મહારાજ સાથે ત્યાં ગયા. મહારાજ સ્થાન જોઈ

રાજી થયા. તેમને થયું કે નરસિંહ મહેતા જેવા ભક્ત માટે છેવટે આટલી પણ સ્મૃતિ રાખી તે આ લોકના માનવીઓની ખરેખર મોટાઈ ગણાય ! જ્યારે મહેતાજી હતા ત્યારે તો તેમને રંજાડવામાં નાગરી ન્યાતે પાછી પાની કરી ન હતી. તેમની ભક્તિનો ભાવ કોઈએ પીછાડ્યો ન હતો. મહેતાજી તો નિર્લેપ હતા. તેમને તો વૈષ્ણવ સાથે જ સંબંધ હતો. જે શામળાની ભક્તિ કરે તે જ તેમને મન સાચો વૈષ્ણવ – પછી તે ઊંચ હોય કે નીચ ! ભગવાનની દૃષ્ટિમાં એવા ભેદ હોતા નથી. સાચા ભક્તની દૃષ્ટિમાં પણ નથી હોતા. મહેતાજીની દૃષ્ટિમાં સમતા હતી. તેઓ હરિજનવાસમાં કીર્તન-ભક્તિ કરવા ગયા અને નાગરી ન્યાતમાં મોટો ઊહાપોહ મચી ગયો ! તેમના માથે માછલાં ધોવાયાં. તેમને લોકો પૂછવા લાગ્યા :

જાગ્યા લોક નરનારી પૂછે, મહેતાજી તમે એવા શું ?
નાત ન જાણો ને જાત ન જાણો, ન જાણો કાંઈક વિવેક વિચાર;
કર જોડી કહે નરસૈયો, વૈષ્ણવ તણો મને છે આધાર.

અને મહેતાજીને ગાવું પડ્યું :

એવા રે અમો એવા રે, તમે કહો છો વળી તેવા રે.
ભક્તિ કરતાં જો ભ્રષ્ટ્ર કહેશો, તો કરશું દામોદરની સેવા રે.
સઘળા સાથમાં હું એક ભૂંડો, ભૂંડાથી વળી ભૂંડો રે.
તમારે મન માને તે કહેજો, સ્નેહ લાગ્યો છે મને ઊંડો રે.

મહારાજ દુનિયાદારીના ડહાપણ ઉપર હસતા હતા. હસતાં હસતાં તેઓ મહેતાજીના ઓટા ઉપર બિરાજ્યા. તે જોઈને ત્યાંનો બાવો બોલી ઊઠ્યો :
“અરે ! મહેતાજીના ઓટા ઉપર કેમ બેઠા ?”

મહારાજે તેના તરફ હસીને કહ્યું : “કારણ કે અમે મહેતાજીના ગુરુ છીએ, સમજ્યા બાવાજી ?” આ શબ્દોથી બાવો દબાઈ ગયો. મહારાજે તેના તરફ દૃષ્ટિ કરી. તરત તેને સમાધિ થઈ. તેમાં તેને નરસિંહ મહેતા આ સ્વામિનારાયણ ભગવાનની સ્તુતિ કરતા હતા તેવાં દર્શન થયાં. રાધા, લક્ષ્મી આદિ શક્તિઓ પણ મહારાજની ભક્તિ કરતાં દેખાયાં. બાવાજી સમાધિમાંથી જાગ્રત થયા કે તરત જ મહારાજ પાસે ગયા અને ચરણારવિંદમાં નમી પડ્યા.

મહારાજ આમલીઓનાં ઝાડ નીચે આવ્યા. ત્યાં ખીચડી તૈયાર થઈ ગઈ હતી. પોતે સંતોને પીરસ્યું. પછી પોતે જમ્યા.

મહારાજને જૂનાગઢ છોડવું ગમતું ન હતું. અહીંથી નીકળી મજેવડી દરવાજા બહાર બિસારત બાગમાં આવ્યા. અહીં રાત રહેવાનું નક્કી કર્યું.

પાંચીબાઈએ બરફીની માટલી મોકલી હતી. તે મહારાજ જમ્યા. સૌને પ્રસાદ વહેંચી આપ્યો. જૂનાગઢમાં આવેલા સોરઠના સૌ હરિભક્તો મહારાજની ભેગા જ હતા. તેમને પણ છૂટા પડવાની ઈચ્છા થતી ન હતી.

સવાર થઈ એટલે નિત્યવિધિથી પરવારી મહારાજ તૈયાર થયા. અહીંથી સૌ હરિભક્તોને પાછા જવાની આજ્ઞા કરી. સંતોને પણ કહ્યું : “તમે પણ હવે દેશોદેશમાં ફરો, હરિવાર્તા કરો. મુમુક્ષુ જોઈને પ્રગટ ભગવાનની વાત કરજો. અમે જે નિયમો આપ્યા છે તે યથાર્થ પાળજો. દામ અને વામથી દૂર રહેજો.” આ પ્રમાણે શીખ આપીને સંતોનાં મંડળોને પણ ફરવા મોકલ્યાં.

મહારાજ જૂનાગઢથી નીકળી વણથળી, મેઘપર પધાર્યા. થોડું રોકાયા. શ્રીહરિ સભામાં બેઠા હતા. ત્યાં એક ખેડુ આવ્યો. તેણે શ્રીહરિને કહ્યું : “મહારાજ ! મારા વાઢમાંથી તમારા સાધુએ શેરડીનો એક સાંઠો લીધો છે. મને કહ્યું હોત તો હું બે આપત.”

શ્રીહરિએ આ સાંભળી સભા સમક્ષ જોયું. સાધુ રામચરણદાસે તરત જ કહ્યું : “મહારાજ ! સાંઠો ખેંચીને નથી લીધો પણ નીચે પડ્યો હતો તે લીધો છે.”

મહારાજે તેમને કહ્યું : “આપણાથી ધણીને પૂછ્યા વિના કાંઈ લેવાય નહીં, તે ચોરી કરી કહેવાય. અરે, રસ્તામાં પડેલી વસ્તુ પણ આપણાથી ન લેવાય.”

શ્રીહરિને સાધુ, સત્સંગીના જીવનમાં સત્ય, નીતિ અને ન્યાયના આચરણની આવશ્યકતા સમજાવી હતી. જીવન તેના પાલનથી જ સમૃદ્ધ બને, સત્સંગને અનુરૂપ બને. તેમણે તરત જ સભાને સંબોધીને કહ્યું : “મારા સાધુઓએ આજથી ખાંડ, ઘી અને ગોળવાળી વસ્તુ ન ખાવી.”^{૮૪}

પછી ત્યાંથી નીકળી શ્રીહરિ નાવડા, આખા, પીપલાણા, અગત્રાઈ થઈને કાલવાણી પધાર્યા. સંતનાં મંડળોને મહારાજે અહીં બોલાવ્યાં હતાં. તેથી તે પણ એક પછી એક આવવા લાગ્યાં.

શ્રીજીમહારાજ જ્યારે કારિયાણી બિરાજતા હતા, ત્યારે તેમણે ભોજા ચારણને ધ્રાંગધ્રા મોકલ્યા હતા અને કહ્યું હતું કે “સત્સંગની વાતો કરજો.” પરંતુ અહીં તો તેને વેદાંતી વિપ્રો ભેટી ગયા એટલે ભોજા ચારણને પ્રશ્નો પૂછી મૂંઝવી

નાંખ્યા, તેથી તે કારિયાણી પાછા આવ્યા.

અહીં મહારાજને વાત કરી ત્યારે મહારાજે મુક્તાનંદ સ્વામીને કહ્યું : “તમે ધ્રાંગધ્રા જાઓ અને ત્યાંના વેદાંતીઓને સત્સંગની વાતો કરજો. પ્રશ્ન-ઉત્તરમાં આકળા ન થવું, શાંતિ અને ધીરજથી પ્રશ્નોના ઉત્તર કરવા, નિર્માનીપણું રાખવું.”

મુક્તાનંદ સ્વામીનું તો આ અંગ હતું. છતાં મહારાજે આ સૂચના એટલા માટે આપી કે તેમના મંડળના સાધુ ઉશ્કેરાઈ ન જાય.

ધ્રાંગધ્રામાં મુક્તાનંદ સ્વામીને વેરાગી બાવાઓ મારે છે

મહારાજની આજ્ઞા અનુસાર સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામી ધ્રાંગધ્રા ગયા. ત્યાં વેરાગીના અખાડામાં જ ઊતર્યા, પરંતુ વેરાગીને તો સ્વામિનારાયણના સાધુઓ સાથે વેર હતું. તેમને તે ‘મૂંડિયા’ કહેતા. એટલે તેણે તરત જ રાજાને ફરિયાદ કરી કે — ‘સ્વામિનારાયણના મૂંડિયા અમારા અખાડામાં આવીને ઊતર્યા છે. આપ મદદ કરો, નહીં તો તે અખાડાનો કબજો લઈ લેશે.’ આ ફરિયાદની સાથે સાથે તેણે રાજાને ભેટ-સોગાદોથી રીઝવી પણ લીધા. એટલે રાજાએ પોતાના માણસોને મોકલ્યા. તે દરમિયાન વેરાગી બાવાઓએ પણ મુક્તાનંદ સ્વામી તથા તેમના સાધુઓને ખૂબ માર્યા. રાજાના સિપાઈઓ આવ્યા. તેમને સ્વામીએ ફરિયાદ કરી. તેમણે કહ્યું : “રાજા પાસે જાઓ. અમને તો હુકમ છે કે તમને અહીંથી કાઢી મૂકવા.” સ્વામીએ ધ્રાંગધ્રા નરેશ પાસે જઈ ફરિયાદ કરી. ધ્રાંગધ્રા નરેશે કહ્યું : “પાડેપાડા અંદર અંદર લડે તેમાં અમે શું કરીએ? માટે તમો બંને અંદરો અંદર પતાવી દો.” આ સાંભળી સ્વામીએ કહ્યું : “નામદાર! અમે તો સાધુ કહેવાઈએ. અમારાથી એવું ન થાય. તેથી જ આપ જો વચ્ચે પડો તો અમારી કંઈક રક્ષા થાય.” પરંતુ કાંઈ દાદ મળી નહીં. તેથી સ્વામી પોતાના મંડળે સહિત ત્યાંથી નીકળી મહારાજ પાસે આવ્યા.

આ સમાચાર ગામોગામ ફેલાયા. બાવાઓની જમાતે નક્કી જ કરી લીધું કે ‘સ્વામિનારાયણના મૂંડિયાઓને મારવા, તેમનું નામનિશાન મિટાવી દેવું.’ મનુષ્યને સાચો માનવ બનાવવા સંસારનો ત્યાગ કરી જેમણે ભેખ લીધો હતો, તેમણે આજે ભેખ ઉતાર્યો. સ્વામિનારાયણના સાધુઓ માણસમાંથી લુપ્ત થયેલી માણસાઈ સજીવન કરતા હતા. તેમનું જીવન શુદ્ધ કરીને શ્રેયને પંથે તેમને વાળતા હતા. સમાજમાં તેમના ઉપદેશની, આચરણની અસર થઈ હતી. લોકોમાં સાધુની સાધુતા વિષેના ખ્યાલો જાગ્રત થયા હતા. બાવાઓને આ ગમ્યું નહીં.

અફીણ, ગાંજો ને ભાંગ પીનારા, શસ્ત્રો રાખનારા, વામ અને દામના ઉપભોગમાં રાયતા કેવળ ભગવાંધારીઓને લોકો હવે ‘બાવા’ કહેવા લાગ્યા. તેમના પ્રત્યેનો તેમનો આદર ઓછો થયો. બાવાઓનું આ દુઃખ હતું. તેમની એ ફરિયાદ હતી કે ‘સ્વામિનારાયણના મૂંડિયા અમારા શિષ્યોને ભોળવી લે છે, પોતાના કરી લે છે. તેથી તેમને ભાંગ, ગાંજો, અફીણ મળતાં નથી. દામનું કોઈ દાન કરતું નથી. આવા ભયંકર અત્યાચારનું આચરણ કરનાર સ્વામિનારાયણના મૂંડિયા હવે જ્યાં દેખાય ત્યાં તેમને ઝાલવા, તેમની કંઠી, જનોઈ, ચોટી કાપી નાખવાં; તુંબડાં ફોડી નાખવાં; મૂર્તિ તોડી નાખવી; આપણી રામકીઓ વચ્ચે તેમને બેસાડવા; તેમને તોબા પોકરાવી દેવી.’ આ નિર્ણયની સાથે જ સ્વામિનારાયણના સાધુઓ સામે જેહાદ શરૂ થઈ.

વેરાગીઓનો ત્રાસ

શ્રીજીમહારાજના આ સંતો જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં તેમને વેરાગી બાવાઓએ પકડ્યા. તેમનાં તિલક ભૂંસી નાખ્યાં, કંઠી-જનોઈ તોડી નાખી, ચોટલીઓ ખેંચીને કાપી નાખી, ભિક્ષાપાત્રમાં અભક્ષ્ય વસ્તુઓ નાખવા માંડી, તેમની પૂજાની મૂર્તિઓ તોડી નાખી. પૂજા, વસ્ત્રો, પુસ્તકો ગૂંટવી લઈને ફેંકી દીધાં. કેટલાકની તો અલફીઓ પણ ઉતારી લઈ એક કૌપીનભેર કરી દીધા. રામકીઓને સામે લાવી તેમનો પરાણે સ્પર્શ કરાવ્યો, માર માર્યો. આમ, અનેક પ્રકારે ઉપાધિની આંધી વરસાવી. ક્ષમાશીલ આ સંતોએ આ બધું મૂંગે મોઢે સહન કર્યું, અન્ન વિના ટળવળ્યા, મારના દુઃખથી ત્રાસી ગયા; પરંતુ મહારાજની આજ્ઞા હતી કે ‘સહન જ કરવું. આવું દુઃખ સહન કરવાથી પૃથ્વીનો ભાર ઓછો થશે. ધર્મનું, સત્યનું, અહિંસાનું પ્રસારણ દઢ થશે.’

આ બધાં મંડળો કાલવાણી આવ્યાં. મહારાજે તમામને તેડાવ્યાં હતાં. મહારાજનાં દર્શનમાત્રથી સૌ ત્રાસનું દુઃખ ભૂલી ગયા, સંતાપ સર્વે શમી ગયા. મહારાજના સાન્નિધ્યની સંજીવની તેમને સ્પર્શી ગઈ! પરંતુ મહારાજે તેમના દેહ જોયા. દેહ કૃશ થઈ ગયા હતા. કેટલાકના દેહ ઉપર મારના સોળ દેખાતા હતા. તુંબડાં, પત્તર, ઝોળીઓ, પૂજા વગેરે સામગ્રીઓ કોઈની તો ગૂંટવાઈ જ ગઈ હતી. જેની પાસે હતી તે તૂટેલી અવસ્થામાં હતી. મૂર્તિઓ ખંડિત કરી નાખી હતી. જનોઈ અને કંઠી વગરના દેહ અડવા દેખાતા હતા. મહારાજ આ જોઈ રહ્યા. તેમની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં.

પાંચસો સંતોને પરમહંસ દીક્ષા : આ.સં. ૧૮૬૩

પછી મહારાજે મોટેરા સંતો સમક્ષ જોઈ કહ્યું : “હવે અમારી એક આજ્ઞા પાળો. આ જનોઈ, આ કંઠી, આ ચોટી કાઢી જ નાખો. પૂજાનાં બંધનો કાઢી માનસી પૂજાનું સુખ લો. આ બાહ્ય ચિહ્નોથી, ઉપકરણોથી તમને સૌ સ્વામિનારાયણના સાધુ માની દુઃખ દેશે. તેથી અલક્ષ્યપણે રહીને પરમહંસ દશા ગ્રહણ કરો.”

આ સાંભળી એક સંતે કહ્યું : “મહારાજ! અમે એવી પરમહંસ સ્થિતિ તો પામ્યા નથી. તેથી ધર્મનું આચરણ છોડી દેવાથી અમારી સાધનામાં વિઘ્ન તો નહીં આવે ને?”

“ધર્મનું આચરણ તો પરમહંસ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ મૂકવાનું નથી અને તમારે તો કેવળ મારી આજ્ઞાથી દેહે કરીને બાહ્ય આચરણનો ત્યાગ કરવાનો છે, પરંતુ મનને તો માનસી પૂજા અને ધાર્મિક ભાવથી હંમેશાં સભર જ રાખવાનું છે.” મહારાજે ધીરે રહીને સમજાવતાં કહ્યું.

મહારાજે અત્યાર સુધી વિધિ-નિષેધના નિયમો આ સંતો પાસે દૃઢપણે પળાવ્યા હતા. વળી, તેમના અંતરમાંથી વિષયની આસક્તિ નાશ પામી જાય અને તેમની સાધનાની વહેલી સમાપ્તિ થાય તે માટે બીજા અનેક નિયમો પણ તેમને આપ્યા હતા. તે બધા જ નિયમોના બાહ્ય આચારનો આજે ત્યાગ કરી દેવો તે તેમને સૌને કઠણ પડતું હતું. તેમની મૂંઝવણ જોઈ મહારાજે કહ્યું : “જુઓ, વિષમ દેશકાળને લઈને પાંડવો પણ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી પોતાનો બાહ્ય વેષ, ચિહ્નો, આયુધો બધાંનો ત્યાગ કરી ગુપ્ત વેશે વિરાટનગરમાં રહ્યા હતા, તેથી શું તેમનું ક્ષત્રિયપણું મટી ગયું હતું? તેમ તમારે પણ અમારી આજ્ઞાથી પરમહંસ દશા ગ્રહણ કરવાની છે, દેશકાળ વર્તવાનો છે. તેમાં તમને સૌને સુખ થશે અને આપણું કાર્ય પણ નિર્વિઘ્ને પાર પડશે.”

છવીસ વર્ષના આ યુવાનની વાકુધારા સૌના અંતરમાં સોંસરી ઊતરી ગઈ. વડીલ અને વૃદ્ધ તમામ સાધુઓને આ શબ્દોએ અસર કરી. શ્રીહરિ દિવ્યભાવમાં આવી ગયા હતા. તેમના સ્વરૂપમાંથી સૌને સ્ત્રી અને ધનના ત્યાગીઓનાં વૃંદો નીકળતાં દેખાયાં. ભારતની ઉત્તરે, પૂર્વે, દક્ષિણે અને પશ્ચિમે આ વૃંદો ફેલાતાં ગયાં. સંતનો ઊજળો આદર્શ સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી જતો તેમને દેખાવા લાગ્યો. શ્રીહરિના કાર્યની તેમાં સિદ્ધિ હતી. તેમના આજ્ઞાપાલનમાં તેમની પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ હતી. સૌએ મહારાજની આ આજ્ઞા સહર્ષ ઝીલી

લીધી. રાત્રિના ફક્ત એક જ પ્રહરના ઉપદેશમાં મહારાજે પાંચસો સંતોને પરમહંસ દીક્ષા આપી અલક્ષ્યપણે વર્તવાનો આદેશ આપી દીધો. એ આદેશ સર્વેએ ઝીલી લીધો. તેમાં જ મહારાજના પરમાત્મ સ્વરૂપની તેમની પ્રતીતિનાં દર્શન હતાં. સાધુઓ ઉપર તેમના પ્રભુત્વનો પ્રતાપ હતો.^{૮૫}

સાંજે મહારાજે સંતોને કહ્યું : “સંતો! તમે અમારા માટે બહુ કષ્ટ સહન કર્યું. વેરાગીઓના ત્રાસથી તમારા આ હાલ જોઈ મને લાગે છે કે તેમને સૌને આપણું પાણી તો બતાવવું, નહીં તો આપણને ટકવા દેશે નહીં. વળી, આપણે કરવા ધારેલ લોકકલ્યાણનું કાર્ય પણ આપણે કરી શકીશું નહીં.”

મહારાજની આ વાત સાંભળી સંતો સર્વે નીચું જોઈ ગયા. પછી સંતોએ હિંમત લાવી મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! આપે આપના વનવિચરણ દરમ્યાન અનેક કષ્ટો, અપમાન, તિરસ્કાર, માર, ભૂખ સહન કર્યાં છે. તે કેવળ અમારે માટે જ, અમને સાચી સાધુતા શિખવાડવા માટે જ! તો આપના પગલે અમે ચાલીએ તેમાં અમારી સાધુતા છે, આપનું ગૌરવ છે.”

મુક્તાનંદ સ્વામીના આ શબ્દો સાંભળી મહારાજ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. તેમણે કહ્યું : “સંતો! હું જાણું છું કે તમે જડભરત, જયદેવ અને કદરજ જેવા ખરા ક્ષમાવાન છો. તમો ખરેખર ધન્ય છો. તમારી સાધુતાથી, તમારી ક્ષમાથી લોકોમાં રહેલો આસુરભાવ નષ્ટ થઈ જશે. ક્ષમા એ તમારું ખડગ છે, ધીરજ ઢાલ છે; તમારા મૌનમાં અસુરોનો નાશ છે. પ્રતિકાર તો સાધુની સાધુતા લજવે. તમારી સાધુતા આ ક્સોટીમાં વધુ દીપશે. તમારી સાધુતાથી જ ભાગવત ધર્મના પાયા દૃઢ થશે.”^{૮૬}

૮૫. પરમહંસ-દીક્ષાનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે મળે છે : સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામીને બ્રાંગ્રામાં વેરાગીઓએ ત્રાસ આપ્યા બાદ તેઓ ત્યાંથી નીકળી ગુજરાતમાં આવીને શ્રીહરિને મળ્યા અને ત્યાં સંતોને અલક્ષ્યપણે પરમહંસ તરીકે વિચરવાની આજ્ઞા શ્રીહરિએ આપી. (ભક્તચિંતામણિ; પ્રકરણ ૫૦). ત્યારબાદ શ્રીહરિ વહેલાલ (વેલાલ) પધાર્યા. જ્યાં એમણે મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, ચૈતન્યાનંદ સ્વામી અને અદ્વૈતાનંદ સ્વામીને પરમહંસ કર્યા. પછી જેતલપુરમાં ગોવિંદાનંદ સ્વામી વગેરે ૧૫ સંતોને પરમહંસ કર્યા. ત્યારબાદ શ્રીહરિએ કાલવાણી પધારતા સુધીમાં જુદાં જુદાં ગામોમાં પરમહંસો કર્યા અને પછી કાલવાણી પધારી ત્યાં પણ સમૂહમાં પરમહંસ દીક્ષા આપી. (શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; પૂર-૧૨, તરંગ-૪ થી ૧૪.)

૮૬. શ્રીહરિલીલામૃતમાં પરમહંસદીક્ષાનો પ્રસંગ અને ઉપરોક્ત પ્રસંગ આ.સં. ૧૮૬૦માં બન્યો એમ પણ ઉલ્લેખ છે.

— કળશ ૫, વિશ્રામ ૨૩.

મહારાજ કાલવાણીથી નીકળી માળિયા, લાઠોદર, માંગરોળ અને લોજ થઈ પંચાળા પધાર્યા. ઝીણાભાઈ દરબાર મહારાજની સાથે જ હતા. તેમનો આગ્રહ હતો એટલે મહારાજે પંચાળા પાંચ દિવસ રોકવાનું નક્કી કર્યું.

મહારાજ અહીં ગામની બહાર પશ્ચિમ દિશામાં ખોખરા તળાવ છે ત્યાં સ્નાન કરવા રોજ સંતમંડળ તથા હરિભક્તોને સાથે લઈને જતા.

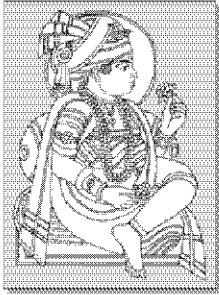
શ્રીહરિ અહીં સાબલી નદીમાં પણ સ્નાન કરવા પધારતા. એક ગાઉ દૂર મગરિયો ધરો છે ત્યાં પણ સ્નાન કરતા. મગરોને સમાધિ કરાવતા. પૂર્વ દિશામાં ખારી વાવ છે ત્યાં પોતે અગાઉ રામાનંદ સ્વામી સાથે પધારતા ત્યારે સ્નાન કરતા. આ પ્રકારે પંચાળાને મહારાજે પોતાના સંબંધથી મહાતીર્થ બનાવી દીધું હતું. પ્રસાદીભૂત સ્થાનોથી આ તીર્થનું માહાત્મ્ય વધ્યું. ઠાકોર ઝીણાભાઈનું પણ ગૌરવ વધ્યું. ભક્ત તરીકેનો મહિમા પણ વધ્યો.

મહારાજ પંચાળાથી નીકળી સૂતરેજ, બાલાગામ, માણાવદર, ગણોદ પધાર્યા. અહીં ભાદરના તટ ઉપર બાગમાં ઉતારો કર્યો. ત્યાં રાત રહ્યા. પછી જાળિયે પધાર્યા, વેણુ નદીમાં સ્નાન કર્યું. ત્યાંથી ભાયાવદર થઈને ઉપલેટે પધાર્યા. અહીં મોજ નદીના પૂર્વ ભાગમાં દરબારનો બાગ હતો, ત્યાં સોમનાથ મહાદેવના મંદિર પાસે વડ છે ત્યાં ઊતર્યા. ચૈત્રનો તાપ સખત હતો. તેથી ત્યાં નાહવાની ઈચ્છા થઈ. હરિભક્તો સૌ આવ્યા હતા તેથી તેમણે મહારાજને કૂવાની પાસે કૂંડી સાફ કરી તેમાં બેસાર્યા, કૂવામાંથી પાણી સીંચવા માંડ્યા. મહારાજ એક હજાર ઘડા પાણીથી નહાયા. પછી વસ્ત્ર બદલીને કદંબના ઝાડ નીચે પધાર્યા. અહીં નારાયણ જોષીએ સર્વ સંઘ માટે સુંદર પકવાનોની રસોઈ બનાવી તૈયાર રાખી હતી. મહારાજ ભાવપૂર્વક જમ્યા. સંતો-પાર્શ્વદોને પણ જમાડ્યા.

સાંજે ત્યાંથી નીકળી ભાડેર, ધોરાજી, ગાલોળ અને તોરી થઈને દેરડીએ પધાર્યા. ત્યાંથી કોટડે. અહીંના નૃપતિ પીઠાવાળાએ તથા તેના પાંચ પુત્રો સુરો, માતરો, રાણિંગ, હાથિયો અને ગોળણ તેમણે સૌએ શ્રીહરિની સેવા કરી.

શ્રીહરિ ત્યાંથી વાંકિયા પધાર્યા. અહીંથી મોકાખાયરના ભાઈ ઓઘડખાયર મહારાજને તેમના ગામ ખંભાળા લઈ ગયા.

ત્યાંથી કરિયાણા, વાવડિયા થઈ શ્રીજીમહારાજ ગઢપુર પાસે સહસ્રધરે પધાર્યા. અહીં સૌ સંતો સહિત મહારાજે સ્નાન કર્યું. અક્ષય તૃતીયાના દિવસે મહારાજ ગઢપુર પધાર્યા.

ઉદ્ગીથ ૧૯

મહારાજ મૂળજી શર્માનો મહિમા કહે છે

(આ.સં. ૧૯૬૪, સન ૧૯૦૭)

ભાદરામાં મહારાજ વશરામ સુથારને ત્યાં ઊતર્યા. મૂળજી વિપ્ર તથા તેમના ભાઈ સુંદરજી, ડોસાભાઈ, રત્નાભાઈ વગેરે હરિભક્તો વશરામભાઈને ત્યાં મહારાજનાં દર્શન કરવા આવી ગયા. સૌએ પોતપોતાને ઘેર જમવા આવવા મહારાજને આમંત્રણ આપ્યું. ત્યારે મહારાજે કહ્યું : “તમે એક પછી એક વારા કરો. તે પ્રમાણે જેને ત્યાં જમવાના અમારા વારા હશે તેને ત્યાં અમે જઈશું. તમે બધા વશરામ સુથારને કહી દેજો.”

ભાદરા પહોંચવાની મહારાજને ઉતાવળ હતી પણ અહીં આવ્યા પછી તેમને નિરાંત હતી. અહીંથી નીકળવાની ઉતાવળ ન હતી. તેથી વશરામ સુથારે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! ત્રીસ દિવસનાં આમંત્રણ તો આવી ગયાં અને વળી આવતાં જાય છે.”

તે સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “ત્રીસ દિવસ બસ છે. બીજાં આમંત્રણ હોય તો સાંજે, સવારે એમ ગોઠવશો.” પછી પૂછ્યું : “અમારા મૂળજી ભક્તને ત્યાં જમવાના વારા ક્યારે આવે છે?”

વશરામભાઈએ કહ્યું : “મહારાજ ! લગભગ છ-સાત દિવસ પછી આવે છે.” મહારાજ તે સાંભળી રાજી થયા.

આ મૂળજીમાં મીઠપ ભરી છે

મહારાજ રોજ ઊંડ નદીમાં સ્નાન કરવા સખાઓ સાથે જતા. ત્યાંથી હરિભક્તોને ખેતરે જતા. શેરડીના વાઢ જોઈ રાજી થતા. વાત વાતમાં મહારાજ કહેતા : “અહીં તો ગોળનાં ગાડાં છે, મીઠપનો સમુદ્ર છે, જગતની કડવાશ મૂકીને મીઠા થવું હોય તો અહીં આવવું.”

મહારાજનાં આ વેણ કોઈને સમજતાં નહીં. બધા શેરડી ને ગોળની વાત જ સમજતા. વશરામ સુથાર પૂછતા : “મહારાજ ! જગતની કડવાશ અહીં આવ્યે કેમ ટળે ?”

મહારાજ આ સાંભળી હસતા. પછી કહેતા : “આ મૂળજીમાં મીઠાશ ભરી છે. તેમની પાસે રહે તો જગતની કડવાશ ટળી જાય.”

મહારાજ જે જે હરિભક્તોને ત્યાં જમવા જતા ત્યાં મૂળજી ભક્તની વાત કરતા. તેમની મોટપ કહેતા. હરિભક્તોને મૂળજી ભક્તની મહારાજ પ્રત્યેની ભક્તિનો તો ખ્યાલ હતો જ. જગત પ્રત્યેની તેમની ઉદાસીનતા પણ સૌ જાણતા હતા. તેમની સામાન્ય વાતોમાં પણ જ્ઞાનના ચમકારા દેખાતા. વાતો કરતાં કરતાં મહારાજના સ્વરૂપની વાતોમાં લીન થઈ જતા. મહારાજ પાસે મૂળજી ભક્તના મહિમાની વાત સાંભળતાં હરિભક્તોને એમ લાગ્યું કે જેમ મૂળજી ભક્ત મહારાજની વાતોમાં લીન થઈ જાય છે, તેમ મહારાજના અંતરમાં પણ મૂળજી ભક્ત સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

દેવા કણબીને ત્યાં મહારાજ જમવા જતા હતા. રસ્તામાં મૂળજી ભક્તનું ઘર આવ્યું. ત્યારે મહારાજે વશરામ સુથારને પૂછ્યું : “આ કેનાં ઘર છે ?”

તેણે કહ્યું : “મહારાજ ! આ તો મૂળજી મહારાજનું ઘર છે.”

તે સાંભળી મહારાજ કહે : “ચાલો, આપણે મૂળજી ભક્તને ઘેર.”

એટલે વશરામભાઈએ કહ્યું : “મહારાજ ! આજ તો આપણે દેવા કણબીને ઘેર જમવા જવાનું છે.”

“પણ મૂળજી ભક્તનાં દર્શન કરતા જઈએ.” એમ કહીને મહારાજ ડેલીમાં પ્રવેશ્યા. મૂળજી ભક્ત તે વખતે જમતા હતા. મહારાજ પધાર્યા એટલે તરત જ તેઓ ઊભા થઈ ગયા અને મહારાજને દંડવત્ કરવા લાગ્યા. મહારાજે તેમને કહ્યું : “મૂળજી ભક્ત ! જમો. અમે તો તમારાં દર્શન કરવા આવ્યા છીએ.” એમ કહી મહારાજે કહ્યું : “શું જમો છો ?”

ત્યારે તેમણે હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! દહીં ને ધાન જમું છું.”

મહારાજે કહ્યું : “ભલે જમો.” એટલું કહીને મહારાજ પાછા વળી ગયા.

રસ્તામાં મહારાજે સાથે આવતા હરિભક્તોને કહ્યું : “આ મૂળજી પોતે ત્યાગી થશે. તેમના અનેક ત્યાગી શિષ્યો થશે, હજારો ભક્તોના નિયંતા થશે, મોટી હવેલીઓ બાંધશે અને તેમનો મહિમા દેશ-પરદેશમાં ગવાશે. તેમની વાતોના ગ્રંથો રચાશે, તેમના મહિમાનાં કીર્તનો ગવાશે અને અમારી મૂર્તિ ભેગી

આ મૂળજી મહારાજની મૂર્તિ પણ મોટાં મંદિરોમાં સ્થપાશે, પૂજાશે.” એમ મહારાજ વાત કર્યે જતા હતા. એટલામાં દેવા કણબીનું ઘર આવી ગયું. એટલે મહારાજે પૂછ્યું : “મૂળજીના ઘર આવી ગયા?”

ત્યારે સાથેના હરિભક્તોએ કહ્યું : “મહારાજ! આ તો દેવા કણબીનું ઘર છે. આપણે તેને ત્યાં આજે જમવાનું છે.” આ સાંભળી મહારાજ હસ્યા, તેમના અંતરમાં તો મૂળજી મહારાજ જ રમતા હતા.

અક્ષરબ્રહ્મ જન્મોત્સવ : શરદ પૂર્ણિમા

નવરાત્રિના દિવસો પૂરા થયા અને શરદ પૂનમ આવી. એટલે મહારાજે સૌ હરિજનોને કહ્યું : “જોડિયા બંદરે જઈને પૌઆ લઈ આવો.”

એટલે હરિભક્તોએ કહ્યું : “હા, આજે શરદ પૂર્ણિમા છે એટલે ઉત્સવ કરીએ.”

એટલે મહારાજે કહ્યું : “આજે શરદ પૂર્ણિમા છે અને અમારા અક્ષરધામનો જન્મદિવસ પણ છે. આપણે તો અક્ષરનો જન્મોત્સવ આજે ઊજવવો છે.”

તે રાત્રે મહારાજે ભાદરામાં અક્ષર જન્મોત્સવ ખૂબ જ ભવ્યતાથી ઊજવ્યો. આ દિવ્ય દર્શન કરવા અંતરીક્ષમાં દેવો પધાર્યા અને તેમણે મહારાજ અને મૂળજી ભક્ત ઉપર ચંદન અને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી. વળી, અંતરીક્ષમાંથી તેમના ગળામાં પડેલા હાર સૌએ જોયા. તે પ્રત્યક્ષ જોઈ ત્યાંના હરિભક્તોના આનંદ અને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો!

મહારાજને મૂળજીનું ઘેલું લાગ્યું છે

મહારાજ વશરામ ભક્તને રોજ પૂછતા : “આજ અમારે જમવાના વારા કેને ઘેર છે?” અને વશરામભાઈ જેનું આમંત્રણ હોય તેનું નામ આપતા.

એક દિવસ જ્યારે તેમણે કહ્યું : “મહારાજ! આજે તો આપણે મૂળજીને ત્યાં જમવાનું છે.”

તે સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “તો તો ચાલો જઈએ.”

ત્યારે વશરામભાઈ બોલ્યા : “હજુ તો ઘણી વાર છે. મૂળજી પણ ખેતર ગયા હશે.”

મહારાજ આ સાંભળી અકળાયા. તેમણે કહ્યું : “મૂળજી ભલે ને ખેતરે ગયા હોય. તેનાં મા તો હશે ને? તેની સાથે આપણે મૂળજીની વાતો કરીશું.”

વશરામ ભગતને લાગ્યું કે મહારાજને મૂળજીનું ઘેલું લાગ્યું છે, મૂળજીની વાત કરતાં મહારાજ થાકતા જ નથી. તેમણે વસ્ત્રો પહેર્યાં, મહારાજ ત્યાંથી મૂળજી ભક્તને ઘેર જવા નીકળ્યા. મહારાજ પધાર્યા ત્યારે મૂળજી ભક્તનાં માતૃશ્રી સાકરબા મહારાજ તથા અન્ય હરિભક્તો માટે રસોઈ બનાવતાં હતાં. મહારાજ પધાર્યા છે તે જાણ્યું એટલે સાકરબા રસોડામાંથી એકદમ બહાર આવ્યાં. મહારાજને બેસવા માટે સાંગામાંથી ઢાળી દીધી. તે ઉપર રેશમી ધડકી પાથરી દીધી. મહારાજ બિરાજ્યા અને સૌ હરિભક્તો સન્મુખ બેઠા.

મહારાજે સાકરબાને પૂછ્યું : “મા ! મૂળજી ક્યાં છે ?”

સાકરબાએ કહ્યું : “મહારાજ ! મૂળજી તો ખેતરે ગયા છે. જમવાટાણું થાશે ત્યારે આવશે.”

મહારાજે સાકરબાને પૂછ્યું : “રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે ?”

એટલે તેમણે કહ્યું : “હા, મહારાજ ! બધું જ તૈયાર છે. આપ જમવા બેસો તો તૈયારી કરું.”

મહારાજે કહ્યું : “ના, જમવાનું તો મૂળજી આવશે ત્યારે, પણ તમે અહીં બેસો.” એટલે સાકરબા મહારાજ સમક્ષ થોડે દૂર બેઠાં.

મહારાજે તેમને પૂછ્યું : “મા ! તમારા મૂળજી અમને સંભારે છે ?”

સાકરબાએ તરત જ કહ્યું : “અરે મહારાજ ! એ તો આખો દિ તમારું જ રટણ કર્યા કરે છે. કામકાજ કરતાં, હરતાં-ફરતાં તમને જ સંભાર્યા કરે છે. એક ઘડી પણ વિસારતા નથી.”

મહારાજ અને સૌ હરિભક્તો આ સાંભળી રહ્યા હતા. વશરામ ભક્તને લાગ્યું કે આજે કાંઈ મૂળજી મહારાજની અવનવી વાતો નીકળશે. ત્યાં તો મહારાજે કહ્યું : “મા ! મૂળજી જેમ અમને સંભારે છે તેમ અમે પણ મૂળજીને અખંડ સંભારીએ છીએ.”

મહારાજ મૂળજીને અખંડ સંભારે છે એ સાંભળીને સાકરબાને તો જાણે અમૃતનો ઘૂંટડો પીધો હોય એવો આનંદ થયો. તેમણે તરત જ કહ્યું : “મહારાજ ! મૂળજી પણ બાળક હતા ત્યારથી આપનું નામ રટયા જ કરતા. જ્યારે આપને અયોધ્યામાં જનોઈ દેવાતી હતી, ત્યારે મૂળજીએ મને કહ્યું હતું : ‘મા, મા, આજે જનોઈનાં ગીત ગાઓ. મહારાજને જનોઈ દેવાય છે.’ વળી, આપ જ્યારે વનમાં પધાર્યા ત્યારે પણ મૂળજીએ મને કહ્યું હતું : ‘મા, આજે તો ધામના ધણી વનમાં પધાર્યા છે.’ વળી, આપ જ્યારે લોજ પધાર્યા ત્યારે મૂળજી બોલ્યા હતા :

‘મહારાજ આજે લોજ પધાર્યા છે. થોડા વખતમાં અહીં પધારશે અને તમારા હાથનો થાળ જમશે.’ મહારાજ! મૂળજીનું એ વચન આજે સાચું પડ્યું છે.”

સાકરબાની વાત સાંભળી મહારાજને આનંદ થયો. તેમને તો ભાદરાના હરિભક્તોને મૂળજી મહારાજનો મહિમા સમજાવવો હતો. તેથી તેમણે સાકરબાને કહ્યું : “મા! તમને તો નહીં સમજાય પણ તમારા મૂળજી છે તે તો અમારે રહેવાનું સાક્ષાત્ અક્ષરધામ છે. તમારા ગર્ભમાં આવ્યા તે પહેલાં પણ મૂળજી અમને અખંડ દેખતા. તે અમારી સાથે બંધાયા છે અને અમે તેમની સાથે બંધાયા છીએ. અમારું આ બંધન અતૂટ છે.”

મહારાજ મૂળજી શર્માનો મહિમા કહે છે

એટલું કહીને મહારાજ સામે બેઠેલા હરિભક્તો સામું જોઈને બોલવા લાગ્યા : “મૂળજી તો એટલા મોટા છે કે એક બ્રહ્માંડમાં દસ અવતારો, ચાર વ્યૂહ, કેશવાદિક ચોવીસ મૂર્તિઓ અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ રહ્યા છે. તેવાં અનંત બ્રહ્માંડોને મૂળજી ધરી રહ્યા છે. મૂળ માયા, મૂળ પુરુષ તે સર્વના નિયંતા છે.”

આ સાંભળી સાકરબાની આંખોમાંથી હર્ષનાં આંસુ પડવા લાગ્યાં. ધીરે રહીને તેમણે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! મારો તો સ્ત્રીનો દેહ તેથી હું ઝાઝું સમજું નહીં, પરંતુ આપ કહો છો તેમજ છે. મૂળજીના જન્મ પહેલાં મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા અમે પ્રભાસ જતાં હતાં. મેખાટીંબીમાં એક આહીર ભક્તને ત્યાં રાત રહ્યાં. તે રાત્રે આત્માનંદ સ્વામીએ મને સ્વામ્નમાં દર્શન દઈ કહ્યું હતું કે ‘ભગવાનનું અક્ષરધામ તારા પુત્રરૂપે જન્મશે.’ મહારાજ! તે વચન આપની કૃપાથી સત્ય થયું છે. આપ કહો છો તેવા જ મૂળજી પ્રતાપી છે. ઘણા ચમત્કારો તેણે બતાવ્યા છે. અમારાં ધન્યભાગ્ય કે અમારે ઘેર એવા પુત્ર પ્રગટ થયા જેમને લઈને આપ પુરુષોત્તમ નારાયણ અમારે ઘેર અમને પાવન કરવા પધાર્યા.”

મહારાજ સાકરબાનો ભાવ જાણી પ્રસન્ન થયા. ભોળી માતાને મૂળજીની આધ્યાત્મિક મહત્તા શી રીતે સમજાય? છતાં તેના અત્યંત બલિષ્ઠ પૂર્વસંસ્કારના યોગે સાક્ષાત્ અક્ષરધામ તેને ઘેર પુત્રરૂપે પ્રગટ થયું હતું. તે સંબંધે જ તેનું તો આત્યંતિક કલ્યાણ થઈ ગયું હતું. મૂળજી ભક્તના સખાઓનું પણ મૂળજી સાથેની પ્રીતિના સંબંધે, મહારાજના સ્વરૂપની નિષ્ઠાના બળે, કલ્યાણ તો થઈ ગયું હતું. છતાં આત્યંતિક કલ્યાણનો માર્ગ મુમુક્ષુઓ માટે સદા ખુલ્લો રહે તે માટે તે અક્ષરધામનું માહાત્મ્યયુક્ત જ્ઞાન સમજવાની જરૂર હતી જ. તે અક્ષરધામનો

મહિમા સમજ્યા પછી જ મહારાજનો યથાર્થ મહિમા સમજી શકાય. આ મર્મ સમજાવવા માટે જ સાકરબાનું મિષ લઈને મહારાજ સૌને કહેવા લાગ્યા :

“સાકરબા ! તમારા મૂળજીમાં અનેક કલ્યાણકારી ગુણો છે, છતાં પોતે ગુણથી પર ગુણાતીત છે. સૌથી મોટા પણ છે છતાં સૌથી નાના પણ છે. કર્તા પણ છે અને અકર્તા પણ છે. સર્વના કારણ છે અને સર્વથી અલિપ્ત પણ છે. વધુ તો શું કહીએ ? પણ મા ! પ્રાકૃત પ્રલયમાં જ્યારે બ્રહ્માંડોનો પ્રલય થઈ જાય છે, ત્યારે બધું જ મહામાયાને વિષે લીન થઈ જાય છે. આત્યંતિક પ્રલય એટલે કે જ્ઞાનપ્રલયમાં જેમ દિવસને વિષે રાત્રિ લીન થઈ જાય છે, તેમ અક્ષરબ્રહ્મ — આ તમારા મૂળજીના પ્રકાશને વિષે તે મહામાયા, લીન થઈ જાય છે, છતાં તે મૂળ માયા અને તેના કાર્યથી મૂળજી સદા અલિપ્ત છે. આ મૂળજી અક્ષરબ્રહ્મ સ્વરૂપે સર્વત્ર વ્યાપક છે અને મૂર્તિમાન સ્વરૂપે સદા અમારી સેવામાં છે. શાસ્ત્રોમાં બ્રહ્મનો અપાર મહિમા કહ્યો છે, પરંતુ જેમ તમોને બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ પ્રત્યક્ષ થયા છે, તેમ ભૂતકાળમાં કોઈને થયા ન હતા.”

મહારાજને મૂળજી ભક્તનો મહિમા સૌને સમજાવી દેવો હતો, તેથી વાતનો દોર તૂટવા દેતા ન હતા. મહારાજની વાતમાં સૌને એવો રસ પડ્યો હતો કે શ્વાસોસ્થવાસની ક્રિયા પણ અટકી જાય તેવી સ્થિરતા સૌમાં આવી ગઈ હતી. મહારાજ વાત કરતા હતા :

“આ મૂળજી એ અમારું અનિર્દેશ્ય ધામ છે. તેથી જ તે અપાર છે. કોઈ તેનો નિર્દેશ કરી શકતું નથી. જેમ સૂર્ય કે ચંદ્રનો અહીંથી આપણે નિર્દેશ કરી શકીએ પરંતુ સમીપ જઈએ તો તે બંને ગ્રહોનું અપારપણું સમજાય, તેમ પરોક્ષભાવે લોકો અમારો મહિમા ગાય, પરંતુ અમારાં પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપોનું જ્ઞાન અને તેનો સાક્ષાત્કાર જ્યારે થાય ત્યારે અમારાં સ્વરૂપોનું વર્ણન વાણીથી કરી શકાય જ નહીં. એવા અમે અને તમારા મૂળજી બંને મન, વાણીથી પર છીએ.”

શ્રીજીમહારાજ આટલું બોલીને અટક્યા. પછી થોડી વારે હરિભક્તોને ઉદ્દેશીને બોલ્યા : “હે હરિભક્તો ! મારા અંગભૂત આ મૂળજી ભક્તનો મહિમા જ્યારે તમને સમજાશે ત્યારે જ તમે સૌ અમારો મહિમા સમજી શકશો.”

અક્ષરનો મહિમા સમજાય ત્યારે પુરુષોત્તમનો મહિમા સમજાય

આ સાંભળી વશરામ ભક્તે પૂછ્યું : “મહારાજ ! શું અક્ષરનો મહિમા સમજાય તો જ આપનો મહિમા સમજાય ?”

આ પ્રશ્ન અગત્યનો હતો. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણના સ્વરૂપની નિષ્ઠા દૃઢ કરવામાં અક્ષરધામનું શું સ્થાન છે તે ભક્તોએ સમજવું જરૂરી હતું. અક્ષરધામનું સ્વરૂપ, તેનો મહિમા જો સમજાશે તો જ તે અક્ષરથી પર પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનો તેમને નિશ્ચય થશે, મહિમા સમજાશે. ત્યારે જ તેઓ અક્ષરધામના અધિકારી થશે. તેથી આ મુદ્દાના પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રીજીમહારાજે સ્પષ્ટપણે સમજાવતાં કહ્યું : “હા, જ્યારે અક્ષરનો મહિમા યથાર્થ સમજાશે અને એ મહિમા સમજીને એ રૂપ થવાશે, ત્યારે જ અમારો મહિમા સમજી શકાશે. જેમ પૃથ્વીથી જળ દસગણું મોટું છે એમ આપણે કહીએ છીએ પણ પૃથ્વી જ કેવડી છે તે જાણ્યું ન હોય તો જળની મોટાઈ શી રીતે સમજાય? વળી, જળથી તેજ, તેજથી વાયુ, વાયુથી આકાશ એ સર્વ ઉત્તરોત્તર એકબીજાંથી દસગણાં મોટાં છે. આકાશથી પર મહત્ત્વ છે. તેથી પર પ્રધાન પુરુષ છે. તેથી પર મૂળ પ્રકૃતિ અને મૂળ પુરુષ છે. અને તે બંનેથી અનંતગણા પર અક્ષર છે. માટે ઉત્તરોત્તર એક એક તત્ત્વનો મહિમા સમજાય તો અંતે અક્ષરનો મહિમા સમજાય. અક્ષરનો મહિમા સમજાયા પછી જ અક્ષરથી પણ પર એવા પુરુષોત્તમ નારાયણ — જે અમે — તેમનો મહિમા સમજાય.”

પોતાના જ સખા અને વિપ્ર ભક્ત મૂળજીના આવા અગાધ મહિમાની તો કોઈએ કલ્પના પણ કરી ન હતી. એક મહારાજ સિવાય અક્ષરના સ્વરૂપનો બીજા કોને ખ્યાલ હોય? તેથી જ મહારાજ આજે કહેવા બેઠા હતા. પોતાના પરમ ભક્તના અગાધ મહિમાનું ગાન કરવું તે તેમને મન પરાભક્તિ હતી. વળી, પોતાને પામવા માટે મોક્ષના દ્વાર રૂપ મૂળજી ભક્તના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન સમજવું તે પણ મુમુક્ષુઓ માટે અત્યંત આવશ્યક હતું. તેથી મહારાજે આ વાતનો દોર પકડી જ રાખ્યો : “હે ભક્તો! તમો સૌ સાંભળો. આ મૂળજી અક્ષરબ્રહ્મનો અવતાર છે. એ સર્વ કારણના પણ કારણ છે.^{૯૧} તમને તો તે એક સામાન્ય પુરુષ દેખાય છે, પરંતુ તેના અતિ અપાર સ્વરૂપમાં અનંત બ્રહ્માંડો, તે તે બ્રહ્માંડોના અધિપતિઓની સાથે નિવાસ કરીને રહ્યા છે.^{૯૨} તે નિર્દોષ છે, કારણ તેના સ્વરૂપમાં માયા છે જ નહીં.^{૯૩} વળી, ઉપનિષદ વગેરે શાસ્ત્રોમાં એ અમારા ધામનું અમારા સ્વરૂપ તરીકે જ બહુધા વર્ણન કર્યું છે. એ અક્ષરબ્રહ્મ

૯૧. તદાહુરક્ષરં બ્રહ્મ સર્વકારણકારણમ્ । શ્રીમદ્ભાગવત; સ્કંધ-૩, અ-૧૧, શ્લોક-૪૧.

૯૨. યસ્મિંલ્લોકા નિહિતા લોકિનશ્ચ । મુંડકોપનિષદ : ૨-૨-૨.

૯૩. અપહતપામ્પા દ્વોષ બ્રહ્મલોકઃ । છાંદોગ્ય ઉપનિષદ : ૮-૪-૧.

અનાદિ, અનંત, અવિચળ અને માયાથી પર છે. તેને પામીને જીવ મૃત્યુ થકી મુકાય છે.^{૯૪} એ અક્ષરધામમાં સૂર્ય પ્રકાશી શક્તો નથી, ચંદ્ર અને તારા પ્રકાશી શક્તા નથી, આ વીજળીઓ પ્રકાશી શક્તી નથી, તો પછી આ લોકનો સામાન્ય અગ્નિ તો પ્રકાશી જ ક્યાંથી શકે? વસ્તુતાએ તો એ અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશવાથી જ દુનિયાની સર્વ વસ્તુઓ પ્રકાશ પામી છે, કારણ એ અક્ષરધામના પ્રકાશ વડે જ બધું પ્રકાશી શકે છે.^{૯૫} એવા એ અક્ષરબ્રહ્મ છે, એ અક્ષરને જાણી જે કોઈ જે ઈચ્છે તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે.^{૯૬} સર્વથી પર એ અક્ષરબ્રહ્મ ભક્તજનોને પ્રાપ્ય છે, અભયરૂપ છે અને સંસારસિંધુને તારે છે.”^{૯૭}

શ્રીજીમહારાજના મુખમાંથી નીકળતો વાણીનો સ્રોત ગંગાના અવિરત પ્રવાહ સમાન રહ્યો હતો. વશરામ ભક્ત, ડોસાભાઈ, રત્નાભાઈ વગેરે ભક્તો મહારાજના મુખકમળનાં દર્શન કરતાં તેમના વાણીપ્રવાહમાં જાણે તણાતા જ હતા. મૂળજી ભક્તને યથાર્થ સમજવા માટે જે જ્ઞાનદષ્ટિ, જે બુદ્ધિયોગની જરૂર હતી તે શ્રીજીમહારાજ તેમને સૌને આજે આપતા હતા. મૂળજી ભક્તના અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપનો જાણે તેમને સાક્ષાત્કાર થઈ ગયો હોય તેમ તે અક્ષરબ્રહ્મના સ્વરૂપમાં તેઓ સૌ તદ્રૂપ બની ગયા હતા.

રસોઈ તો તૈયાર થઈ ગઈ હતી પરંતુ હજુ મૂળજી ભક્ત આવ્યા ન હતા. મહારાજની પણ એક ઈચ્છા હતી જેથી તેમના સ્વરૂપનો અતિ અપાર મહિમા આ ભક્તોને સમજાવી શકાય. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણના સ્વરૂપની ઉપાસનામાં અક્ષરબ્રહ્મના સ્વરૂપના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે જ. તેથી તે પાયાનું જ્ઞાન શ્રીજીમહારાજ આજ સૌને આપવા માગતા હતા.

મહારાજે કહ્યું : “વશરામભાઈ ! મૂળજી ભક્તના સ્વરૂપનું વર્ણન શું કરીએ ? આ લોકના શબ્દોથી તેમના સ્વરૂપનું વર્ણન યથાર્થ થઈ શકે તેમ નથી.

૯૪. તદેતદક્ષરં બ્રહ્મ પ્રાપ્ય જન્મમૃત્યુમુખાત્ પ્રમુચ્યતે ।

૯૫. ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ ।

તમેવ ભાન્તમનુભાતિ સર્વં તસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ ॥

કઠોપનિષદ : ૫/૧૫.

૯૬. एतद्ब्रह्मेवाक्षरं ब्रह्म एतद्ब्रह्मेवाक्षरं परम् । एतद्ब्रह्मेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ।

કઠોપનિષદ : અ. ૧, દ્વિતીય વલ્લી, મંત્ર-૧૬.

૯૭. यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत्परम् । अभयं तितीर्षतां पारम् ।

કઠોપનિષદ : અ. ૧, તૃતીય વલ્લી, મંત્ર-૨.

જેમનામાં અનુભૂતિ સ્વરૂપ વિજ્ઞાન^{૯૮} છે, જેમણે મન જીત્યું છે, જે સદા પવિત્ર છે, તે જ તે અક્ષરબ્રહ્મને પામે છે, જેને પામીને ફરી જન્મવું પડતું નથી. જ્યારે મુમુક્ષુના હૃદયમાંથી વાસના નાશ પામે છે, ત્યારે તે અહીં જ કહેતાં જીવતાં જ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે.^{૯૯} આ અક્ષરબ્રહ્મ બ્રહ્માંડની ચારે બાજુ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગમાં વ્યાપી રહ્યું છે. અરે, આ બ્રહ્માંડમાં બધું અક્ષરબ્રહ્મમય છે, અક્ષરબ્રહ્મ તેમાં વ્યાપીને રહ્યા છે.^{૧૦૦} જે ધૈર્યવાન પુરુષ નિષ્કામભાવે પુરુષોત્તમ નારાયણની ઉપાસના કરે છે તે જ તે અક્ષરબ્રહ્મને જાણી શકે છે અને તે જ અક્ષરબ્રહ્મમય થઈ શકે છે.^{૧૦૧} સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા આ મૂળજી ભક્ત અક્ષરબ્રહ્મ છે એવું જે જાણે છે તે જ બ્રહ્મરૂપ થઈ શકે છે.^{૧૦૨}

ડોસાભાઈ, રત્નાભાઈ, વશરામભાઈ વગેરે હરિભક્તો શ્રીજીમહારાજની મૂળજી ભક્તના માહાત્મ્યની અમૃતવાણી સાંભળી મંત્રમુગ્ધ બની ગયા. બે ઘડી તો તેમને એમ લાગ્યું કે શેરડીના વાઢમાં પાણી વાળતા આ મૂળજી ભક્ત અક્ષરબ્રહ્મનો અવતાર ! પરંતુ મૂળજી ભક્તની અત્યંત સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ, વાતવાતમાં પણ પરમાત્માના સ્વરૂપ સંબંધી જ વાતો કરવાની ટેવ, ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રગટ થતું તેમનું ઐશ્વર્ય, આ બધું વિચારતાં તેમને લાગ્યું કે જરૂર મૂળજી ભક્ત અક્ષરબ્રહ્મનો અવતાર હોવા જોઈએ. શ્રીજીમહારાજની વાતોથી, તેમની કૃપાથી આજે તેમને મૂળજી ભક્તના અક્ષરસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું.

મહારાજ હજુ પણ તેમના સૌના અંતરમાં અક્ષરબ્રહ્મના અવતાર મૂળજી ભક્તના દિવ્ય સ્વરૂપની દૃઢતા કરાવવા ઈચ્છતા હતા. તેથી તેમણે તેમની વાતો ચાલુ જ રાખી : “જે અક્ષરબ્રહ્મને જાણે છે, તે બ્રહ્મરૂપ થઈ પરમાત્માને પામે

૯૮. યસ્તુ વિજ્ઞાનવાન્ભવતિ સમનસ્કઃ સદા શુચિઃ ।

સ તુ તત્પદમાપ્નોતિ યસ્માદ્ ભૂયો ન જાયતે ॥

કઠોપનિષદ : અં. ૧, તૃતીય વલ્લી, મંત્ર-૮

૯૯. યદા સર્વે પ્રમુચ્યન્તે કામા યેઽસ્ય હૃદિ સ્થિતાઃ ।

અથ મર્ત્યોઽમૃતો ભવત્યત્ર બ્રહ્મ સમશ્નુતે ॥

કઠોપનિષદ : અં. ૨, તૃતીય વલ્લી, શ્લો-૧૪.

૧૦૦. બ્રહ્મૈવેદમમૃતં પુરસ્તાદ્ બ્રહ્મ પશ્ચાદ્ બ્રહ્મ દક્ષિણતશ્ચોત્તરેણ ।

અથશ્ચોષ્ઠ્વં ચ પ્રસૂતં બ્રહ્મૈવેદં વિશ્વમિદં વરિષ્ઠમ્ ॥ મુંડકોપનિષદ : ૨-૨-૧૧.

૧૦૧. ઉપાસતે પુરુષં યે હ્યકામાસ્તે શુક્રમેતદતિવર્તન્તિ ધીરાઃ । મુંડકોપનિષદ : ૩-૨-૧.

૧૦૨. સ યો હ વૈ તત્પરમં બ્રહ્મ વેદ બ્રહ્મૈવ ભવતિ । મુંડકોપનિષદ : ૩-૨-૯.

છે.^{૧૦૩} તે અક્ષરબ્રહ્મ સદા સત્ય છે, ત્રિકાલાભાષિત છે, જ્ઞાનનું મૂર્તિમાન સ્વરૂપ છે અને અનંત છે. જેથી તેનું માપ કોઈ કાઢી શકે તેમ નથી.^{૧૦૪} અક્ષરબ્રહ્મનો આવો અપાર મહિમા છે છતાં જો કોઈ કહે કે અક્ષરબ્રહ્મ નથી જ, તો તેવું કહેનારો અસત્ થઈ જાય છે અર્થાત્ તેનો આત્મા જડ જેવો થઈ જાય છે.^{૧૦૫} માટે હે ભક્તો! અક્ષરનો મહિમા મુમુક્ષુઓએ તો અવશ્ય સમજવો જોઈએ. એ અક્ષરબ્રહ્મ તે આ મૂળજી ભક્ત છે અને તે અક્ષરબ્રહ્મમાં રહેનારા પુરુષોત્તમ-નારાયણ અમે છીએ. આટલું જો તમે સમજશો તો જે એકાંતિક ધર્મની સ્થાપના માટે અમો પ્રગટ થયા છીએ તે એકાંતિક ધર્મ તમને સૌને સિદ્ધ થઈ જશે.”

એટલું કહીને મહારાજે ત્યાં બેઠેલા હરિભક્તોને કહ્યું : “સાંભળો, ભક્તો! હવે મૂળજી ભક્ત હમણાં આવી જશે. તેમની હાજરીમાં તેમનો મહિમા કહેવો યોગ્ય નથી તેથી તમને છેલ્લું કહું છું કે આ મૂળજી ભક્ત આશ્રય કરવા યોગ્ય પુરુષ છે. ભવસાગરની દૃઢ નૌકા સમાન તે છે. અમારો જે અસાધારણ મહિમા છે તે અનંત ભક્તોને સમજાવી તેમને અમારા આશ્રિત તે બનાવશે.”

એટલામાં સાકરબા ઊઠ્યાં. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! હું ઠાકોરજીને થાળ ધરાવી લઉં ત્યાં મૂળજી આવી જશે.”

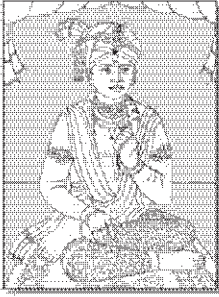
મહારાજે પણ વાત બંધ કરી. ત્યાં મૂળજી ભક્ત ખેતરેથી આવ્યા. મહારાજ તેમને જોઈ બહુ જ રાજી થયા અને કહ્યું : “અમે તમારી જ વાટ જોતા હતા. હવે તમે આવ્યા એટલે આપણે સાથે જમવા બેસીએ.”

મહારાજને તથા સૌ હરિભક્તોને પીરસવાની મૂળજી ભક્તને ઈચ્છા હતી, પણ મહારાજની આજ્ઞા થઈ એટલે તરત જ તેમણે સ્નાન કરી લીધું અને રેશમી પીતાંબર પહેરી મહારાજ સાથે જમવા બેસી ગયા. સુંદરજીએ તથા સાકરબાએ સૌને પીરસ્યું. મહારાજ જમ્યા, મૂળજી ભક્ત સાથે વાતો પણ કરી અને સુંદરજીને આશીર્વાદ આપ્યા. પછી પોતે વશરામ સુથારને ઘેર પધાર્યા.

૧૦૩. ब्रह्मविदानोति परम्। तैत्तिरीय उपनिषद् : ૨-૧-૧.

૧૦૪. सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। तैत्तिरीय उपनिषद् : ૨-૧-૧.

૧૦૫. असन्नेव स भवत्यसद्ब्रह्मेति वेद चेत्। तैत्तिरीय उपनिषद् : ૨-૬.

ભાદરાથી બે પત્રો લખ્યા - કચ્છમાં વિચરણ

(આ.સં. ૧૮૬૪, સન ૧૮૦૭)

મહારાજને ભાદરાથી કચ્છમાં જવું હતું.

બંધિયામાં ભુજના સુંદરજી સુથારે મહારાજની આજ્ઞાથી દાઢી-મૂછ મૂંડાવી ત્યાગાશ્રમ ગ્રહણ કરી કાશીએ જવા તૈયારી કરી હતી, તેનું તેમને સહેજ માન આવી ગયું હતું. મહારાજે તો તરત જ તેમનો ત્યાગાશ્રમ ઉતારાવી ગૃહસ્થાશ્રમ લેવડાવ્યો હતો. છતાં તે સમયે તેમણે મહારાજને સંભળાવ્યું હતું કે “મહારાજ! આવી કસોટી કોઈ બીજાની કરશો નહીં. હું તો પાર ઊતરી ગયો, પરંતુ બીજાથી આવું થઈ શકે નહીં.” મહારાજ તેમના આ મર્મનાં વચનો સમજી ગયા હતા. તેમાં મદ હતો. વળી, ખાવા ન મળતું હોય, દરિદ્રતા હોય તેવા સાધુ થાય — તેવી ભાવના પણ તેમના આ શબ્દોમાં હતી. આથી, મહારાજે તેમનું માન ઉતારવા અહીંથી જ એક પત્ર મોટેરા હરિભક્તો ઉપર લખાવ્યો અને આજ્ઞા કરી :

“માંચાખાયર, અલૈયાખાયર, સોમલાખાયર, સુરાખાયર, માતરા ધાધલ, નાજા જોગિયા, હાથિયો પટગર, મામૈયા પટગર, વીરાભાઈ પટેલ, લાધા શેઠ, કલાભાઈ, અજા પટેલ, જીવરાજ પટેલ, કમળશીભાઈ, મૂળજીભાઈ, વેરાભાઈ, ડોસાભાઈ તથા અમરા પટગર આદિ આ પત્ર મળે કે તરત જ ઘર છોડી જેતલપુર જજો, ત્યાં ભાઈ રામદાસ પાસે દીક્ષા લઈને સૌ કાશીએ જજો.”^{૧૦૬}

પછી બીજો પત્ર ગોવિંદ સ્વામી ઉપર જેતલપુર લખ્યો. તેમાં લખ્યું : “કરજસણથી નાનાભાઈને તેડાવજો અને જેતલપુરમાં યજ્ઞ કરવાની તૈયારી

૧૦૬. તદ્રૂપાનંદ સ્વામીની વાતું; વિશ્રામ પપ તથા ભક્તચિંતામણિ; પ્રકરણ પ૪, પંક્તિ ૩૭મા મૂળુખાયરના નામનો ઉલ્લેખ છે. જ્યારે ‘સ્વામિનારાયણ સંહિતા’-ચિંતામણિ-૪૬માં માતરા ધાધલ, નાજા જોગિયા, હાથિયા પટગર અને મૂળુખાયર, નાનાખાયર, જીવાભાઈ તથા રૂડા ભક્તનો ઉલ્લેખ છે.

કરજો. અમારાથી અવાશે તો અમે આવીશું.”

આવી રીતે મહારાજે બે પત્રો ખેપિયાને આપી તેને રવાના કર્યા.

સૌરાષ્ટ્રના જાણીતા દરબારો પરમહંસ થવા નીકળે છે

ખેપિયો પત્ર લઈ ગામેગામ ફર્યા. જેનાં જેનાં નામો લખ્યાં હતાં તે બધા જેતલપુર જવા ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં મેથાણ^{૧૦૭} આવ્યું. ધ્રાંગધ્રા રાજવીના માનીતા અને આખા ઝાલાવાડ દેશમાં પ્રતિષ્ઠિત અહીંના અજા પટેલ આવો મોટો સંઘ પોતાને ત્યાં આવ્યો તેથી ખૂબ રાજી થયા. વળી, તે જ દિવસે તેમના ભાણેજ કલ્યાણદાસનાં લગ્ન ત્યાં હતાં. કડુથી જાન આવી હતી. શ્રીજીમહારાજના આવા ઐકાંતિક ભક્તોના શુભ આશીર્વાદ પોતાના ભાણેજને તેનાં લગ્ન પ્રસંગે મળે તેથી બીજું રૂડું શું હોય ! અજા પટેલે સૌ સત્સંગીઓને આવકાર્યા.

સૌ અજા પટેલની સાથે લગ્નમંડપમાં ગયા. અજા પટેલે ભાણેજને બોલાવ્યા. મોંઢળબંધા ભાણેજ મામા પાસે આવ્યા. મામાએ કહ્યું : “મહારાજની કૃપા તો જુઓ. આજે તારાં લગ્ન પ્રસંગે આ બધા સત્સંગીઓ આપણે આંગણે આવી ગયા, માટે પગે પડી જા અને આશીર્વાદ લઈ લે.”

કલ્યાણદાસ^{૧૦૮} સૌ હરિભક્તોને પગે લાગ્યા. પછી અજા પટેલે સૌને કહ્યું : “અત્યારે હવે ઠાકોરજીનો પ્રસાદ લઈને જ તમારે જવાનું છે.”

એટલે કહ્યું : “પટેલ ! અમારાથી રોકાવાય એવું નથી, ઉતાવળ છે. મહારાજની આજ્ઞા છે અને તમને પણ તેડ્યા છે. લ્યો, આ કાગળ વાંચો.”

૧૦૭. મેથાણમાં સત્સંગ સદ્ગુરુ નિત્યાનંદ સ્વામી અને સદ્ગુરુ મહાનુભાવાનંદ સ્વામીએ કરાવ્યો હતો. શિયાળાની ઠંડીમાં કડબના ઓઘામાં બેસીને આ પરમહંસો ધ્યાન કરતા. આ પ્રમાણે તેઓ ઓઘામાં બેસી ધ્યાન કરતા તે વાડી ઠાકોર હરિસિંહજી તથા માલસિંહજીની હતી. તેમને બંનેને આ સદ્ગુરુનો પ્રસંગ થયો. તેમનામાં તેમને સાચા સંતનાં દર્શન થયાં. તેથી તેમની પાસે તેમણે વર્તમાન લીધાં. ત્યારબાદ ત્યાંના દરબાર પૂજાભાઈએ મહારાજને મેથાણમાં પધરાવ્યા હતા.

૧૦૮. કડુના સંઘા પટેલ વ્યવહારે સુખી હતા. સંપત્તિ સારી હતી અને જ્ઞાતિમાં પ્રતિષ્ઠા પણ હતી. તેમના આવા મોભાથી ધ્રાંગધ્રા રાજવીના માનીતા, પ્રતિષ્ઠિત અને પરમ સત્સંગી અજા પટેલે પોતાનાં બહેનને તેમની સાથે પરણાવ્યા હતાં. પરંતુ તેમના સત્સંગનો રંગ સંઘા પટેલને લાગ્યો ન હતો. સંઘા પટેલને ચાર પુત્રો થયા. તેમાં કલ્યાણદાસ ઘણુંબરું મેથાણમાં મામા અજા પટેલ સાથે જ રહેતા. તેથી તેમને સત્સંગનો રંગ ખરેખરો લાગી ગયો હતો.

ઘર તો હવે સળગી ગયું

અજા પટેલે કાગળ લીધો. તેમાં લખ્યું હતું : “માંયા, સુરા, સોમલા, મામૈયા, અજા, વીરદાસ આદિ સૌ ભક્તો ઘરમાં હો કે સીમમાં, જ્યાં હો ત્યાંથી ખાવું-પીવું પડતું મૂકીને, ઊભા હો ત્યાંથી તત્કાળ ચાલી નીકળજો. કર્મયોગી તથા સાંખ્યયોગી હરિજન જેને નીકળાય તે સંસારનો ત્યાગ કરીને નીકળજો. અમારું બહુ જ ગમતું છે. રાજાનો કુંવર હોય તેને એમ કહેવું કે ‘તમે ઘેર રહો’ અને તેમ છતાં જો નીકળે તો એની ઉપાધિ અમે ભોગવીશું.”

પત્ર વાંચ્યો અને અજા પટેલના મુખ ઉપર આનંદની રેખાઓ પથરાઈ ગઈ ! સંસારની જંજીરનાં બંધનો તૂટવા લાગ્યાં. તેમણે તરત જ કહ્યું : “હવે તો આ મંડપમાંથી જ આપણે સીધા જેતલપુર જવું જોઈએ. ઘર તો હવે સળગી ગયું !”

મામાના આ શબ્દોનો, શ્રીજીમહારાજના પત્રનો કાંઈ મર્મ કલ્યાણદાસ સમજી શક્યા નહીં. આજુબાજુ ઊભેલા સંબંધીઓ પણ આશ્ચર્યવત્ આ બધું જોઈ રહ્યા. કલ્યાણદાસે કહ્યું : “મામા ! મહારાજના પત્રમાં શું લખ્યું છે ?”

મામાએ કહ્યું : “ભાણા ! મહારાજની આજ્ઞા આવી છે. અમારે સૌએ સાધુ થઈ જવાનું છે. તને હવે આ છેલ્લા આશીર્વાદ છે.” એટલું કહીને તેમણે સહજાનંદ સ્વામીની જય બોલાવી !

ભાણેજે મામાનો હાથ પકડ્યો. તેણે કહ્યું : “મામા ! મને મહારાજનો કાગળ તો વાંચવા આપો.”

“લે બેટા ! વાંચી લે. મહારાજની આજ્ઞા આવી છે કે નહીં તેની ખાતરી કરી લે.” અજા પટેલે પોતાના ભાણાના હાથમાં પત્ર મૂકતાં કહ્યું.

કલ્યાણદાસ પત્ર વાંચવા લાગ્યા. મહારાજના શબ્દો તેમના અંતરમાં ઊતરતા ગયા : “સંસારનો ત્યાગ કરીને નીકળજ્યો. અમારું બહુ ગમતું છે.” આ શબ્દો વાંચ્યા અને તે સ્થિર થઈ ગયા ! તેણે કહ્યું : “મામા ! મહારાજના આ કાગળમાં તો મને પણ આજ્ઞા કરી છે.”

અજા પટેલ આ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયા ! તેમણે કહ્યું : “ભાણા ! આમાં તો અઢાર હરિભક્તોનાં જ નામ છે. તારું નામ તેમાં ક્યાં છે ?”

“મામા ! નો’ સમજ્યા ? આ ‘આદિ’ શબ્દમાં હું નો આવી ગયો ?”

મામાને લાગ્યું કે ભાણાને પણ ચોટ લાગી ગઈ છે, તેનાં બંધન પણ તૂટવા લાગ્યાં છે; પણ મીઢળબંધો ભાણો આજે આ બંધનનો ત્યાગ કરશે તો હાહાકાર

થઈ જશે! વળી, પોતાની બહેન દેવુબાઈને પણ આઘાત લાગશે. તેથી તેમણે કહ્યું : “ભાણા! અમે મહારાજને પૂછીને તને કાગળ લખશું, મહારાજની જે આજ્ઞા આવે તે પ્રમાણે કરજે. હમણાં તો અમને સૌને જવા દે.” એમ કહીને અજા પટેલ સંઘ સાથે ચાલવા માંડ્યા.

મામાને આ પ્રમાણે સંઘ સાથે જતા જોઈ કલ્યાણદાસ એકદમ આડા પડ્યા. તેમણે કહ્યું : “મામા! મહારાજની વળી નવી કઈ આજ્ઞા લેવાની છે? આ આજ્ઞાથી જ આ બંધન તૂટી ગયાં.” એમ કહીને તેમણે મીઢળ તોડવા માંડ્યું.

“હંહંહં...” કહેતાં અજા પટેલે કલ્યાણદાસનું કાંડું પકડ્યું. કલ્યાણદાસ મામાને પગે પડી ગયા. તેની આંખમાંથી આંસુ ચાલવા લાગ્યાં. પગ પકડીને મામાને તેણે કહ્યું : “મામા! તમે જ મને સત્સંગનો રસ ગળથૂથીમાં પાયો છે. માએ એ રસનાં હાલરડાં ગાયાં છે, મહારાજનો મહિમા રંગેરંગમાં ભરી દીધો છે. હવે વખત આવ્યો ત્યારે એ અમૃતનો રસ ગૂંટવી લઈને મને નરકના કૂવામાં નાખવો છે?”

જે તારે એ જ સાચા સગા

અજા પટેલ વિચારમાં પડી ગયા. તેના અંતરમાં તો તમામને માટે જગત સળગી જ ગયું હતું. ભાણાને એ બંધન શૂરવીરતાથી તોડતો જોઈ તેમના મનમાં તો આનંદ હતો જ, પણ દેવુબાઈનો, તેની નવી પરણેતરનો તેમને વિચાર આવતો હતો. એટલામાં દેવુબાઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. સગાં-સંબંધી પણ સૌ આજુબાજુ ફરી વળ્યાં. દેવુબાઈ તમામ સત્સંગીઓને, પોતાના ભાઈને, પોતાના પુત્રને જોઈ બધું જ પારખી ગયાં. તેણે પુત્રનો હાથ પકડ્યો. અજા પટેલના હાથમાં પુત્રનો હાથ સોંપી તેણે કહ્યું : “ભાઈ! ભગવાનના મામા કંસ થયા ત્યારથી મામાની છાપ ભૂંડી થઈ છે. આજે એ છાપ ભૂંસાડવાની વેળા આવી છે. તમે જ કહેતા હતા ને કે જે તારે એ જ સાચા સગા. તો આજે ભાણેજને તારવાનો સમો આવ્યો છે ત્યારે તરછોડીને કેમ જાઓ છો?”

સંઘના હરિભક્તો સ્તબ્ધ બની ગયા! સગાં-સંબંધીઓ બધાં હેબત ખાઈ ગયાં! દેવુબાઈને તે આ શું સૂઝ્યું? મામા પણ વિચારમાં પડી ગયા! પણ પોતાની બહેનનો રંગ તે જાણતા હતા. અંતે તો એક જ લોહી હતું ને? તેણે ધન્યતા અનુભવી! આવી બહેન, આવો ભાણો! મહારાજની કૃપા હોય તો જ મળે. તેણે બહેને સોંપેલો કલ્યાણદાસનો હાથ પકડ્યો.

પરંતુ સગાં-સંબંધી તો માયાવી જીવ હતાં. તેમને મામાના, ભાણેજના, બહેનના આ યાળા ન ગમ્યા. વેવાઈ પણ ઉશ્કેરાયા. સૌ કહેવા લાગ્યાં : “એવો વેરાગ હતો તો પછી શું કામ તોરણે પોંખાયા?”

કલ્યાણદાસે બધાને હાથ જોડી કહ્યું : “બાપા ! તમારો મંગળ માંડવો, મને તેમાં ભગવાન મળી ગયા. હરિવરની સાથે હથેવાળો થઈ ગયો. આ મીઠળ બાંધ્યું છે તે હવે હરિવરના હાથે છૂટશે. તમે સૌ મને આશીર્વાદ આપો.”

પણ એમ બધા શેં માને ? કલ્યાણદાસના પિતા સંઘા પટેલ તો ત્યાં થાંભલો જ બની ગયા. તમોગુણી પિતાએ અત્યાર સુધી તેની પત્ની દેવુબાઈનો વિરોધ કર્યો હતો, સત્સંગ છોડાવવા તેણે તેને દુઃખ આપવામાં બાકી રાખ્યું ન હતું. આજે માંડવામાંથી જ દીકરાને સત્સંગના પંથે ઊઘલતો જોઈ તેનું હૈયું ભાંગી ગયું. અત્યાર સુધી તેણે બહુ જ ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો. દીકરો તેથી તો મોસાળમાં જ ઊછર્યો હતો. તેને લાગ્યું કે તે ત્રાસના પાપનું ફળ આજે તેને મળતું હતું. તેની આંખોમાંથી આંસુ નીકળવા માંડ્યાં. સૌ તેની પાસે આવી તેને ધીરજ દેવા લાગ્યા.

થોડી વારે તે કલ્યાણદાસ પાસે આવ્યા. મામાના હાથમાં પોતાના પુત્રનું કાંડું તેણે વધુ જોરથી મૂક્યું. અજા પટેલના હાથની મૂઠી તેણે જોરથી દાબી. ભાંગેલા સ્વરે તેણે કહ્યું : “પટેલ ! આજ મને મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા દ્યો. કલ્યાણને લઈ જાઓ, તમને સોંપ્યો, તમારા ભગવાનને સોંપ્યો.” એટલું બોલીને તે દેવુબાઈ તરફ ફર્યા. હાથ જોડી તેને કહ્યું : “તારા ભગવાન સાચા, તારી ભગતી સાચી. આજ એ ભગતીનું સત ઉદે થયું. તું તો તરી ગઈ છો પણ તારા દીકરાએ આજે મને — મારા જેવા પાપીને પણ તારી દીધો.” એમ કહીને તે કલ્યાણદાસ તરફ ફર્યા. તેને પણ હાથ જોડ્યા અને કહ્યું : “બેટા ! જાઓ, તમારું નામ જ કલ્યાણ છે તો અમારા સૌનું કલ્યાણ કરજો. આજે આ સમો જોવાનો આવ્યો એ મારું અદકું ભાગ્ય !”

સંબંધીઓને તો જાણે વીજળી પડી હોય તેવું લાગ્યું. માએ અને બાપે બંનેએ દીકરાને વળાવ્યો ? નવી પરણેતરનો કોઈએ વિચાર જ કર્યો નહીં ! વેવાઈએ ધીરે રહીને પૂછ્યું : “તો હવે મારી દીકરીનું શું ?”

દેવુબાઈએ તરત જ કહ્યું : “તમારી દીકરીને મારી ભેગી રાખીશ, ભગવાનનું ભજન કરાવીશ. તેનો સંસાર સુધરી જશે.”

સૌ સાંભળી રહ્યાં. સૌને લાગ્યું કે કોડભરી નવી પરણેતરના અંતરના

ઉમળકા કોઈ સમજતું ન હતું. એ જ વખતે નવી પરણેતર સાસુના પગમાં પડી ગઈ. તેણે કહ્યું : “મા ! તમારી ભેગી રહીશ, ભજન કરીશ, મનખો સુધારી દઈશ. નરક તો જન્મોજન્મ ચૂથ્યું છે. તમારા સંગે તેના ઓળા મારા અંતરમાંથી નીકળી જશે.” કોઈ કાંઈ બોલી શક્યું નહીં.

અજા પટેલ અને કલ્યાણદાસ સંઘ સાથે ત્યાંથી નીકળી ગયા. સંઘ નક્કી કર્યા પ્રમાણે શિયાળ ગામે પહોંચ્યો. અહીં કારિયાણીના માંચાખાયર પણ આવી ગયા હતા. તેમને જોઈ એક જણે પૂછ્યું : “તમને ક્યારે ખબર મળ્યા ?”

તેમણે કહ્યું : “મારે ઘેર ખેપિયો આવ્યો હતો પણ હું તે વખતે સીમમાં મારી વાડીમાં બારકોશિયો ફૂવો ગળાવતો હતો. કાગળ લઈને ખેપિયો વાડીએ આવ્યો. કાગળ વાંચીને તરત અમે ઘેર આવ્યા. કુંભારને ત્યાંથી ગેરુ મંગાવી લૂગડાં રંગ્યાં. તે પહેરીને પછી અહીં કાલે જ આવી ગયા.”

શ્રીજીમહારાજના ફક્ત એક પત્રથી જ આવા ગામેતી પુરુષો, પ્રતિષ્ઠિત પુરુષો પોતાનું ઘર, સગાં-સંબંધી, મિલકત, ગરાસ છોડીને ત્યાગી થઈ ગયા હતા ! મહારાજનું આ જ મોટું ઐશ્વર્ય હતું. તેમના સંબંધમાં જે જે આવ્યા તેમના અંતરમાંથી તેમણે જગત કાઢી નાંખ્યું હતું.

પરમહંસ ભયે મતવાલે

શિયાળ ગામે આવી જેમણે ભગવાં વસ્ત્રો પહેર્યા ન હતાં, દાઢી-મૂછ મૂંડાવ્યાં ન હતાં તેમણે તે વિધિ કરી લીધી. ભગવાં વસ્ત્રો, અલફી પહેરી સૌ પરમહંસ બની ગયા ! પછી ત્યાંથી નીકળી કેટલાક દિવસે જેતલપુર પહોંચ્યા.^{૧૦૯}

૧૦૯. આ વાત શ્રીહરિને રામદાસ સ્વામી ભુજમાં કહે છે. એ વિગત શ્રીહરિચરિત્રામૃત-સાગરમાં આપી છે :

પરમહંસ હોકે કાશી જાના, એસે પત્ર લિખે ભગવાના ।

પત્ર સૂની હરિજન જો જેહું, નામ લિખે તે પત્રમેં તેહું ॥ ૨૧ ॥

ઘર છોડી શિયાળ ગામ આયે, ચોટી તીંયા સબકો મુંડાયે ।

અલફી રંગી સબ કોટમેં ડારે, પરમહંસ ભયે મતવારે ॥ ૨૨ ॥

જેતલપુર પીછે ગામ જો આયે, દેખત હમ આશ્ચર્ય પાયે ।

હમકું કહે હમ જાવત કાશી, આગ્યા એસી દિને અવિનાશી ॥ ૨૩ ॥

હમકું પત્ર સો આઢ દિખાયે, પત્ર હમ હી શિર પર ચઢાયે ।

જેતલપુર કાશી સે ભારી, હમ દેખે દૃઢ ડર વિચારી ॥ ૨૪ ॥

— શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; પૃ૨-૧૨, તરંગ-૨૫ ➤

આ નવા પરમહંસો જેતલપુર પહોંચ્યા તેને આગલે દિવસે જ સ્વામી રામદાસજી જેતલપુર આવી ગયા હતા. તેમણે પરમહંસોને જોઈને કહ્યું : “મહારાજે મને કાલે રાત્રે જ દર્શન દઈ કહ્યું કે નવા પરમહંસો જેતલપુર આવે છે, માટે જલદી જેતલપુર પહોંચી જાઓ. તેમને અમે કાશી જવાનું લખ્યું છે પરંતુ હવે કાશી ન જતાં તેમને સૌને લઈને તમો ભુજમાં આવી જજો.” ૧૧૦

આ ગ્રંથના કર્તા આધારાનંદ સ્વામી મૂળ મેમકા ગામના ગુર્જર સુથાર હતા. સં. ૧૮૬૦માં મહારાજ મેમકા પધાર્યા ત્યારે ત્યાંના ચાર ભક્તોને આજ્ઞા કરી હતી કે તમો વીસ દિવસમાં મેમકા છોડી બીજે જતા રહેજો. તે આજ્ઞા અનુસાર આધારાનંદ સ્વામીના પિતા હંસરાજભાઈ ખોલડિયાદ આવીને વસ્યા હતા.

અહીં આવી તેમણે મકાનના અર્ધા ભાગમાં મંદિર કર્યું અને અર્ધો ભાગ રહેણાક માટે રાખ્યો. મંદિરમાં થતાં ભજન અને કથાવાર્તાથી ગામમાં સત્સંગ પ્રવર્તતો ગયો. તેમનાં પત્ની પણ સંસ્કારી અને ચુસ્ત સત્સંગી હતાં. આધારાનંદ સ્વામીનું પૂર્વાશ્રમનું નામ વીરજીભાઈ હતું. સંસાર પ્રત્યે તેઓ ઉદાસીન રહેતા, છતાં તેમનાં લગ્ન કર્યાં હતાં. તેમના વીતરાગી સ્વભાવથી તેમણે સંસાર છોડી સાધુની દીક્ષા લેવાનું નક્કી કરી દીધું. તેમના પિતા હંસરાજભાઈને પણ એવા જ વિચારો આવતા, પરંતુ પત્નીને વાત કરતાં પત્નીએ કહ્યું : “તમો જેમ સાધુ થવા ઈચ્છો છો, તેમ વીરજી પણ ઈચ્છે છે. માટે જે વધુ સેવા કરી શકે તે સાધુ થાય.”

હંસરાજભાઈને વીરજીભાઈના સંકલ્પની ખબર ન હતી. તેથી તેમને આ વાત સાંભળી આંચકો લાગ્યો. તેમણે વીરજીભાઈને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેમનો નિશ્ચય અફર હતો.

પિતા-પુત્ર આ પ્રશ્ન ઉકેલવા મહારાજ પાસે ગઢડા ગયા. તેઓ પહેલાં સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામીને મળ્યા. તેમને પોતાની હકીકત કહી. મુક્તાનંદ સ્વામી પિતા-પુત્રને મહારાજ પાસે લઈ ગયા. મહારાજ બંનેનો વૈરાગ્ય જોઈ બંનેને ખૂબ જ પ્રેમથી ભેટ્યા. પછી મહારાજે કહ્યું : “આ વીરજી સાધુ થાય અને તમે ઘેર રહીને ભજન કરો અને ગામમાં ભજન કરાવો.” તે પ્રમાણે કહી મહારાજે વીરજી ભક્તને ત્યાં જ દીક્ષા આપી, આધારાનંદ સ્વામી નામ પાડ્યું. સત્સંગમાં બે આધારાનંદ સ્વામી હતા, એક ઉત્તર પ્રદેશના હતા તેમનું નામ છોટા આધારાનંદ હતું. આ મોટા આધારાનંદ સ્વામી શિલ્પવેત્તા અને કળાકારીગીરીમાં કુશળ હતા.

— શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; ભાગ-૧, પાન ૧૮.

૧૧૦. શ્રીહરિલીલામૃત : ૬-૨૧-૩૮.

શ્રીહરિએ સ્વપ્નમાં દર્શન દઈને આપેલ સૂચના મુજબ જેતલપુરમાં રામદાસ સ્વામીએ આ અઢારને દીક્ષા આપી એવો પણ ઉલ્લેખ છે.

પરમહંસો આ સાંભળી રહ્યા. પછી એક પરમહંસે કહ્યું : “પત્રમાં મહારાજની આજ્ઞા કાશી જવાની છે અને ભુજ જઈએ તો મહારાજ ઠપકો આપશે.”

“એ મારે માથે. મને આજ્ઞા કરી છે કે તમને બધાને લઈને મારે ભુજ જવું. માટે ઠપકાની ચિંતા કરશો નહીં.” રામદાસ સ્વામીએ કહ્યું.

રામદાસ સ્વામી રામાનંદ સ્વામીના મુખ્ય શિષ્ય હતા. વયોવૃદ્ધ હતા. ત્યાગી સંતો અંગેનો તમામ વ્યવહાર મહારાજ તેમની સલાહ પ્રમાણે જ કરતા. મહારાજ તેમને ભાઈ કહેતા, એટલે સત્સંગમાં બહુધા તેઓ ભાઈ રામદાસને નામે જ ઓળખાતા હતા. નવા પરમહંસોને તેમનામાં વિશ્વાસ હતો. તેથી સૌએ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનું નક્કી કર્યું.

મહારાજ ભાદરામાં એક માસ રહ્યા. પોતાના ધામસ્વરૂપ મૂળજી ભક્તનો મહિમા સૌને સમજાવ્યો. સૌ હરિભક્તોના કોડ પૂરા કર્યા. આસોની શરૂઆતમાં ત્યાંથી નીકળ્યા. કચ્છમાં જવા માટે ગામ પીંપળીયે પધાર્યા. ત્યાંથી રણ વટાવીને વાંઢિયા પધાર્યા. અહીં દેવજી ભક્તને ત્યાં મહારાજ ઊતર્યા. વાંઢિયામાં એક દિવસ રહીને મહારાજ લાકડિયા થઈને આધોઈ પધાર્યા.

મહારાજનું કચ્છમાં વિચરણ

આધોઈમાં મહારાજ લાધાજીના દરબારમાં ઊતર્યા. અહીં તેમણે લાલજી સુથારને દીક્ષા આપી હતી તેની તેમને સ્મૃતિ થઈ આવી. વૈરાગ્યમૂર્તિ લાલજી સુથારે શ્રીહરિની આજ્ઞાથી એક ક્ષણમાં જ ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વાંગ ત્યજી ત્યાગાશ્રમ સ્વીકારી લીધો તે પ્રસંગ મહારાજની આંખો સમક્ષ આવી ગયો. મહારાજની આંખો બંધ હતી, હાથમાં માળા હતી. તે જોઈ લાધાજી દરબારે મહારાજને પૂછ્યું : “મહારાજ ! અમે તો તમારા ભક્ત છીએ અને તમે ભગવાન છો, તેથી અમે તો તમારી માળા ફેરવીએ છીએ, પણ તમે કોની માળા ફેરવો છો ?”

મહારાજ આ સાંભળી હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “દરબાર ! અમે અમારા ભક્તની માળા ફેરવીએ છીએ. ભક્ત જેમ ભગવાનને ભૂલતા નથી, તેમ અમે પણ અમારા ભક્તોને ભૂલતા નથી. અહીં લાલજી સુથારે અમારા વચને દીક્ષા લઈ લીધી હતી. આવું કરવું કઠણ છે.”

લાધાજી દરબારને આ પ્રસંગ યાદ આવી ગયો. તેમણે કહ્યું : “હા,

મહારાજ ! એ ખરેખર એવા વૈરાગ્યવાળા છે. આપના ગયા પછી તેમણે વૈરાગ્યનાં પદો ગાયાં તેથી આખા ગામને વૈરાગ્યનો રંગ ચડી ગયો હતો. તેથી કોઈ જગતડાઘ્યાએ તેમને કહ્યું : ‘સાધુરામ ! રાખો હવે. તમારાં પદ સાંભળીને તો આખું ગામ ત્યાગી થઈ જશે !’ તેમની વાણીમાં આવું બળ છે.”

“એ એવા છે તો બીજાને રંગ ચડી ગયો, પણ અંતરમાં જ વૈરાગ્યનું, ધર્મનું કે ભક્તિનું ઠેકાણું ન હોય તેનાથી બીજાને શું રંગ ચડે ? ઊલટા મોળા પડી જાય.” મહારાજે કહ્યું. લાધાજીને મહારાજનો મહિમા સમજાયો. તેમનામાં ખરેખરા ભક્ત પ્રત્યે ભક્તિનો ભાવ હતો.

રાયધણજી તથા અદોજી એ બંને ભાઈઓએ મહારાજની સેવા બહુ કરી. રાયધણજીનાં માતૃશ્રી જીજ્ઞાસાએ તથા મોટીબાએ શ્રીહરિ તથા તેમની સાથેના સાધુ, પાર્ષદો અને હરિભક્તો માટે રસોઈ કરી સૌને ભાવપૂર્વક જમાડ્યા. પછી મહારાજ પોઢી ગયા.

અહીં મહારાજ સમક્ષ હરિભક્તોની સભા થઈ જતી. સૌ મહારાજ સામું સ્થિર દૃષ્ટિએ જોઈ રહેતા, વાતો સાંભળતા, એકચિત્ત થઈ જતા. મહારાજ નદીએ નાહવા પધારે ત્યારે પણ મહારાજની સાથે ને સાથે જ સૌ રહેતા. બાઈઓ પણ મહારાજના આવવાની વાટ જોતી. આવા પ્રેમી ભક્તોને જોઈ મહારાજ આધોઈમાં થોડા દિવસો રહ્યા.

પછી મહારાજ ભયાઉ થઈને આ.સં. ૧૮૬૪ના આસો કૃષ્ણ પક્ષમાં ભુજમાં હીરજીભાઈને ત્યાં પધાર્યા. નવા પરમહંસોને મહારાજ અહીં દીક્ષા આપવાના છે તેથી સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, વ્યાપકાનંદ સ્વામી, આનંદાનંદ સ્વામી, સ્વરૂપાનંદ સ્વામી વગેરે સંતો પણ પોતપોતાનાં મંડળો સાથે આવી ગયા હતા.

મહારાજ હીરજીભાઈને ત્યાં સભામાં બિરાજ્યા હતા તે વખતે ત્યાં લાધીબાઈ તથા તેના ભાઈ શિવરામ મહેતા, હરજીવન મહેતા આવ્યા. તેમને સંકલ્પ થયો હતો કે “અહીં મહારાજ અન્નકૂટનો ઉત્સવ કરે તો આનંદ આવે.”

તેમનો સંકલ્પ જાણીને મહારાજે કહ્યું : “શા સંકલ્પો કરો છો ?”

ત્યારે શિવરામભાઈ તથા હરજીવને કહ્યું : “મહારાજ ! અમારી ઈચ્છા છે કે અમારે ઘેર અન્નકૂટનો ઉત્સવ કરો. એવી અમારી વિનંતી છે.”

તે સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “તમારી ઈચ્છા છે તો અન્નકૂટ ઉત્સવ તમારે ત્યાં કરીશું. થોડા દિવસમાં અહીં નવા પરમહંસો પણ આવશે. તેમને સૌને પણ

અન્નકૂટ સુધી અહીં રાખીને સુખ આપવું છે.”

પોતાના સંકલ્પને જાણીને મહારાજે અન્નકૂટ ઉત્સવ કરવાનું કહ્યું, તેથી શિવરામ મહેતા તથા હરજીવન મહેતાને અત્યંત આનંદ થયો. પોતાને ઘેર મહારાજ બિરાજશે, કથાવાર્તા થશે, પરમહંસોનાં દર્શન પણ થશે અને અન્નકૂટનો ઉત્સવ થશે — આ દિવ્ય સુખના વિચારથી તેમના અંતરમાં આનંદના ઓઘ ઊભરાયા. હીરજીભાઈને પણ આનંદ થયો કે મહારાજ ઉત્સવ કરશે, સંતો આવશે, હરિભક્તો આવશે. મહારાજનાં ચરણનો સ્પર્શ કરીને બોલ્યા : “મહારાજ ! આપ તો ભક્તોના મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવાનો સંકલ્પ કરીને જ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થયા છો. આપની એ કૃપાના અધિકારી અમે બનીએ એવી દૃષ્ટિ અમારા ઉપર રાખજો.”

“અમારા સ્વરૂપની નિષ્ઠા દઢ રહેશે તો કૃપા પણ સદા રહેશે. નિષ્ઠામાં સંકલ્પ-વિકલ્પ થાય, કુતર્ક થાય તો અમે લાચાર બની જઈશું.” મહારાજે કહ્યું.

મહારાજ ઉપદેશમાં હંમેશાં સ્વરૂપનિષ્ઠાની વાતો કરતા : “આ સ્વરૂપની નિષ્ઠા દઢ રાખજો, સૌને વાત પણ એવી કરજો કે એ નિશ્ચયરૂપી ગર્ભનો પાત કદી ન થાય. શાસ્ત્રમાત્રનો આ સાર છે.”

શ્રીજીમહારાજ પરમહંસો, ભક્તોની સાથે રોજ હમીરસર તળાવે નાહવા પધારતા. ક્યારેક રઘુનાથજીને આરે જઈ સ્નાન કરતા, ક્યારેક પાવડીને આરે પણ સ્નાન કરતા તો ક્યારેક ગંગાવાળા આરે પધારતા. એમ નિત્ય ત્યાં સ્નાન કરીને ત્યાંથી બાગમાં^{૧૧૧} પધારતા.

એક દિવસ અહીં સ્નાન કર્યા પછી સભા થઈ ત્યારે સુંદરજીભાઈએ મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો : “હે મહારાજ ! કેવળ વામનજીનાં ચરણના અંગૂઠાના સ્પર્શથી જ ગંગાજીનો કેટલો મહિમા પ્રવર્ત્યો છે ! જ્યારે આપ તો સર્વ અવતારના અવતારી પુરુષોત્તમ નારાયણ છો, આપે ઘણી વાર આ સરોવરમાં આપના પરમહંસો સાથે સ્નાન કર્યું છે, તો આ સરોવરનો કેવો મહિમા હશે ?”

હમીરસરનો મહિમા

“આ સરોવરનો મહિમા અપાર છે. અમે કહીએ તોપણ તે મહિમાનો અંત આવે તેમ નથી. અનંત ઋષિઓ, સિદ્ધો, દેવો તથા દેવાધિપતિઓ આ સરોવરનાં નિત્ય દર્શન કરવા આવે છે. આ સરોવરના જળનું પાન કરવાથી અનંત જન્મનાં

પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. અહીં શ્રાદ્ધાદિક ક્રિયા કરવાથી પિતૃઓ વૈકુંઠ લોકને પામે છે. આ સરોવરમાં સર્વે તીર્થો આવીને વિરાજમાન થયાં છે.”

શ્રીજીમહારાજ આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા ત્યાં મુકુંદ બ્રહ્મચારી આવ્યા અને મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! થાળ તૈયાર થઈ ગયો છે અને તમો તો હજુ વાતું કરો છો.”

મહારાજ બ્રહ્મચારીની વાત સાંભળી ઊઠ્યા ને હસતાં હસતાં બોલ્યા : “આ બ્રહ્મચારી કહે એમ અમારે કરવું પડે છે.”

મહારાજ સુંદરજીભાઈને ઘેર પધાર્યા. હીરજીભાઈ તથા સૌ હરિભક્તો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. મહારાજને માટે બાજોઠ ઢાળી દીધો હતો. મહારાજ જમવા બેસતા હતા ત્યારે સુંદરજીભાઈએ મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! અમારા ઉપર આપે બહુ કૃપા કરી.”

બીજે દિવસે સમાચાર આવ્યા કે ભાઈ રામદાસ સ્વામી અઢાર નવા પરમહંસોને લઈને આવે છે. આ સમાચાર મળ્યા એટલે મહારાજ એકદમ તેમની સામે જવા તૈયાર થઈ ગયા. જે સંતો-હરિભક્તો તૈયાર હતા તેમને પોતાની સાથે લીધા. સુંદરજીભાઈને તથા હીરજીભાઈને પણ સાથે લીધા. તેમને એટલી ઉતાવળ હતી. બીજાને કહ્યું : “તૈયાર થઈને ઝટ આવો.”

ભીડના દરવાજા બહાર જે મલ્લવાળો વંડો કહેવાય છે^{૧૧૨} ત્યાં મહારાજ પધાર્યા. અહીં મહારાજ સભા કરીને બિરાજ્યા. એક પાર્ષદને ઘોડા પર સામે મોકલ્યો. થોડી વારમાં તો તે પાર્ષદ મારતે ઘોડે પાછો આવ્યો. મહારાજને દંડવત્ કરી તેણે કહ્યું : “મહારાજ! મંડળી સ્વામિનારાયણની ધૂન બોલતાં બોલતાં આવી રહી છે. માંચો, અલૈયો બધા ભગવાંમાં બહુ શોભે છે.”

મહારાજ આ સાંભળી તરત જ ઊભા થઈ ગયા. મહારાજે સૌને કહ્યું : “ચાલો, આપણે સામે જવું જોઈએ. કોઈથી ન થઈ શકે એવું કામ કર્યું છે. જીત કરીને આવે છે.”

આ સાંભળી સુંદરજીભાઈએ મહારાજને પૂછ્યું : “મહારાજ! શું માંચા-ખાયર, અલૈયાખાયર સાધુ થઈ ગયા?”

“હા, ગામ, ગરાસ, સંપત્તિ, કુટુંબ બધાંનો ત્યાગ કરી અમારે વચને

૧૧૨. ભુજથી માધાપુર જતાં રસ્તામાં આ સ્થળ આવે છે. અહીં આરસની છત્રી કરી છે. આ પ્રસંગનો ત્યાં લેખ છે. આ સ્થાનમાં પછી શંકરનું મંદિર પણ થયું છે.

ભગવાં પહેરી લીધાં. આવા બે નથી પણ અઢાર આવે છે. સુખ-સંપત્તિ, લોકની મોટપ બધાંનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા આવે છે.” મહારાજે સૂચક દૃષ્ટિથી તેમની સામે જોતાં કહ્યું. સુંદરજીભાઈ આ સાંભળી ઊંડા ઊતરી ગયા. મહારાજે તેમનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું : “ચાલો, જે ખરેખરા દાસ થયા છે તેમનાં દર્શન કરવાં.”

મહારાજ સાથે સુંદરજીભાઈ પણ ઘોડે બેસીને ચાલ્યા. નવા પરમહંસો શિકારપુરનું રણ ઊતરીને ભયાઉ થઈ ધમડકે આવ્યા. ત્યાંથી ચાંદ્રાયણી અને ઘીણોટી થઈ ભુજનગર આવતા હતા.

મહારાજ નવા પરમહંસોને દંડવત્ કરે છે

થોડે છેટે ગયા અને સામે પરમહંસની મંડળી દેખાણી. ઝાંઝ, પખાજ, કરતાલના નાદે ‘સ્વામિનારાયણ’ના મંત્રનું ઊંચા સ્વરે ગાન કરતા, બ્રહ્મની મસ્તીમાં ડોલતા, મહારાજનાં દર્શનની ઉત્સુકતાથી ઉતાવળે ડગલે ચાલતાં સૌ આવી રહ્યા હતા. મહારાજ તેમને જોઈને ઘોડા ઉપરથી એકદમ ઊતરી ગયા. ખભા ઉપરનો ખેસ ભેટે બાંધ્યો અને મહારાજ ત્યાં જ આ મંડળને દંડવત્ કરવા લાગ્યા. એક, બે, ત્રણ અને મહારાજ સામે પગલે એ રીતે દંડવત્ કરતાં ચાલ્યા. બધા આશ્ચર્યવત્ જોઈ રહ્યા ! સ્વામી રામદાસે આ જોયું અને એકદમ દોડ્યા. મહારાજની પાસે આવીને મહારાજને પકડી લીધા. મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! આ તમે શું કરો છો ?”

“દંડવત્ — મારા સંતોને, મારા ભક્તોને ! મારા વચને સગાં-સંબંધી, ગામ-ગરાસ, સાહ્યબી બધાંની મમતાનો એક ક્ષણમાં ત્યાગ કરી પરમહંસ બનીને આવ્યા છે, તેમને હું દંડવત્ ન કરું તો બીજા કોને કરું ?” મહારાજ ગદ્ગદ થઈને બોલ્યા. “ભાઈ ! આ તો તેમણે ઈતિહાસ સર્જ દીધો છે.” એટલું કહીને મહારાજ રામદાસ સ્વામીને ભેટી પડ્યા.

ધીરે ધીરે નવા પરમહંસો મહારાજને દંડવત્ કરી પાસે આવતા ગયા. મહારાજ બધાને ભેટતા ગયા. એટલામાં સુંદરજીભાઈએ પૂછ્યું : “મહારાજ ! આ સુરોખાયર પણ પરમહંસ બન્યા ?”

મહારાજે કહ્યું : “જેને જેને કલ્યાણની ગરજ હતી, અમને રાજી કરવા હતા તે બધા આવ્યા છે.”

સુંદરજીભાઈનું મોં પડી ગયું. તેમને બંધિયામાં મહારાજને કહેલા શબ્દો યાદ આવી ગયા. તેમને થયું કે હું તો રાજ્યનો એક સામાન્ય કારભારી જ્યારે

આ તો બધા ગામઘણી. સંસાર મૂકીને સાધુ થઈ ગયા ! મને મારી મોટપનું માન આવી ગયું હતું જ્યારે આ બધા મોટપ છોડી નિર્માની થઈને આવ્યા છે.

એટલામાં મહારાજે અજા પટેલને જોયા. મહારાજે તેમને કહ્યું : “અજા પટેલ ! આવી ગયા ને ?” એમ કહી મહારાજે સુંદરજીભાઈને કહ્યું : “સુંદરજીભાઈ ! ધ્રાંગધ્રા રાજ્યની કચેરીમાં અજા પટેલની ખુરશી પડે એવા એ મોટા છે.” ત્યાં તો અજા પટેલની પાસે કલ્યાણદાસને જોઈ મહારાજને આશ્ચર્ય થયું. મહારાજે તેમને કહ્યું : “તમારું નામ તો નો’તું લખ્યું.”

એટલે અજા પટેલે કહ્યું : “મહારાજ ! એ તો ‘આદિ’માં આવી ગયો. જુઓ, હજી મીંઢળ પણ બાંધેલું છે.”

એટલે મહારાજે તેનું કાંડું પકડ્યું. મહારાજે કહ્યું : “આ મીંઢળ શાનું ?”

અજા પટેલે કહ્યું : “મહારાજ ! લગ્નના માંડવામાંથી આપનો કાગળ વાંચીને મીંઢળસોતો આવી ગયો..”

આ સાંભળી મહારાજની આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. મહારાજ થોડી વાર રહીને બોલ્યા : “અહો ! સત્સંગનો રંગ કેવો લાગી ગયો છે ? આ મીંઢળબંધો જુવાન, તેનું નામ નો’તું લખ્યું તોપણ આદિમાં આવી ગયો ! રંગ છે જુવાન ! રંગ છે તારી જનેતાને !” મહારાજે તેનો વાંસો થાબડતાં કહ્યું, “તેં તો અદ્ભુત કામ કર્યું !” એટલું કહીને મહારાજ તેને ભેટી પડ્યા.

સુંદરજીભાઈ, હીરજીભાઈ મહારાજની આ લીલા જોઈ રહ્યા. તેમનું મુખ શ્યામળું થઈ ગયું. તેમણે અહીં સુરા, અલૈયા, માંચા, મામૈયા, અજા વગેરે ગામઘણીઓને સાધુના સ્વાંગમાં જોયા. જેમને ઘેર સદાપ્રતો ચાલે છે, જેમની ડેલીએ આવીને કોઈ નિરાશ થઈ પાછો જતો નથી એવા શૂરવીર, દાનેશ્વરી, મહારાજના સખા જેવા, આજે મહારાજના એક પત્રથી જ સંસાર છોડીને અહીં આવી ગયા ! મહારાજ પ્રત્યેની તેમની ભક્તિની આ પરાકાષ્ઠા હતી. મહારાજનું એ ઐશ્વર્ય હતું. જોતજોતાંમાં જીવના હૃદયમાંથી જગત કાઢી તેને નિર્વાસનિક બનાવી દેવો એ ભગવાનનું સાચું ઐશ્વર્ય છે !

સુંદરજીભાઈ મહારાજના પગમાં પડી ગયા. આંખમાં અશ્રુ સાથે તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! મને ક્ષમા કરો. આપના આ ઐશ્વર્યની, આ પ્રતાપની મને ખબર ન હતી. આપનો દાસ કહેવરાવી સાધુ થયો અને પાછો આપના વચને ભગવાં ઉતારી ગૃહસ્થ થયો તેમાં તો મને માન આવી ગયું હતું કે આવું તો હું જ કરી શકું, બીજાનું ગજું નહીં; પરંતુ આજે આપે મને અંતર્દષ્ટિ કરાવી દીધી.

આપના વચને આ રાજવીઓ, આ નવલોહિયો મીઠળબંધો જવાન, સૌ ત્યાગી થઈ અહીં આવી ગયા, તે જોઈને મારું પાણી ઊતરી ગયું છે. આપ ખરેખર પુરુષોત્તમ નારાયણ છો, ધારો તે કરી શકો તેવા સમર્થ છો.”

મહારાજે તેમને ઊભા કર્યા. પછી મંડળીને પૂછ્યું : “પેલો મૂળજી કેમ ન આવ્યો? તેનું નામ તો લખ્યું હતું.”

સંતોએ કહ્યું : “મહારાજ! એ એની સ્ત્રીની રજા લેવા ગયો તે પાછો આવ્યો જ નહીં.”

આ સાંભળી મહારાજે નિશ્વાસ નાખ્યો. પછી બોલ્યા : “સ્ત્રીમાં આસક્તિ એ કલ્યાણના માર્ગમાં મોટામાં મોટું વિઘ્ન કહેવાય. આપણે તો તેની એ આસક્તિ તોડાવવી હતી, પણ તે શૂરવીર ન થયો એટલે હવે તે તેનું ભાગ્ય ભોગવે.”

મહારાજ બધા જ નવા પરમહંસોને ભેટ્યા. તેમને ખબર ન પડે તેમ નીચા વળીને તેમનાં ચરણની રજ પણ લઈ લીધી. આ રીતે જેમ કાલવાણીમાં પાંચસોને શિખા, સૂત્રનો ત્યાગ કરી અલક્ષ્યપણે વર્તવાનો ઉપદેશ આપી, ફક્ત એક જ રાતમાં પરમહંસની દીક્ષા આપી દીધી હતી, તે જ પ્રમાણે અહીં ભુજમાં અઢાર ભક્તો કેવળ પત્ર દ્વારા મહારાજની આજ્ઞા સાંભળી સંસારનો ત્યાગ કરી પરમહંસ બની ગયા તે જેવો તેવો ત્યાગ ન કહેવાય !

પછી મહારાજે રામદાસ સ્વામીને પૂછ્યું : “સ્વામી! આમને ભગવાં પહેરાવ્યાં પણ કાંઈ નામ આપ્યાં છે કે નહીં?”

રામદાસ સ્વામી તરત જ હાથ જોડી બોલ્યા : “હા મહારાજ! આપે લખ્યા પ્રમાણે નામ આપ્યાં છે. માંચાખાયર એ અચ્યુતાનંદ, ઝીંઝાવદરના અલૈયાખાયર એ નિષ્કામાનંદ, શિયાણીના લાધા શેઠ એ યોગેશ્વરાનંદ, મેથાણના અજા પટેલ એ પૂર્ણાનંદ, બંધિયાના દરબાર મૂળુભાઈ એ ત્યાગાનંદ, બોટાદના માતરા ધાધલનું નામ નિર્માનાનંદ — એ પ્રમાણે નામ આપ્યાં છે. ફક્ત કડુના આ કલ્યાણદાસ ‘આદિ’માં આવ્યા તેથી તેમનું નામ આપ્યું નથી.”

મહારાજ આ સાંભળી બહુ જ રાજી થયા. પછી મહારાજ નવા પરમહંસો સાથે મલ્લને વડે પધાર્યા.^{૧૧૩}

અહીં મહારાજે સુંદરજીભાઈ, હીરજીભાઈ, જેઠીમલ્લ, ગંગારામ આદિ હરિભક્તોની આગળ વાત કરતાં કહ્યું : “પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવ અને

અર્જુનને જ્ઞાન આપી કહ્યું હતું કે તમો બદરિકાશ્રમમાં જઈને તપ કરો; પણ તેમણે માન્યું નહીં. તેવું માયાનું બળ છે, પરંતુ આ સમયમાં અમારા એક પત્રથી જ અઢાર સદ્ગૃહસ્થો ગામ, ગરાસ ને સંસાર છોડીને પરમહંસની દીક્ષા લઈ અમને ભગવાન જાણી અત્રે આવી મળ્યા એ અમારો કેટલો મહિમા જાણ્યો હશે તે કાંઈ કહી શકાતું નથી. કહેવત છે કે —

કહેણી મીસરી ખાંડ હે, રહેણી તાતા લોહ;

કહેણી કહે ને રહેણી રહે, એસા વિરલા કો'ક.^{૧૧૪}

પછી મહારાજે હીરજીભાઈને કહ્યું : “હીરજીભાઈ ! આજે તો કંસારનાં આંધણ મુકાવો. આજે આ નવા પરમહંસોને અને બધાને ધારે ધારે ઘી સાથે કંસાર પીરસવો છે. આજના જેવો બીજો કયો શુભ દિવસ ગણાય ?”

મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે હીરજીભાઈએ રસોઈ તૈયાર કરાવી. મહારાજ પોતે જમવા બિરાજ્યા. કંસાર જમ્યા અને પછી નવા પરમહંસોને તથા સૌ સંતો-હરિભક્તોને પોતે જાતે કંસાર અને ઘી પીરસ્યાં.

જમ્યા પછી મહારાજે સભા કરી. શ્રીજીમહારાજને આજે આ નવા પરમહંસોનો મહિમા સૌને સમજાવવો હતો. હીરજીભાઈ સુંદરજીભાઈને ઘણી વાર કહેતા કે જેને ખાવા ન મળે, રહેવા ઘર ન હોય, તેવા સાધુ થાય, આપણને શાની કમીના છે ? માટે મહારાજ કદાચ સાધુ થવા કહે તોપણ સાધુ તો ન જ થવું. મહારાજે આ જાણ્યું હતું. તેમને સમજાવવું હતું કે જેના અંતરમાં આ સંસારનાં બંધનમાંથી છૂટી મોક્ષની તીવ્ર ઈચ્છા હોય, જેને પોતાના ઈષ્ટદેવનો અપ્રતિમ મહિમા હોય, તે રાજ્યનું કે મોટાઈનું બંધન છોડીને સંસારનો ત્યાગ કરી જ દે, પરંતુ જેના અંતરમાં જગમોટાઈ હોય તેનાથી મોક્ષમાર્ગે ચાલી શકાય જ નહીં.

ત્યાગનું સાચું સ્વરૂપ

મહારાજે તેથી સભામાં વાત કરતાં કહ્યું : “સાંભળો, આ નવા પરમહંસો અહીં સંસારનું બંધન તોડીને આવ્યા તે કાંઈ જેવી તેવી વાત ન કહેવાય. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એકાદશ સ્કંધના એકવીસમા અધ્યાયમાં સાંખ્ય, યોગ અને આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ઉદ્ધવજીને આપ્યું. પછી છેવટે તેમને કહ્યું કે ‘આ દ્વારિકાપુરી હું આઠ દિવસમાં બોળી દઈશ. માટે તમો ઘરનો ત્યાગ કરીને નીકળી

જજો.’ પરંતુ તેમને આટલું જ્ઞાન સાંભળ્યા પછી પણ ઘરનો, સંબંધીઓનો ત્યાગ કરવાનું કઠણ પડ્યું. અર્જુનને તપ કરવાનું કહ્યું પરંતુ એ વચન પણ તેમનાથી મનાયું નહીં. સંસારનું બંધન તોડવું અતિ દુષ્કર છે. તે બંધન મુખ્યત્વે તો સ્ત્રીરૂપે છે. તે માયામાં સૌભરી, એકલશૃંગી, પરાશર ફસાયા. નારદજી ભગવાનનું મન કહેવાયા પરંતુ તેમને પણ આ બંધનમાં પડવાની ઈચ્છા થઈ. બ્રહ્માથી લઈને પ્રધાન પુરુષ આદિ સર્વેને આ મૂળ માયાએ વશ કરી લીધા છે. આ મૂળ માયાનાં બંધનથી જીવોને છોડાવવા અને તેમનું આત્મતિક કલ્યાણ કરવા અમો અમારા અક્ષરધામ અને મુક્તો સાથે પ્રગટ થયા છીએ. તેથી જ આજે કેવળ અમારા પત્રથી જ આ મુક્તોએ સંસારનું બંધન કાપી નાખ્યું અને પરમહંસ થઈને અહીં આવી ગયા.

“આ બધામાં કેટલાક રાજવીઓ છે, કેટલાક જાગીરદારો છે અને કેટલાક રાજ્યકારભારીઓ પણ છે, પરંતુ તેમને સૌને અમારા વચનમાં અતિ અપાર વિશ્વાસ છે. તેથી અમારા વચને એ બધાનો તેમણે ત્યાગ કરી દીધો છે. આગળ ઘણાએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો પણ સ્ત્રી અને ધનનો ત્યાગ નથી કર્યો, સગાં-સંબંધીઓની મમતાનો ત્યાગ નથી કર્યો, દેહના ભાવથી કદી પર નથી થયા. તેથી તેમના ત્યાગમાં વિઘ્નો આવ્યાં. આવા ઘણા ઉલ્લેખો આપણા પુરાણોમાં છે.”

મહારાજને સાચા ત્યાગીનું સ્વરૂપ સમજાવવું હતું. આ પ્રકારનો ત્યાગ કઠણ છે અને છતાં શ્રીજીમહારાજનો જો દૃઢ આશ્રય હોય તો સરળ પણ છે. ફક્ત ભગવાં વસ્ત્રો પહેરવાથી ત્યાગી થવાતું નથી. તેને માટે નિષ્કામ, નિર્લોભ, નિઃસ્વાદ, નિઃસ્નેહ અને નિર્માન એ પંચવ્રતના પાલનની આવશ્યકતા છે, બ્રહ્મના સંગે બ્રહ્મભાવ પામવાની જરૂર છે. મહારાજનું હાર્દ સૌ સમજી ગયા.

સંતદાસજી બદરિકાશ્રમમાં ગયા

બીજે દિવસે મહારાજ હમીરસર તળાવે સૌ સંતો તથા નવા પરમહંસોને લઈને પધાર્યા. સ્નાનવિધિ કર્યા પછી સૌ મહારાજ સન્મુખ બેઠા. ત્યારે એક જણે પૂછ્યું : “સંતદાસજી ક્યાં ? તે પાણીમાંથી નીકળ્યા નથી !”

તે સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “સંતદાસની ફિકર કરશો નહીં. તે તો બદરિકાશ્રમમાં ગયા છે.”

તે સાંભળી એક સાધુએ કહ્યું : “અરે મહારાજ ! અમારી સૌની સાથે તે આ સરોવરમાં નાહવા પડ્યા હતા. બદરિકાશ્રમમાં ક્યાંથી જાય ?”

આ સાંભળી મહારાજ મર્માળું હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “તે તો સરોવરમાંથી જ સીધા બદરિકાશ્રમમાં ગયા છે !”

તુમ ક્યા જીવનમુક્તા હૈ ?

મહારાજ અહીં વડ નીચે સભામાં વાતો કરતા હતા. તે વખતે ખાખી બાવાઓનું ઝુંડ ત્યાં આવ્યું. મહારાજ અને સાધુનું મંડળ જોઈ તેઓ ત્યાં આવ્યા અને કહ્યું : “નમો નારાયણ સંતો! કહાં કી મંડળી હૈ ?”

કોઈ જવાબ આપે તે પહેલાં જ મહારાજે કહ્યું : “નમો નારાયણ, મહંતજી ! કુછ ખાના પાએગા ?”

તરત જ તેમણે કહ્યું : “રામજી કી મરજી હૈ તો પાવેગા.”

એટલે મહારાજે ગંગારામ મલ્લ પાસે જલેબી, સાટા તથા બીજાં પકવાનો મંગાવ્યાં. તે બધાં પકવાનો લઈ મલ્લ આવ્યા. એટલે મહારાજ ઊઠ્યા. મલ્લ પાસેથી મીઠાઈ લઈ બાવાઓને આપવા ગયા. ત્યારે તે મહંતે પૂછ્યું : “તુમ ક્યા જીવનમુક્તા હૈ ?”

મહારાજે હસતાં હસતાં કહ્યું : “હા, અમે જ જીવનમુક્તા છીએ.”

આ સાંભળી ખાખીઓ બોલ્યા : “તબ તો હમ નહીં જીમેગા.”

મહારાજે કહ્યું : “ભલે, તમારાં ભાગ્ય જાગે ત્યારે આ હાથની પ્રસાદી જમવા આવજો.” એમ કહી મહારાજે ગંગારામ મલ્લને કહ્યું : “તમે આ પકવાનો લઈ જાઓ અને ઘેર સૌને જમાડજો.”

તરત જ મલ્લે કહ્યું : “મહારાજ ! આપ ઘેર પધારો, અમારી મલ્લકુસ્તી નિહાળો, પછી અમે સૌ જમીશું.”

મહારાજે કહ્યું : “ભલે.”

મહારાજ ત્યાંથી સીધા ગંગારામ મલ્લને ઘેર પધાર્યા. ગંગારામે નથુના આંગણામાં મલ્લકુસ્તીની રમત રાખી હતી. મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. ઓટલા ઉપર ઢોલિયો ઢાળી દીધો. તે ઉપર મહારાજ બિરાજ્યા. પછી મહારાજે ગંગારામને કહ્યું : “પહેલાં દૂધ, સાકર અને ભાત કરાવો, પછી મલ્લકુસ્તીની રમત કરો.” મહારાજને સાથેના સૌ સંતો-ભક્તોને પણ જમાડવા હતા.

મહારાજ મલ્લકુસ્તીના દાવ બતાવે છે

મલ્લકુસ્તીના દાવ શરૂ થયા. મહારાજ રસપૂર્વક રમત નિહાળી રહ્યા હતા.

વચ્ચે વચ્ચે રમતના દાવપેચ પણ બતાવતા હતા. તેથી ગંગારામે પૂછ્યું : “મહારાજ! આપ દાવ જાણો છો?”

મહારાજે હસીને કહ્યું : “અમે અયોધ્યામાં મલ્લકુસ્તી કરતા. મોટા મોટા મલ્લોને હરાવ્યા છે.”

આ સાંભળી ગંગારામ મલ્લને હસવું આવ્યું. તેને થયું કે આ સુકલકડી શરીર મલ્લોના થાપા શી રીતે સહન કરી શકતું હશે? ગમ્મતમાં મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! ત્યારે તો આજે આપણે તમારા દાવપેચ જોઈએ.” એમ કહી પોતાનો હાથ મહારાજના હાથમાં મૂક્યો. પછી મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! તમારામાં જેટલું જોર હોય તેટલા જોરથી મારો હાથ પકડી રાખજો. હું એક જ ઝાટકામાં છોડાવી દઉં છું.”

મહારાજે ગંગારામનો હાથ પકડ્યો. પકડતાં પકડતાં મહારાજે કહ્યું : “ગંગારામ! તમારો હાથ એટલો જાડો છે કે મારી મુઠ્ઠીમાં આવતો નથી.”

ગંગારામ હસ્યા અને કહ્યું : “તેથી તો કહું છું કે મલ્લકુસ્તીના દાવપેચ તમો બતાવો છો તે બરોબર, પણ તે કરવા કઠણ છે.”

એટલે મહારાજે કહ્યું : “છતાં તમે જુઓ તો ખરા કે અમે તમારો હાથ પકડી રાખી શકીએ છીએ કે નહીં.” એમ કહી મહારાજે જોરથી ગંગારામનો હાથ પકડ્યો. ગંગારામે એક ઝાટકો માર્યો, પરંતુ મહારાજની પકડ મજબૂત લાગી. મહારાજે કહ્યું : “મલ્લ! બીશો નહીં. જેટલું જોર કરી શકાય એટલું કરો.”

ગંગારામે જબ્બર જોર કરી બીજો ઝાટકો માર્યો પણ મહારાજની પકડમાંથી તે તસુ એક પણ હલ્યો નહીં. તેને પરસેવો વળી ગયો. તેણે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! હવે એક જ ઝાટકો મારું છું પણ તમો બીજે હાથે આ ઢોલિયાની ઈસ પકડી રાખજો, નહીં તો ઊથલી પડશો.”

આ રમત બધા રસપૂર્વક નિહાળી રહ્યા હતા.

મહારાજે કહ્યું : “ઢોલિયાની ઈસ પકડવાની જરૂર નથી. તમે સંભાળજો. કદાચ તમારો હાથ ઊતરી જશે.”

એટલામાં તો ગંગારામે જોરથી ઝાટકો માર્યો અને તે સાથે જ કડાકો થયો. તેનો હાથ ઊતરી ગયો! મહારાજની પકડ મજબૂત હતી, તેમનું આસન સ્થિર હતું, મલ્લ એકદમ મહારાજનાં ચરણમાં નમી પડ્યો.

મહારાજે કહ્યું : “હવે અમારો હાથ તમે પકડો અને જુઓ અમારી રમત.”

ગંગારામને આ દાવ ઠીક લાગ્યો. તેને થયું કે ‘મહારાજ તેમનો હાથ મારા

હાથમાંથી છોડાવી નહીં જ શકે.’ તેથી તેમણે બીજે હાથે મહારાજનો હાથ જોરથી પકડ્યો. મહારાજે ઢોલિયા ઉપર બેઠા બેઠા જ એક ઝાટકો માર્યો અને ગંગારામ એકદમ ઊંચલી પડ્યા. આખી સભા ખડખડ હસી પડી. ગંગારામ ઝંખવાણા પડી ગયા, પણ તરત જ મહારાજનાં ચરણમાં પડી ગયા. મહારાજે તેના બંને હાથે હાથ ફેરવ્યો. તેમની વેદના ધીમી પડી ગઈ.

પછી મહારાજે કહ્યું : “હવે સૌ જમવા બેસો. અમે સૌને પીરસીએ.”

ત્યારે ગંગારામે કહ્યું : “મહારાજ ! પહેલાં આપ જમવા બેસો. આપને જમાડ્યા સિવાય અમારાથી ન જમાય.”

મહારાજે કહ્યું : “તમારો આ હાથ ઊતરી ગયો છે, વળી વેદના પણ થાય છે, તેથી તમો સૌ પહેલાં જમો.”

આ સાંભળી ગંગારામે કહ્યું : “મહારાજ ! એ તો ભગવાન પાસે ગર્વ રાખ્યાનું ફળ મને મળ્યું છે, પણ આપની દૃષ્ટિથી વેદના મટી ગઈ છે. માટે આપ પહેલાં જમો. અમે સૌ દર્શન કરીએ.”

મહારાજ હાથ-પગ ધોઈ જમવા બિરાજ્યા. મહારાજને જેઠી તથા ગંગારામ બંને પીરસવા લાગ્યા. મહારાજને બહુ તાણ કરીને તેમણે જમાડ્યા. સૌ હરિભક્તો, સંતોને ગંગારામે તથા જેઠીએ પ્રેમથી જમાડ્યા. સૌ જમીને મહારાજ પાસે આવ્યા.

જગજીવન મહેતા

કચ્છમાં તે સમયે કચ્છના કારભારી જમાદાર ફતોહમહમ્મદના હાથ નીચે વીસનગરના નાગર બ્રાહ્મણ જગજીવન વેણીરામ મહેતા કામ કરતા હતા. તે ખૂબ જ મુત્સદ્દી અને કાર્યદક્ષ હતા, પરંતુ દેવીભક્ત હોવાથી તેમના અંતરમાં સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય પ્રત્યે ઘણો જ દ્વેષ હતો. વળી, સ્વામિનારાયણને તેમના ભક્તો ભગવાન કહેતા તે વધારે અજુગતું લાગતું. તેમના હાથ નીચે કામ કરતા સુંદરજીભાઈને તે વારંવાર કહેતા : “તમારા સ્વામિનારાયણ વિદ્વાન છે, ચાલાક છે, પણ છતાં ભગવાન તો નથી જ.”

સુંદરજી તે વાત સાંભળી રહેતા પણ જવાબ ન આપતા. તે જાણતા કે ‘જગજીવન તામસી છે, પોતાને દેવીભક્ત કહેવરાવે છે, છતાં ભક્તિ શું છે તે જાણતા નથી.’

જગજીવન મહેતાએ સં. ૧૮૬૩ના કાર્તિક મહિનામાં ભુજમાં હાટકેશ

મહાદેવનું દેવાલય બંધાવ્યું હતું. તે દેવાલયની બાજુમાં બગીચો કરાવ્યો હતો. તે બગીચાનાં ફૂલ તે મહાદેવ ઉપર હંમેશાં ચઢાવે. એક દિવસ ફૂલ ન મળ્યાં એટલે તરત જ તેમણે માળીને પૂછ્યું : “આજે ફૂલ કેમ ન મોકલ્યાં?”

માળીએ ધ્રૂજતાં ધ્રૂજતાં હાથ જોડીને કહ્યું : “સુંદરજીભાઈએ આજે બધાં ફૂલ મંગાવી લીધાં છે. તેમને ઘેર સ્વામિનારાયણ ભગવાન પધાર્યા છે.”

આ સાંભળી જગજીવન ધૂંધવાયા. સ્વામિનારાયણ પ્રત્યેનો તેનો દ્વેષ આ પ્રસંગથી વિશેષ વધ્યો. નવરાત્રીથી તેમણે યજ્ઞ આદર્યો હતો. દેશોદેશના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને તેડાવ્યા હતા. પૂર્ણાહુતિને દિવસે યજ્ઞમાં મહાબલિ હોમવા માટે પશુ-હિંસા પણ મોટા પ્રમાણમાં થવાની હતી. શાક્તપંથી અને વામમાર્ગી બ્રાહ્મણો હિંસામય યજ્ઞો વેદમાન્ય છે તેવું પ્રતિપાદન કરતા અને આ પ્રકારના યજ્ઞો કરવામાં યજમાનોને પ્રોત્સાહન આપતા. તેઓ યજ્ઞની પ્રસાદી જમતા. સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતભરમાં બ્રાહ્મણો માંસભક્ષણ કરવામાં અને મદિરાપાનમાં કશું અજુગતું જોતા નહીં. આવા બ્રાહ્મણો જગજીવનના યજ્ઞમાં આચાર્યો બની જુદા જુદા દેવતાનાં સ્થાનકોમાં બેસી ગયા હતા !

મહારાજ જગજીવનના યજ્ઞમાં પધાર્યા^{૧૧૫}

જગજીવનને લાગ્યું કે સ્વામિનારાયણનો પરાભવ કરવાનો, અપમાન કરવાનો આ સુંદર પ્રસંગ છે. આજે દેશભરના વિદ્વાન બ્રાહ્મણો તેને આંગણે આવ્યા છે. સ્વામિનારાયણની વિદ્વત્તા તેમની આગળ ઝાંખી પડી જશે, તે અપમાનિત થઈ જશે. તેથી શ્રીહરિને આ પ્રસંગે યજ્ઞમાં આવવા આમંત્રણ મોકલ્યું. જગજીવનના માણસને જોઈ સુંદરજીભાઈએ મહારાજને એકાંતમાં કહ્યું : “મહારાજ ! જગજીવન મહાપાપી અને અસુર છે. તેને ત્યાં આ પ્રસંગે જવું તે મને યોગ્ય લાગતું નથી.”

શ્રીહરિએ તેમની વાત શાંતિથી સાંભળી અને કહ્યું : “સુંદરજીભાઈ ! યજ્ઞ-યાગાદિ જેવા શુભ પ્રસંગે તો વગર બોલાવ્યે પણ જવું જોઈએ. જ્યારે આપણને તો આમંત્રણ મળ્યું અને વળી દીવાનના માણસ તેડવા પણ આવ્યા છે, માટે હવે તો ગયા સિવાય છૂટકો જ નથી.”

શ્રીહરિ એટલું કહી સુંદરજીભાઈને તથા થોડા હરિભક્તો અને સંતોને

૧૧૫. હરિલીલામૃત; ૫-૨૨માં તથા સત્સંગિજીવન; ૨-૧૮માં આ.સં. ૧૮૬૦માં જગજીવન મહેતાએ યજ્ઞ કરાવ્યો એવો પણ ઉલ્લેખ મળી આવે છે.

લઈને જગજીવન મહેતાએ આદરેલા યજ્ઞમાં પધાર્યા. શ્રીહરિ યજ્ઞશાળામાં પધાર્યા એટલે જગજીવનના ભાઈ કુબેરજી એકદમ ઊભા થઈને શ્રીહરિ સન્મુખ આવ્યા. શ્રીહરિનું યથાયોગ્ય સ્વાગત કર્યું અને પછી બે હાથ જોડી વિનંતી કરતાં કહ્યું : “મહાપુરુષ ! આપ આ નગરમાં બિરાજો છો તો હવે અમારો યજ્ઞ સંપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી રહેજો. આપની તમામ વાતે અમે સંભાવના કરીશું.”

શ્રીહરિ તેમનાં આ વિનયવચન સાંભળી રહ્યા, પરંતુ યજ્ઞશાળામાં બાંધેલાં પશુઓનું આકંઠ સાંભળી શ્રીહરિને ધ્રુજારી છૂટી ગઈ. તેમણે જોયું કે ‘હું અહીં રહીશ તો મારી જ હાજરીમાં આ નિર્દોષ પશુઓનો વધ અહીં થશે.’ તેમણે કુબેરજી તથા યજ્ઞશાળામાં વિધિ કરાવતા બ્રાહ્મણોને સંબોધીને કહ્યું : “સજ્જનો ! તમે મને અહીં આમંત્રણ આપી બોલાવ્યો છે પરંતુ અહીં તો પશુહિંસા થવાની છે તે હું જોઈ રહ્યો છું. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય જો આવા કોઈ પ્રસંગમાં હાજર રહે, તો તેણે શાસ્ત્રસંમત સત્ય વચન કહેવાં જ જોઈએ અને જો તે ન કહે તો તે પણ એ પાપમાં ભાગી ગણાય.”

શ્રીહરિના આ શબ્દો સાંભળી બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા ! આવો મહાન યજ્ઞ, આટલા બધા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની હાજરી, રોજ થતું બ્રહ્મભોજન અને રોજ બ્રાહ્મણોને અપાતી દક્ષિણા — આટલાં બધાં શુભ કાર્યો થતાં હતાં, છતાં આમાં અશુભ શું છે ? શાસ્ત્રબહાર શું છે કે જેથી સ્વામિનારાયણને આવા શબ્દો કહેવા પડે છે ? જાણે આ બધા જ પુણ્યકાર્યની તુલનામાં પશુહિંસા તેમને નહીંવત્ લાગતી હતી ! તેમણે તો એને પણ પુણ્યકાર્ય જ માન્યું હતું.

શ્રીહરિના આ શબ્દો સાંભળી જગજીવન તથા તેના ભાઈ રામચંદ્ર અને તે વિધિ કરાવતા બ્રાહ્મણો પણ શ્રીહરિ પાસે આવી ગયા. શ્રીહરિએ કુબેરજીને કહ્યું : “તમો કહો છો કે આ બ્રાહ્મણો પવિત્ર છે, વિદ્વાન છે, તો તેઓ પશુહિંસા કેવી રીતે કરાવશે ? યજ્ઞમાં હિંસાનો નિષેધ આપણાં તમામ શાસ્ત્રોમાં છે. જો બ્રાહ્મણો પશુહિંસા કરાવશે તો તેમનું બ્રાહ્મણત્વ નષ્ટ થઈ જશે.”

બ્રાહ્મણો શ્રીહરિના શબ્દો સાંભળી રહ્યા. તેમની વિદ્વત્તા શ્રીહરિની પ્રતિભાના ઓજસમાં ઢંકાઈ ગઈ. વિદ્વત્તાથી પણ પશુહિંસા વેદમાન્ય છે એવું તેઓ પુરવાર કરી શકે તેમ ન હતું. તેથી તેઓ કાંઈ બોલી શક્યા નહીં. તેમને ડર લાગ્યો કે આ પુરુષને શાસ્ત્રાર્થમાં જીતી શકાય તેવું નથી. શ્રીહરિએ તેમને વિચાર કરતા કરી દીધા. તેઓ કંઈ પણ વિશેષ બોલે તે પહેલાં જ શ્રીહરિએ બ્રાહ્મણત્વનાં લક્ષણો સમજાવતાં તેમને કહ્યું : “સજ્જનો ! યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ,

વશિષ્ઠ સ્મૃતિ તેમજ અન્ય સ્મૃતિઓમાં બ્રાહ્મણત્વનાં લક્ષણો ક્યાં છે. અહિંસા, નિત્ય સપત્નિક અગ્નિહોમમાં રહેવાપણું, દાતાપણું આ સર્વે બ્રાહ્મણત્વનાં લક્ષણો છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ પણ કહે છે કે કેવળ વિદ્યા કે તપથી બ્રાહ્મણપણું આવતું નથી, પરંતુ જો તેની સાથે બ્રાહ્મણત્વના આચાર હોય, તો જ તેને બ્રાહ્મણ કહી શકાય છે.^{૧૧૬} બ્રાહ્મણત્વનાં લક્ષણોમાં આચરણ મુખ્ય છે, હિંસા વર્જ્ય છે.”

શ્રીહરિનાં આ વચનો સાંભળી જગજીવનને લાગ્યું કે આ તો આ યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાખવા આવ્યા છે. પોતાના કાર્યમાં વિઘ્ન નાખનાર હજુ સુધી તેને કોઈ મળ્યો ન હતો. આ સ્વામિનારાયણે આજે સભામાં બ્રાહ્મણોનાં ઊંધડાં લીધાં. તેમના ગુસ્સાએ માઝા મૂકી. તેમણે કહ્યું : “આ બધા જ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો છે. તેઓ સર્વે આ યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ અહીં કરાવી રહ્યા છે, તે શાસ્ત્રમાન્ય નથી અને ઇક્ત તમે એક જ પૃથ્વી ઉપર શાસ્ત્રોના અર્થને સમજનારા છો?”

શ્રીહરિને આજે સત્ય સમજાવવું હતું. એ સત્ય સમજાવતાં અપ્રિય થવાનું હતું. છતાં તેઓ તો તેના આગ્રહી હતા. તેમને કોઈ રીતે હિંસામય યજ્ઞનો વિરોધ કરવો જ હતો. તેમણે કહ્યું : “જગજીવન ! જે બ્રાહ્મણો હિંસાનું પ્રતિપાદન કરે છે, તે વેદનું તાત્પર્ય જાણતા જ નથી. તમારા દુરાગ્રહથી તમે કદાચ આ યજ્ઞમાં આ પશુઓનો વધ કરી તેમનું બલિ હોમશો તો એમાં તમારો અંતે વિનાશ જ થશે.”^{૧૧૭} એટલું કહી શ્રીહરિ ત્યાંથી નીકળી ગયા. જગજીવન દાંત કચકચાવતો રહ્યો. તેનો ગુસ્સો તેની આંખમાં તથા શરીરના કંપમાં દેખાવા લાગ્યો.

૧૧૬. અહિંસાનિરતો નિત્યં જુહ્વાનો જાતવેદસમ્ ।

સદારો નિરતો દાતા સર્વો બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે ॥ (યમસ્મૃતિ)

ન વિદ્યયા કેવલયા તપસા વાપિ પાત્રતા ।

યત્ર વૃત્તિમિમે ચોખે તદ્ધિ પાત્રં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ (યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિઃ)

આચારાધ્યાયે-દાન પ્રકરણમ્ ૨૦૦

૧૧૭. ઇત્તેહમહમ્મદના પુત્ર હુસેનમિયાં અને ઈબ્રાહિમમિયાં કચ્છનો રાજ્ય કારભાર દીવાન જગજીવન મહેતાની સલાહ અનુસાર કરતા. ઈબ્રાહિમમિયાંનો સ્વભાવ આકરો હતો. તેનામાં લશ્કરી ઝનૂન ઘણું હતું. જગજીવન મહેતા તેને ઘણી વાર ઉતાવળું પગલું ભરવા રોકતો ત્યારે ઈબ્રાહિમમિયાં તેના ઉપર રોષ કરતો અને ધમકાવતો. એટલું જ નહીં પણ પોતાની માતા જમાલબાઈ જે તેને રાજ્ય કારભારમાં સલાહ આપતી તેની પાસે તેને ઠપકો અપાવતો. છતાં જગજીવન મહેતા તેની જૂની રીતે જ વળગી રહેતો.

આખરે ઈબ્રાહિમમિયાંએ જગજીવન મહેતાનું ખૂન કરવાની કોશિશ કરવા માંડી. ►

શ્રીહરિ સુંદરજીભાઈની સાથે તેમને ઘેર આવ્યા. અહીં તેમણે સુંદરજીભાઈને કહ્યું : “જુઓ, જગજીવનથી જરાય બીશો નહીં. રાવણ, કંસ અને શિશુપાળની જડ ઊખડી ગઈ છે. માટે ભગવાનને સર્વકર્તા માની નીડરપણે રાજ્યનો કારભાર કરજો.”

તે સાંજે મહારાજ ભુજથી માનકૂવા પધાર્યા. માનકૂવામાં એક રાત્રિ રહ્યા અને બીજે દિવસે ત્યાંથી નીકળી મહીદાસની વાડીએ પધાર્યા. અહીં મહીદાસનો સાથી વિશ્રામ વાડીમાં કામ કરતો હતો. શ્રીહરિ વિશે દૃઢ નિષ્ઠાવાળા આ ભક્તને સંસાર એ સાલ છે એવું લાગતું. એ બંધનમાંથી ક્યારે છૂટી જવું તેના જ વિચારમાં તે રાત-દિવસ રહેતા. શ્રીહરિ પોતાની વાડીએ પધાર્યા તેથી વિશ્રામ ભક્તને ખૂબ જ આનંદ થઈ ગયો. શ્રીહરિની સરભરા માટે તે આમતેમ દોડવા લાગ્યો, પરંતુ વાડીમાં કશું સાધન ન મળ્યું. એટલે થાકીને શ્રીહરિ સન્મુખ દંડવત્ કરીને બેસી ગયો.

પણ મહેતાની આસપાસ આરબ પહેરેગીરો રાત-દિવસ કિલ્લાની માફક ખડા રહેતા હોવાથી તે ફાવે તેમ ન હતું. ઈબ્રાહિમભિયાંએ આખરે આરબ પહેરેગીરોને પણ મોટી લાંચ આપી ફોડ્યા. જગજીવન મહેતાના ઘરની આસપાસ ઘેરો ઘાલીને તોપો ગોઠવવામાં આવી. મહેતા સીદી ઈબ્રાહિમની મદદથી ત્યાંથી છટકી જઈને જમાદારના ખોરડા તરફ ચાલવા માંડ્યો. પરંતુ પંચ હાટડી પાસે મહમ્મદ સોતાના ભાઈ જાફરભિયાં અને તેના સાથીઓની તલવારો મહેતા ઉપર તૂટી પડી અને જગજીવન મહેતાનો કરુણ અંત આવ્યો. મહેતાના ભાઈ રામચંદ્રને પણ દરબારમાં સલામે જતી વખતે ગૂંગળાવીને મારી નાખવામાં આવ્યો હતો, મહેતા કુટુંબની આવી દુર્દશા થતાં તેનાં ઘરની સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના હાથે જ પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો. મહેતાના ત્રીજા ભાઈ કુબેરજીએ મહેતા કુટુંબની આવી પાયમાલી કરનારા નરપિશાચો પર ઈશ્વરી કોપ ઉતારવા જીવતે સમાધિ લીધી.

— ‘કચ્છ કલાધર’; લેખક : દુલેરાય કારાણી, પાન. ૫૩૧-૫૩૪.

શ્રીજીમહારાજના ઉપદેશનો અનાદર કરી, તેમની ઉપેક્ષા અને અપમાન કરી જગજીવન મહેતાએ હિંસામય યજ્ઞો ચાલુ રાખ્યા. પ્રસંગે પ્રસંગે શ્રીજીમહારાજનો દ્રોહ કર્યો, તેના ફળરૂપે તેનો અને સમગ્ર કુટુંબનો આવો કરુણ અંત આવ્યો. ભગવાન અને તેના સંતના દ્રોહનું પરિણામ આવું વિષમ હોય છે. જગજીવન મહેતાનું કરુણ મૃત્યુ સં. ૧૮૭૦માં ફત્તેહમહમ્મદના મરણ પછી બે-ત્રણ વર્ષે એટલે કે સં. ૧૮૭૨-૭૩ના અરસામાં થયું હોય તેમ લાગે છે.

— લેખક

વિશ્રામ ભગતના મઠની ખીયડી જમ્યા

શ્રીહરિએ તેના અંતરનો ભાવ જોઈ કહ્યું : “અમને ભૂખ બહુ લાગી છે. કાંઈ જમવાનું હોય તો આપો.”

એટલે વિશ્રામ ભક્તે કહ્યું : “મહારાજ! રાંધેલું તો કાંઈ નથી પણ કહો તો મઠની ખીયડી ઓરી દઉં.” એટલે શ્રીહરિએ હા કહી.

વિશ્રામ ખીયડી તૈયાર કરીને લાવ્યા. ચૂલો સળગાવ્યો અને પછી ઊકળતા આંધણમાં ખીયડી ધોઈને ઓરી દીધી. પછી મહારાજે વિશ્રામને કહ્યું : “તમે કોશ હાંકો, અમે અહીં ધ્યાન રાખીશું.” પરંતુ વિશ્રામ ભક્ત તો ત્યાં જ બેઠા. થોડી વાર થઈ ને શ્રીહરિએ પૂછ્યું : “ખીયડી ચડી કે નહીં?”

વિશ્રામે તરત જ કહ્યું : “ના મહારાજ! હજુ વાર છે.” પછી થોડી વારે ફરી પૂછ્યું, પણ વિશ્રામ ભગત તો જાણતા હતા કે મઠને ચડતાં વાર લાગે.

છેવટે શ્રીહરિએ કહ્યું : “હવે ખીયડી ચડી ગઈ છે, માટે લાવો.”

એટલે વિશ્રામ ભગત ઊભા થયા. વાસણ તો કાંઈ હતું નહીં, એટલે પાણીથી છીપર ધોઈ, સાફ કરીને તે ઉપર ખીયડી નાખી. અર્ધી કાચી અને અર્ધી ચડેલી ખીયડી શ્રીહરિ ભાવથી જમવા લાગ્યા. વિશ્રામને લાગ્યું કે ‘મઠ કાચા છે તે જરૂર મહારાજના પેટમાં કઠશે.’ તેની એ ચિંતા જોઈ શ્રીહરિએ હસતાં હસતાં કહ્યું : “ભગત! ચિંતા ન કરો. બહારના અગ્નિએ મઠ કાચા રાખ્યા છે તો અંદર વૈશ્વાનર અગ્નિરૂપે અમે જ છીએ. અંદર ચડી જશે.”

વિશ્રામ ભગતને આ ન સમજાયું એટલે શ્રીહરિએ ફરી કહ્યું : “ભગત! તમારો ભાવ પાકો છે, એટલે કાચી ખીયડી અમારા પેટમાં ચડી જશે.”

આ સાંભળી વિશ્રામ ભગતને શાંતિ થઈ.^{૧૧૮}

બીજે દિવસે શ્રીહરિએ ભુજ જવાની ઈચ્છા કરી, એટલે માનકૂવાના હરિભક્તોએ કહ્યું : “મહારાજ! હજુ અહીં વધુ રહો.”

મહારાજે કહ્યું : “આ ભુજના હરિભક્તો શું કહે છે?”

ત્યારે તે ભક્તો બોલ્યા : “મહારાજ! ભુજ પધારો અને રામનવમીનો ઉત્સવ ત્યાં કરો.”

માનકૂવાના હરિભક્તો પણ એટલો જ આગ્રહ રાખી રહ્યા હતા. તેથી

૧૧૮. આ પ્રસાદીની શિલા ભુજના સ્વામિનારાયણ મંદિરમાં ભીંતમાં જડેલી છે. મંદિરમાં દાખલ થતાં જ ભીંતમાં આ શિલાનાં દર્શન થાય છે.

મહારાજે કહ્યું : “એક દોરડું મંગાવો અને પાંચ માનકૂવાના હરિભક્તો અને પાંચ ભુજના હરિભક્તો સામસામા ખેંચો. જેના તરફ દોરડું ખેંચાશે ત્યાં જઈશું.”

મહારાજની આ આજ્ઞા સાંભળી સૌને આશ્ચર્ય થયું. આગ્રહની ખેંચતાણમાં આવો તોડ મહારાજે કાઢ્યો, એટલે કોઈ બોલી શક્યા નહીં. પછી દોરડું મંગાવ્યું અને પાંચ-પાંચ હરિભક્તો – માનકૂવાના અને ભુજના – સામસામા ખેંચવા લાગ્યા. ભુજના હરિભક્તોએ જોર કર્યું અને દોરડું તેમના ભણી વિશેષ ખેંચાયું. તે જોઈ મહારાજ બોલ્યા : “રાખો, હવે ભુજ જવાનું ઠર્યું છે.”

આ દહીંસરા ગોલોક તુલ્ય છે

માનકૂવાથી દહીંસરા પધાર્યા. અહીંથી ચાલ્યા અને કંડેરાઈ તલાવડીને કાંઠે વૃક્ષ તળે ઊંટને ઝાડ સાથે બાંધ્યો. મહારાજને ભક્તોએ આસન પાથરી દીધું તે ઉપર બિરાજ્યા. પછી મહારાજ ઉકાને ઉપદેશ કરતાં બોલ્યા : “એક વખત વૈકુંઠનાથ ગરુડજીને લઈને અહીં આવ્યા અને ગરુડજીને કલ્પવૃક્ષ સાથે બાંધી બેઠા. તે સ્વરૂપનું તમે હવે ધ્યાન કરો.”

ત્યારે ઉકાએ કહ્યું : “મહારાજ! વૈકુંઠ શું છે તે જ હું જાણતો નથી. વળી, ગરુડને કે કલ્પવૃક્ષને મેં જોયાં નથી.”

તે સાંભળી મહારાજ હસ્યા અને કહ્યું : “આ દહીંસરા છે તે ગોલોક છે, આ કરલો (ઊંટ) તે ગરુડ કહેવાય અને આ ખીજડાને તમે કલ્પવૃક્ષ જાણો.” આ પ્રમાણે મહારાજે પોતાના સંબંધથી જડ અને ચેતન વસ્તુ કેટલી મોટપને પામે છે તે સમજાવ્યું. પછી બોલ્યા : “આપણે સદાબાને ત્યાં કેરા જવું છે. ત્યાંથી પાછું ભુજ આવી અન્નકૂટનો ઉત્સવ ત્યાં કરવો છે. માટે સૌ સાબદા થાઓ.”

કેરામાં સદાબાને ત્યાં

શ્રીહરિ ત્યાંથી સદાબાની ભક્તિને વશ થઈ કેરા પધાર્યા. શ્રીહરિની મૂર્તિમાં સર્વ પ્રકારે સંલગ્ન થઈ ગયેલાં સદાબા^{૧૧૯} શ્રીહરિની કૃપાથી નિરાવરણ

૧૧૯. રાયબજનાં પત્ની સદાબા. રાયબજના અન્ય ભાઈઓ મનુભા, બાપુભા, ભાઈજી, મોરજીબાજી અને આમલજી. સદાબાને કાંઈ સંતાન ન હતું. પરંતુ તેમની શોક્યના સંતાનના વંશજો હયાત છે. અત્યારે છઠ્ઠી પેઢીએ મનુભા હયાત છે. કેરા ગઢમાં સદાબાની ઓરડી - પ્રસાદીની - હજુ સચવાઈ રહી છે. તેમને નિરાવરણ દષ્ટિ હતી તેથી મહારાજની લીલાનાં દર્શન તેઓ કેરામાં બેઠાં કરી શકતાં હતાં.

દૃષ્ટિવાળાં હતાં છતાં શ્રીહરિના પ્રગટ સ્વરૂપનાં દર્શન અને સેવાની તેમને સદા ઝંખના રહેતી. તેમની એ ઝંખનાનો સાદ સાંભળી મહારાજ કેરા પધાર્યા. અહીં વધુ રહેવું ન હતું. સદાબા પણ તે જાણતાં હતાં. તેથી તેમણે મહારાજ માટે રસોઈ તૈયાર રાખી હતી. મહારાજને ભાવપૂર્વક જમાડ્યા. મહારાજ જમીને તરત જ ઊપડ્યા. સદાબાએ એક શબ્દ પણ ન કહ્યો કે મહારાજ રોકાવ. તેમને મહારાજની અનુવૃત્તિમાં જ ભક્તિનો આનંદ હતો. તેથી તેમણે મહારાજને પ્રેમથી રજા આપી.

બળદિયામાં

મહારાજ કેરાથી નીકળી બળદિયા પધાર્યા. અહીં ઠાકર મંદિરમાં ઊતર્યા. થોડી વારે ગામમાં ખબર પડ્યા કે સ્વામિનારાયણ આવ્યા છે એટલે ગંગદાસ પટેલ ત્યાં આવ્યા. મહારાજ તે વખતે ગોખમાં બેઠા હતા. ગંગદાસે મહારાજનાં દર્શન કર્યા, તેમને તે સ્વરૂપ અલૌકિક લાગ્યું. ભગવાન જો મનુષ્યરૂપે પૃથ્વી ઉપર પધાર્યા હોય, તો તે આ જ હોય — એવી તેમને અંતરમાં પ્રતીતિ થઈ. તેમણે મહારાજ પાસે આવીને હાથ જોડી કહ્યું : “પ્રભુ ! મારે ઘેર પધારશો?”

ગંગદાસ પટેલના અવાજમાં મીઠાશ હતી, ભાવ હતો. મહારાજે તરત જ કહ્યું : “જરૂર આવશું. અમે તો તમારા જેવા મુમુક્ષુઓને ભક્ત બનાવવા અહીં આવ્યા છીએ. ભક્તિ વિના મુક્તિ નથી. ભગવાનની પ્રગટ પ્રાપ્તિ વગર ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી.”

ગંગદાસને મહારાજની વાતમાં રસ પડ્યો. તેમણે પૂછ્યું : “પ્રભુ ! બીજા મુમુક્ષુઓને મારે ત્યાં આપનાં દર્શન માટે બોલાવું?”

“જરૂર બોલાવો. અમારે પણ તેમને બધાને મળવું છે.”

ગંગદાસ ઊભા થયા. મહારાજ પણ તેની સાથે ચાલ્યા. ગંગદાસ પટેલના પુત્ર દેવજીભાઈ પણ ખૂબ જ ભાવિક હતા. દેવભાઈ, રત્નાભક્ત, મેઘજીભાઈ, ગોવાભાઈ, ભીમજીભાઈ વગેરે ભક્તો ગંગદાસને ત્યાં આવ્યા. મહારાજ આ બધા ભક્તોને જોઈ રાજી થયા. મહારાજ ત્યાં જમ્યા. સૌ ભક્તોએ પણ પોતાને ઘેર પધારવા આમંત્રણ આપ્યું. મહારાજે તેમનાં બધાંનાં આમંત્રણો સ્વીકાર્યા, સૌને ઘેર પધાર્યા. સૌના મનોરથો પૂરા કર્યા. છતાં સૌને તાણ રહી કે મહારાજ સૌને ઘેર ફરી પધારે. આ સુખની તેમને તૃપ્તિ ન હતી. મહારાજે તેમને કહ્યું : “અમો પાછા આવીશું. સૌને ઘેર જઈશું, જમીશું અને રાજી કરીશું. હમણાં તો અમારે ભુજ જવું

છે, ત્યાં અન્નકૂટનો ઉત્સવ કરવો છે, તો રજા આપો.” એટલું આશ્વાસન આપી મહારાજ ત્યાંથી નીકળ્યા.

મહારાજ કાળા તળાવ પધાર્યા. આકાશને આંબવા પ્રયત્ન કરતા બે પર્વતો આકાશની ઊંચાઈ જોઈ નિરાશ થઈ આકાશની નીરવતામાં ખોવાઈ જવાની બીકે એકબીજાના આશ્લેષમાં સમાઈ જતા હોય તેવા શોભતા હતા. વૃક્ષોની વનરાજી પણ આ યુગલના આશ્લેષને નીરખવા વધુ સઘન બની ગઈ હતી. નિસર્ગની આ હવા જોઈ મહારાજ પણ રાજી થઈ ગયા. તળાવમાં સખા સહિત સ્નાન કર્યું, તળાવની પાળ ઉપર બેસી વાતો પણ કરી, પ્રશ્નો પૂછ્યા તેના ઉત્તર કર્યા. પછી ત્યાંથી નીકળી માંડવી પધાર્યા.

મહારાજ માંડવી પધાર્યા

મહારાજ માંડવી પધાર્યા પછી લગભગ બે-ત્રણ દિવસે સંતોનો સંઘ આવ્યો. ભુજથી સુંદરજીભાઈ તથા હીરજીભાઈ મહારાજ માંડવી પધારવાના હતા એટલે અગાઉથી વ્યવસ્થા કરવા આવ્યા હતા. અહીંના ખૈયા ખત્રી^{૧૨૦} સાથે તેમની ઓળખાણ હતી. ખૈયા ખત્રી માંડવીમાં જાણીતા હતા. વ્યવહારે તેઓ સુખી હતા. તેથી તેમની ઓળખાણથી માંડવીમાં મહારાજનું સ્વાગત થાય, સંતો-હરિભક્તોને રહેવાની, જમવાની પણ વ્યવસ્થા થાય તે માટે તેઓ આવ્યા હતા. ખૈયા ખત્રીને વેદાંતનો સારો એવો અભ્યાસ હતો. તેની માતામાં પણ વેદાંતના સંસ્કારો હતા. ખૈયાને તેણે જ જ્ઞાન આપ્યું હતું.

સ્વામિનારાયણનું ભગવાનપણું અહીં ઉતારી લઈશું

સુંદરજીભાઈએ જ્યારે ખૈયાને મહારાજ પધારવાના છે તે વાત કરી, ત્યારે ખૈયે તેમને કહ્યું : “જુઓ કારભારી ! સ્વામિનારાયણને તમો ભગવાન કહો છો પણ તેમનું ભગવાનપણું અમે ઉતારી લઈશું. ભલે તેઓ આવે. અમારી પહોંચ પ્રમાણે અમે તેમની અને સંઘની સેવા કરશું, પણ તે પહેલાં તેમણે અમને તેમનું ભગવાનપણું બતાવવું જોશે.”

૧૨૦. તેનું અસલ નામ હતું — ખીમજી ઘેલા અને બ્રહ્મક્ષત્રીની ન્યાતના હતા. તેમનો ધંધો સાડીઓનું છાપકામ કરવાનો હતો. કારખાનું પણ મોટું હતું. લાખાસર થોકમાં તેમનું મોટું મકાન છે. તે ઉપરથી તેમની સ્થિતિનો ખ્યાલ આવી શકે છે. — લેખક

સુંદરજીભાઈ અને હીરજીભાઈ આ સાંભળી ટાઢા થઈ ગયા.

સુંદરજીભાઈ કચ્છના રાજ્યમાં મોભાદાર આદમી હતા. મહારાજના અનન્ય શિષ્ય હતા, મહારાજનું ભગવાનપણું પણ તેમના અંતરમાં હતું; પરંતુ તેઓ એ જાણતા હતા કે ‘જૈયો મહાવિદ્વાન છે, એટલે કદાચ મહારાજને પાછા પાડી દે.’ તેથી તેઓ કાંઈ બોલી શક્યા નહીં. તેમણે જૈયાને કહ્યું : “એ તો વખત આવ્યે જોયું જશે. હાલ તો કાંઈક ગોઠવણ કરો.”

પરંતુ જૈયો ચાલાક હતો. તેણે કહ્યું : “પહેલાં તમારા ભગવાનને કહો કે સભા કરે. હું ત્યાં આવું અને તેમને પ્રશ્નો પૂછું. તેમના ઉત્તરથી મને ખાતરી થાય પછી બધી જ ગોઠવણ કરી દઉં.”

સુંદરજીએ વાત પડી મૂકી અને ગામમાં જઈ તેમણે મહારાજને અને સંઘને માટે ધર્મશાળામાં વ્યવસ્થા કરી દીધી.

લાડવા ખાવા છે કે ધૂળ ફાકવી છે

મહારાજ પધાર્યા એટલે સુંદરજીભાઈએ મહારાજને જૈયાની વાત કરી. મહારાજ તે સાંભળી હસ્યા. મહારાજે કહ્યું : “ભલે સભા ગોઠવો અને જૈયાને આમંત્રણ આપો.” એટલું કહીને મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી ! લાડવા ખાવા છે કે ધૂળ ફાકવી છે?”

આ સાંભળી બ્રહ્માનંદ સ્વામી વિચારમાં પડી ગયા. પછી તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! ધૂળ તો રોજ ફાકીએ છીએ. માટે લાડવા ખવરાવો તો સારું.”

એટલે મહારાજે કહ્યું : “જો લાડવા ખાવા હોય, તો હું કહું તેમ કરવું પડશે.”

બ્રહ્માનંદ સ્વામી મહારાજની આજની વાત ન સમજ્યા. તેમણે વિચાર્યું કે ‘આમ તો રોજ મહારાજ કહે તેમ કરીએ છીએ, છતાં આજે મહારાજ આમ કેમ કહે છે? પરંતુ વખત આવ્યે જોયું જાશે.’ તેમણે કહ્યું : “ભલે મહારાજ ! આપ કહેશો તેમ કરીશું.”

પછી મહારાજે સુંદરજીભાઈને કહ્યું : “સુંદરજીભાઈ ! જૈયાને કહેજો આવતી કાલે સભા ગોઠવીએ છીએ. તમે સભાનું સ્થળ નક્કી કરી રાખો. આપણે ધામધૂમથી ગામમાં સવારી કાઢવી છે અને આખા ગામને આ સભામાં ભેગું કરવું છે. જૈયાના અખાડાવાળા પણ ભલે આવે. તેની માને પણ ખાસ કહેવરાવજો કે તે પણ સભામાં આવે.”

સુંદરજીભાઈ આ સાંભળી આનંદમાં આવી ગયા. તેમને લાગ્યું કે ‘મહારાજ જરૂર ખૈયાનો ગર્વ ઉતારશે.’

બીજે દિવસે મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે શણગારેલ ઘોડો તથા વાજિંત્રો વગેરે લાવીને મહારાજના ઉતારે તૈયાર રાખ્યાં. મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામી, અદ્ભુતાનંદ સ્વામી, પ્રસાદાનંદ સ્વામી તથા અન્ય સંતોને પોતાને ઉતારે બોલાવ્યા. પછી મહારાજ બ્રહ્માનંદ સ્વામીના કપાળમાં ચંદનની અર્ચા કરવા ઊઠ્યા, એટલે બ્રહ્માનંદ સ્વામી એકદમ ઊભા થઈ ગયા. તેમણે પૂછ્યું : “મહારાજ ! આ શું કરો છો ?”

મહારાજે કહ્યું : “તમને લાડવા ખવરાવવા છે તેની તૈયારી કરીએ છીએ. કાલે અમે નોતું કહ્યું કે લાડવા ખાવા હોય તો અમે કહીએ તેમ કરવું પડશે.”

આ સાંભળી બ્રહ્માનંદ સ્વામી મૂંઝાયા. મહારાજે તેમના કપાળમાં ચંદનની અર્ચા કરી. તેમના ગળામાં ફૂલનો મોટો હાર પહેરાવ્યો. પછી તેમનો હાથ ઝાલી મહારાજે તેમને ઉઠાડ્યા. સૌ સંતો સાથે મહારાજ નીચે પધાર્યા. મહારાજે પાર્ષદને કહ્યું : “ઘોડો લાવો.” એટલે પાર્ષદ ઘોડો લાવ્યા. મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી ! આ ઘોડા ઉપર બિરાજો. આજે ગામમાં સ્વામિનારાયણની શોભાયાત્રા કાઢવી છે.”

આ સાંભળી સ્વામી વધુ મૂંઝાયા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! શોભાયાત્રા તો આપની નીકળે. અમે તો સાધુ કહેવાઈએ.”

“પણ આજે તો તમારે સ્વામિનારાયણ થવું પડશે. લાડવા ખાવા છે ને ?” મહારાજે હસતાં હસતાં કહ્યું.

બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ તરત જ કહ્યું : “મહારાજ ! આ લાડવા તો ભારે પડી જાય, આના કરતાં તો ધૂળ ફાકવી સારી.”

“મૂંઝાશો મા ! સ્વામી ! આજે એક દિવસ માટે ભગવાનની ગાદી શોભાવો, અમને તમારા સેવક બનવા દો. આપણે ખૈયાને આજ ધૂળ ફાકાવી છે. તે બળમાં બોલે છે કે ‘સ્વામિનારાયણનું ભગવાનપણું હું ચૂંથી નાંખીશ, હજુ તેને શિંગાળા મળ્યા નથી.’ પણ આજે આપણે ભેટંભેટા કરવા છે.” મહારાજે સ્વામીને સમજાવતાં કહ્યું.

બ્રહ્માનંદ સ્વામી આ સાંભળી સહેજ હસ્યા. તેમને મહારાજે કહ્યું હતું કે અમે કહીએ તેમ કરવું પડશે, તેનું રહસ્ય તેમને સમજાયું.

તેઓ શણગારેલ ઘોડા ઉપર બિરાજ્યા. વાજતે-ગાજતે સવારી ગામમાં

નીકળી. લોકો બ્રહ્માનંદ સ્વામીને બતાવીને કહેવા લાગ્યા : “જુઓ, પેલા ઘોડા ઉપર બેઠા તે સ્વામિનારાયણ !” આ સાંભળી બ્રહ્માનંદ સ્વામી હસતા હતા.^{૧૨૧}

ગામમાં ફરીને સવારી પાછી ધર્મશાળામાં આવી. ગામમાં સ્વામિનારાયણ પધાર્યા છે એવો ઉદ્ઘોષ થઈ ગયો ! જૈયા ખત્રી સાથે આજે સભામાં વાદવિવાદ થવાનો છે — તેની પણ ગામમાં ખબર પડી. એટલે સૌ સભામાં શું થશે તે જોવા ઊમટ્યા.

હાલ જે તળાવ છે તેની સામે મહિલા બાગ છે. ત્યાં તે વખતે વડનાં ઘણાં વૃક્ષો હતાં. તે વડના વૃક્ષ નીચે સભા ગોઠવી હતી. મહારાજે સમુદ્રમાંથી રેતી મંગાવી, ત્યાં તેનો મોટો ઢગલો કરી તે ઉપર આસન બનાવરાવ્યું. સંતમંડળને લઈને મહારાજ તળાવની પાળે આ વડના વૃક્ષની નીચે સભાસ્થાનમાં આવ્યા, ત્યારે મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી ! તમે આ ઊંચા આસન ઉપર બિરાજો. આજે તો તમારે પૂરો વેશ ભજવવાનો છે.”

બ્રહ્માનંદ સ્વામી ભગવાનની ગાદી ઉપર બેસે છે

બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ આટલું બધું ધાર્યું ન હતું. તેઓ પૂરેપૂરી મૂંઝવણમાં પડી ગયા, પરંતુ આજે મહારાજ ખરા રંગમાં આવી ગયા હતા અને સ્વામી પણ વચને બંધાઈ ગયા હતા. તેથી તેમને થયું કે આજે હવે આ પાઠ ભજવ્યા સિવાય છૂટકો નથી. તેઓ ઊંચા આસને ચડી બેઠા. મહારાજ તે જોઈ હસ્યા અને સંતોને કહ્યું : “જુઓ, બ્રહ્માનંદ સ્વામી ભગવાનની ગાદી ઉપર કેવા શોભે છે ? અમે બેસીએ તો સૂકલકડી કાયાથી તેમના જેવો ભાર ન પડે.”

સંતો આ સાંભળી ખૂબ હસ્યા.

ગામમાંથી માણસો આવવા માંડ્યા. જૈયો ખત્રી પણ તેના સાઠ શિષ્યો, તેના ભાઈ અને ભત્રીજાને લઈને આવ્યો. તેની મા પણ સાથે હતી. તેની મા સ્ત્રીઓની સાથે દૂર બેઠી.

ઊંચા આસન ઉપર બ્રહ્માનંદ સ્વામીને બેઠેલા જોઈ જૈયાને લાગ્યું કે ‘સ્વામિનારાયણ દેખાવ ઉપરથી તો ભગવાનની ગાદી ઉપર શોભે તેવા લાગે છે.’

પછી તેની નજર નીચે બેઠેલા મહારાજ ઉપર પડી. તેમની આજુબાજુ બીજા સંતો બેઠા હતા. મહારાજને જોઈ તેનાં ચંચળ નેત્ર સ્થિર થઈ ગયાં. તેના

૧૨૧. અદ્ભુતાનંદ સ્વામી કૃત વાર્તા; પાનું ૬૭ના આધારે.

સદ્ગુરુ દેવાનંદ સ્વામીએ પણ તેમની નોંધપોથીમાં આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

અંતઃકરણના ધબકારા વધી ગયા. તે વેદાંતનો પ્રખર અભ્યાસી હતો, બુદ્ધિશાળી હતો, તેથી મહારાજને જોઈ તેને લાગ્યું કે આ કિશોર કાંઈક ચમત્કારી લાગે છે, પણ તેને તો સ્વામિનારાયણ ભગવાન સાથે કામ હતું. એટલામાં સભામાં સ્વામિનારાયણનો જયઘોષ થયો.

મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને અગાઉથી કહ્યું હતું કે “જો, જૈયો તમને પ્રશ્ન પૂછે તો તમારે કહેવું કે તમારા પ્રશ્નના ઉત્તર અમારા આ નાના સાધુ કરશે. જો તેનાથી ઉત્તર નહીં થાય, તો પછી અમે ઉત્તર કરીશું.”

બ્રહ્માનંદ સ્વામી મહારાજની રમત સમજી ગયા. એટલામાં જૈયો સભામાં ઊભો થયો. તેણે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને ઊંચે આસને બેઠેલા જોયા એટલે પૂછ્યું : “તમે સ્વામિનારાયણ છો?” બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ હસતાં હસતાં હા કહી. એટલે જૈયે કહ્યું : “હું વેદાંત ભણ્યો છું. મારે તમારી સાથે વેદાંતના વિષય ઉપર કેટલીક ચર્ચા કરવી છે, કેટલાક પ્રશ્નો પૂછવા છે.”

સાંભળી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કહ્યું : “ખુશીથી, તમારે જે પ્રશ્નો પૂછવા હોય તે આ અમારા નાના સાધુને પૂછો. તેમની સાથે વેદાંતની ચર્ચા કરો. પછી જો તમને સંતોષ નહીં થાય, તો અમે તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપીશું.”

જૈયાએ બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ બતાવેલ નાના સાધુ તરફ જોયું. તેની બુદ્ધિએ તેને સતેજ કરી દીધો. પહેલી જ દૃષ્ટિએ તે બ્રહ્માનંદ સ્વામીના આસન પાસે નીચે બેઠેલા આ નાના સાધુનું હીર પારખી ગયો હતો. એટલે તેને તો મનમાં લાગ્યું કે આવા તેજસ્વી શિષ્યના ગુરુ પણ જરૂર તેજસ્વી હોવા જ જોઈએ.

જૈયાના પ્રશ્નો

જૈયાએ વેદાંતના, વેદાંતની પરિભાષાના પ્રશ્નો પૂછવાની શરૂઆત કરી. તે પહેલાં તેણે પૂછ્યું : “બધા જ પ્રશ્નો સામટા પૂછું કે એક પછી એક?”

મહારાજે કહ્યું : “તમને જે રીતે રુચે તે પ્રમાણે પૂછો. અમે તે પ્રમાણે ઉત્તર કરીશું.”

મહારાજના શબ્દોમાં માર્દવતા હતી. જૈયાએ આ શબ્દો સાંભળ્યા. તેનું અંતઃકરણ મહારાજના સ્વરૂપ પ્રત્યે ખેંચાવા લાગ્યું. તેણે પ્રશ્નો પૂછવાની શરૂઆત કરી. એક પછી એક પ્રશ્ન તેના મુખમાંથી છૂટવા લાગ્યા. જાણે બાણોની વર્ષા કરતો હોય તેમ એક-એક પ્રશ્ન સાથે તેના ભાવ બદલાવા લાગ્યા. મહારાજ શાંતિથી નીચું જોઈને તેના પ્રશ્નો સાંભળતા હતા.

ખૈયે એકસો ને આઠ પ્રશ્નો પૂછ્યા.^{૧૨૨}

નિંગરા! હળવો બોલ્ય, હળવો

મહારાજ ખૈયાના એક-એક પ્રશ્નના ઉત્તર કરવા લાગ્યા. મહારાજની વાણીનો પ્રવાહ એટલો જોરદાર હતો કે ખૈયો એક પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવા જાય ત્યાં તો બીજા પ્રશ્નોના ઉત્તર મહારાજ કરતા હોય. મહારાજની વાયુ વેગી તેજના પ્રવાહરૂપ વાણી સાંભળી ખૈયો મૂંઝાયો. તેથી તેણે તેની ભાષામાં કહ્યું : “નિંગરા! હળવો બોલ્ય, હળવો!”

એટલે મહારાજે કહ્યું : “મારા ગુરુની આકરી ફૂંક છે તેથી હળવું બોલાતું નથી.”

મહારાજની વેદાંતની વાણી ખૈયાના અંતરમાં સોંસરી ઊતરી ગઈ. તેને થયું આજે શુદ્ધ વેદાંત હું આ નાના સાધુ પાસે સાંભળી રહ્યો છું. તેમાં અદ્વૈત વેદાંતના દોષોનું નિરાકરણ છે. પરમાત્માના સ્વરૂપના જ્ઞાનનું દર્શન છે. જ્ઞાન જ્યાં સુધી લક્ષ્યવેધી ન બને, ત્યાં સુધી સુષુપ્તિરૂપી અજ્ઞાનથી આવરિત થયેલું અંતઃકરણ જાગ્રત થતું નથી. સુષુપ્તિ હૃદયમાં રહી છે અને ત્યાં જીવ રહ્યો છે. તે જીવ સુષુપ્તિ જાગ્રત ન થાય ત્યાં સુધી બ્રહ્મરંધ્રને માર્ગે પહોંચે જ નહીં અને બ્રહ્માંડની સુષુપ્તિ સાથે તેની એકતા થાય નહીં. તે સુષુપ્તિને જાગ્રત કરવાનું સાધન ભગવાન કાં સંત! ખૈયો વિચારને ઝોલે ચડી ગયો. મહારાજની

૧૨૨. અવ્યાકૃત, માયા, વિદ્યા, અવિદ્યા, બદ્ધજીવ, મુક્તજીવ, જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, મૂર્છા, સમાધિ, તૂર્યા, જીવ, ઈશ્વર, સાક્ષી, બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ, આનંદ, અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, આનંદમય, કર્તા, ક્રિયા, કર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞેય, પ્રમાતા, પ્રમિયાતિતા, અપ્રમા, મહાવાક્ય, પ્રકૃતિવાક્ય, સવિકલ્પવાક્ય, નિર્વિકલ્પવાક્ય, અવાંતર વાક્ય, કર્મકાંડ, ઉપાસનાકાંડ, વેદાંત વાક્ય, વેદવેદાંગ, યોગયોગાંગ, ઈન્દ્રિય, વિષય, અંતઃકરણ, દેવતા, પ્રાણ, શરીરી, અભિમાન, અધિષ્ઠાતા, પ્રિય, ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થિતિ, કાળ, સ્વભાવ, ગુણ, નિર્ગુણ, સગુણ, આકાશ, નિરાકાર, સાકાર, ગુરુ, શિષ્ય, ઉપદેશ, દીક્ષા, મંત્ર, વર્ણાશ્રમ, અત્યાશ્રમ, ધર્મ, અધર્મ, જન્મ, મરણ, વિષ, અમૃત, દોષ, યશ, અપયશ, પંડિત, મૂર્ખ, રોગી, અરોગી, ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રજ્ઞ, સત્ય, અસત્ય, ચૈતન્ય, જડ, દુઃખ, અસ્તિ, ભાતિ, નામ, રૂપ, દ્રષ્ટા, પરિચ્છિન્ન, મોક્ષ, પુરુષ, સંશય, બહુયજ્ઞ, વિપર્યય, જીવન મુક્ત, ષડૂર્મિ, દહરવિદ્યા, અક્ષિવિદ્યા, વ્યોમપંચક, લક્ષણ બ્રહ્મ, ષડકોશ ઈત્યાદિ. — બ્રહ્મસંહિતા; પૃ. ૬૫૨ ઉપરના ઘણાખરા પ્રશ્નોના ઉત્તર વચનામૃતમાં આવી જાય છે. — લેખક

વાણીમાં તેને બ્રહ્મનો નાદ સંભળાયો.

હી નિંગરો તો કનૈયો આય

તે મૂંઝાયો. આમાં કોણ સહજાનંદ ? તેણે તેના કચ્છી શિષ્યો સામું જોયું. બધા જ જૈયાના જ્ઞાનના અનુભવી હતા. મહારાજની વાણીથી સૌ પ્રભાવિત થઈ ગયા હતા. તેણે તેના શિષ્યોને પૂછ્યું : “બેલી હેડો સહજાનંદ આય ?”

ત્યારે દૂર બેઠેલી તેની માએ કહ્યું : “જૈયા ! હી નિંગરો સહજાનંદ આય ને ઉપર બેઠો હી નાય !” જૈયાની જ્ઞાનગુરુ તેની મા હતી. તે તરત સમજી ગઈ.

તેણે તેના શિષ્યોને કહ્યું : “હી નિંગરો તો નંદજીનો પુત્ર કનૈયો આય અને બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મ પણ હી આય. હીજી ઉપર વડો બ્યો પરબ્રહ્મ નાય.”^{૧૨૩}

એટલું કહીને તેણે તેના શિષ્યોને કહ્યું : “આટલા દિવસથી હું જેને ખોળતો હતો તે જ પરબ્રહ્મ સ્વામિનારાયણ મને આજે મળ્યા છે. તમારે તેને ઓળખવા હોય તો ઓળખી લેજો. અમે ત્રણે તો હવે તેના શિષ્યો થઈ જાશું.”

જૈયાના શિષ્યોને નિશ્ચય થયો કે સ્વામિનારાયણ ભગવાન છે. જૈયો તથા તેના ભાઈ ટોપણ તથા ભત્રીજા નથુએ મહારાજ પાસે તરત જ વર્તમાન લીધાં. પછી મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! આજે આપને તથા આપના તમામ સાધુઓ તથા સંઘને મારે ઘેર જમવાનું છે.”

આ સાંભળી જૈયાના સાઠ શિષ્યોએ પણ કહ્યું : “મહારાજ ! અમારું આમંત્રણ પણ સ્વીકારો !”

મહારાજે દરેકનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું. એટલા દિવસ માંડવી રોકાવાનું નક્કી કર્યું. બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યા પ્રમાણે સાઠ દિવસ મહારાજે સંતો માટે લાડવાનું નક્કી કરી લીધું. બ્રહ્માનંદ સ્વામી મહારાજનો મર્મ સમજી ગયા.

જૈયાનો એક શિષ્ય વાંઝો ભગત હતો. તેને જરા તેના જ્ઞાનનો મદ આવી ગયો. તેણે મહારાજને કહ્યું : “સ્વામિનારાયણ ! બકરાં વાડામાં પુરાય પણ વાઘ ન પુરાય ?”

એટલે મહારાજે પૂછ્યું : “પણ આ સાઠ ભેળું તારું પણ અમને આમંત્રણ છે. તે અમે જમવા આવીએ કે નહીં એ પહેલાં કહે.”

ત્યારે તેણે તરત જ કહ્યું : “મહારાજ ! એની ના નહીં. આજે જ મારે ત્યાં

૧૨૩. આ નાનો છે એ જ સહજાનંદ છે. તે નંદનો પુત્ર કનૈયો છે. બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ પણ તે જ છે. એના ઉપર બીજો કોઈ પરબ્રહ્મ નથી.

અને પછી બીજાને ત્યાં.”

મહારાજે કબૂલ કર્યું. વાંઝા ભગતના આમંત્રણ પ્રમાણે મહારાજ અને સૌ સંતો-હરિભક્તો તેને ત્યાં જમવા ગયા. તેણે લાડુની ઉત્તમ રસોઈ બનાવી હતી. મહારાજને ભાવપૂર્વક તેણે જમાડ્યા. મહારાજે પણ સૌ સંતોને સારી રીતે પીરસીને જમાડ્યા.

પછી મહારાજે તેને કહ્યું : “વાંઝા ભગત ! તમે બકરાની ને વાઘની શું વાત કરતા હતા ?”

ત્યારે તેણે મૂંછો ઉપર હાથ મૂકીને કહ્યું : “હા, હું કહેતો હતો કે બકરાં વાડામાં પુરાય પણ વાઘ ન પુરાય. આ જૈયો અને બીજા સાઠ જણા તમારી આગળ બકરાં જેવા બની ગયા એટલે તરત કંઠી પહેરી લીધી, પણ હું એમ નો માનું.”

મહારાજ આ સાંભળી હસ્યા. જૈયાને પણ થયું કે ‘આ શું નાને મોઢે મોટી વાત કરે છે ?’

એટલામાં મહારાજે તેના સામી દૃષ્ટિ કરી. વાંઝા ભગત આ દૃષ્ટિ ઝીલી શક્યા નહીં. મહારાજે કહ્યું : “વાંઝા ભગત ! આ ભગવી અલકી પહેરી લ્યો અને તમારાં લૂગડાં ઉતારી નાખો.” વાંઝાએ તરત જ તેનાં લૂગડાં ઉતારી ભગવી અલકી પહેરી લીધી. પછી મહારાજે કહ્યું : “આ ઘરનો બધો સામાન બહાર મૂકો અને તેમાં દીવાસળી ચાંપી દો !”

વાંઝો તો યંત્રવત્ ઘરની બધી જ ઘરવખરી બહાર મૂકવા લાગ્યો, ઘરનાં પણ બધાં જોઈ રહ્યાં. પછી તેણે તે ઘરવખરીમાં દીવાસળી ચાંપવાની તૈયારી કરી ત્યારે જૈયાએ મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! આપનો તેનામાં પ્રવેશ થયો છે એટલે તે આ કરી રહ્યો છે, પણ પ્રવેશ નીકળી જાશે ત્યારે મૂંઝાશે.”

એ સાંભળી મહારાજ હસ્યા. તેમણે દૃષ્ટિ પાછી ખેંચી લીધી. એટલે વાંઝો તેના અસલ ભાવમાં આવી ગયો.

જૈયો મેરુ જેવડો ડગ્યો અને આ પથરો પણ ડગ્યો

તેણે મહારાજને ફરી કહ્યું : “સાંભળો, સ્વામિનારાયણ ! બકરાં વાડામાં પુરાય પણ વાઘને નો પુરાય ?”

એટલે જૈયાએ તેને કહ્યું : “એલા મૂરખ ! આ તારા વેશ સામું તો તું જો.”

એટલે વાંઝાએ જોયું. તેણે ભગવાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં હતાં. ઘરવખરી બધી બહાર મૂકી દીધી હતી. તે મૂંઝાયો, તરત જ મહારાજના પગમાં પડી ગયો.

મહારાજને તેણે કહ્યું : “મહારાજ ! આ અમારો ખૈયો મેરુ જેવડો તે ડગ્યો અને તેની હારે આ પથરો પણ ડગ્યો.”

મહારાજના આ દિવિવિજયથી આખા કચ્છ અને વાગડ પ્રદેશમાં હાક વાગી ગઈ કે ખૈયા વેદાંતીને સ્વામિનારાયણે શરણે લીધો.

બીજે દિવસે મહારાજ ખૈયા ખત્રીને લઈને ત્યાં દરિયાકિનારે ગયા. અહીં ખૈયાને બહુ જ તરસ લાગી. તેથી તેણે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! ચાલો ગામમાં, મને બહુ તરસ લાગી છે. જો જલદી ઘેર નહીં પહોંચું, તો મારો પ્રાણ જશે.”

એટલે મહારાજે કહ્યું : “અહીં આ રેતીમાં જરા આધુંપાછું કરીને વીરડો ગાળો, પાણી મળશે.”

“અરે મહારાજ ! આ તો દરિયા કાંઠો. પાણી તો ખારું ધૂળ મળે.” ખૈયાએ કહ્યું.

આ સાંભળી મહારાજ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “જુઓ તો ખરા !” એમ કહી પોતે નીચે બેસી ગયા અને હાથ વતી વીરડો ગાળ્યો. પાણી આવ્યું.^{૧૨૪} મહારાજે પ્રથમ પીધું. પછી ખૈયાએ પીધું. પાણી મીઠું મધ જેવું જોઈ ખૈયાને લાગ્યું કે મહારાજે તેમના સ્વરૂપની આજે પ્રતીતિ મને કરાવી છે. પછી સૌ ગામમાં ગયા.

ભુજમાં અન્નકૂટોત્સવ : આ.સં. ૧૮૬૪

અહીં હરિભક્તો હજારોની સંખ્યામાં આવી ગયા હતા. ઝાલાવાડ, ગુજરાત, દંઢાવ્ય, મારુ, મારવાડ વગેરે દેશોમાંથી મહારાજે મોકલાવેલ કંકોત્રી વાંચી વાંચીને હરિભક્તો આવી ગયા હતા. કોઈ ગાડાં લઈને તો કોઈ ઘોડાઓના વાજ સાથે, કોઈ પાલખીમાં તો કોઈ પગપાળા, એમ મહારાજનું ચિંતવન કરતાં, ભજન કરતાં ભુજમાં જ્યારે પ્રવેશ્યા ત્યારે ભુજવાસીઓને ખ્યાલ આવ્યો — સ્વામિનારાયણના સંતોનો, તેમના ભક્તોનો. જેમના સંગથી હજારોની સંખ્યામાં મનુષ્યોનું આવું રૂપાંતર થયેલું જોઈ તેમને લાગ્યું કે સ્વામિનારાયણ જરૂર ભગવાન હોવા જોઈએ. ભગવાનનું એ બિરુદ છે કે મુમુક્ષુઓનાં અંતરમાં પોતાના અંતર્યામી સ્વરૂપને પ્રગટ કરી દેવું, પ્રભુમય જીવન જીવતાં કરી દેવા. સ્વામિનારાયણ ભગવાને તે સમયના વિષમ સંજોગોની અસરથી વિષમ બનેલા

૧૨૪. આ ઠેકાણે અત્યારે કૂવો છે. જેનું પાણી મીઠું છે. સમુદ્રના ખારા પ્રદેશમાં મહારાજની કૃપાથી આ જ એક મીઠી વીરડી છે.

માનવીને સૌમ્ય બનાવી દીધો હતો.

મહારાજે સંઘના હરિભક્તોને આવકાર્યા, તેમને ભેટ્યા, તેમની ખબર-અંતર પૂછી. મહારાજનાં દર્શન કરતાં જ સૌને તેમનો થાક પણ ઊતરી ગયો. મહારાજે સુંદરજીભાઈ, હીરજીભાઈ, લાધીભાઈ, તેમના ભાઈ શિવરામ અને હરજીવન વગેરેને ઉતારાની વ્યવસ્થા માટે મૂકી દીધાં. સંઘના હરિભક્તોને તેમણે યોગ્ય ઉતારા આપ્યા.

પછી મહારાજ હરિભક્તોને ઉતારે પોતાના સખાઓને લઈને પધાર્યા. જુદા જુદા ઉતારે જઈ ત્યાંની વ્યવસ્થા જોઈ લીધી. સૌને સૂચના આપી કે “અજાણ્યાને ઉતારામાં પેસવા દેશો નહીં, જોઈતી વસ્તુઓ માગી લેજો.”

ત્યારે હરિજનો પણ મહારાજનાં દર્શનથી રાજી રાજી થઈ હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા : “મહારાજ ! આપના પ્રતાપથી બધી જ સગવડ છે. બધું જ છે, કશાની ખામી નથી.”

પોતાના ભક્તોનાં યોગ અને ક્ષેમની આ રીતે સંભાવના કરી મહારાજ ત્યાંથી પાકશાળામાં પધાર્યા. મુકુન્દવર્ણી મહારાજ માટે ચંદનની ચાખડી લઈ આવ્યા. મહારાજે ચાખડીઓ પહેરી, હાથમાં રૂમાલ રાખ્યો અને ઉતાવળી ચાલે ચાલવા લાગ્યા. હીરજીભાઈ, સુંદરજીભાઈ, ગંગારામ તથા અન્ય ભક્તો પણ સાથે હતા. પાકશાળામાં સમાચાર પહોંચી ગયા કે મહારાજ પધારે છે.

પાકશાળાની તમામ દેખરેખ સૂરજબાને સોંપી હતી. લાધીભાઈ, તેનાં બહેન ભાગબાઈ, વિસલનગરા નાગર જેઠીબાઈ તથા મહેતા પ્રભાવતી, ઔદિચ્ય જ્ઞાતિના જયાકુંવર, પૂતળીબાઈ, લક્ષ્મીબાઈ, મોઢ જ્ઞાતિનાં નાનીબાઈ તેમજ આ સેવામાં જોડાયેલી અન્ય સ્ત્રીઓએ બધી જ સામગ્રીઓ વ્યવસ્થિત ગોઠવી દીધી.

મહારાજ પધાર્યા. બધાં પકવાનો જોયાં, સ્ત્રી હરિભક્તોનો ઉત્સાહ જોયો. તેમના ભક્તિભાવથી પ્રસન્ન થઈ સૌને આશીર્વાદ આપ્યા. પછી કહ્યું : “આવતી કાલે સવારે અન્નકૂટની સામગ્રીઓ ગોઠવવા લાગજો.” એટલું કહીને મહારાજ લાધીબાની ઓરડીએ જમવા પધાર્યા.

બીજે દિવસે સવારે મહારાજ નિત્યવિધિ કરીને પરવાર્યા તે વખતે શિવરામભાઈ આવ્યા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! દાળ, ભાત, વિવિધ પ્રકારનાં શાકો, કઠોળ વગેરે તમામ સામગ્રીઓ તૈયાર છે.”

તે સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “સામગ્રીઓ બધી ગોઠવવા લાગો. બાર વાગે અમે આવીશું અને આરતી કરીશું.” એમ કહીને પછી બોલ્યા : “જુઓ,

પુરુષોની સભામાં અને સ્ત્રીઓની સભામાં બે જગ્યાએ જુદા જુદા અન્નકૂટ ગોઠવજો.” શિવરામભાઈ સૂચના લઈને ગયા.

મહારાજ બે સ્વરૂપે દર્શન દે છે

બરાબર બાર વાગે મહારાજ સફેદ વસ્ત્રો ધારણ કરી તૈયાર થયા. હરિભક્તોએ શ્વેત પુષ્પોના હાર પહેરાવ્યા, હાથમાં શ્વેત રૂમાલ આપ્યો. મહારાજ ચાખડી પહેરી સંત-હરિભક્તો તથા પાર્ષદો સાથે પહેલાં પુરુષ ભક્તોની સભામાં પધાર્યા. ત્યાં બધી સામગ્રીઓ વ્યવસ્થિત ગોઠવેલી જોઈ પ્રસન્ન થયા. સ્ત્રીઓ દૂરથી મહારાજનાં દર્શન કરતી હતી. તેમને અધીરાઈ હતી કે મહારાજ એમની સભામાં ક્યારે પધારે! એટલામાં તો તેમને તેમની સભામાં મહારાજનાં દર્શન થયાં. તે જોઈ તેમને આશ્ચર્ય થયું! પુરુષોની સભામાં જોયું તો ત્યાં પણ મહારાજ તમામ સામગ્રીઓનું નિરીક્ષણ કરતા હતા અને અહીં પણ મહારાજ સૌ સખાઓ સાથે પધાર્યા! આ શું? પરંતુ આ હકીકત હતી. મહારાજ બે સ્વરૂપે પોતાના સંતો-હરિભક્તો સાથે પુરુષો અને સ્ત્રીઓની સભામાં પધાર્યા હતા. સૌ તે પ્રમાણે દર્શન કરી રહ્યાં હતાં.

અન્નકૂટનો આ દિવ્ય પ્રસંગ હતો. આ દિવ્ય પ્રસંગે મહારાજે પણ મનુષ્યભાવનો ત્યાગ કરી દિવ્યભાવનાં દર્શન કરાવ્યાં, સૌના મનોરથ પૂરા કર્યા, દિવ્ય સુખની લહાણ કરી. સૌ પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યાં. અક્ષરાતીત પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણનાં મહામોટા મુનિઓને, ઋષિઓને, દેવતાઓને ધ્યાનમાં પણ દર્શન થતાં નથી, તે આજે તેમને મનુષ્ય સ્વરૂપે પ્રગટ મળ્યા. તેમની નિકટતા, તેમની સાથે ગોષ્ઠિ, કીડા — આ બધું અતિ દુર્લભ, આજે તેમને પ્રાપ્ત થઈ ગયું! તે આનંદના ઊભરા તેમના અંતરમાં સમાતા ન હતા.

શ્રીજીમહારાજને જમાડવા માટે બંને સભામાં બાજોઠ ગોઠવાઈ ગયા. સુવર્ણથાળો, વાટકાઓ, જળની ઝારીઓ વગેરે મૂકી દીધાં. પછી મહારાજને પ્રાર્થના કરી : “મહારાજ! આપ અન્નકૂટ આરોગવા બિરાજો.”

મહારાજે કહ્યું : “આપણે આ ઠાકોરજીને થાળ ધરાવી આરતી કરીએ. પછી જમવા બેસીએ.”

ત્યારે તે હરિભક્તોએ કહ્યું : “મહારાજ! અમે તો આપના માટે જ આ અન્નકૂટની સામગ્રીઓ તૈયાર કરી છે, આપ આરોગશો તેમાં ઠાકોરજી આવી ગયા. માટે આપ પહેલાં બિરાજો.”

મહારાજ જાણતા જ હતા. કચ્છી ભક્તો ભોળા છે છતાં ડાહ્યા પણ છે. તેમની સ્વરૂપનિષ્ઠા દઢ છે. મહારાજ તેમની પ્રાર્થના સ્વીકારી બાજોઠ ઉપર બિરાજ્યા. બંને સભામાં મહારાજ બે સ્વરૂપે બિરાજ્યા. મહારાજના થાળમાં તમામ વાનગીઓ પીરસી. સૌ ભાવથી આજુબાજુ બેસી દર્શન કરવા લાગ્યાં. મહારાજે અતિ ચતુરાઈપૂર્વક જમવાની શરૂઆત કરી. એટલામાં સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે સિંહાસનમાં પધરાવેલ ઠાકોરજીની મૂર્તિ શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં પ્રવેશી. સૌએ તેજ જોયું, તેજની આકૃતિ જોઈ અને પછી બાલ-કૃષ્ણલાલને શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં પ્રવેશતા જોયા. અત્યંત આશ્ચર્યના ભાવ સાથે સૌ આ દિવ્ય દર્શન વિસ્ફારિત નેત્રે કરી રહ્યાં. બંને સભામાં એક જ સ્વરૂપ, એક જ દર્શન! મહારાજના આ દિવ્ય સ્વરૂપનાં દર્શનથી, ત્યાં બેઠેલા ભક્તોને તેમના પુરુષોત્તમ સ્વરૂપનો નિશ્ચય અતિ દઢ થયો. થોડી વારે તેજ અદૃશ્ય થઈ ગયું! મહારાજ સ્વસ્થ રીતે જમતા હતા, બંને સભામાં!

દષ્ટિ દિવ્ય થાય એટલે દિવ્યતા દેખાય

હરિભક્તોએ, બહેનોએ મહારાજની સ્તુતિ કરી : “મહારાજ! આજે આપે આપના દિવ્ય સ્વરૂપની, પુરુષોત્તમ સ્વરૂપની અમને વિશેષ દઢતા કરાવી.”

આ સાંભળી મહારાજ હસ્યા. પછી ચળું કરી મુખવાસ જમ્યા. બાજોઠ ઉપર જ બેસી મહારાજે તેમને સૌને કહ્યું : “ભગવાનના સ્વરૂપમાં દિવ્યભાવ કે મનુષ્યભાવ એવું છે જ નહીં. દષ્ટિ દિવ્ય થાય એટલે દિવ્યતા જ દેખાય. દષ્ટિ માધિક હોય ત્યાં સુધી મનુષ્યભાવ જ દેખાય. માટે નિષ્ઠા દઢ રાખવી, પંચ-વિષયની આસક્તિ છોડવી, જગતના મટી પરમાત્માના થવાનાં સાધનો કરવાં. આટલું કરશો તો કૃપા થશે, દિવ્ય દષ્ટિ મળી જશે.” એટલું કહી મહારાજ ઊઠ્યા. બંને સભામાં આરતી કરી. જયજયકાર થઈ ગયો! શિવરામભાઈ, હરજીવનભાઈ, લાધીમા સર્વે કૃતાર્થ થઈ ગયાં!^{૧૨૫}

૧૨૫. ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર’, પૂર-૧૨, તરંગ-૨૩માં શ્રીહરિએ આ.સં. ૧૮૬૪માં ભાદરાથી અઢાર જણાને પરમહંસ થવાની આજ્ઞા કરતો પત્ર લખ્યા બાદ દિવાળી અને અન્નકૂટ ઉત્સવ ભાદરામાં જ કર્યો એવો ઉલ્લેખ છે. વળી, લોધિકા દરબાર કૃત ‘પુરુષોત્તમપ્રકાશ’, અધ્યાય-૫૪માં પણ એવો જ ઉલ્લેખ છે.

યૌં લિખી પત્ર પ્રધુ વનમાલી । કરી ભાદરામાહિ દિવાલી ॥

ઉપરાંત, ‘શ્રીહરિચરિત્રચિંતામણિ’, ભાગ-૩, વાર્તા ૪૦૨માં પણ એવો જ પ્રસંગ ►

મહારાજ પછી ઉતારે પધાર્યા. થોડો સમય આરામ કરી, સાંજે સભા થઈ ત્યારે મહારાજે સૌને સંબોધતાં કહ્યું : “અમે તમને જે ધર્મજ્ઞાનની વાતો કરી છે તે અંતરમાં ધારજો. ધર્મ-નિયમ યથાર્થ પાળજો અને અમારા સ્વરૂપની નિષ્ઠા દઢ રાખજો. પરમહંસોએ પણ પંચવર્તમાન દઢતાપૂર્વક પાળવાં, અમારી મૂર્તિ વિના બીજે ક્યાંય મનની વૃત્તિને જવા ન દેવી. સર્વ સાધનનો અંત ભગવાન પ્રગટ મળે ત્યારે આવે છે, પરંતુ પછી જે સાધનો કરવાનાં તે ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે કરવાનાં હોય છે. સાધનથી શુદ્ધ થવાય, પરમાત્માની પ્રસન્નતા મળે. તેથી બ્રહ્મભાવ પમાય અને ભક્તિના અધિકારી થવાય.” એટલું કહીને મહારાજે સૌ પરમહંસો, દેશી-પરદેશી હરિભક્તોને પોતપોતાને ગામ જવાની આજ્ઞા કરી. પરમહંસોને પણ ક્યા દેશમાં ફરવા જવું તે માટે મુક્તાનંદ સ્વામી અને રામદાસ સ્વામીની આજ્ઞા લેવાનું કહ્યું. પરમહંસોને મહારાજ મળ્યા — કેટલાકને છાતીમાં ચરણારવિંદ આપ્યાં, કેટલાકને માથે હાથ મૂક્યા — એમ સૌને સુખિયા કરી દીધા. હરિભક્તોએ આ પ્રસંગે મહારાજની પૂજા કરી સૌએ યથાશક્તિ ભેટ મૂકી.

મહારાજ ભુજમાં રહ્યા. સૌને અપાર સુખ આપ્યું. નવા પરમહંસોને પણ આ નવા આશ્રમનું જીવન ધન્ય લાગ્યું. સંસારના અંધારા કૂવામાંથી બહાર કાઢવા પ્રહ્લાદજીએ સ્તુતિ કરી, પરંતુ મહારાજના આ મુક્તો તો સંસારમાં હતા છતાં સંસારના બંધનથી મુક્ત હતા. મહારાજે તેમની એવી સ્થિતિનો સમગ્ર સત્સંગને, સમાજને ખ્યાલ આપવા આ પ્રસંગ ઊભો કર્યો હતો. મુક્તોએ એ હાકલને ઝીલી અને કેસરિયાં કરી દીધાં. પાકા સત્સંગીનું એ લક્ષણ છે — આજ્ઞા થાય કે તત્કાળ પરમહંસ થઈ જાય ! કેવળ મહારાજના સંબંધથી, તેમની દષ્ટિથી સત્સંગમાં આવા મુક્તોના થોકેથોક પડ્યા હતા.

મહારાજે તેમને સૌને બોલાવ્યા. મહારાજે તેમને ઊભા થઈને બે હાથે નમસ્કાર કર્યા. પરમહંસો મહારાજની આ લીલા જોઈ રહ્યા ! તેમણે પૂછ્યું :

છે. ત્યારબાદ શ્રીહરિ કચ્છ પધારે છે.

જ્યારે ‘પુરુષોત્તમલીલામૃત સુખસાગર’, અધ્યાય-૩૨માં એવો ઉલ્લેખ છે કે શ્રીહરિએ આ.સં. ૧૮૬૪નો અન્નકૂટોત્સવ ભુજમાં કર્યો છે. વળી, બે સ્વરૂપે દર્શન આપ્યાં એ પ્રસંગ એ ગ્રંથમાં આ.સં. ૧૮૬૨ના અન્નકૂટનો છે, પરંતુ ‘શ્રીહરિલીલામૃત’, કળશ ૬, વિશ્રામ ૧ પ્રમાણે શ્રીહરિએ આ.સં. ૧૮૬૨નો અન્નકૂટ ઉત્સવ ગઢડામાં કર્યો હતો.

“મહારાજ! આપે આ શું ચરિત્ર કર્યું?”

મહારાજે કહ્યું : “તમે અમારી પ્રતિષ્ઠા વધારી છે, સત્સંગની પ્રતિષ્ઠા વધારી છે, અજોડ કામ કર્યું છે. તેથી તમને પગે લાગીએ છીએ.”

મહારાજે નવા પરમહંસોની આ પ્રશસ્તિ કરી તે તે પરમહંસોને ન ગમી. સ્વામી રામદાસે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! હવે આ નવા પરમહંસોને આપ મંત્ર આપો, સૌનું નામાભિધાન કરો.”

નવા થયેલા સંતોને ગૃહસ્થી થવાની આજ્ઞા

મહારાજ આ સાંભળી રહ્યા. પછી ધીરે રહીને મહારાજે કહ્યું : “સંતો! તમે મારી આજ્ઞા પાળીને મને રાજી કરી દીધો છે. હવે મારી બીજી આજ્ઞા તમારે પાળવાની છે.” આ સાંભળી સૌ તત્પર થઈ ગયા. મહારાજે ધીરેથી કહ્યું : “તમે સૌ હવે આ વસ્ત્રો ઉતારી નાંખો, ગૃહસ્થાશ્રમમાં પાછા જાઓ.”

આ સાંભળી જાણે વીજળી પડી હોય એવો આંચકો સૌને લાગ્યો. બધા એકદમ શૂન્યમનસ્ક બની ગયા. મહારાજે કહ્યું : “સંતો! તમે તો સફેદ વસ્ત્રોમાં પણ સંતો જ છો, પરમહંસ દશાવાળા છો. માટે આ મારી આજ્ઞા પાળો.”

મહારાજ જેમ જેમ બોલતા ગયા, તેમ તેમ સંતોની આંખોમાંથી આંસુ ચાલવા લાગ્યાં. માંચા ભક્તે કહ્યું : “મહારાજ! હાથીની અંબાડી ઉપર બેસારી હવે ગધેડા ઉપર સવારી કરાવવી છે? આવાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો ઉતારાવી હવે ગૃહસ્થોનાં ચીંથરાં પહેરાવવાં છે? મહારાજ! આપે આ શું ધાર્યું છે? આના કરતાં તો મરણ સારું.”

મહારાજ તેમની વ્યથા સમજતા હતા. ત્યાગાશ્રમને તેઓ પ્રેમથી ભેટ્યા હતા. તે આશ્રમનું જીવન એ હવે તેમને માટે હકીકત બની ગયું હતું. તેમનું વર્ષોનું સ્વપ્ન આજે સાકાર થયું ત્યારે મહારાજને તે સ્વપ્નને સ્વપ્નવત્ કરી દેવું હતું, તેઓ કાંઈ બોલી શક્યા નહીં.

મહારાજે તેમને કહ્યું : “તમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં જશો તોપણ મારે માટે તો મારા લાડીલા પરમહંસો જ રહેશે; પરંતુ મારે તમારી પાસે જે કાર્ય કરાવવું છે તે તમો ગૃહસ્થના આશ્રમમાં જશો તો જ કરી શકશો. માટે મારી આ આજ્ઞા તમે સૌ રાજી થઈને પાળો.”

ભાંગેલા હૈયે સૌએ મહારાજની આજ્ઞા પાળવાનું નક્કી કર્યું. મહારાજે એક માસ સુધી તેમને સાથે રાખ્યા, રમાડ્યા, જમાડ્યા, એકાંતિક ધર્મની વાતો કરી,

તપ-ત્યાગનાં આકરાં પ્રકરણોમાંથી પસાર કરાવ્યા અને હવે પાછા ઘેર જવાનું! પરંતુ મહારાજની આ આજ્ઞા હતી. સૌએ કબૂલ કર્યું. પણ મીઠળબંધો જવાન ઊભો થયો. તેણે હાથ જોડીને મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! મને એ આજ્ઞા ન કરશો. હું ક્યે મોઢે હવે ઘેર જાઉં? બંધન હું તોડીને આવ્યો છું. હવે એ બંધનમાં મને ફરી નાખશો નહીં. મારા ઉપર એટલી કૃપા કરો.”

મહારાજ તેની વાત સમજી ગયા. અજા પટેલે પણ કહ્યું : “મહારાજ! કોઈથી ન થાય એવું અદ્ભુત કામ કરી ભાણો આવ્યો છે.”

મહારાજે તરત જ કલ્યાણદાસનો હાથ પકડ્યો. તેને કહ્યું : “તમે ખરેખર અદ્ભુત કામ કર્યું છે! તમે રહો. આજથી તમારું નામ ‘અદ્ભુતાનંદ’!”

અદ્ભુતાનંદ સ્વામી રાજી થયા. એટલે તરત જ અજા પટેલે કહ્યું : “મહારાજ! ભાણાને દીક્ષા દેવરાવીને હું પાછો ઘેર જાઉં તો ભૂંડો ન દેખાઉં? માટે મનેય દીક્ષા આપો.”

મહારાજે તેમને પણ બેસાર્યા અને કહ્યું : “તમે પણ રહો. તમે અમારા પૂર્ણાનંદ.” એટલું કહીને પછી બીજા પરમહંસો તરફ જોઈ કહ્યું : “હવે બીજા કોઈ સંકલ્પ કરશો નહીં. અમારી આજ્ઞામાં સુખ છે.”

મહારાજની આ વાત સાંભળી બીજાના સંકલ્પો બંધ થઈ ગયા.

મહારાજે તે પરમહંસોનાં ભગવાં વસ્ત્રો ઉતારાવ્યાં. રાજોચિત નવાં સુશોભિત વસ્ત્રો મંગાવીને પહેરાવ્યાં. સૌને માથે જામનગરી પાઘ બંધાવી. રામદાસ સ્વામીને કહ્યું : “સાકર મંગાવો. આજે વહેંચવી છે.”

રામદાસ સ્વામીએ કહ્યું : “મહારાજ! આ બધા પરમહંસો થઈને આવ્યા ત્યારે કંસાર સૌને જમાડ્યો અને આજે પરમહંસ મટીને ગૃહસ્થ થવા જાય છે ત્યારે સાકર વહેંચવી છે?”

આ સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “ભાઈ! જેમ ગૃહસ્થનો સ્વાંગ ઉતારી પરમહંસ થવું કઠણ છે, તે જ પ્રમાણે વૈરાગ્યની ખુમારીને અમારી આજ્ઞાએ મંદ પાડીને પાછા ગૃહસ્થ થવા જાય છે તે કરવું પણ કઠણ છે. જેમણે ગૃહસ્થાશ્રમને અંધારો ફૂવો માન્યો છે, તેમને એ ફૂવામાં જવું કેમ ગમે? પણ અમારી આજ્ઞા પાળવામાં સૌ શૂરવીર છે.”

સ્વામી રામદાસ જાણતા હતા કે મહારાજના દરેક કાર્યમાં કાંઈક ઊંડું રહસ્ય હોય છે જ. તેથી તેમણે આગળ કાંઈ ન કહ્યું. તેમણે સાકર મંગાવી. મહારાજે પોશે પોશે સૌને વહેંચી. સૌને ફૂલહાર કર્યા અને આશીર્વાદ આપી

૨જા આપી. ૧૨૬

પછી શ્રીહરિએ અદ્ભુતાનંદ સ્વામીને કહ્યું : “તમને અમે દીક્ષા તો આપી છે, પરંતુ એક વાર તમારા કડુ ગામમાં અને તમારા સાસરાના ગામ મેથાણમાં તમારે ભિક્ષા માગવા જવું પડશે. એ ભિક્ષા માગીને આવશો પછી જ તમને અમે રાખીશું.” ૧૨૭

૧૨૬. આ પ્રસંગને સદ્ગુરુ આધારાનંદ સ્વામીએ તેમના ગ્રંથ ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર’માં નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે :

શ્રીહરિ કહે સમજ હૈ જૈતી, સત્સંગ કરે તુમ પાયે તેતી ।
યું કહી કાશીકે સવાંગ જેતો, શ્રીહરિ સો ઉતરાયે તે તો ॥ ૩૧ ॥
ખટ્વાંગ આદિ જે તે ભૂપા, તાકું વસન ધરાયે અનૂપા ।
નવાનગરકી પાઘ મંગાયે, જરિદાર સબહી પહિરાવે ॥ ૩૨ ॥
સબકે શિર પર હરિ હાથ બંધાયે, અંગરખે સૂરવાર પહિરાવે ।
દુજે બસન જેહી ચૈયે જેતા, સબહી દેવન ભયે તેતા ॥ ૩૩ ॥
રામદાસજીભાઈ જેતા, સવકર હરિજનસે મંગાયે તેતા ।
સંત હરિજનકુ દિને સબહી, હરિ સકર જેમે પ્રથમ તબહી ॥ ૩૪ ॥
પોશબર સવકર દેના, રામદાસજી દિયે તેડ પ્રસન્ના ।
સંતકુ પ્રથમ દેતે ભયેડ, વર્ણિ સંન્યાસી સંભારિકું તેડ ॥ ૩૫ ॥

પૂર-૧૨, તરંગ-૨૬.

૧૨૭. મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે અદ્ભુતાનંદ સ્વામી તેમના ગામ કડુ તથા મેથાણ ભિક્ષા માગીને જેતલપુર ગયા.

તેમના કુટુંબ સંબંધી બીજો પણ રસિક ઈતિહાસ છે. અદ્ભુતાનંદ સ્વામીને પાછા તેડી લાવવા તેમના ભાઈ વજુભાઈ ગાડું જોડીને વરતાલ ગયા. અહીં સ્વામી પાસે તેઓ આવ્યા. સ્વામી તેમનો વિચાર સમજી ગયા. તેથી તેમને કહ્યું : “લાંબો પંથ કરીને આવ્યા છો તે ચાર-પાંચ દિવસ રોકાઓ.”

વજુભાઈ ત્યાં રહ્યા. એ દરમ્યાન સ્વામીને આસને તેઓ બેસતા. સ્વામીએ તેમને આ દિવસો દરમ્યાન વૈરાગ્યની અદ્ભુત વાતો કરી, તેથી તેમણે પણ ઘેર જવાનો સંકલ્પ માંડી વાળ્યો. ગાડું તથા બળદ વેચી દીધાં. જે રકમ આવી તેની સંતોને રસોઈ આપી. પછી તેમણે દીક્ષા લઈ લીધી. તેમનું નામ નિષ્કામાનંદ પાડ્યું. (પોતે સારા લહિયા હતા).

પંદર દિવસ વીતી ગયા અને વજુભાઈ ઘેર ન આવ્યા તેથી તેમના ભાઈ વિઠ્ઠલભાઈને વિચાર થયો કે વજુભાઈ કેમ ન આવ્યા? કદાચ વરતાલમાં સેવામાં રોકાઈ ગયા હશે. બે માસ રાહ જોઈ. પછી તેમણે વિચાર કર્યો : ‘હું વરતાલ ►

અદ્‌ભુતાનંદ સ્વામીના અંતરમાં તો જન્મભૂમિ કે સાસરાનું ગામ કે મોસાળ કંઈ જ ન હતું. તેમના અંતરમાં શ્રીહરિ સિવાય કોઈ સંકલ્પ ન હતો. તેથી તેમણે કહ્યું : “ભલે મહારાજ! આપ આજ્ઞા કરો ત્યારે જઉં.”

“હમણાં જ. આ બધાની સાથે તમે પણ જાઓ અને ભિક્ષા માગીને જેતલપુર જજો. ત્યાં યજ્ઞ થવાનો છે.”

અદ્‌ભુતાનંદ સ્વામી મહારાજની આજ્ઞા થતાં તૈયાર થયા.

રામદાસ સ્વામીને પણ મહારાજે કહ્યું : “તમે પણ જાઓ. જેતલપુરના યજ્ઞમાં અમારાથી અવાશે તો અમે આવીશું.”

દર્શન કરી આવું અને વજુભાઈને તથા કલ્યાણદાસને ઘેર લઈ આવું.’ એટલે તે પણ વરતાલ આવ્યા. ગોમતીમાં સ્નાન કરી, દેવનાં દર્શન કરી, સ્વામીનાં દર્શન કરવા તેમના આસને ગયા. સ્વામીએ તેમને જોયા એટલે વિચાર થયો કે હવે આમને પણ રંગી નાંખીએ. વરતાલમાં સંતો બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં પ્રભાતી પદો બોલે, કીર્તનો ગાય, અખંડ ધ્યાન, ભજન, કથા થાય. આ વાતાવરણ જોઈ વિઠ્ઠલભાઈને લાગ્યું કે સંસારના કલેશમય વાતાવરણ કરતાં અહીં શાંતિ છે. સ્વામીએ પણ તેમને વૈરાગ્યની ઘણી વાતો કરી. તેથી તેમણે પણ દીક્ષા લઈ લીધી. તેમનું નામ ચૈતન્યાનંદ (નાના) પાડવામાં આવ્યું.

વિઠ્ઠલદાસ સાધુ થઈ ગયા એટલે ચોથાભાઈ કુબેરદાસનું મન પણ સંસારથી ઉદાસ થઈ ગયું. માતા-પિતા તો વહેલા ધામમાં ગયાં હતાં અને ત્રણ ભાઈઓનો આશ્રય હતો તે પણ ગયો. મામા પણ સાધુ થઈ પૂર્ણાનંદ બન્યા. એટલે તેઓ પણ સાધુ થવા ગઢડ પહોંચી ગયા. તેઓ સાધુ થવા ગઢડ ગયા છે તે સાંભળી, તેમની ત્રણ બહેનો તથા ચાર ફોઈઓ ગઢડ આવી. મહારાજને પ્રાર્થના કરી કહેવરાવ્યું કે “કુબેરદાસ સાધુ થઈ જશે તો અમારે ભાઈઓને કોઈ પણ પ્રકારનો આધાર રહેશે નહીં, માટે અમારાં ઉપર કૃપા કરીને કુબેરદાસને ઘેર મોકલો.”

મહારાજે તેમને બોલાવ્યા અને સમજાવીને ઘેર મોકલ્યા. આશીર્વાદ આપ્યા : “તમારા કુળમાં સત્સંગ સદા રહેશે.”

કુબેરદાસ ઘેર આવ્યા. પરણ્યા. તેમને એક પુત્ર થયો. તેમનું નામ કલાભાઈ હતું. તેમના વંશજો પોતાનું વતન કડુ છોડીને વીરમગામ પાસે ખાખરિયા પ્રદેશમાં ધરમપુર ગામ વસ્યું હતું ત્યાં સં. ૧૮૬૨માં રહેવા આવ્યા. હજુ પણ તેમના વંશજો ધરમપુરમાં જ રહે છે. અદ્‌ભુતાનંદ સ્વામીના કુટુંબનો ઈતિહાસ પણ આવો અદ્‌ભુત છે.

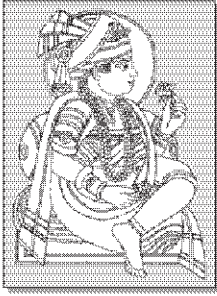
— શ્રીહરિની અદ્‌ભુત વાર્તાઓ - અદ્‌ભુતાનંદ સ્વામીના આધારે; સંપાદક : શા. હરિજીવનદાસજી, વરતાલ.

મહારાજ સાથે બીજા જે પરમહંસો હતા તેમને પણ મહારાજે આજ્ઞા કરી. મુક્તાનંદ સ્વામી તેમાં મુખ્ય હતા. મહારાજે તેમને કહ્યું : “તમે તમારું સાધુ-મંડળ લઈને શ્રીનગર જાઓ. ત્યાં આમલીનાં વૃક્ષોની ઝાડી છે ત્યાં મુકામ કરજો અને ભિક્ષા માંગીને જમજો.”

મુક્તાનંદ સ્વામી મહારાજના પણ ગુરુ હતા છતાં મહારાજના સ્વરૂપની તેમને નિષ્ઠા થઈ ત્યારથી મહારાજના વચનમાં સદા તત્પર રહેતા. મહારાજ તેમની ગુરુપદવીની પ્રતિષ્ઠા સદા સાચવતા, પરંતુ મુક્તાનંદ સ્વામીએ એ ભાવ સદાને માટે છોડી દીધો હતો. મહારાજનાં આજ્ઞાવચન તેઓ સાંભળી રહ્યા.

મહારાજે તેમને કહ્યું : “સ્વામી ! તમે તો સાધુતાની મૂર્તિ છો, સત્સંગની મા સમાન છો, પણ મંડળના સાધુઓ કેળવાય તે માટે સૌને ઉપદેશ દેજો. માન મળે તો ફુલાઈ જાય નહીં અને અપમાનમાં અકળાય નહીં. જ્યાં ભિક્ષા માગવા સાધુઓ જશે ત્યાંથી લોકો કાઢી મૂકશે, તિરસ્કાર કરશે, ભિક્ષામાં અભક્ષ્ય વસ્તુઓ નાખશે, છતાં તેમને માટે કોઈ અનિષ્ટ સંકલ્પ કરવો નહીં, તેમનું સૌનું હિત થાય તેવું જ ચિંતવન કરવું. ધ્યાન કરવા બેસે તો આસન જીતે, શરીર ઉપર જીવ-જંતુ ચડે તોપણ શરીરને હલવા ન દે અને સ્થિરતાથી અમારી મૂર્તિ ધારી ધ્યાનમાં મગ્ન રહે.”

શ્રીહરિનો આ ઉપદેશ મુક્તાનંદ સ્વામીને અમૃત સમાન લાગ્યો. સાધુના શણગાર તો અપમાન અને તિરસ્કારનાં વચનો જ છે. તેથી તેમની સાધુતા શોભે છે, દેહાભિમાન નાશ થાય છે. મુક્તાનંદ સ્વામીએ મહારાજની આજ્ઞા શિરે ચડાવી. મુક્તાનંદ સ્વામી મંડળ સાથે નીકળી ગયા. બીજા સંતો પણ જેમ મહારાજની આજ્ઞા થતી ગઈ તે પ્રમાણે ત્યાંથી નીકળી ગયા.

ઉદ્ગીથ રપ

જેતલપુરમાં યજ્ઞ

(આ. સં. ૧૮૬૫, સન ૧૮૦૯)

હું તમારા જેવો નાનો બનું છું

શ્રીહરિ જેતલપુર પધારે છે તે સાંભળી આશજીભાઈ, જીવણભાઈ તેમજ અન્ય ભક્તો તથા ગંગામા આદિ સ્ત્રીભક્તો શ્રીહરિની સન્મુખ પુષ્પહારો, ભેટો, મીઠાઈઓ વગેરે લઈને ગયાં. શ્રીહરિ લાલ અથ્થ ઉપર બિરાજમાન થયા હતા. સાથે શસ્ત્રધારી પાર્ષદો તથા સૌમ્ય કાષાય વસ્ત્રોધારી પરમહંસો હતા. શ્રીહરિએ સામેથી આવતું ભક્તોનું વૃંદ જોયું. શ્રીહરિ અથ્થ ઉપરથી ઊતર્યા. એટલામાં શ્રીહરિને દંડવત્ કરી રહેલા ગોવિંદ સ્વામી શ્રીહરિ સામે આવ્યા. શ્રીહરિ તેમને ભેટ્યા. તેમની સાથેના મંડળના સંતોને પણ શ્રીહરિ પ્રેમથી ભેટ્યા. હરિભક્તોએ શ્રીહરિને પુષ્પહાર પહેરાવ્યા, ભેટો ધરી. સ્ત્રીઓએ સાકરનાં પાણી પાયાં. શ્રીહરિને હરિભક્તોએ પોતાની પ્રેમભક્તિથી વધાવ્યા. છતાં પણ શ્રીહરિની અલૌકિક મૂર્તિ જોઈ પોતાની ભક્તિમાં સૌને અધૂરપ લાગી. ક્યાં અક્ષરાધિપતિ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ અને ક્યાં પોતે આ લોકના જીવો! શ્રીહરિ તેમનો આ ભાવ જોઈ હસ્યા. એ હાસ્યમાં મર્મ હતો : તમારું સ્વાર્પણ હું તમારા જેવો નાનો બનીને સ્વીકારી લઉં છું !

પછી શ્રીહરિ દેવ સરોવર પાસે મુનિઓના આશ્રમમાં પધાર્યા. તળાવ પાસે જે મહેલ છે ત્યાં તેમનો ઉતારો હતો. શ્રીહરિ આ ઉતારામાં પધાર્યા. તેમની સેવામાં આશારામ ત્રવાડી, ગંગારામ, ભિખારીદાસ વગેરે આવી ગયા.

સાંજે શ્રીહરિએ વડ નીચે સભા કરી. અહીં આ સમયે જ આનંદાનંદ સ્વામી તથા મહાનુભાવાનંદ સ્વામી તેમનાં મંડળ સહિત આવ્યા. શ્રીહરિ તેમને જોઈ બહુ જ રાજી થયા. પછી તેમને કહ્યું : “તમો દેશ-પરદેશમાં ફરો છો અને મુમુક્ષુઓને વાતો કરો છો, પરંતુ આપણો સંપ્રદાય વૈદિક નથી એવું કેટલાક

મિથ્યાભિમાની પંડિતો કહે છે. તેથી તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી, આપણે તેમને સમજાવવાનું છે કે અમારો સંપ્રદાય વૈદિક છે. માટે તમોને આજથી અમારી આજ્ઞા છે કે તમારે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવો, કૌમુદી ભણવાની આજથી જ શરૂઆત કરો.”

આ બે પરમહંસો આ વાત સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયા! તેમને તો શ્રીહરિની મૂર્તિનો આનંદ લૂંટવો હતો. તે છોડીને આ માથાકૂટમાં પડવાની ઈચ્છા ન હતી. તેમનો આ વિચાર જાણી શ્રીહરિ બોલ્યા : “સાંભળો, સંતો! બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મનાં સનાતન દિવ્ય સ્વરૂપોનું જ્ઞાન આપી આપણે ભાગવત ધર્મનું સ્થાપન કરવું છે. સંપ્રદાય સ્થાપવો છે. એ સંપ્રદાયમાં આ બંને સ્વરૂપોનું જ્ઞાન અને તેમની ઉપાસના સતત ચાલુ રહે એટલા માટે શાસ્ત્રવિદ્યા ભણવાની આવશ્યકતા છે. શાસ્ત્રવિદ્યા અને સાધુતા આ બંનેનો સમન્વય હશે તો સંપ્રદાય ટકશે.”

શ્રીહરિની આ વાણી સાંભળી સંતો તેમની રુચિ સમજી ગયા. તરત જ તેમણે કહ્યું : “ભલે મહારાજ! આપની જેવી આજ્ઞા. અમે શાસ્ત્રવિદ્યામાં આપની કૃપાથી પારંગત થઈશું.” આ સાંભળી શ્રીહરિ પણ પ્રસન્ન થયા.

શ્રીહરિએ સભામાં સૌને કહ્યું : “હવે અમે આવતી કાલે ગામડી ગામે જઈશું.”

તે સાંભળી ગંગામાએ કહેવરાવ્યું : “દીકરાને કહેજો કે કાલે તો નહીં જ જવાય. કાલે ઉત્તરાયણનો શુભ દિવસ, દાન-પુણ્યનો અવસર છે. માટે કાલે તો નહીં જવા દઈએ.”

જેતલપુરના હરિભક્તોએ પણ કહ્યું : “મહારાજ! સહેજે સહેજે આવો અવસર અમને પ્રાપ્ત થયો છે. તે લાભ અમે કેમ જવા દઈએ?”

મહારાજ તેમની આ વાત સાંભળી રહ્યા.

પ્રથમ મણથી મંડાણ કર્યું

પછી થોડી વારે મહારાજે ગંગારામ તથા આશજીભાઈ વગેરે હરિભક્તોને કહ્યું : “કાલે ઉત્તરાયણ છે. તો આપણે બ્રાહ્મણોને જમાડીએ. બ્રાહ્મણોની ચોરાસી કરીએ.”

આ સાંભળી હરિભક્તો રાજી થયા. તેમણે કહ્યું : “ભલે મહારાજ! અમે તૈયારી કરવા માંડીએ.”

એટલે મહારાજે પૂછ્યું : “અહીંના બ્રાહ્મણોની ચોરાસી કરીએ તો કેટલું

ઘી જોઈએ?”

ત્યારે ગંગારામે કહ્યું : “મહારાજ! પાંચ મણ!”

એટલે મહારાજે ફરી પૂછ્યું : “આજુબાજુનાં ગામોના બ્રાહ્મણોને તેડાવીએ તો કેટલું જોઈએ?”

એટલે આશારામ ત્રવાડી બોલ્યા : “દસ મણ.”

પછી મહારાજે ફરી પૂછ્યું : “અને અમદાવાદ તથા તેની આજુબાજુના બ્રાહ્મણો હજારે હજાર આવે તો કેટલું ઘી જોઈએ?”

તે સાંભળી હરિભક્તો વિચારમાં પડી ગયા. મહારાજ તેમને વિચાર કરતા જોઈ હસવા લાગ્યા. મહારાજે કહ્યું : “અમને લાગે છે કે પાંચસો મણથી^{૧૪૪} અધિક જોઈશે. તે પ્રમાણે બીજી સીધા-સામગ્રીની પણ તૈયારી કરવા માંડો.”

પછી મહારાજે કહ્યું : “ગામોગામ પત્ર લખો, બ્રાહ્મણોને તેડાવો. આપણાં સંતમંડળોને પણ તેડાવો. અહીં આપણે મહારુદ્ર કરવો છે. હજારો બ્રાહ્મણોને જમાડવા છે. પરનાળે ઘી હોમવું છે.”

મહારાજની આ વાત સાંભળી હરિભક્તો તો અવાક બની ગયા! મહારાજે તેમની મૂંઝવણ પારખી લીધી. પછી કહ્યું : “મૂંઝાશો નહીં. આ તો ભગવાનનું કાર્ય છે. દેવતાઓ, સિદ્ધિઓ આવીને કાર્ય કરી જશે. તમે બધી તૈયારી કરવા માંડો.”

હરિભક્તો જાણતા હતા કે મહારાજની આ ઈચ્છા છે. કાર્ય ઘણું મોટું છે, આપણી શક્તિ અતિ અલ્પ છે, પણ મહારાજની શક્તિ તેમાં ભળશે એટલે કાર્ય થઈ જશે.

જેતલપુરમાં મહારુદ્રની તૈયારીઓ

મહારાજે ઠેઠ કાશી સુધીના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને પત્રો લખાવી આ મહારુદ્રમાં આવવા આમંત્રણ મોકલી દીધાં. કચ્છ, કાઠિયાવાડ, સોરઠ, હાલાર, ઝાલાવાડ, ગુજરાત તથા ખાનદેશ અને બીજા દેશોમાં પણ પત્ર લખાવ્યા. કંકોત્રીઓ મોકલી. જ્યાં બન્યું ત્યાં ખેપિયા, ઘોડેસવારો મોકલ્યા. જેતલપુરમાં

૧૪૪. તૈયે નાથ કહે તેડે બ્રાહ્મણ, જેમે મગાવીએ ઘૃત મણ,

પ્રથમ મંડાણ મણથી કર્યું, પછી પૂછતાં પાંચસે ઠર્યું.

જેમ જેમ પૂછ્યું વળી જને, તેમ તેમ વધાર્યું જીવને,

મોર્યે નોતરું ને પછી સીધું, એમ યજ્ઞનું પરિયાણ કીધું. — ભક્તચિંતામણિ; પ્ર. પદ.

મહારુદ્રની તૈયારીમાં સૌને જોડી દીધા. જેતલપુરના હરિભક્તોએ મહારાજને હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! અમારાં અહોભાગ્ય છે કે આપે અમારા ગામમાં આવો મહોત્સવ કરવાની ઈચ્છા કરી. આ યજ્ઞમાં જેટલા ચોખા જોઈશે, જેટલું બળતણ જોઈશે, બળદ કે ઘોડાઓ માટે ઘાસ, ચંદી, પાવરો વગેરે જે જોઈશે તે અમો પૂરું પાડીશું.” મહારાજ તે સાંભળી રાજી થયા.

મહારાજે કોઈને સ્વપ્નમાં દર્શન દીધાં, કોઈની પાસે દિવ્ય સ્વરૂપે પ્રગટ થયા, કોઈના અંતરમાં પ્રેરણા કરી. એમ જે જે વસ્તુ જોઈતી હતી, જેમની સેવાની જરૂર હતી, તેમને સૌને આ રીતે મહારાજે સંદેશો પહોંચાડી દીધો. ખેપિયા પહોંચ્યા પહેલાં તો સૌ ઘેરથી આ યજ્ઞ માટે સેવાની સામગ્રીઓ લઈને રવાના થવા લાગ્યા.

કરજસણમાં રહેતા નારદીપુરના નાનાભાઈ વિપ્ર ધીના ઘાડવા લઈને આવી ગયા. મહારાજ ઘાડવા જોઈ રાજી થયા અને બોલ્યા : “નાનાભાઈ ! આજે તો કલ્યાણના વાવટા અમે છૂટા મૂક્યા છે. જે ભેંસનું આ ઘી હશે, તે ભેંસોનું પણ અમે કલ્યાણ કરીશું.” નાનાભાઈ આ સાંભળી મહારાજ સામે આશ્ચર્યવત્ જોઈ રહ્યા ! મહારાજે તેમને એ રીતે જોતાં જોઈ કહ્યું : “એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ નથી, નાનાભાઈ ! પ્રગટનો પ્રતાપ જ એવો બળવાન છે. જે ઝાડ નીચે બેસે, જે ઢોરનું દૂધ-દહીં જમે તે સર્વેનું કલ્યાણ થાય. આ ફેરે તો ન દીઠી હોય — ન સાંભળી હોય એવી રીત પ્રવર્તાવવી છે.”

નાનાભાઈ મહારાજનો પ્રતાપ જાણતા હતા. તેમના સર્વોપરી સ્વરૂપની તેમને નિષ્ઠા હતી. તેમણે વિચાર્યું : ‘ધણીનો કોઈ ધણી છે ? આજ અક્ષરધામના પતિ મોજ આપવા પધાર્યા છે, એટલે જે જે હડફેટમાં આવી જશે તે તમામનું કલ્યાણ કરી દેશે. જેને આ વાત નહીં સમજાય, જે અવળું સમજશે તેનાં કરમ ફૂટ્યાં જાણવાં.’

મહારાજે જોષીને બોલાવ્યા. યજ્ઞના પ્રારંભનું મુહૂર્ત જોવરાવ્યું. જોષીઓએ ટીપણાં લાંબા કરી ધન, મકર, કુંભનો મેળ બેસારી કહ્યું : “ઉત્તરાયણના સૂર્ય થાય પછી બ્રહ્મભોજન ચાલુ કરાય.”

આ સં. ૧૮૬૫ના પોષ સુદ આઠમથી યજ્ઞ પ્રારંભ કરવાનું જોષીઓએ મુહૂર્ત આપી દીધું.

ગંગારામ, દયારામ, આશારામ ત્રવાડી, દેવરામ વગેરે બ્રાહ્મણો શ્રીહરિની સેવામાં રહ્યા. તે પ્રમાણે સ્ત્રીહરિભક્તોમાં રળિયાત, રૂક્ષણિ, રામાબાઈ,

ઝવેરભાઈ વગેરે પણ શ્રીહરિની વિવિધ પ્રકારની સેવાનો લાભ લેવા તત્પર બની ગઈ. આશજી, કાકુજી, ગંગાદાસ, શંકર, જીવણભાઈ, મનોહર, રાવજીભાઈ આદિ વૈશ્ય ભક્તો પણ માટેની તમામ તૈયારી કરવામાં પડી ગયા.

બીજે દિવસે ઉત્તરાયણ હોવાથી શ્રીહરિએ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યું. તે દિવસે તો ફક્ત જેતલપુર તથા આજુબાજુનાં ગામના બ્રાહ્મણો હતા એટલે હરિભક્તોની ગણતરી મુજબ ઘી વધ્યું, પણ પછી તો પણ માટે વેદિયા બ્રાહ્મણો પણ આવવા લાગ્યા. અન્ય બ્રાહ્મણો પણ વરુણમાં બેસવા આવી ગયા. ભોજન-પ્રિય બ્રાહ્મણોનાં પણ ટોળેટોળાં આવવા લાગ્યાં. જેતલપુરની સીમ, ખેતર, વાડીઓ વગેરેમાં ભૂદેવોનાં ઊમટેલાં જૂથોથી એક તસુની પણ જગ્યા રહી નહીં. સત્સંગીઓ પણ તે પ્રમાણે આવવા લાગ્યા. કાઠી ભક્તો, સંતમંડળો પણ જેતલપુરના આ યજ્ઞમાં શ્રીહરિના દિવ્ય પ્રભાવનાં દર્શન કરવા, તેમની સેવા કરવા, તેમની વાણી સાંભળવા દેશોદેશથી ઊમટવા માંડ્યા.

જામનગરથી સ્વરૂપાનંદ સ્વામી આવે છે

શ્રીહરિને કોઈકે ખબર આપ્યા કે જામનગરથી સ્વરૂપાનંદ સ્વામીનું મંડળ આવી ગયું. મહારાજ આ સાંભળી બોલ્યા : “અહો! સ્વામી આવી ગયા? બોલાવો, ઝટ બોલાવો.”

એટલામાં તો સ્વરૂપાનંદ સ્વામી મહારાજ સમક્ષ આવી દંડવત્ કરવા લાગ્યા. મહારાજ ઢોલિયા ઉપરથી ઊઠીને સ્વામીને ભેટ્યા. બે ક્ષણ સુધી તો સ્વામીને પોતાના ભુજપાશમાં પકડી રાખ્યા. જાણે તેમનાથી છૂટા પડવાનું મન જ ન થતું હોય! સ્વામીને પણ મહારાજના આશ્લેષમાંથી છૂટવાની ઈચ્છા થતી ન હતી; પરંતુ મહારાજને કષ્ટ પડશે એમ જાણી સ્વામીએ મહારાજ તરફ જોયું. એ દૃષ્ટિમાં ભાવ હતો : “પ્રભુ! આપના બંધનમાં નિરંતર રાખજો.”

મહારાજ છૂટા પડ્યા. ઢોલિયા ઉપર બિરાજ્યા. સ્વામી મહારાજ સન્મુખ બેઠા. સૌ સંતો-હરિભક્તો પણ આજુબાજુ બેસી ગયા.

પરમહંસોની કસોટી

મહારાજે પૂછ્યું : “સ્વામી! સુખિયા છો ને?”

“મહારાજ! આપના પ્રતાપે સુખિયા છીએ અને આપના પ્રતાપે જીવતા રહ્યા છીએ.”

મહારાજ આ સાંભળી હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “સ્વામી ! તમારા વિચરણની વાતો કરો.”

સ્વરૂપાનંદ સ્વામીએ વાત શરૂ કરી : “મહારાજ ! આપની આજ્ઞાથી અઢીસો સાધુનું મંડળ લઈને અમે જામનગર ગયા. ત્યાં લખોટા તળાવને કાંઠે ઊતર્યા. ગામમાં સાધુઓ ભિક્ષા માગવા જાય ત્યારે કોઈ જારનો ચપટી લોટ ઝોળીમાં નાખે, તો કોઈ રોટલાના ટુકડા નાખે, તો કોઈ વાસી ખીચડી નાખે, મગની ફોતરી નાખે — એમ ભિક્ષા લઈને સંતો આવે. તે ઝોળીઓ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે તળાવમાં બોળી, સાફ કરી તેના ગોળા વાળતા. તેમાંથી થોડું જમીન ઉપર નાખીએ. કીડી, મકોડા તેને અડે નહીં એવું સત્ત્વ વિનાનું અન્ન લાગે ત્યારે તેના ગોળા વાળી સાધુઓને આપતા. કોઈ દિવસ નવટાંક મળે તો કોઈ દિવસ પાશેર મળે અને કોઈ દિવસ કાંઈ મળે જ નહીં. કોરા કડાકા થાય. આવી સ્થિતિ થઈ અને સાધુઓ મૂંઝાણા. કુતૂહલ ખાતર શહેરમાંથી કેટલાક વણિકો અમારી પાસે આવતા. તેમણે આવીને મશ્કરી કરતા હોય તેમ મને પૂછ્યું : ‘તમારામાં કોઈ કૃષ્ણ જૈસા હૈ ?’ ત્યારે મેં કહ્યું : ‘દેખ, યે સબ કૃષ્ણ જૈસે હૈ !’ અમે કહ્યું એ જ સમયે અઢીસો સંતો કૃષ્ણ રૂપે તેમને દેખાયા. તેમને તે જોઈ લાગ્યું કે આવી ચમત્કાર જેમના સંતોના વચનમાં છે, ત્યારે તેમના નિયંતા સહજાનંદ સ્વામીને વિષે તો અનંત પ્રકારનાં ઐશ્વર્ય હોય તેમાં શું કહેવું ? એ તો હોય જ !”^{૧૪૫} પછી સંતમંડળે આપને પત્ર લખ્યો.

“આપનો પત્ર આવ્યો. તેમાં વાંચ્યું કે યોખાનું ધોવામણ પીને પણ ગુરુનો સમાગમ કરવા ચાર શિષ્યો તૈયાર થયા, ત્યારે અમને તો કોઈક કોઈક વાર નવટાંક અનાજ પણ મળતું. એટલે બધા સાધુઓને આપના પત્રથી બળ મળી ગયું. પછી જ્યારે ભિક્ષામાં કાંઈ જ ન આવે ત્યારે હું નાના સાધુઓને કહેતો કે ‘આ તળાવમાં શાકભાજીવાળા શાકભાજી ધોવાં આવે છે, તે પાંદડાં પાણીમાં તરતાં હોય તે ખાઓ;’ પણ નાના સાધુઓને આપના સ્વરૂપનું બળ હતું. તેથી વૈરાગ્યની ખુમારી ચઢી ગઈ હતી. તેઓ કહેતા : ‘તમે ખાઓ તો અમે ખાઈએ.’ ત્યારે હું તેમને કહેતો કે ‘મહારાજની આજ્ઞા નથી એટલે અમે તો નહીં ખાઈએ.’ એ સાંભળી તેઓ પણ શૂરવીરતાથી જવાબ આપતા : ‘તમારે મહારાજની આજ્ઞા પાળી મહારાજને પ્રસન્ન કરવાનો ખપ છે તો અમારે પણ એવો ખપ છે.’

૧૪૫. અદ્ભુતાનંદ સ્વામી કૃત શ્રીહરિની અદ્ભુત વાર્તાઓ, પા. ૯૧. સંપાદક, સંશોધક, પ્રકાશક : શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસ, વડતાલ. સં. ૨૦૨૯.

આ નાના સાધુઓની આવી ખુમારી જોઈ આપનો પ્રતાપ વિશેષ સમજાયો.

“પરંતુ જ્યારે સાધુઓને લાગટ પાંચ-છ દિવસના ઉપવાસ થતા ત્યારે અંતરમાં દયાભાવથી ફરી હું તેમને કહેતો : ‘ભલે તમે ભાજનાં પાંદડાં ના ખાઓ, પણ તળાવના કિનારે સુકાઈ ગયેલી માટીની પોપડી ખાઓ, તેથી પેટમાં શાંતિ થશે.’ છતાં તેની પણ તેઓ ના કહેતા.”

તમારા ત્યાગથી ભલભલાનાં માથાં નમી પડે છે

મહારાજ આ વાત સાંભળતાં સાંભળતાં મંદ મંદ હસતા હતા. તેમણે કહ્યું : “સ્વામી ! તમારા ત્યાગથી ભલભલાનાં માથાં નમી પડે છે. એકલો ત્યાગ નથી પણ સાથે જ્ઞાનાંશનો વૈરાગ્ય છે. ભક્તિનો ભાવ છે. આજે આપણે એવો ઠેલ મારવો છે કે આ પ્રકરણ મોળું પડે જ નહીં.”

આ સાંભળી સભામાં બેઠેલા સંતો-હરિભક્તોને મહારાજની ત્યાગ-વૈરાગ્યની રુચિનો વિશેષ ને વિશેષ ખ્યાલ આવતો ગયો.

મહારાજને આ વાત બીજાને સંભળાવવામાં રસ હતો. તેથી તેમણે કહ્યું : “સ્વામી ! આગળ વાત કરો.”

એટલે સ્વરૂપાનંદ સ્વામીએ કહ્યું : “મહારાજ ! એટલામાં એક દિવસ જામ સાહેબ ગાડીમાં બેસી ત્યાંથી નીકળ્યા. તેઓ હનુમાનજીનાં દર્શન કરવા જતા હતા. તેમણે તળાવને કાંઠે આટલા બધા સાધુ જોયા. તેથી તેમની સાથેના નોકરને પૂછ્યું : ‘આ બધા કોના સાધુ છે ?’ એટલે નોકરે કહ્યું : ‘સ્વામિનારાયણના.’ પછી તો તેમણે સાધુઓ ક્યાં જમે છે, શું જમે છે, એવું ઘણું પૂછ્યું. એટલે નોકરે કહ્યું : ‘મહારાજ ! રોજ ગામમાં ભિક્ષા માગવા આવે છે, પણ પેટ પૂરતી ભિક્ષા મળતી નથી. એટલે કોઈ વખત તો ભૂખ્યા પણ રહે છે.’ જામ સાહેબ આ સાંભળી વિચારમાં પડી ગયા. તેમણે નોકરને કહ્યું : ‘તેમને જઈને કહી આવ કે કાલે આપણા રાજ્યના રસોડે સાધુઓ જમવા આવે. નહીં તો અહીં રસોઈ બનાવે. આપણે મોદીખાનેથી સીધુ મોકલીશું.’

“ઘોડાગાડી ઊભી રાખી નોકર અમારી પાસે આવ્યા અને રસોઈનું આમંત્રણ આપ્યું. ત્યારે અમે તેને કહ્યું : ‘અમારા ગુરુની આજ્ઞા છે કે ભિક્ષામાં અન્ન આવે તે જ જમવું.’ પછી તો જામ સાહેબે નોકરને કહ્યું : ‘સાધુઓ કાલે ભિક્ષા માંગવા નીકળે એટલે મોદીખાનેથી તેમને ઘી, ગોળ, લોટ, દાળ, શાકભાજી બધું જ આપવાની ગોઠવણ કરી દેજે.’

જામ સાહેબ સંતોને ભિક્ષા પીરસે છે

સ્વરૂપાનંદ સ્વામીએ આગળ કહ્યું : “બીજે દિવસે સાધુઓ ગામમાં ભિક્ષા માંગવા ગયા અને માંગતાં માંગતાં દરબારગઢના દરવાજે આવ્યા. ત્યાં તો નોકર સીધા-સામગ્રીની ગાંસડી લઈને ઊભો હતો. તેણે તે ભિક્ષામાં ગાંસડી આપી. સાધુઓ તે લઈને આવ્યા. એટલે અમે પૂછ્યું : ‘આવડી ગાંસડીમાં શું લાવ્યા?’ ત્યારે તેમણે કહ્યું : ‘ભિક્ષા, જામ બાપુએ મોકલી છે.’

“આટલા દિવસની કસોટી પછી આપની ઈચ્છાથી જ આ પ્રકારે ભિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ, એટલે મેં સંતોને કહ્યું : ‘સંતો! કુલેર બનાવો. બીજી માથાકૂટમાં પડવું નથી. ઠાકોરજીને ધરાવીને આજે તો સૌ સારી રીતે જમો.’ સંતોએ કુલેર બનાવી. ઠાકોરજીને ધરાવી અને સૌ જમ્યા. આટલા દિવસોની ભૂખ પછી તે દિવસે કોઠો ટાઢો થયો. પછી બીજે, ત્રીજે એમ ચાર-પાંચ દિવસ એ પ્રમાણે રાજ્ય તરફથી ભિક્ષા આવવા લાગી. તેથી આપની આજ્ઞાનું સ્મરણ થયું, જ્યાં સન્માન થાય ત્યાંથી નીકળી જવું, અમે ત્યાંથી નીકળી કઈ તરફ જવું તે વિચાર કરતા હતા. ત્યાં સમાચાર મળ્યા કે આપ જેતલપુરમાં મોટો યજ્ઞ કરો છો. તેથી અમે સૌ અહીં આપનાં દર્શને આવી ગયા !”

સ્વરૂપાનંદ સ્વામીની વાતમાં સંતોના ત્યાગ-વૈરાગ્યની કસોટીની કહાણી હતી. મહારાજની આજ્ઞા પાળવાની તીવ્રતા હતી. કેવળ મહારાજના જ આશરે જીવન જીવવાની તમન્ના હતી. સૌ સંતો, હરિભક્તો આ સાંભળી રહ્યા. મહારાજે જાણે નવો યુગ સર્જ્યો હોય, સાધુતાની અસલિયત ઉગાડી હોય, એવો ભાવ થયો. કેવળ મહારાજનું જ બળ રાખી આવાં આકરાં વ્રતોની કસોટીમાંથી પાર પડનારા સંતો પ્રત્યે સૌનાં મસ્તક નમી પડ્યાં !

સંતોનાં મંડળો આવે છે

એટલામાં સુરતથી આત્માનંદ સ્વામી તેમનું મંડળ લઈને આવી ગયા. બ્રહ્માનંદ સ્વામી તથા મુક્તાનંદ સ્વામી પણ પોતપોતાનાં મંડળ સાથે આવી ગયા. સમગ્ર સત્સંગનો સમૂહ જેતલપુરના માર્ગે આવ્યો જ જતો હતો. જેમ સત્સંગીનો, સાધુઓનો સમૂહ આવ્યે જતો હતો, તેમ યજ્ઞ માટેની સામગ્રીઓનાં ગાડાંની વણજાર પણ જેતલપુર તરફ આવ્યે જ જતી હતી. આ બધું જોઈ લોકો પોતાની સ્મૃતિને ઢંઢેળતા હતા કે ગુજરાતના આંગણે કદી આવો મહામોટો

સમારોહ થયો હોય, જ્યાં હજારોને હિસાબે નહીં પરંતુ લાખોને હિસાબે લોકો આવ્યે જ જતા હતા ! પરંતુ ઈતિહાસનાં પાનાં ઉપર એવો ઉલ્લેખ ન હતો.

ઘઉંના ગંજના ગંજ મહારાજે જેતલપુરના ઘરે ઘર દળવા માટે આપી દીધા. કોઈને મણ, કોઈને બે મણ તો કોઈને તેથી પણ વધુ. એમ શ્રદ્ધા પ્રમાણે સૌ રાત-દિવસ સેવામાં જોડાઈ ગયા. તે ઉપરાંત આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાંથી પણ ઘંટીઓ મંગાવી. સંઘમાં આવેલ સ્ત્રીભક્તો પણ સેવામાં પ્રવૃત્ત થઈ ગઈ. ઘંટીના ઘરર ઘરર અવાજ સાથે સવારના પ્રભાતી સૂરો સંભળાવા લાગ્યા. જેતલપુરમાં આબાલવૃદ્ધ સૌ આ મહારુદ્રના યજ્ઞની સેવામાં જોડાઈ ગયા.

જેતલપુરની વેશ્યા પાવન બને છે

લોકોને ઉત્સાહપૂર્વક, ભક્તિભાવપૂર્વક આ બધી સેવા કરતા જોઈ ત્યાં રહેતી એક વેશ્યાના મનમાં પણ આ સેવા કરવાના કોડ જાગ્યા. પોતે પતિત હતી. સમાજે તેને ત્યક્તા ગણી હતી. સૌના તિરસ્કારનું પાત્ર બની ગઈ હતી. એટલે તેને મનમાં સંકોચ થતો હતો કે ‘આવા પુણ્ય કાર્ય માટે મારા જેવી પતિત સ્ત્રીએ સ્પર્શ કરેલું અનાજ ઉપયોગમાં આવે ખરું?’ તેને લાગ્યું : મને એ ભદ્ર લોકો સેવા કરવા દેશે જ નહીં. છતાં તેણે હિંમત એકઠી કરી. સહજાનંદ સ્વામી ભગવાન હતા એવું લોકો કહેતા હતા. તેથી તેણે વિચાર્યું કે ભગવાન તો પતિતને પાવન કરવા માટે જ પૃથ્વી ઉપર પધારે છે. તો મને એ પાવન નહીં કરે ?

શ્રીહરિની સભામાં આ સેવાની માગણી કરવા, એ ભિક્ષાની યાચના કરવા, તે ગઈ. સભામાં અસંખ્ય મનુષ્યોને જોઈ તેને મનમાં થયું કે શ્રીહરિ પાસે શી રીતે પહોંચાશે ? તેમની સમક્ષ સંતો બેઠા છે. તે બધા અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્યના વ્રતધારી છે. એ મનોમંથન કરતાં કરતાં તે આગળ વધી. સ્ત્રીઓના વિભાગમાંથી જ તેણે શ્રીહરિ સમક્ષ પહોંચવા માંડ્યું. જે તેને ઓળખતા ન હતા તે તેનું સ્વરૂપ, તેનાં વસ્ત્ર, અલંકાર, તેનો દસરો, દમામ જોઈ તેને માર્ગ આપવા લાગ્યા; પરંતુ તે વધુ આગળ આવી એટલે જેતલપુરની સ્ત્રીઓ તેને ઓળખી ગઈ. તેમણે કોલાહલ મચાવ્યો. પુરુષ પણ તેને ઓળખી ગયા. તેમણે પણ તેને તિરસ્કારી. આવી સત્સંગ સભામાં જ્યાં સાક્ષાત્ પરમાત્મા અને તેના પરમહંસો બિરાજે છે ત્યાં આ પાપ ક્યાંથી આવ્યું ? સૌએ શોરબકોર કરી તેને આગળ વધતી અટકાવી.

એટલામાં મહારાજની દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડી. મહારાજે બે હાથ ઊંચા કર્યા. સૌને શાંત થઈ જવા આજ્ઞા કરી. એટલે તરત જ કોલાહલ શમી ગયો.

પછી મહારાજે આશજીભાઈને બોલાવીને પૂછ્યું : “પેલી બાઈને અહીં આવતાં લોકો કેમ અટકાવે છે ?”

આશજીભાઈએ તે બાઈ તરફ જોઈ કહ્યું : “મહારાજ ! એ તો વેશ્યા છે. તેનો ઓછાપો પડે તોય ભ્રષ્ટ થઈ જવાય !”

તે સાંભળી મહારાજે કહ્યું : “તેના ઓછાપાથી ભ્રષ્ટ થઈ જવાય તો તમારા જેવા હરિભક્તો, આ સંતો, તેમના ઓછાપે એ શુદ્ધ નહીં થાય ? તેને શુદ્ધ થવાની ભાવના છે અને તમારે તેને સદા અશુદ્ધ, અદ્ધૂત જ રાખવી છે ?”

શ્રીહરિના આ શબ્દોનો કોઈ પાસે જવાબ ન હતો. મહારાજે કહ્યું : “દરેકનું અંતર પાપ, પુણ્યના વિચારોના પ્રવાહથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને પછી શુદ્ધ થાય છે. તમને આ સંગ મળ્યો છે, એટલે તમારા આંતરિક પવિત્ર વિચારોને બળ મળે છે અને તમો સૌ શુદ્ધ ભક્તિમય જીવન જીવી રહ્યા છો. તેને પણ એવી તક આપવી જોઈએ કે નહીં ?” એટલું કહી શ્રીહરિએ સભામાં બેઠેલા સંતોને કહ્યું : “તમે બધા જરા દૂર ખસી જાઓ.”

પછી શ્રીહરિએ તે બાઈને હાથના ઈશારાથી નજીક બોલાવી. તે પાસે આવી પરંતુ પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપ પાસે, તેના પાપમય જીવનની શરમથી તે નીચું જોઈ રહી. શ્રીહરિએ તેને પૂછ્યું : “બહેન ! તું શા માટે અહીં આવી છે ?”

આવા મૃદુ શબ્દોથી, આવી વત્સલતાથી કોઈએ તેને અત્યાર સુધી બોલાવી ન હતી. બધાયની દૃષ્ટિ તેના શરીર ઉપર હતી. વાણી તે શરીરને ચૂસવા માટેની હતી. શ્રીહરિની વાણી સાંભળી તેણે નીચું મોં રાખી કહ્યું : “પ્રભુ ! અહીં મોટો યજ્ઞ થાય છે, આટલા બધા લોકો સેવા કરે છે, તો મને પણ કાંઈક સેવા આપશો ?” તેના શબ્દોમાં તેના પતિત જીવન માટેની ઘૃણા હતી, પશ્ચાત્તાપ હતો.

શ્રીહરિએ તેને કહ્યું : “સ્ત્રીઓને તો અમે ઘઉં દળવાની સેવા આપીએ છીએ, તું જાતે ઘઉં દળીશ ?”

“હા પ્રભુ ! હું જાતે જ આપ જેટલા આપશો તેટલા ઘઉં દળીશ. આપની સેવા કરી કૃતાર્થ થવા ઈચ્છું છું. પતિત છું પણ પાવન થવા માગું છું.” તેણે કહ્યું.

શ્રીહરિએ સભા સમક્ષ જોયું. તેમણે કહ્યું : “સૌની દૃષ્ટિએ પતિત દેખાતી આ સ્ત્રી આજે આ સભાનાં દર્શન કરી પાવન થઈ ગઈ છે. આ યજ્ઞમાં સેવા કરશે તો તેનું અંતર વધારે શુદ્ધ થશે. સમાજને જે પાપરૂપ દેખાય છે, તે સમાજમાં ભદ્ર બની જશે. તેને શુદ્ધ કરીને અપનાવવામાં સમાજનું ગૌરવ વધશે.”

શ્રીહરિના શબ્દોની ધારી અસર થઈ. સૌ શાંત થઈ ગયા. શ્રીહરિએ

આશજીભાઈને કહ્યું : “આ બહેનને એક માણું ઘઉં દળવા આપો.” એટલું કહીને તેમણે તેને કહ્યું : “જો બહેન, આ યજ્ઞ માટેની સેવા છે. તારે જાતે કરવાની છે.”

ગણિકાએ પ્રફુલ્લ વદને કહ્યું : “પ્રભુ! હું જાતે જ એ સેવા કરીશ. આજે આપે મારો જનમ સુધારી દીધો.”

માણું ઘઉં લઈને ગણિકા ત્યાંથી રવાના થઈ ગઈ. તેનું આ પ્રકારનું પરિવર્તન સૌ આશ્ચર્યવત્ જોઈ રહ્યા !

યજ્ઞ માટેની તમામ તૈયારીઓ પૂરી થઈ ગઈ. વેદિયા બ્રાહ્મણો જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી આવી ગયા. મહોલની સમીપ જ યજ્ઞકુંડ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે તૈયાર થઈ ગયો. શ્રીહરિ યજ્ઞકુંડ, યજ્ઞશાળા જોવા પધાર્યા. પ્રાંત પ્રાંતના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને જોઈ શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈ ગયા.

પછી વડની નીચે સભા થઈ. સૌ બ્રાહ્મણો પણ ત્યાં આવી ગયા. શ્રીહરિએ સભાને સંબોધતાં કહ્યું : “પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ પ્રથમ સૃષ્ટિ કરી ત્યારે સર્વ પ્રજાને કહ્યું હતું કે ‘તમો સર્વે યજ્ઞ કરજો અને યજ્ઞે કરીને જ તમારા પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થશે અને સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ થશે.’ ચાર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે સાત્ત્વિક યજ્ઞો જ આપણા શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યા છે. યજ્ઞમાં બલિમાં જવ, તલ, ઘી વગેરે હોમવાનાં હોય છે. અત્યારે હિંસામય યજ્ઞોની જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે વેદ પ્રણીત નથી, પરંતુ જે એવી ખોટી પ્રથાના આગ્રહી છે અને તેમને અનુસર્યા છે તે કોઈ પ્રકારના ઉપદેશથી તેમની હિંસક યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ બંધ કરશે નહીં. તેથી આપણે આ અહિંસક યજ્ઞની શરૂઆત કરી, વેદ પ્રણીત પ્રણાલિનું પુનરુત્થાન કરીએ છીએ.”

પર પ્રાંતના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ જીવનમુક્તાનું નામ સાંભળ્યું હતું, પરંતુ તેમની વાણી સાંભળી ન હતી. તેમની વાણી સૌને મંત્રમુગ્ધ કરી દે તેવી તેમને લાગી. તેમાં શાસ્ત્રોનો આધાર હતો. શુદ્ધ આચારની ફોરમ હતી.

પોષ સુદ આઠમથી યજ્ઞની શરૂઆત થઈ.

નારદીપુરના નાનાભાઈને યજ્ઞમાં મુખ્ય યજમાન તરીકે શ્રીહરિએ બેસાર્યા. વરુણીમાં બેઠેલા બ્રાહ્મણો ઉમરેઠના હરિરામ, તેમના પુત્ર નંદુરામ, પુરુષોત્તમ, કૃપાશંકર, કાશીરામ, હળવદના શિવરામ યાજ્ઞિક, હેમંત ઋષિ, પુરુષોત્તમ ઋષિ, મોતીરામ, દીનાનાથ ભટ્ટ, શિવરામભાઈ, પ્રાગજી દવે તથા અન્ય બ્રાહ્મણો હતા.

વેદમંત્રોના ઘોષ શરૂ થયા. વાજિંત્રો અને પડધમ વાગવા લાગ્યાં. સ્ત્રીઓનાં મંગળ ગીતોના સૂરો પણ સંભળાવા લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે બ્રાહ્મણોના

‘સ્વાહા’, ‘સ્વાહા’ શબ્દોના ઘોષ પણ ગાજવા લાગ્યા. સાથે સાથે ભોજન કરતા બ્રાહ્મણોના પણ ‘હર હર મહાદેવ હર’ એ શબ્દો પણ ગુંજવા લાગ્યા. જેતલપુરને આંગણે સત્યયુગના ધર્મના પ્રતીકરૂપ અહિંસક યજ્ઞ^{૧૪૬} શ્રીહરિએ શરૂ કર્યો.

જેતલપુર ગામ, તેની સીમ, ખેતરો, વાડીઓ, આજુબાજુ ત્રણ-ત્રણ યોજનનો વિસ્તાર જાણે માનવ મહેરામણથી ઊભરાયો હતો. ઠેર ઠેર દેખાતી દૂધ જેવી સફેદ રાવટીઓ, તંબુઓ જાણે માનસ સરોવરના હંસો શ્રીહરિનાં દર્શન માટે ઊમટ્યા હોય તેવા શોભતાં હતાં !

યજ્ઞની વિધિની શરૂઆત કરાવી શ્રીહરિ ગંગામાને ત્યાં જમવા માટે પધાર્યા. ત્યાં લીમડા નીચે વેદિકા ઉપર બેસી તેમણે સ્નાન કર્યું. પછી ધોધેલાં સફેદ વસ્ત્રો પહેરી, જમવા માટે ગોઠવેલા બાજોઠ ઉપર બિરાજ્યા, જયાનન્દવર્ણી તથા મુકુન્દવર્ણી શ્રીહરિની સેવામાં હતા. ગંગામાએ સુંદર રસોઈ બનાવી હતી. શ્રીહરિ જમતાં જાય અને ગંગામાની રસોઈનાં વખાણ કરતાં જાય : “અત્યાર સુધી ઘણે ઠેકાણે સ્ત્રીઓએ બનાવેલી રસોઈ અમે જમ્યા છીએ, પરંતુ આ ગંગામા જેવી સ્વાદિષ્ટ રસોઈ કોઈને કરતાં આવડતી નથી.”

શ્રીહરિ જમી રહ્યા પછી યજ્ઞ કરી સંતોની પંક્તિમાં પીરસવા પધાર્યા.

યજ્ઞનું કાર્ય, બ્રહ્મભોજન વગેરે વ્યવસ્થા પ્રમાણે ચાલતું હતું. શ્રીહરિ આજ્ઞા કરતા અને વ્યવસ્થા થઈ જતી. બધું જ આયોજન તેમની સૂચના અનુસાર થયું હતું. શ્રીહરિ આરામમાંથી ઊઠી સ્નાનાદિક વિધિથી પરવારી યજ્ઞનું કાર્ય તેમજ હરિભક્તો જે દૂર દૂરથી આવ્યા હતા તેમની ઉતારાની વ્યવસ્થા, તેમની જરૂરિયાતો વગેરેનું નિરીક્ષણ કરવા નીકળ્યા. બધે ફરતાં ફરતાં સાંજ પડી ગઈ. સંધ્યા આરતીનો સમય થયો એટલે મહોલ નીચે મંડપમાં જ શ્રીહરિ સભામાં બિરાજ્યા. દીવાઓની જ્યોત તથા મશાલોનો પ્રકાશ સર્વત્ર પ્રસરી ગયો. સંધ્યા આરતી કરી અને પછી શ્રીહરિ ધૂન બોલવા લાગ્યા :

માધવ મુકુન્દ વૃંદાવન ચંદા, સ્વામિનારાયણ સુખકંદા.

નરનારાયણ નવલ વિહારી, ગોલોકર્મ રહે દિવ્યતનુધારી.

સંતો પણ સાથે સાથે બોલવા લાગ્યા.

ઉપાસનાનું રહસ્ય

પછી શ્રીહરિ સભામાં બિરાજ્યા. પ્રસંગે પ્રસંગે શ્રીહરિ સભાને ઉદ્બોધન

૧૪૬. સત્યયુગનો ધર્મ, યજ્ઞયાગાદિકની સ્થાપના અને તેનું પ્રવર્તન.

કરતા જ. તે પ્રમાણે અત્યારે પણ તેમણે સભામાં વાત શરૂ કરતાં કહ્યું : “ભોજન ભોજન પ્રત્યે જુદા જુદા સ્વાદ છે.^{૧૪૭} તેના ગુણ પણ જુદા જુદા છે, તેથી સૌ વિવિધ પ્રકારનાં ભોજન ઈચ્છે છે; પરંતુ તરતના તાજા ભોજનમાં જે સ્વાદ રહ્યો છે તેવો સ્વાદ બીજા ભોજનમાં નથી અર્થાત્ જેવો પ્રગટ સ્વરૂપમાં માલ છે તેવો પરોક્ષ સ્વરૂપોમાં નથી. તે રીતે અવતારોનું પણ જાણવું. અવતારમાં ભેદ નથી

૧૪૭. સદ્ગુરુ આધારાનંદ સ્વામીએ શ્રીહરિની આ જ્ઞાનગોષ્ઠિ તેમના ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃત-સાગર’ ગ્રંથમાં આ.સં. ૧૮૬૨ની જેતલપુરની મુલાકાત પ્રસંગે વણી લીધી છે :

જેસો ભોજન જેહીકે, તેસો હે તામે સ્વાદ;
તેસો ગુન હે તાહિમે, તેહિ કર અનંત હે વાદ.
તાજે ભોજન તર્તકે, સ્વાદ હે તામે જેસે;
તેસો સ્વાદ નહિ અવરમે, અવતાર દેખત હે તેસે.
અવતારમે નહિ ભેદ, ચરિત્રમે બહુ ભેદ કહત;
પુરાણ સબહિ વેદ, તેહિ કર ઉચ્ચરત નેતિ નેતિ.
દેખે સુનેમે ભેદ અનંતા, એક હિ એક બાત રહંતા;
દેખી પારખના સાચેસોઉ, પારખ વિન પરખાત ન કોઉ.
પારખકું પરખનાં જેણ, થોરે મનુષ્ય હે એસે તેણ;
હીરાસે હીરા જાત વેધાઈ, તાવિન કોટિ જલે ન પાઈ.
શ્રીહરિ હોવત પ્રગટ જબહિ, આપ દીયે જ્ઞાન મનાત તબહી;
ઓર જન દેવે જ્ઞાન હિ જેહુ, આપ ગુન તામે લાવે તેહુ.
દરપન સમ કહે જો બાતા, વર્તનમે આપ દેખાય તાતા;
હરિ મહિમા આપ જાને જેસે, સર્વોપરી સો માને તેસે.
ઓર જાનત હરિ મહિમા જેતા, તામે કસર દેખાવત તેતા;
પાતાલસે અક્ષર પ્રજંતા, સબમે કસર દેખાવે રહંતા.
હરિમુખ બાત સો શોભે તેહી, સબ અવતાર કારણ એ તેહી;
દેખાદેખી બોલે યું જાહી, અવતાર કે ચોર હોત તાહી.
અપનો મોક્ષહે તાકે હાથા, પ્રગટ ભોમિ પર વિચરત નાથા;
ચરિત્ર કહનજીવ નહિ અધિકારી, કહનકું તેહી હુંસ અતિભારી.
પ્રગટ વિન નહિ મોક્ષ તત્કાલા, વાત કરના જીમી લાગે રસાલા;
અવતાર આગે અવતારા, હો ગયે કબુ વારમવારા.
પ્રગટકું જબ માને જબે, તબ તેહી પ્રસન્ન હોત;
એસે કેનાં વિવેક તેહી, વિવેક વિન વાત વિગોત.

પરંતુ ગુણ અને ચરિત્રમાં ભેદ છે. જેને જે અવતાર મળ્યા હોય તેને તે સર્વોપરી કહે અને તે જ ભાવે તેની ભક્તિ કરે.”

ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કેવળ સાંભળવાથી કે કેવળ તેમને જોવાથી થતું નથી. એ તો જેમ હીરે કરીને હીરો વેધાય, તેમ જ્યારે શ્રીહરિ પોતે જ પ્રગટ થાય અને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપે ત્યારે જે જ્ઞાન થાય તે સાચું. બીજા તો શ્રીહરિના સ્વરૂપના જ્ઞાનની વાત કરવામાં પોતાની સમજણ લાવી દે, પોતે જેવો મહિમા જાણ્યો હોય તેને જ સર્વોપરી મહિમા સમજાવે. શ્રીહરિનો મહિમા બીજા વિશેષ જાણતા હોય તોપણ તેમાં ગૌણતા બતાવે, અક્ષર પર્યંત બધામાં જ કસર બતાવે. શ્રીહરિ તો અવતારના અવતારી છે, તેથી પોતાના સર્વોપરી સ્વરૂપનો મહિમા કહેવામાં બીજાની ગૌણતા આવે તેનો તેમને બાધ નહીં. આગળ જે જે અવતારો થઈ ગયા તે બધા જ જે આ પ્રગટ સ્વરૂપનું ધ્યાન, ભજન, ઉપાસના કરે છે તેના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે.

શ્રીહરિની વાતમાં ઉપાસનાનું રહસ્ય હતું. સર્વ અવતારના અવતારી પોતે પ્રગટ થયા તે પ્રગટ મૂર્તિ ઉપર જ લક્ષ્ય રાખી તેમની જ ભક્તિ, ઉપાસના અને ધ્યાન કરવું. આગળ અનંત અવતારો થઈ ગયા છે તે પૂજનીય છે, વંદનીય છે, તેમનાં ચરિત્રો ગાવા યોગ્ય છે, પરંતુ તાજા તરતના કરેલા ભોજનની જેમ સ્વાદ તો આ પ્રત્યક્ષ મૂર્તિની જ ઉપાસના, ભક્તિમાં છે. શ્રીહરિની વાતનું રહસ્ય સમજવું કઠણ હતું, છતાં તેમની કૃપાથી ઘણા સમજી ગયા.

મોડી રાત્રે શ્રીહરિ મહોલમાં પોઢી ગયા.

વહેલી સવારે શ્રીહરિ જાગ્યા ત્યારે સંતો નારાયણ ધૂન કરતા હતા. તે સાંભળવા શ્રીહરિ ગોખમાં આવીને બિરાજ્યા. થોડી વારે પોતે સંતો પાસે પધાર્યા. અહીં શ્રીહરિને જોઈ સૌ સ્વસ્થ થઈ ગયા. શ્રીહરિએ રામદાસભાઈને કહ્યું : “ભગવાનના નામમાં ભગવાન મૂર્તિમાન રહ્યા છે. માટે પ્રથમ ભગવાનના નામનું ઊચ્ચારણ કરવું, પછી ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું. ધ્યાન-ભજન સિવાય સત્સંગમાં એક સ્થિતિ રહેવી કઠણ છે.”

એટલું કહીને શ્રીહરિ થોડી વાર મૌન રહ્યા. પછી બોલ્યા : “આ મુક્તાનંદ સ્વામી સર્વોપરી સંત છે. તેમને સૌ સાથે સદ્ભાવ છે, કોઈમાં અધિક કે ન્યૂન ભાવ નથી. પોતાનો દ્રોહ કે ઈર્ષ્યા કરનારાનું પણ હિત થાય તેવું ઈચ્છે છે. રામાનંદ સ્વામીના સમયથી તેમનું જેવું અંગ બંધાયું હતું તેમાં નિત્ય નવો રંગ ચઢે છે પણ કદી મોળા પડતા નથી. અમે આપેલા નિયમોને પણ અમારું સ્વરૂપ

જાણી દઢતાથી પાલન કરે છે. કોઈ પ્રકારની મોટાઈ કે માન તેમના અંતરમાં કદી જોયાં નથી, એવા તે સરળ સ્વભાવના છે.”^{૧૪૮}

બંસીધર સાથે શાસ્ત્રાર્થ

યજ્ઞના દિવસોમાં શ્રીહરિ રોજ સવાર-સાંજ સભા કરતા. મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, દેવાનંદ સ્વામી કીર્તન-ભક્તિ કરતા. શ્રીહરિ હરિભક્તો, સંતોને ઉપદેશની વાતો કરતા. તેઓ કહેતા કે વાતો સાંભળવાથી જ નિષ્ઠાની દઢતા થાય છે, અંગ બંધાય છે.

એક દિવસ શ્રીહરિની સભામાં મહેમદાવાદનો શક્તિપંથી વિપ્ર બંસીધર તેના શિષ્યો સાથે આવ્યો. તેણે કહ્યું : “મારે પ્રશ્નો પૂછવા છે.”

શ્રીહરિએ કહ્યું : “ભલે, અમે યજ્ઞ માટે વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા છે, તેમને અહીં તેડાવીએ પછી તમારે જે પ્રશ્નો પૂછવા હોય તે પૂછજો.” એટલું કહી શ્રીહરિએ ત્યાં અમદાવાદના વિદ્વાન વિપ્ર નરભેરામ તથા નથુરામ, નડિયાદના આશારામ, વીસનગરના દુર્ગાશંકર, સુરતના નારાયણરામ અને દામોદર તથા કાશીના કૃષ્ણરામ અને હરિપ્રસાદને બોલાવ્યા. તેઓ સભામાં આવ્યા એટલે શ્રીહરિએ બંસીધરને કહ્યું : “હવે તમારે જે પ્રશ્નો પૂછવા હોય તે પૂછો.”

એટલે બંસીધરે પૂછ્યું : “શક્તિની ઉપાસના કયા ઉપચારોથી કરવી?” ત્યારે તે વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ કહ્યું : “શક્તિ એ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને પાર્વતી આ ત્રણ દેવીઓ તે ભગવાનની શક્તિ છે. જેમ ભગવાનનું પૂજન-અર્ચન ચંદન, કંકુ, કેસર, અક્ષત, શ્રીફળ તથા બીજાં અનેક ધન-ધાન્યમાંથી બનાવેલા ભોગોથી કરીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે તેમના સ્વસ્વરૂપ

૧૪૮. શ્રી આધારાનંદ સ્વામી ‘શ્રીહરિચરિત્રામૃત’ ગ્રંથમાં લખે છે :

મુક્તમુનિ સંતને કેહુ, સર્વોપરી હમ જાનત તેહુ,
માહાત્મ્ય કો ગુન હે અધિકાઈ, દિન દિન પ્રતિ હોત ચઢાઈ;
હરિજન સંત સત્સંગમાં જેહા, પરમ મિત્ર નિજ માનત તેહા,
અધિક ન્યૂન નહિ કિનસે ભાવા, એસો સહેજે બલવાન સ્વભાવા,
સબકો હિત કરન મન પ્યારા, નિજ પર રખે જો કોઈ પ્યારા,
જાકો ફલ તાકી રહે પાસા, નિરંતર એસો કરત તપાસા,
રામાનન્દ સ્વામી બાંધે જીમી અંગા, નયે નયે તાકો રખત તે રંગા.
હમને નિયમ દીયે હે જીતે, હમકુ જાનીકે રખત હે તે તે,
તા મેં નહિ માને મોટાઈ, સત્સંગમેં જનુ રહે અબિહી આઈ.

તેમની શક્તિની પૂજા પણ તે જ ઉપકરણોથી કરવાની હોય છે.”

બંસીધર આ ઉત્તર સાંભળી મૂંઝાયો. તે શક્તિપંથી હતો, કૌલમતવાદી હતો, તેથી માંસ અને મદિરાથી શક્તિનું પૂજન કરતો. આ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પાસે પણ તેણે એ જ ઉત્તરની અપેક્ષા રાખી હતી. કારણ, સમગ્ર ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણો કૌલમતને આશર્યા હતા. તેની મૂંઝવણ જોઈ શ્રીહરિએ આ બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું : “વિપ્રો ! જે બ્રાહ્મણો મધ-માંસથી શક્તિની પૂજા કરી ઉપાસના કરતા હોય છે તેમની કયા પ્રકારની ઉપાસના સમજવી ?”

તે બ્રાહ્મણોએ તરત જ કહ્યું : “તે તામસી ઉપાસના છે અને એ રીતે શક્તિની ઉપાસના કરનારા બ્રાહ્મણો એ બ્રાહ્મણો નથી પરંતુ મ્લેચ્છ છે.”

શ્રીહરિ આ સાંભળી ઊંચેથી બોલ્યા : “સૌ સાંભળો. આ બંસીધર વિપ્રના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે ત્યાં યજ્ઞમાં આચાર્યો તરીકે આવેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ શાસ્ત્રોના આધારે કરતાં કહ્યું કે ‘જે વિપ્રો શક્તિની ઉપાસના મધ-માંસથી કરતા હોય છે તેમને મ્લેચ્છ જાણવા.’ અમે નથી કહેતા, પરંતુ આ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો શાસ્ત્રોના આધારે કહે છે. માટે શાસ્ત્રોનો સનાતન સિદ્ધાંત — અહિંસક યજ્ઞો કરી યજ્ઞનારાયણને પ્રસન્ન કરવા — એ જ છે.”^{૧૪૯}

વિદ્વાન બ્રાહ્મણોના શાસ્ત્રના સપ્રમાણ સમર્થનથી મધ-માંસથી શક્તિની પૂજાનો નિષેધ સાંભળી બંસીધર મૂંઝાયો. તેના શિષ્યો ઉશ્કેરાયા. તેમને લાગ્યું કે સ્વામિનારાયણે કૌલમત તોડવા માટે જ આ બધો પ્રપંચ આદર્યો છે, અહિંસક યજ્ઞો તેથી જ કરે છે. તેમણે યજ્ઞમાં આવેલા પોતાના મતના બ્રાહ્મણોને ઉશ્કેરી યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાંખવાનું વિચાર્યું. શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “કોઈ પણ ધર્મ કે સંપ્રદાય જેનું વેદાદિક શાસ્ત્રો પ્રમાણ ન કરતા હોય તો તે કલ્પિત ધર્મ કે સંપ્રદાય જાણવો અને તે અંતે ટકી શકશે નહીં. તમારાં મંતવ્યોને આપણાં કોઈ પણ શાસ્ત્રોનો આધાર નથી. ફક્ત તમારાં રચેલાં શાસ્ત્રો ઉપર જ તમે તે ટકાવ્યો છે. જેથી અંતે તેનો નાશ થઈ જશે.”

શ્રીહરિની આ વાણીમાં શાપ ન હતો પરંતુ શાસ્ત્રોનું મંતવ્ય હતું.

બંસીધર અને તેના શિષ્યોને તેમના મંતવ્યનો આ રીતે દ્વાસ થયો તે ન ગમ્યું. તેમનામાં ઉશ્કેરાટ વધ્યો. સ્વામિનારાયણ પ્રત્યે દ્વેષની ભાવના તેમના અંતરમાં ભડકે બળવા લાગી. શ્રીહરિ તેમના અંતર્ગત ભાવો જાણી ગયા.

૧૪૯. બંસીધર વિપ્રનું આ આખ્યાન સત્સંગિજીવન, પ્ર. ૨, અ. ૪૫-૪૬-૪૭માં વિસ્તારથી આપ્યું છે. બંસીધરનો સત્સંગિજીવનમાં ‘કિચક’ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

મહારુદ્ર પૂરો થયો. બીજે જ દિવસથી વિષ્ણુયાગ શરૂ થયો.

વામી બ્રાહ્મણોએ જાણ્યું કે ‘યજ્ઞનું કાર્ય તો નિર્વિઘ્ને થતું જ જાય છે. એ રીતે જો તે પૂરું થઈ જશે તો સ્વામિનારાયણનો દિગ્વિજય થશે. માટે ગમે તે પ્રકારે યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાખવું જ જોઈએ.’

આ બ્રાહ્મણોએ અમદાવાદમાં ગાયકવાડના મરાઠા સૂબા વિઠ્ઠલરાવ બાલાજીને^{૧૫૦} કાને આ વાત નાખી. તે વામમાર્ગી હતો, સ્વામિનારાયણ પ્રત્યે તેને દ્વેષ હતો. તેથી તે આ વાત સાંભળી ઉશ્કેરાયો. બ્રાહ્મણોએ તેને કહ્યું : “અહીંથી યજ્ઞ માટે ધીના ઘાડવા જેતલપુર જાય છે તે જો તમે અટકાવો તો યજ્ઞમાં વિઘ્ન આવે. અમારા બ્રાહ્મણો ધી માટે કોલાહલ કરશે. બ્રાહ્મણોને ઉશ્કેરશે. અંતે બધું વેરવિખેર થઈ જશે.”

યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાંખવાના પ્રયત્નો

વામાચારી બ્રાહ્મણોએ પોતાની યોજના પ્રમાણે યજ્ઞમાં ભંગ કરવાની શરૂઆત કરી દીધી. પાકશાળામાં જે લાડુ હતા તે બધા રાત્રે તળાવમાં ફેંકી દીધા. બીજે દિવસે સવારે રસોઈની તૈયારી કરવાની શરૂઆત કરી એટલે બ્રાહ્મણો ભંડારી પાસે આવ્યા : “લાડુ બધા ખલાસ થઈ ગયા છે. નવી રસોઈ બનાવવાની છે. અમારા ચોકાના બાવીસ હજાર બ્રાહ્મણો માટે ધી આપો.”

ભંડારી સાધુઓએ તરત જ ધીનાં કુડલાં તપાસવા માંડ્યાં, પણ બધાં જ

૧૫૦. સંપ્રદાયના ગ્રંથોમાં જેતલપુરનો યજ્ઞ પોષ વદિ ૧૦, સંવત ૧૮૬૫(સન ૧૮૦૮)ના દિને પૂરો થયો. એ ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ છે. સાથે સાથે આ અરસામાં શેલુકર સૂબો હતો એવું પણ લખ્યું છે, પરંતુ ઇતિહાસ તપાસતાં માલૂમ પડે છે કે આબા શેલુકર (કરશનરાવ ભીમરાવ શેલુકર) સન ૧૭૯૮ થી ૧૮૦૦માં સૂબેદાર રહ્યો. આ સૂબો પેશ્વાઈનો છેલ્લો સૂબો કહેવાય છે. એના જુલ્મી શાસનથી પ્રજા ત્રાસી ગઈ હતી. તેથી ગાયકવાડી ફોજે તેને પકડીને પૂના મોકલી આપ્યો અને ગાયકવાડે પોતાના સૂબાને સ્થાપ્યો. જેમાં સન ૧૮૦૦ થી ૧૮૦૮ સુધી રઘુનાથ ઉર્ફે કાકાસાહેબ સૂબા રહ્યા. સન ૧૮૦૮ થી ૧૮૧૨ વિઠ્ઠલરાવ બાલાજી સૂબો રહ્યો. જેતલપુર મહાયાગ થયો તે જ વર્ષે આ સૂબાએ અમદાવાદમાં સૂબાગીરી સંભાળી હતી. એટલે કે સંવત ૧૮૬૫, સન ૧૮૦૮માં વિઠ્ઠલરાવ સૂબો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. સંપ્રદાયના ગ્રંથોમાં ક્યાંક વિઠ્ઠલરાવ દેવાજી લખ્યું છે, પણ વિઠ્ઠલરાવ બાલાજી જોઈએ.

— ‘ગુજરાતનો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૭, મરાઠાકાળ’ના આધારે.

ખાલી જોયાં. આથી, તે મૂંઝાયા. ભંડારીની આ મૂંઝવણ જોઈ બ્રાહ્મણોએ કોલાહલ મચાવવો શરૂ કર્યો. આ કોલાહલ સાંભળી આનંદ સ્વામીએ મહાનુભાવાનંદ સ્વામીને મહારાજ પાસે મોકલ્યા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! ભંડારમાં ધીનાં બધાં જ કુડલાં ખાલી થઈ ગયાં છે. બ્રાહ્મણો ધી માટે કોલાહલ મચાવી રહ્યા છે.”

મહારાજ તરત જ પરિસ્થિતિ સમજી ગયા. તેઓ મહાનુભાવાનંદ સ્વામી સાથે ભંડાર તરફ ગયા. અહીં આનંદ સ્વામીએ કહ્યું : “મહારાજ ! ધીનાં ગાડાં હજુ આવ્યાં નથી અને બ્રાહ્મણોએ કાંઈક તોફાન કરવાનો વિચાર કર્યો તેમ લાગે છે.”

તે સાંભળી એક પાર્ષદે કહ્યું : “મહારાજ ! આ તળાવમાં જુઓ. રાત્રે લાડવા તળાવમાં નાખી દીધા હોય તેમ લાગે છે. પાણી ઉપર ખસખસ તરે છે અને લાડવાની કણો પણ ઉપર તરતી દેખાય છે.”

મહારાજે કહ્યું : “તમે સૌ ધીરજ રાખો. આ બધું કામ વામાચારી બ્રાહ્મણોનું છે. ધીનાં ગાડાં આવતાં પણ તેમણે અટકાવ્યાં છે, લાડવા પણ તેમણે જ તળાવમાં નાખી દીધા છે. તેમનો ઈરાદો એવો છે કે ખુટવાડવું અને ખોટું દેખાડવું; પણ તેમનો આશય પાર પડે તેમ નથી.” એટલું કહીને મહારાજે પોતાના હાથમાં સોટી હતી તે દરેક કુડલાં ઉપર અડાડી. પછી ભંડારીને કહ્યું : “તમે જુઓ તો ખરા, કુડલામાં થોડું ધી તો હશે !”

ભંડારી સાધુએ કહ્યું : “મહારાજ ! બધું જોયા પછી જ આનંદ સ્વામીએ મહાનુભાવાનંદ સ્વામીને આપની પાસે મોકલ્યા હતા.”

“છતાં ફરી જુઓ.” મહારાજે કહ્યું.

ભંડારી સાધુએ ફરી જોયું તો બધાં જ કુડલાં ધીથી ભરેલાં જોયાં. તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો. મહારાજનો પ્રતાપ તેમને સમજાઈ ગયો.

મહારાજે તેમને કહ્યું : “આપણા સત્સંગી બ્રાહ્મણોને જ પાકશાળામાં રાખો. તેમને જોઈએ તેટલું ધી આપો. કાંઈ ખૂટવાનું નથી.” એટલું કહી પોતાની પાસે પચ્ચીસ પાર્ષદો હતા તેમને લઈ મહારાજ બ્રાહ્મણોની જુદી જુદી પાકશાળામાં ગયા. ત્યાંના વામાચારી બ્રાહ્મણોને યુક્તિપૂર્વક બહાર બોલાવી હળવદના બ્રાહ્મણો તથા બીજા સત્સંગી બ્રાહ્મણોને દરેક પાકશાળામાં ગોઠવી દીધા. દરેક પાકશાળામાં સીધા-સામગ્રી સાથે ધીનાં કુડલાં પણ આવવા લાગ્યાં. તે જોઈ તેમને આશ્ચર્ય થયું. તેમને લાગ્યું કે તેમની મેલી મુરાદ નિષ્ફળ ગઈ !

વામાચારી બ્રાહ્મણોની આવી ખળતા જોઈ, શ્રીહરિ સાથેના પાર્ષદો અને

સંતો એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયા. શ્રીહરિ તેમનો ભાવ કળી ગયા. તેમણે કહ્યું : “બ્રાહ્મણો તો જગત્ગુરુ કહેવાય. તેમને માટે કોઈ અનિષ્ટ સંકલ્પ કરવો નહીં.”

તે સાંભળી મહાનુભાવાનંદ સ્વામીએ કહ્યું : “એવું બ્રાહ્મણત્વ દ્વિજોમાં હોય તો તે પૂજનીય બરા, પરંતુ આવાં કાળાં કામો કરવાની મુરદો સેવતા હોય તેમના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ શી રીતે પ્રગટે ?”

“તે તેમનાં નઠારાં કર્મોથી તેમનો મોક્ષ બગાડે છે, પરંતુ આપણે તો તેમનું હિત થાય તેવું જ ચિંતવન કરવું.” મહારાજે કહ્યું.

યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ આજે પોષ વદિ ૧૦ને મંગળવારે હતી. શ્રીહરિએ સવારે જ સત્સંગી બ્રાહ્મણોને સૂચના આપતાં કહ્યું : “જે બ્રાહ્મણોના હાથમાં લાકડી હોય તે તરત જ ગૂંટવી લેવી. તે પીરસે તેના ઉપર બરાબર ધ્યાન રાખવું. સૌને સારી રીતે જમાડવા પણ બગાડ તો થવા દેશો જ નહીં. કાઠીઓ તમારી મદદમાં છે.”

કાઠીઓને પણ શ્રીહરિએ સૂચના આપી દીધી : “બ્રાહ્મણો જમવા બેસે ત્યારે પંક્તિએ પંક્તિએ તમે ઊભા રહેજો. જો જરા પણ કોલાહલ કરે તો પકડીને બહાર કાઢી મૂકજો.”

શ્રીહરિએ કરેલી વ્યવસ્થાથી બ્રહ્મભોજન નિર્વિઘ્ને પાર પડ્યું. કાઠીઓ જમતા બ્રાહ્મણોની પંક્તિઓ સામે જ તેમની બંધૂકની નાળ ધરીને ઊભા હતા. બ્રાહ્મણોને ગોળી ખાવી તેના કરતાં લાડુ જમવા તે વધુ ઈષ્ટ લાગ્યું. સૌ નીચું મુખ રાખી જમી રહ્યા. તેમના મનની મનમાં રહી ગઈ.

મહારુદ્ર અને વિષ્ણુયાગ અઢાર દિવસ ચાલ્યા. અઢાર દિવસ સુધી રોજ હજારો બ્રાહ્મણો જમ્યા. યજ્ઞમાં પરનાળે ઘી હોમાયું. કાંઈ જ ખૂટ્યું નહીં, મેલાઓની મેલી મુરદ મનમાં રહી ગઈ. યજ્ઞની નિર્વિઘ્ને પૂર્ણાહુતિ થઈ. પૂર્ણાહુતિને દિવસે શ્રીહરિએ અતિ ઉત્તમ હોમ કરાવ્યા. શ્રીફળ હોમ્યાં અને યજ્ઞનારાયણને પ્રસન્ન કર્યા.

શ્રીહરિએ અવભૂથ સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરી બધા જ વિપ્રોને દક્ષિણા આપી. ભગવાનના વિશાળ હૃદયમાં નાના મનના માનવીના દોષો દેખાતા નથી. દોષોને જાણીને જો ટાળવા પ્રયત્ન કરે તો ભગવાન તેના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. દોષોને ગુણ જ જાણી જો તેમાં રાચ્યા કરે તો તે કર્મનાં પોટલાં બાંધે છે. વામાચારીઓને બ્રહ્મપંથે દોરવા શ્રીહરિનો સંકલ્પ હતો. જેટલા સમજ્યા તે શ્રીહરિના આશ્રયમાં આવ્યા. બીજાએ પોતાનું કુંડાળું છોડ્યું નહીં અને સ્વામિનારાયણનો વિધ્વંસ કરવાના વિશેષ પ્રયત્નોમાં પ્રવૃત્ત થયા.

દેશદેશાંતરથી આવેલા હરિભક્તોએ શ્રીહરિનું પૂજન કર્યું. કોઈએ વસ્ત્રો, તો કોઈએ અલંકારો, કોઈએ પદાર્થો, કોઈએ નગદ એ પ્રમાણે સેવા કરી. શ્રીહરિ નગદ નાણું જોઈ બોલ્યા : “યજ્ઞનો ખર્ચ આમાંથી પૂરો થઈ રહેશે.” હિસાબ કર્યો અને મેળ મળી રહ્યો.

શ્રીહરિ ગંગામાને ત્યાં ભોજન માટે પધાર્યા. શ્રીહરિ ગંગામાને મા કહેતા. ગંગામા પણ શ્રીહરિને ‘દીકરા’ કહેતાં. રામાનંદ સ્વામીની આ શિષ્યાને રામાનંદ સ્વામીએ જ દર્શન દઈ શ્રીહરિના પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરાવ્યો હતો. શ્રીહરિ પણ ગંગામાની પૂજામાં રાધાકૃષ્ણ દેવ^{૧૫૧} હતા તે દ્વારા થાળ જમી જતા અને અનેક ઐશ્વર્ય બતાવતા. શ્રીહરિ પુત્રભાવે ગંગામાના લાડનું સુખ લેતા અને માને કૃતાર્થ કરી દેતા. ગંગામા શ્રીહરિ સાથે જ્યારે સંઘમાં ફરવા નીકળતાં ત્યારે માથે સગડી રાખતાં. શ્રીહરિ જ્યારે કહે : “મા ! ભૂખ લાગી છે.” ત્યારે સગડી ઉપર તપેલીમાં ગરમ પાણીમાં પંખાળીના ચોખાની પોટલી મૂકી દેતાં. થોડી વારમાં ચોખા તૈયાર થઈ જતા. તેમાં ગોળ અને ઘી ભેળવી ગંગામા શ્રીહરિને જમાડતાં. આજે પણ તેમણે શ્રીહરિને એવા જ ભાવથી જમાડ્યા.

ગણિકા મહારાજને આમંત્રણ આપે છે

શ્રીહરિ જમીને પોતાના ઉતારે મહોલમાં પધાર્યા. ત્યાં પાર્ષદે ખબર આપ્યા કે “મહારાજ ! સભામાં તે દિવસે પેલી ગણિકા આવી હતી તે આપનાં દર્શન ઈચ્છે છે.”

મહારાજે કહ્યું : “તેને અહીં મોકલો.” શ્રીહરિ પાસેના સંતો બધા આઘાંપાછાં થઈ ગયા.

ગણિકા શ્રીહરિ પાસે આવી. શ્વેત વસ્ત્રો તેણે પહેર્યા હતાં, મુખ ઉપર સત્કર્મ કર્યાનો સંતોષ જણાતો હતો. તેણે નીચે બેસીને શ્રીહરિને પંચાંગ પ્રશ્નામ કર્યા. પછી શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું : “દયાળુ ! મને આપે પાવન કરી. શુદ્ધ જીવન જીવવાના આનંદનો અનુભવ કરાવ્યો. મારા ઉપર આપે ખૂબ જ કૃપા કરી છે. હજુ એક વિશેષ કૃપા કરશો ?”

શ્રીહરિએ તેની સામે જોઈ પૂછ્યું : “તે દિવસે ઘઉં દળવા તમે લઈ ગયાં હતાં ?”

૧૫૧. રાધાકૃષ્ણદેવની આ શ્રીજીની પ્રસાદીભૂત મૂર્તિઓ જેતલપુરના મંદિરના સભા-મંડપમાં પધરાવી છે.

“હા, મહારાજ!” શ્રીહરિનું વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં જ તેણે કહ્યું : “હું જ દળવા લઈ ગઈ હતી અને મેં જ આખી રાત્રિ જાગી ઘઉં દબ્યા છે. આપ તો અંતર્યામી છો એટલે જાણો જ છો. છતાં મારા આ બે હાથ જુઓ.” એમ કહી તેણે શ્રીહરિને તેના બંને હાથ બતાવ્યા.

શ્રીહરિએ તેના હાથ જોયા. તેમણે કહ્યું : “બહેન ! તારાં આજ સુધીનાં તમામ પાપકર્મ બળીને ભસ્મ થઈ ગયાં. હવે શુદ્ધ જીવન જીવી મનુષ્ય જન્મ સાર્થક કરી લેજે.”

ગણિકાને શ્રીહરિએ બહેન તરીકે સંબોધી. આવું સંબોધન તેણે જીવનમાં સાંભળ્યું ન હતું. શ્રીહરિના આ વહાલપનાં વેણ તેના અંતરમાં સોસરાં ઊતરી ગયાં ! તેણે કહ્યું : “પ્રભુ ! આપની દૃષ્ટિથી મારી કામવાસના નષ્ટ થઈ ગઈ છે. હવે તો તે નર્કાગારના વિચારથી જ અંતરમાં ધ્રુજારી છૂટે છે, પરંતુ પ્રભુ ! આપ નર્કાગાર સમા મારા ઘરે પધારી તેને પાવન ન કરો ? મને તેથી વિશેષ પ્રેરણા મળશે. આપના દિવ્ય સ્વરૂપની પુણ્ય સ્મૃતિથી મારા અંતરમાં થયેલો પ્રકાશ કદી નાશ નહીં થાય. આપ એટલી દયા કરશો ?”

શ્રીહરિને તેના શબ્દોમાં પુણ્યજીવનની સાર્થકતાના ભાવ જણાયા. તેમણે તરત જ કહ્યું : “જરૂર, અમે તારે ત્યાં કાલે આવીશું. તારી જગ્યા ધોઈને સાફ કરી નાંખજે.”

“દૂધે ધોઈ નાંખીશ પ્રભુ ! આપ મારે ત્યાં પધારો તેથી રૂડાં બીજાં ક્યાં ભાગ્ય હોઈ શકે ?”

મહારાજે તેની સામું જોઈ એક સ્મિત કર્યું. ગણિકા તરત જ નીચે ઊતરી ગઈ.

મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, નિત્યાનંદ સ્વામી, આનંદાનંદ સ્વામી વગેરે સંતો મહારાજ પાસે આવ્યા. મુક્તાનંદ સ્વામીને મહારાજે કહ્યું : “સ્વામી ! આપણે કાલે પેલી ગણિકાને ત્યાં જવાનું છે. તે આમંત્રણ આપવા આવી હતી.” સંતો તો આ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયા ! મહારાજે કહ્યું : “પાપનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે તે પછી પણ તેને પાપી ગણવો તેમાં કૃતઘ્નતા છે. તે હવે પુણ્યવતી બની ગઈ છે.”

મુક્તાનંદ સ્વામીએ તરત જ કહ્યું : “ભલે મહારાજ !”

સાંજે મહારાજે સભા કરી. સંતો-હરિભક્તો સૌ સભામાં આવી ગયા. સંત-મંડળીને જોઈ શ્રીહરિ પ્રસન્ન થયા. આ સંતોએ તેમને માટે અપમાન, તિરસ્કાર, માર સહન કર્યાં છે. તેઓ તો અક્ષરધામના મુક્તો છે, પણ પૃથ્વી ઉપરના

મુમુક્ષુઓને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાની સાધનાનો માર્ગ તેઓ દેખાડી રહ્યા છે. ફક્ત પાંચ જ વર્ષમાં શ્રીહરિ પાસે પાંચસો સંતો જમા થઈ ગયા હતા. તેતમામનું એક જ લક્ષ્ય હતું : મહારાજને પ્રસન્ન કરી લેવા. તેમની પ્રસન્નતામાં જ બ્રહ્મભાવની સિદ્ધિ તેમને દેખાતી હતી.

મહારાજ ભક્તોની ભક્તિ કરે છે

મહારાજ સિંહાસન ઉપરથી ઊભા થયા. મુકુન્દ બ્રહ્મચારી પાસે ચંદનનો કટોરો મંગાવ્યો. પછી મહારાજે કહ્યું : “આજે તમો બધાએ અમારું પૂજન કર્યું. હવે અમારે તમારું પૂજન કરવું છે.”^{૧૫૨} ભક્તની જે ભક્તિ નથી કરતા તેમાં કોઈ જાતની મોટપ શોભતી નથી.”

પછી શ્રીહરિએ રામદાસ સ્વામીની, મુક્તમુનિની તથા અન્ય સર્વ સંતોના અંગેઅંગમાં કેસરમિશ્રિત ચંદન ચર્ચી પૂજા કરી. તેમને ફૂલના હાર પહેરાવ્યા. હાથે ફૂલના ગજરા બાંધ્યા. માથે ફૂલની ટોપી પહેરાવી. પછી તેમનાં સૌનાં મહારાજે એક દૃષ્ટિથી દર્શન કર્યાં. પછી બોલ્યા : “તમે સર્વે તો અક્ષરધામના મુક્તો છો. તમને જે આ લોકના કેવળ સાધુ જ સમજે છે તેઓ અજ્ઞાની છે. અક્ષરધામના તમારા દિવ્ય સ્વરૂપનું તેમને જ્ઞાન નથી.” એટલું કહી શ્રીહરિ તેમને સૌને ભેટ્યા. તેમનાં સૌનાં શરીરે ચોપડેલું ચંદન શ્રીહરિના શરીરને લાગ્યું, તેથી શ્રીહરિ અતિ પ્રસન્ન થયા.

અક્ષરના સંબંધે જીવભાવ ટળે છે

પછી શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “તમારા ઉપર હું પ્રસન્ન છું, પરંતુ આ લોકમાં જે મોટા હતા તે પણ જીવ ભાવે વર્ત્યા છે. અકૂરજી ભક્ત સાચા પણ સ્વમંતક મણિના લોભમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉપરનું જૂઠું આળ તે ટાળી શક્યા નહીં. બળદેવજીને પણ શંકા થઈ કે શ્રીકૃષ્ણે મણિ લીધો હશે ! તેથી તેઓ શ્રીકૃષ્ણનો સંગ છોડી જનકપુરી ચાલ્યા ગયા. માટે જ્યાં સુધી જીવભાવ હશે, ત્યાં સુધી

૧૫૨. શ્રીહરિ કહે સંતસે, પૂજા કર રહે જોઈ,
તબહી જો પૂજા કરે, તમારી હમહી સોઈ,
તુમારે હે જેસે ભાવહિ, પૂજા કરનકું જોઈ,
એસો ભાવ હમારહિ, કરને પૂજા સોઈ.

— શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; પૂર-૮, તરંગ-૧૮.

ભક્ત કહેવાતા હશે તોપણ ભક્તિમાં વિષ્ણુ આવશે. માટે જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ન માનવું પરંતુ શુદ્ધ અક્ષરને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું, કારણ કે અક્ષરમાં શ્રીહરિ સદા દિવ્ય સ્વરૂપે બિરાજમાન છે.^{૧૫૩} અક્ષરના સંબંધે જ જીવનો દેહભાવ ટળે છે. માટે અમારી આપેલી આજ્ઞામાં સૌ વર્તજો. નિયમ-ધર્મરૂપી વાડમાં સહુ રહેજો. વાડ વગરનું ખેતર હરાયા ઢોર ખાઈ જાય. વાડ હોય અને ખેતરને સાચવનારો ન હોય તો પાક પંખી ખાઈ જાય છે. મન અને ઈન્દ્રિયો એ પંખીરૂપ છે. માટે સંતના સંબંધે સત્સંગ કરતાં કરતાં અંતરમાં જાણપણું આવે છે અને આત્મા બળવાન બને છે. પછી ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ આત્મા ભેળાં ભળવા આવી શકતાં નથી.

“અમારે તો સંકલ્પ એટલો જ છે કે હરિભક્તો બ્રહ્મરૂપ થાય. તે માટે અમારું વિચરણ છે, અમારી પ્રવૃત્તિઓ છે, અમારાં ચરિત્રો છે. અમારા સંતો પણ એ જ ઉદ્દેશ લઈને ફરે છે.”

શ્રીહરિની વાતમાં આત્યંતિક કલ્યાણની, અંતિમ મોક્ષની છેલ્લી વાત હતી. પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગે જવું અને એ પુણ્ય ક્ષીણ થયા પછી પાછું જન્મ-મૃત્યુના ચક્રાવામાં પડવું તે જીવનનું લક્ષ્ય ન કહેવાય. વળી, પ્રકૃતિની અંદર રહેલાં બીજાં અનેક ધામો તે પણ પ્રાકૃત પ્રલયમાં તો નાશ થઈ જ જવાનાં. એટલે તેમાં પણ પ્રાકૃત પ્રલયને અંતે, વળી ઉત્પત્તિ કાળે ફરી જન્મવાનું થાય અને ફરી મોક્ષ માટેની સાધના કરવાની રહે. જ્યારે આ સમયે તો પ્રકૃતિપુરુષથી પર જે અક્ષરધામ તેના અધિપતિ પોતે સ્વયં પધાર્યા હતા. પ્રકૃતિથી પર પોતાના દિવ્ય અક્ષરધામમાં જ પોતાના ભક્તોને ગતિ કરાવવાનો તેમને સંકલ્પ હતો. એ સંકલ્પની સિદ્ધિ એ જ અંતિમ મુક્તિ છે. મનુષ્યજીવનનું ધ્યેય પણ આ લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા માટેનું જ હોય છે.

બીજે દિવસે વહેલી સવારે શ્રીહરિએ મોહોલ ઉપર ફરી સભા કરી. આગલા દિવસની એકાદશી હતી. તેથી બારશનાં પારણાં માટે હરિભક્તો

૧૫૩. અક્ષર ભાવના જીવમેં લાઈ, ચિંતવન કરના ચિત્તમેં તાઈ,
અક્ષરભાવ જબ જીવમેં આયે, પ્રાકૃતભાવ તબ દૂર રહાયે. ૨૩
અક્ષરમેં હરિ રહે હે સદાઈ, દિવ્ય મૂર્તિ અલૌકિક જાઈ,
સત્સંગમે વિચરત મૂર્તિ જેહી, એહી એક જીવમેં રહે તેહી. ૨૪

— શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; પૂર-૮, તરંગ-૨૧.

આ મતલબનો પત્ર શ્રીહરિએ જેતલપુરથી લખાવેલો.

પોતપોતાની સ્થિતિ અને શક્તિ પ્રમાણે મહારાજ માટે થાળ લાવ્યા હતા. કોઈના થાળ સોનાના તો કોઈના રૂપાના તો કોઈના કાંસાના, પિત્તળના કે તાંબાના. વાનગીઓ પણ અદ્ભુત !

મહારાજ જીવણ ભક્તનો થાળ જમે છે

સભાને છેડે દૂર બેઠેલો એક જીવણ ભક્ત આ બધું એકી નજરે જોઈ રહ્યો હતો. તેના હાથમાં પણ થાળ હતો, પરંતુ થાળી તૂટેલી અને ઘોબાવાળી હતી. તેના દીદાર જ એવા હતા કે તે જોઈને તે હાથમાં લેવાનું મન જ ન થાય. વળી, તે ઉપર મેલું મસોતા જેવું કપડું ઢાંકેલું હતું. અંદર શું હશે તે તો તે ભક્ત જ જાણે ! પણ આજુબાજુ બેઠેલા હરિભક્તો તેના થાળને, ઉપર વીટેલા મેલા કપડાને જોઈ તેને વારંવાર કહેતા હતા : “ભાઈ, જરા આઘો બેસ ને ! આ તારું લૂગડું ગંધાય છે.”

જીવણ ભક્તને મનમાં અત્યંત નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ. અઢાર દિવસથી તે મહારાજ માટે રોજ થાળ બનાવરાવતો, પરંતુ બીજાની ભારે ભારે વાનગીઓ જોઈ તે અચકાતો અને અંતે થાળી એમ ને એમ તેના ગૂંપડામાં લઈ આવતો. આજે તેણે બધી જ હિંમત ભેગી કરીને મહારાજ પાસે જવાનું નક્કી કર્યું હતું, પરંતુ ભક્તોના આ શબ્દો સાંભળી તેને થયું કે મહારાજ પાસે આવી તદ્દન નિર્માલ્ય વસ્તુ આવી ફૂટેલ થાળીમાં ન લઈ જવાય. તે ધીરે રહીને ઊઠ્યો, તેના અંતરમાંથી એક ભારે નિઃશ્વાસ બહાર નીકળી ગયો ! કોણ જાણે પણ તે ઊનો નિઃશ્વાસ મહારાજ સુધી પહોંચી ગયો અને મહારાજની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડી ગઈ ! મહારાજે બાજુમાં ઊભેલા પાર્ષદને કહ્યું : “પેલા ગરીબ હરિભક્ત હાથમાં થાળી લઈને ઊભા છે તેને અમારી પાસે લઈ આવો.”

તે પાર્ષદ એકદમ જીવણ ભક્ત પાસે આવ્યો. તેને કહ્યું : “ભગત ! તમને મહારાજ બોલાવે છે.” એટલે જીવણ ભક્તના અંતરમાં હામ આવી. તે પાર્ષદની પાછળ મહારાજ પાસે જવા લાગ્યો.

સભામાં સૌ આ ચીથરેહાલ ભક્તને મહારાજ પાસે જતો જોઈ રહ્યા. પાર્ષદે પાછા વળીને કહ્યું : “એલા, આ હાથમાં શું લીધું છે ?”

જીવણ ભક્તે કહ્યું : “મહારાજ માટે થાળ બનાવ્યો છે.”

તે જોઈ પાર્ષદે કહ્યું : “બરદાર, જો મહારાજને થાળ આપ્યો છે તો ! આવા મેલા વસ્ત્રે ઢાંકેલી, તૂટેલી થાળીમાં તે કેવી વાનગી હશે ! મહારાજને

આવું ન અપાય.”

“નહીં આપું, બાપા ! મહારાજના ચરણસ્પર્શ કરીને પાછો વળી જઈશ.”

જીવણ ભગત મહારાજ પાસે આવ્યા, પરંતુ પોતાની પાસેનો થાળ તેમણે પાછળ સંતાડી રાખ્યો. મહારાજના ચરણસ્પર્શ કરવા તેણે થાળ નીચે મૂક્યો. એટલે મહારાજે તરત જ થાળ લઈ લીધો. જીવણ ભગત આર્દ્રભાવે આ જોઈ રહ્યો. તેણે કહ્યું : “મહારાજ ! આપ તે ન જમશો. તેમાં તો મઠનો રોટલો અને ભોંપાથરીની ભાજી છે. ભાજીમાં પણ હવેજ મસાલોય નથી. આપને માટે ભારે ભારે થાળ આવ્યા છે તે જમો. આપે થાળી પ્રસાદીની કરી તે મને પાછી આપી દો.” જીવણ ભગત બોલતા રહ્યા.

મહારાજે થાળી ઉપરથી મેલું કપડું ઉપાડ્યું, તે સૂંધ્યું અને પછી પોતાની બાજુમાં મૂક્યું. થાળીમાં અડધો કાચો મઠનો રોટલો હતો. બ્રહ્માનંદ સ્વામી જિજ્ઞાસાથી આ બધું જોઈ રહ્યા હતા. મહારાજે રોટલો ભાંગ્યો અને જીવણ ભક્તને કહ્યું : “ભગત ! મોટા ભક્તોનાં મેવા-મીઠાઈઓ કરતાં તમારો આ રોટલો મને વધારે મીઠો લાગે છે.” એમ કહીને તેમણે રોટલાનું બટકું મોંમાં મૂક્યું અને જીવણ ભક્તના અંતરમાં શાંતિનો શેરડો પડ્યો. ભક્તોએ શ્રીહરિના કપાળને ચંદનથી ચર્ચિત કર્યું હતું. પુષ્પમાળાઓ પહેરાવી હતી. ઉપાનાં કોમળ કિરણો શ્રીહરિના મુખારવિંદ ઉપર પડતાં હતાં. શ્રીહરિનું એવું શોભાયમાન મુખારવિંદ જીવણ ભક્તના ભક્તિભાવનો મઠનો રોટલો જમતાં વધુ દેદીપ્યમાન બની ગયું !^{૧૫૪} જીવણ ભક્તની આંખોમાંથી આંસુ ચાલવા લાગ્યાં.

૧૫૪. જીવણ ભક્તનો આ મઠનો રોટલો સંપ્રદાયના ઇતિહાસમાં એક અમર ગાથા સમો બની ગયો. શ્રીહરિના મુખારવિંદની તે સમયની શોભા અને મઠનો રોટલો જમવાની દિવ્ય લીલાનો સત્સંગમાં શ્લોક ગુંથાઈ ગયો :

સ્નાતં ચન્દનચર્ચિતં નિજજનૈઃ પુષ્પસ્રજાલંકૃતં

પ્રાતઃ સૂર્યમયૂંચસેવિતમુખં શ્રીચન્દ્રશાલોપરિ ।

ધૃત્વા રોટકમેકપાણિતલકે ભઙ્ગત્વાઽન્યહસ્તેન તં

ભુજ્ઞાનં પ્રવિલોક્ય સેવકગણાન્ વન્દે સદા સ્વામિનમ્ ॥

“સ્નાન કર્યા બાદ પોતાના ભક્તોએ ચંદનથી પૂજા કરેલા તથા અનેક પ્રકારનાં પુષ્પની માળા પહેરાવેલા મહોલ ઉપર પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો દ્વારા જેમનું મુખ સેવાઈ રહ્યું છે એવા, એક હાથમાં રોટલો ધરીને બીજા હાથથી તેના ટુકડા કરીને, ભક્તો ઉપર અમૃતમય દૃષ્ટિ કરતાં કરતાં આરોગતા એવા શ્રી સહજાનંદ સ્વામીને હું વંદન કરું છું.”

બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ જોયું કે મહારાજ આ ભક્તના અપૂર્વ ભક્તિભાવથી પ્રસન્ન થઈ ગયા છે. આખો રોટલો જમી જશે. રોટલો કાચો પાકો છે તેથી પેટમાં દુખશે. તેમણે યુક્તિ કરી. તેમણે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! આટલી મોટી સભા સમક્ષ આપ એકલા જમો તે ઠીક ન કહેવાય. અમનેય થોડી થોડી પ્રસાદી આપો.” એમ કહી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ દરેક સંત માટે તે રોટલાની પ્રસાદી લીધી. મહારાજે બધાયને તે પ્રસાદી આપી. જીવણ ભક્ત કૃતકૃત્ય થઈ ગયા!

પોતાના જેવા એક તુચ્છ ગરીબનો લૂખો-સૂકો રોટલો આજે શ્રીહરિએ અંગીકાર કર્યો! અઢાર દિવસનો મારો સંકલ્પ આજે પૂરો કર્યો! તેણે મનમાં સ્તુતિ કરી : “પ્રભુ! આપ ખરેખર દીનબંધુ છો, આપની નજરમાં ગરીબ, તવંગરનો ભેદ નથી. આજે આપે મારો જન્મારો સફળ કરી દીધો.”

તે ધીરે ધીરે પાછો વળવા લાગ્યો. એટલામાં શ્રીહરિએ તેને બોલાવ્યો : “જીવણ ભક્ત! લ્યો આ તમારો થાળ.” એમ કહીને નાનાભાઈને મહારાજે કહ્યું : “આ ભગતને દસ શેર સાકર આપજો.”

જીવણ ભક્તને દસ શેર સાકર કરતાં પણ શ્રીહરિના આ શબ્દો મીઠા લાગ્યા. તે શ્રીહરિને ફરી પ્રણામ કરી નીચે ઊતરી ગયો.

મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી! તમે જાણો છો? અઢાર દિવસથી બીયારો થાળ બનાવતો અને રોજ મેવા-મીઠાઈના સારા સારા થાળ જોઈ, સંકોચ પામી, તેનો થાળ પાછો લઈ જતો હતો. આજે તેનો સંકલ્પ બળવાન હતો, પરંતુ બારસનાં પારણાંના ભારે ભારે થાળ જોઈ તે નિરાશ થઈ ગયો. તેણે નિઃશ્વાસ મૂક્યો તે અમારી સુધી પહોંચી ગયો! તેનો થાળ આરોગવા જ અમે તેને બોલાવ્યો.”

બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ હાથ જોડી દીધા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ! આપની દૃષ્ટિમાં સદા આવા જ ભક્તો રહે છે. તેની અંતર્ગત ભક્તિનો ભાવ બીજા કેમ કળી શકે?”

મહારાજ પ્રસન્ન હતા. જીવણ ભક્તના આનંદનાં આંસુ તેમની પ્રસન્નતાના પ્રતીક સમાં હતાં.

મહારાજ ગણિકાના આવાસે પધારે છે

એટલામાં ગણિકાને ત્યાંથી એક માણસ આવ્યો. પાર્ષદે મહારાજને કહ્યું : “કાલે જે ગણિકા આવી હતી તેના તરફથી આ માણસ આવ્યો છે.”

મહારાજે તેને બોલાવ્યો. તેણે કહ્યું : “મહારાજ ! આજે આપ અમારી બાઈને ત્યાં પધારવાના છો એટલે તેડવા આવ્યો છું.”

મહારાજ તરત જ ઊઠ્યા. મુક્તાનંદ સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી ! તૈયાર થાઓ. કાલે ગણિકા આવી હતી તેના ઘેર આપણે જવાનું છે.”

મહારાજનાં આ વચનથી ત્યાં બેઠેલા સૌને લાગ્યું કે ભક્તિ એ કાંઈ કેવળ ભદ્ર પુરુષોનો જ ઈજારો નથી હોતો. ભગવાન તો પતિતો કે ક્ષુદ્રોની ભક્તિમાં વધુ રાચે છે, કારણ કે તેમનું અંતર તેમના ભ્રષ્ટ જીવનના પરિતાપથી નિર્મળ થઈ ગયું હોય છે. તેમાંથી ભક્તિનો સ્રોત વિશેષ ભાવથી વહે છે. ગરીબોમાં, અજ્ઞાનીઓમાં જગતનું પાપ હોતું નથી. તેથી તેમની ભક્તિનો ભાવ નિર્મળ હોય છે.

ગણિકાએ પોતાનો આવાસ ધોઈને સંપૂર્ણ સ્વચ્છ કરી નાખ્યો હતો. દીવાલો ઉપર પણ રાતોરાત ચૂનો લગાવી દીધો હતો. વાસણો ચાંદીનાં નવાં જ તૈયાર રાખ્યાં હતાં. બ્રાહ્મણ પાસે શુદ્ધ રીતે અનેક પ્રકારની વાનગીઓ તૈયાર કરાવી હતી. બેઠકખંડમાં નવા ગાલીયા ઉપર રેશમી ગાદલાં બિછાવી દીધાં હતાં. નવો પલંગ પણ મશરૂનાં ગાદલાં, ગાલમશરૂરિયાં, રેશમી ધડકી વગેરેથી સજ્જ-તૈયાર કરી દીધો હતો. ઝરૂખામાં શ્રીહરિની આતુર નયને તે વાટ જોતી ઊભી હતી : “આજે મારો નાથ પધારશે, આજે મારા કંકણનો સદાનો રક્ષક આવશે. મને હેતથી બોલાવશે, પણ હું કેમે કરીને તેમની સામે જોઈ શકીશ ?” આવા આવા વિચારોથી તેના ગાલ ઉપર શરમની લાલિમા પથરાઈ ગઈ !

એટલામાં તો શ્રીહરિ દેખાયા, સાથે સંતો પણ દેખાયા. તેની છાતી ધડકવા લાગી : અરે પ્રભુ ! તમે એક પતિતાને ત્યાં, એક ગણિકાને ત્યાં પધાર્યા ! આટલો બધો ભાવ બતાવ્યો ! મારા જીવનમાં એવા એક પણ પુણ્યકર્મની મને ઝાંખી થતી નથી કે આપ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નારાયણ મારું આંગણું પાવન કરો ! આપની આટલી બધી કૃપા હું કેમે કરીને જીરવી શકીશ ! હું ગાંડી તો નહીં થઈ જઈ ને !

શ્રીહરિ પધાર્યા. સંતો નીચી દૃષ્ટિ રાખી કીર્તન ગાતાં ગાતાં શ્રીહરિની સાથે તેના આવાસમાં દાખલ થયા. ગણિકાએ શ્રીહરિ તથા સંતોનું પૂજન કરવા એક બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો હતો, તેને પણ સ્નાન કરાવ્યું હતું. રેશમી પીતાંબર પહેરવા આપ્યું હતું, તે બ્રાહ્મણે વિધિપૂર્વક શ્રીહરિની કેસરમિશ્રિત ચંદન, કંકુ, અક્ષત, ફૂલહાર વગેરે ઉપકરણોથી પૂજા કરી. પછી સંતોની પણ પૂજા કરી. પછી શ્રીહરિ સમક્ષ અનેક પ્રકારનાં મેવા, મીઠાઈઓ, ફળો વગેરેના થાળ મૂક્યા,

રૂપિયા ભરીને ચાંદીનો થાળ મૂક્યો. શ્રીહરિએ તેમાંથી થોડું અંગીકાર કર્યું, પ્રસાદી સંતોને આપી.

બ્રહ્માનંદ સ્વામી આ બધી જ લીલા કૃતૂહલપૂર્વક જોઈ રહ્યા હતા. શ્રીહરિ જાણે પોતાને ઘેર જ પધાર્યા હોય તેવી રીતે બ્રાહ્મણ પૂજારીને સૂચના આપે જતા હતા ! ચક્તી પાછળ રહી ગણિકા અશ્રુપૂર્ણ આંખે શ્રીહરિની આ અતિ અલૌકિક લીલાનાં દર્શન કરી રહી હતી.

બ્રહ્માનંદ સ્વામીથી સહેજ પુછાઈ ગયું : “મહારાજ ! આ ગણિકાનું પણ કલ્યાણ કરશો ને ?”

મહારાજ હસીને બોલ્યા : “સ્વામી ! તમારા જેવું જ કલ્યાણ !”

બ્રહ્માનંદ સ્વામીને આ સાંભળી આશ્ચર્ય થયું ! મહારાજે કહ્યું : “સ્વામી ! તેના અંતરના ભાવો અમે જાણીએ. તમારી દષ્ટિ બહારના સાધન ઉપર હોય.”

આ સાંભળી સ્વામીની આંખો ભીની થઈ ગઈ. શ્રીહરિની કેટલી કૃપા ! કેવા દયાળુ ! આજે તો અક્ષરધામ બક્ષિસ આપી દેવા જ પધાર્યા છે ! શ્રીહરિ અંતરના ઊંડાણનો ભાવ જોઈને જ પ્રસન્ન થાય છે. શ્રીહરિ ક્રિયાસાધ્ય નથી, કૃપાસાધ્ય છે.

થોડી વારે શ્રીહરિ ઊઠ્યા. સંતોને કહ્યું : “તમે બધા અહીં બેસો. અમે તેના આવાસમાં પગલાં કરીને આવીએ.” એમ કહી શ્રીહરિ તેના આવાસમાં ઉપર ગયા. ગણિકા પણ તેમની સાથે ગઈ. શ્રીહરિ બધે જ ફર્યા. તેના શયનખંડમાં પણ પધાર્યા. અહીં સુંદર સેજ શણગારીને બિછાવી હતી. શરમાતી, સંકોચાતી ગણિકાએ શ્રીહરિ તરફ એક દષ્ટિ નાખી. એ દષ્ટિમાં વિકાર ન હતો પરંતુ શ્રીહરિના પ્રસંગથી પાવન થવાનો ભાવ હતો. શ્રીહરિ બધે જ ફરીને નીચે પધાર્યા. સંતોને કહ્યું : “સંતો, ચાલો હવે ઉતારે જઈએ.”^{૧૫૫}

૧૫૫. આ ગણિકાનું નામ નાથી હતું. સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોમાં ક્યાંક તેનો લક્ષ્મીબાઈ તરીકેનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે. શ્રીહરિની પધરામણીના આ પ્રસંગ ઉપર સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામીએ કીર્તન રચ્યું છે :

કોડે આનંદ ઘેર શ્રીજી પધાર્યા, સજની કોડે આનંદ ઘેર શ્રીજી પધાર્યા,
આવી મારા તનડા કેરા તાપ નિવાર્યા સજની — કોડે આનંદ ઘેર.
હરખેથી ઊઠી હું તો સન્મુખ ચાલી, તેડી બેસાડ્યા મેં તો બાંધલડી ઝાલી,
હરિને નીરખીને હું તો થઈ અનુરાગી સજની — કોડે આનંદ ઘેર.
આ કીર્તનમાં શૃંગારના અનેક ભાવો સ્વામીએ વણી લીધા છે.

શ્રીહરિ સંતો સાથે મોહોલમાં પધાર્યા. મુક્તાનંદ, બ્રહ્માનંદ આદિ સંતોને શ્રીહરિના સ્વરૂપની દૃઢ નિષ્ઠા હતી. તેમના સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ દિવ્યભાવ હતો. તેમની દરેક ક્રિયા, ચરિત્ર તેમને દિવ્ય જ દેખાતાં. કુબ્જાને ઘેર ભગવાન કૃષ્ણ પધાર્યા અને ઉદ્ધવજી નિઃસંશય રહી બહાર બેસી રહ્યા — એ પ્રસંગનું રહસ્ય તેમણે ઘૂંટી ઘૂંટીને પીધું હતું. શ્રીકૃષ્ણની ગોપીઓ સાથેની રાસલીલા, ચીરહરણ-લીલા, આ લીલાનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય તેમના અંતરમાં ઊતરી ગયું હતું. શ્રીહરિનાં સમગ્ર ચરિત્રો કેવળ કલ્યાણકારી જ છે એવી ભાવનાની દૃઢ ગાંઠ તેમના અંતરમાં સ્થિર થઈ ગઈ હતી. એ ભાવનાથી જ તેમણે શ્રીહરિની લીલાનાં પદો રચ્યાં છે.

જેતલપુરનો યજ્ઞ પૂરો થયો. શ્રીહરિએ વામમાર્ગનું ખંડન કર્યું. હિંસક યજ્ઞો વેદ વિરુદ્ધ છે — એવું બ્રાહ્મણો પાસે પ્રતિપાદન કરાવ્યું. એટલું જ નહીં પોતે એવા અહિંસક યજ્ઞો કરવાની શરૂઆત પણ કરી દીધી. વામમાર્ગીય બ્રાહ્મણો હિંસામય યજ્ઞો કરાવી, માંસ અને મદિરાનું પાન કરે છે તે બધા મલેચ્છ સમાન છે એવું પણ શાસ્ત્ર આધારે પ્રતિપાદન કરાવ્યું. આથી, વામમાર્ગી બ્રાહ્મણો રોષે ભરાયા. તેમણે આ વાત અમદાવાદમાં મરાઠા સૂબા વિઠ્ઠલરાવ બાલાજીને પહોંચાડી. વામમાર્ગીય વિઠ્ઠલરાવને પોતાના જ મતનું ખંડન કરનાર સ્વામિનારાયણ ઉપર વધારે રોષ થયો. તેણે શ્રીહરિને પકડી લાવવા માટે એક ટુકડીને જેતલપુર જવા રવાના કરી.

સદ્ગુરુ બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પણ આ પ્રસંગનું કીર્તન બનાવ્યું છે તેવું કહેવાય છે :

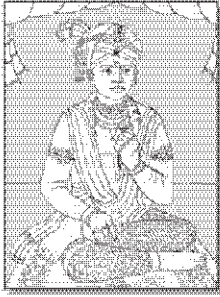
મોહન મોહોલે પધારો રંગભીના રે,
મોહોલે પધારો, મારો જનમ સુધારો રે. મોહન મોહોલે.
ગજગતિ ચાલે ગુલતાન થઈ છું હું તો,
ચિત્તને ચોરે છે, રાવલો કમર કટારો. રંગભીના મોહન.
આડી આડી મીઠે જોતાં, મનડાને મોહતાં વારી,
નીપટ લાગે છે વહાલો નેણુંનો નજારો. રંગભીના મોહન.
નવલ કલંગી ચંગી, રસિક રસિલી લાગે રે,
મોલીડું શોભે છે, જાણે ફૂલડાનો ભારો. રંગભીના મોહન.
બ્રહ્માનંદના રે વહાલા, છેલછબીલા વારી,
આવી મારા મનડા કેરા, તાપ નિવારો. રંગભીના મોહન.

શ્રીહરિએ જમ્યા પછી ફરી સભા કરી. આજે જેતલપુરથી પોતે વિદાય થવાના હતા. જેમણે જેમણે આ યજ્ઞમાં સેવા કરી હતી તેમને આશીર્વાદ આપવા હતા, પોતાની પ્રસન્નતાના ભાવથી તેમનું અંતર ભરી દેવું હતું. યજ્ઞમાં ગંગામાની સેવા મુખ્ય હતી, યજ્ઞમાં સામગ્રીઓ આવી પરંતુ ધનની પણ જરૂર પડી હતી. બ્રાહ્મણોને, આચાર્યોને, વરુણોને તમામને દક્ષિણા આપવા માટે, તે બધું ધન ગંગામાએ આપ્યું હતું. તેમની સાથે સેવામાં દામોદર હતા. અસલાલીના અમીનો, તેમજ ગામડી, ચોસર, કણભા વગેરે ગામના હરિભક્તો પણ સેવામાં અખંડ હતા. વહેલાલના જેસંગભાઈ યજ્ઞ અંગે જે કામકાજ હતું તેમાં મુખ્ય હતા. કૌકા ગામના હરિભક્તોએ ઘઉં આપ્યા હતા, દંઢાવ્યના ભક્તો ઘી લાવ્યા હતા. તે ઉપરાંત ચોખા, દાળ વગેરે પણ હરિભક્તો ગાડેગાડાં ભરી લાવ્યા હતા. શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું હતું કે “જે પૈસા થશે તે અમે આપી દઈશું.” પરંતુ હરિભક્તોએ આ અમૂલ્ય સેવાનો લાભ લઈ લીધો, શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરી દીધા.

અમદાવાદમાં સૂબાના ફૂલના બાગો હતા. તેમાંથી માળીઓ રોજના હજારો હાર બનાવી મોકલતા. છૂટાં પુષ્પો પણ ઘણાં મોકલતા. વહેલાલ અને કણભાના ભક્તોએ ગાડેગાડાં ભરીને લાકડાં મોકલાવ્યાં હતાં. ભંડાર ઉપર સંતોની ચોકી હતી, સંઘની ચોકી ક્ષત્રિય ભક્તો કરતા. સૌ હરિભક્તો યજ્ઞની સેવામાં તન્મય બની ગયા હતા. મયારામ ભટ્ટ મુખ્ય યજમાન હતા. તેમને શ્રીહરિએ સોનેરી તારવાળી પાઘડી બંધાવી. બીજાને આશીર્વાદ આપ્યા. કોઈના ઉપર પ્રસન્નતાની દૃષ્ટિ કરી.

શ્રીહરિએ સભામાં સૌને કહ્યું : “આપણો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને થઈ ગયો. તમે સૌએ સેવા કરી તો અહિંસક યજ્ઞનો દિગ્વિજય થઈ ગયો. વામમાર્ગીઓ પાછા પડ્યા, તેમને વિઘ્ન નાખવાના મનસૂબા હતા તે પણ અધૂરા રહ્યા.”

ત્યારે સૌ હરિભક્તોએ હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ! એ તો આપનો જ પ્રતાપ, નહીં તો આ વામમાર્ગી બ્રાહ્મણોના રાજ્યમાં આવો અહિંસક યજ્ઞ થઈ શકે જ નહીં.”

ઉદ્ગીથ ૨૬

અમદાવાદના સૂબાનું કાવતરું

(આ.સં. ૧૮૬૫, સન ૧૮૦૯)

શ્રીહરિ ત્યાંથી નીકળી ગામડી ગામે પધાર્યા. સંઘના હરિભક્તો પણ પોતપોતાના ગામે જવા નીકળી ગયા. એટલામાં તેમને અમદાવાદના ગાયકવાડી મરાઠા સૂબા વિઠ્ઠલરાવ બાલાજીની લશ્કરી ટુકડી સામી મળી. તેમણે તેમને પૂછ્યું : “તમે ક્યાંથી આવો છો?”

તેમણે કહ્યું : “જેતલપુરમાં સ્વામિનારાયણ ભગવાને મહારુદ્ર અને વિષ્ણુયાગ કર્યો હતો ત્યાં અમે સૌ ગયા હતા. ગઈ કાલે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ થઈ ગઈ એટલે અમે બધા અમારે ગામ પાછા જઈએ છીએ.”

આ સાંભળી ટુકડીનો સરદાર ધૂંવાંપૂવાં થઈ ગયો. તેણે પૂછ્યું : “તમારા સ્વામિનારાયણ ક્યાં છે?”

સંઘના ભક્તો સમજી ગયા. તેમણે કહ્યું : “સ્વામિનારાયણ ભગવાન તો જેતલપુરથી નીકળી ગયા છે, ક્યાં ગયા છે તે અમે જાણતા નથી.”

લશ્કરી ટુકડીનો સરદાર જાણતો હતો કે સ્વામિનારાયણ પાસે રોઝો ઘોડો છે, કાઠી અસવારો છે, મોટા સૈન્યને પૂરા પડે એવા બળિયા પાર્ષદો છે. તેના મુઢીભર માણસોથી હવે તેમનો પીછો પકડવાનું બને તેમ ન હતું. તે ત્યાંથી જ અમદાવાદ જવા પાછો વળ્યો.

વામાચારી બ્રાહ્મણોનું દુઃખ

સ્વામિનારાયણ ભગવાને નિર્વિઘ્ને આ અહિંસક યજ્ઞ પૂરો કરી દીધો તે જાણી વામાચારી બ્રાહ્મણોને અત્યંત દુઃખ થયું. જે યજ્ઞમાં આવી નહોતા શક્યા તેમણે યજ્ઞમાં જે બ્રાહ્મણો ગયા હતા તેમને ઠપકો આપ્યો : “સાવ બેસી રહ્યા, નિર્લજ્જ બનીને બધું જોઈ રહ્યા, લાડવાની અને દક્ષિણાની લાલચમાં ભોળવાઈ

કાંઈ વિષ્ન નાખવાનું સૂઝ્યું નહીં?”

એટલે એક બ્રાહ્મણે કહ્યું : “અરે ! અમે બધું કરી જોયું, લાડવા તળાવમાં નાખી દીધા, ઘી ખૂટવાડી નાખ્યું, કોઈ રીતે સ્વામિનારાયણનું ખોટું દેખાય એવું કરવામાં બાકી નથી રાખ્યું પણ તેનો પ્રતાપ બહુ છે. ક્યાંથી ઘી આવ્યું તે ખબર પડી નહીં, ખાલી કુંડલાં ભરાઈ ગયાં, આપણા બ્રાહ્મણોને પાકશાળામાંથી બહાર કાઢ્યા, તેમના સત્સંગી બ્રાહ્મણોએ પાકશાળાનો કબજો લઈ લીધો. અમારું કાંઈ ચાલવા દીધું નહીં.”

તે સાંભળી તે ટોળામાંનો એક જણ બોલ્યો : “યજ્ઞના કુંડમાં પડીને મરી કેમ ન ગયા ? એટલું કર્યું હોત તોપણ તેનું ખોટું દેખાત.”

પરંતુ બુદ્ધિમાં પ્રેરણા આપનાર અંતર્યામી તો ભગવાન હતા, તે તેઓ જાણતા ન હતા.

આ નિષ્ફળતાથી વામમાર્ગીઓના રોષે માઝા મૂકી. તેમના અગ્રેસરો સૂબા પાસે અમદાવાદ આવ્યા. સૂબાએ તેમનું સન્માન કર્યું. તેઓ જાણતા હતા કે વિઠ્ઠલરાવ બાલાજી સૂબો લોલંગર બાવાનો શિષ્ય છે. લોલંગર બાવાના ગોમતીપુરના મઠમાં તેના સાતસો-આઠસો લગાયક બાવા હતા. એટલે લોલંગર બાવો જો સ્વામિનારાયણને પકડી લે તો તેનું કાસળ નીકળી જાય.

સૂબાએ તેમને પૂછ્યું : “જેતલપુરના યજ્ઞમાં ગયા હતા?”

એટલે તેમના અગ્રેસરે કહ્યું : “ત્યાં શું જાય ? સ્વામિનારાયણની શું નાત છે, શું જાત છે, શું તેનું કુળ છે, તે જાણ્યા સિવાય તમે તેને તમારા રાજ્યમાં યજ્ઞો કરવા ઘો છો. વેદમાં હિંસક યજ્ઞો કરવાનું જ પ્રતિપાદન કર્યું છે. જ્યારે સ્વામિનારાયણ તે પ્રકારના પશુબલિનો હોમ યજ્ઞમાં કરતા નથી અને વેદની મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. તેથી તો મહા અનર્થ થવાનો છે.”

આ સાંભળી સૂબો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેના અંતરમાં પણ સ્વામિનારાયણનો પરાભવ કરવાના વિચારો આવતા હતા. તેમાં વામાચારી બ્રાહ્મણોના આ શબ્દોથી ઘી હોમાયું. તેણે કહ્યું : “તમે ચિંતા કરશો નહીં. હું સ્વામિનારાયણને થોડા દિવસોમાં જ પકડી તેનું કાસળ કાઢી નાખીશ. આપણા રાજ્યમાં આવો અધર્મ પોષાય નહીં.”

“પણ તમે કેવી રીતે તે કરશો ? તેની પાસે તો ખમીરવાળા કાઠી દરબારો છે. તેના પાર્ષદો પણ ગાંજ્યા જાય તેવા નથી. તમારી આરબફોજને તે જોતજોતાંમાં જેર કરી નાખે એવી તેમની તાકાત છે.” વામાચારીએ કહ્યું.

“રાજ્યનીતિનાં બધાં પાસાં ખુલ્લાં કરવાનાં હોય નહીં. તમે ચિંતા કરશો નહીં. થોડા વખતમાં જ આ કાંટો નીકળી જશે.” સૂબાના આ શબ્દોથી બ્રાહ્મણોને સંતોષ થયો. તેઓ સૂબાને આશીર્વાદ આપી ત્યાંથી નીકળ્યા.

સૂબો મહારાજને આમંત્રણ આપે છે

બ્રાહ્મણો ગયા અને સૂબાનું મન સ્વામિનારાયણને પકડવા, તેમને કેદ કરવા અનેક યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ શોધવા કામે લાગી ગયું. છેવટે એક વિચાર આવ્યો અને સૂબો એકદમ એક હાથ ઉપર બીજા હાથની મુઠી મારી ઊભો થઈ ગયો. તેણે ઘંટડી બજાડાવી અને અનુચર સલામ કરતો સામે ઊભો રહી ગયો. પોતાના હાથ નીચેના અમલદારને બોલાવવા તેને કહ્યું. તે આવ્યો અને સૂબાએ કહ્યું : “આપણે સ્વામિનારાયણને આપણા શહેરમાં પધરાવવા છે. જેતલપુરમાં બહુ મોટો પજા કર્યો અને ભારે પ્રતાપ બતાવ્યો છે, તેથી મારે તેમનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છા છે.”

“જી સરકાર ! હમણાં જ બંદોબસ્ત થઈ જશે !” અમલદારે તરત જ કહ્યું. શ્રીહરિને સૂબાનું આમંત્રણ મળ્યું. શ્રીહરિ તે સાંભળી મંદ મંદ હસવા લાગ્યા. તેમણે કહ્યું : “સરકારના સૂબા આપણને તેડાવે છે. એટલે તો જવું જ જોઈએ.”

શ્રીહરિ અમદાવાદ પધાર્યા. અમદાવાદના હરિભક્તોએ શ્રીહરિનું સ્વાગત કર્યું. શ્રીહરિ શ્રીમાળી વૈદ્ય અંબારામને ઘેર પધાર્યા અને તેમના મેડા ઉપર ઉતારો કર્યો. હરિભક્તો સૌ ત્યાં મહારાજનાં દર્શન માટે આવવા લાગ્યા. કેટલાકે મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! સૂબાએ આપને આમંત્રણ આપ્યું છે, પણ તેમાં કાંઈ કપટ હોય તેવું જણાય છે. તે તો આપણો કટ્ટર દ્વેષી છે અને વામમાર્ગી છે.”

મહારાજે ધીરેથી તેમને કહ્યું : “આદર્યા અધૂરાં રહે, હરિ કરે સો હોય ! માટે તમે ચિંતા ન કરો. ધાર્યું ભગવાનનું થશે.”

એટલામાં ત્યાં પ્રાણશંકર શુક્લ આવ્યા. મહારાજને પ્રણામ કરી સન્મુખ બેસી ગયા. મહારાજે તેનું દારિદ્ર્ય જોઈ પોતાના કંઠમાં સોનાની ઊતરી પહેરી હતી તે તેને આપી દીધી.

સૂબાને શ્રીહરિ પધાર્યા છે તે સંદેશો મળી ગયો હતો. તેણે શ્રીહરિના સ્વાગતની બધી તૈયારીઓ કરી દીધી. ભદ્રના કિલ્લામાં સૂબાનો આવાસ હતો. તેણે પોતાનો દૂત મોકલ્યો. સાથે શ્રીહરિના સ્વાગત માટે બીજો સરંજામ પણ

મોકલ્યો. ઘોડેસવાર સૈનિકો શ્રીહરિને તેડવા આવ્યા. શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “તમો સૌ જાઓ. અમે સાદાઈથી જ આવીશું.” એટલે તે પાછા ફર્યા.

શ્રીહરિ પોતાની સાથે સંતો, હરિભક્તો તથા કાઠી અસવારો લઈ ભદ્રના કિલ્લામાં પધાર્યા. વિઠ્ઠલરાવ બાલાજી શ્રીહરિની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતો કિલ્લાના દરવાજા પાસે પોતાના અનુયરો સાથે ઊભો હતો. શ્રીહરિ પધાર્યા એટલે તેમને નમસ્કાર કરી તેમનું સ્વાગત કર્યું. શ્રીહરિ માટે પોતાના ભવનમાં બેઠક ગોઠવી હતી ત્યાં તે શ્રીહરિને લઈ ગયો. શ્રીહરિ સાથે કાઠી ભક્તો, પાર્શ્વદો, સંતો હતા, પણ સૂબાની સૂચના હતી કે કોઈને પણ અંદર દાખલ થવા ન દેવા. તેથી દરવાનોએ બધાને જ અટકાવ્યા. છતાં દંડી સંન્યાસી દેવાનંદજી દરવાનને ધક્કો મારીને અંદર દાખલ થઈ ગયા.

સૂબાના હાથ હેઠા પડે છે

મહારાજ અંદર ગયા અને સૂબાએ હાથ જોડી કહ્યું : “પધારો મહારાજ ! આજે આપે મારો આવાસ પાવન કર્યો. આપની પ્રતિષ્ઠા મારા દ્વાર સુધી પહોંચી ગઈ છે. આપનું કાર્ય હવે કોઈથી અજાણ્યું રહ્યું નથી.” એટલું કહી તેણે મહારાજનો હાથ પકડ્યો અને તેમને માટે જે ગાદી તૈયાર કરી હતી, ત્યાં મહારાજને લઈ ગયો. પછી હાથ જોડી કહ્યું : “પ્રભુ ! આપ આ ગાદી ઉપર બિરાજો. આપને સન્માનવાનો આ મહામૂલો અવસર મને મળ્યો છે.”

શ્રીહરિએ હસીને કહ્યું : “તમારા જેવા રાજ્ય દરબારો, અમલદારોનો આ વિવેક છે, પરંતુ અમે તો ત્યાગી કહેવાઈએ, અમને આવાં રાજ્યાસન શોભે નહીં.”

“આપ ત્યાગી છો તે વાત સાચી, પરંતુ આપ અનેકના ગુરુ છો, ઘણા આપને ભગવાન પણ માને છે. તેથી આપને માટે આ આસન યોગ્ય જ છે.”

મહારાજે તરત જ ભૂકુટી ફેરવી : “વિઠ્ઠલરાવ ! તમને તો ખ્યાલ નહીં હોય પણ ભગવાનની ગાદી અચળ હોય છે; સ્થિર હોય છે. તે કદી ડગતી નથી.” એટલું કહીને મહારાજે તે ગાદી ઉપર પોતાના હાથમાં પકડેલી લાકડી જોરથી દબાવી અને તરત જ ગાદી નીચે સરકી.

દેવાનંદે આ જોયું, તેલના ઊંડા ટાંકામાં ગાદી જઈને પડી. તે તરત જ બોલી ઊઠ્યા : “કપટ, દગો !”

સૂબો આ જોઈ મૂંઝાયો. દેવાનંદના મુખ ઉપરની રેખાઓ જોઈ તેને લાગ્યું

કે જરૂર આ સાધુ શાપ આપશે. મહારાજે દેવાનંદના મોં ઉપર પોતાનો હાથ મૂકી દીધો. સૂબો વીલો પડી ગયો. તેનું કપટ ઉઘાડું પડી ગયું. તેણે નહોતું જાણ્યું કે તે ભગવાન સાથે કપટ રમી રહ્યો હતો. તેના ક્ષોભથી તે ધૂંધવાયો. શ્રીહરિની શાંત મુખમુદ્રાએ તેને વધુ પરાસ્ત કર્યો. તેની વાણીએ વિવેક ગુમાવ્યો : “તમારું કુળ, ન્યાત, જાત કોઈ જાણતું નથી. છતાં અમારા રાજ્યમાં તમો યજ્ઞો કરી અવૈદિક કાર્યો કરી રહ્યા છો. તેમાં રાજ્યનો દ્રોહ છે.”

“અમે કોશલ દેશના સરવરિયા બ્રાહ્મણ છીએ. અમારા પિતાનું નામ ધર્મદેવ છે. માતાનું નામ ભક્તિદેવી છે. અમે વેદોક્ત કાર્યો જ કરીએ છીએ અને વેદધર્મનું સ્થાપન કરીએ છીએ. અમારી ન્યાત, જાત, કુળ, કુટુંબ બધું જ લોકો જાણે છે.” શ્રીહરિએ શાંતિથી કહ્યું.

દેવાનંદ સ્વામીની ધીરજ હવે રહી નહીં. તેમણે તો ‘દટ્ટણ સો પટ્ટણ’ કરી નાખવાનો સંકલ્પ કરી લીધો. સૂબા તરફ તે એવી રીતે ફર્યા કે હમણાં જાણે સત્તા ઊથલી પડશે ! શ્રીહરિએ તેમને વાર્યા. તેમણે કહ્યું : “કોઈના પતનમાં આપણે નિમિત્ત ન બનવું. ભગવાને જે ધાર્યું હશે તે થશે.”

દેવાનંદ સ્વામી ધ્રૂજતા હતા. તેમનો ક્રોધ તેમના રોમેરોમમાં પ્રસરી ગયો હતો. શ્રીહરિના સ્પર્શે તેઓ શાંત થયા.

સૂબાએ કહ્યું : “તમારી બધી જ વાત મિથ્યા છે. અમારા પંડિતોએ તમારાં વેદ વિરુદ્ધ આચરણ જોયાં છે. તમને મારો હુકમ છે કે તમારે અમદાવાદમાં પ્રવેશવું નહીં.”

શ્રીહરિ આ સાંભળી રહ્યા. તેમણે કહ્યું : “ભલે, રાજ્યની આજ્ઞા અમારે માથે ચડાવવી જોઈએ, પરંતુ ક્યાં સુધી ન આવવું તે કહેશો?”

સૂબાએ તરત જ કહ્યું : “અમારું રાજ્ય હોય ત્યાં સુધીનું ફરમાન છે. હમણાં ને હમણાં જ ઈડરિયા દરવાજેથી તમે શહેરની બહાર નીકળી જાઓ. બીજા બધા દરવાજા તમારા માટે બંધ છે.”

મહારાજ દેવાનંદ સંન્યાસીની સાથે ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયા. કિલ્લાની બહાર સંતો, હરિભક્તો, કાઠી અસવારો, પાર્ષદો ઊભા હતા. દેવાનંદ સ્વામીની મુખમુદ્રા જોઈ તે સૌ કાંઈક અનિષ્ટ બન્યું છે તે પામી ગયા. દેવાનંદ સ્વામીની પાસેથી હકીકત જાણવા મળી. કાઠી અસવારો અને પાર્ષદોએ કેડે હાથ નાખ્યો. મહારાજે કહ્યું : “આપણને સૂબાનું ફરમાન છે. માટે આ શહેરમાંથી નીકળી જઈએ.”

ત્યાંથી જેતલપુર જવા દક્ષિણાદે દરવાજે ગયા, પણ ત્યાં દરવાનોએ અટકાવ્યા. તેમણે કહ્યું : “ઈડરિયા દરવાજેથી જ તમારે બહાર નીકળવાનું છે, બીજા બધા જ દરવાજા તમારા માટે બંધ છે.” છતાં મહારાજ શ્રીપુરના અગિયાર દરવાજા હતા ત્યાં બધેય ગયા. દરવાનોને દર્શન દીધાં અને પછી ઈડરિયે દરવાજે પધાર્યા. અહીંથી મહારાજ અમદાવાદ શહેરની બહાર નીકળી ગયા.^{૧૫૬}

રસ્તામાં એક પ્રેમી હરિભક્ત મળ્યા. તેણે બરફીની માટલી આપી. મહારાજે અશ્વ ઉપર બેઠાં બેઠાં જ તે હાથમાં લઈ લીધી. મહારાજે સાથેના સંતો-હરિભક્તોને કહ્યું : “આપણે મોટેરા જઈએ. ત્યાંના હરિભક્તોનો ખૂબ ભાવ છે.” ત્યાંથી સંઘ મોટેરે ઊપડ્યો.

મહારાજ મોટેરામાં

અહીંના હરિભક્તોએ મહારાજને સુંદર ઉતારો આપ્યો. સંઘના સંતો-હરિભક્તો માટે પણ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી. હરિભક્તોએ રસોઈની વ્યવસ્થા દીધી. થોડી વારમાં રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ. મહારાજ માટે પણ થાળ તૈયાર થઈ ગયો. મહારાજ જમ્યા. પછી સૌ સંતો-હરિભક્તોને જમાડ્યા.

જમ્યા પછી સૌ મહારાજ પાસે આવ્યા. ભદ્રમાં શું બન્યું તે જાણવા સૌ ઉત્સુક હતા. દેવાનંદ સ્વામીએ બધી જ હકીકત કહી. તે સાંભળી સંતોએ કહ્યું : “મહારાજ! અમદાવાદનો સૂબો બહુ જ દ્વેષી છે. સંતોનો તો તે દ્રોહ કરે છે, પણ આપનો પણ તેણે દ્રોહ કર્યો? સૂર્ય-ચંદ્રાદિક દેવતાઓ, નાના-મોટા ભગવાનો આ બધું કેમ સહન કરી રહ્યા છે?”

મહારાજે કહ્યું : “આપણે આપત્તિમાં હંમેશાં ધીરજ રાખવી. આવો સમય સદાકાળ તો રહેવાનો નથી જ. માટે ભગવાનની મરજીમાં આપણે રાજી રહેવું.”

૧૫૬. આ પ્રસંગ પછી તરત જ અમદાવાદમાં ધરતીકંપ થયો હતો અને સભાનો ગોખ તથા ઘણાં મકાનો પડી ગયાં હતાં, પરંતુ શ્રીહરિએ ભક્તોની તથા બીજા મનુષ્યોની રક્ષા માટે તરત જ તે કંપ બંધ કરી દીધો હતો.

— ‘અમદાવાદમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ’; પા. ૧૨૪

આ પ્રસંગ બીજી રીતે વર્ણવાય છે પણ ઉપર મુજબનું વર્ણન વધુ પ્રમાણભૂત મનાય છે.

આ પ્રસંગ શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર, પૂર-૧૪, તરંગ-૬૫માં આ.સં. ૧૮૬૮માં બન્યો એમ ઉલ્લેખ છે. જ્યારે ‘અમદાવાદમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ’માં ૧૮૬૭ની સંવત્તનો ઉલ્લેખ છે.

— લેખક

“તો હવે અમદાવાદમાં આપણે જવાનું જ નહીં?” સંતોએ પૂછ્યું.

“અનુકૂળ સમય આવશે ત્યારે જવાશે. ત્યાં સુધી આજુબાજુનાં ગામોમાં ફરશું. અમદાવાદના હરિભક્તોને એ રીતે પોષણ આપશું.” મહારાજે શાંતિથી કહ્યું.

વહેલાલમાં

મહારાજે પછી સૌ સંતોને કહ્યું : “આપણને જેતલપુરમાં વહેલાલના જેસિંગભાઈએ વહેલાલ આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. માટે આપણે અહીંથી હવે વહેલાલ જઈએ.” શ્રીહરિ સાથે મુક્તાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી, મહાનુભાવાનંદ સ્વામી, વાસુદેવાનંદ બ્રહ્મચારી વગેરે સંતો હતા.

મહારાજ સંતો-હરિભક્તો સાથે વહેલાલ પધાર્યા. તે સમાચાર વહેલાલમાં જેસિંગભાઈને મળ્યા એટલે તેઓ તથા તેમના ભાઈઓ જોરાભાઈ, જેઠાભાઈ તથા જેસિંગભાઈના પુત્રો અજુભાઈ, વસ્તાભાઈ, શામળભાઈ તેમજ ગામના પાટીદારોએ મહારાજનું ભવ્ય સામૈયું કર્યું. જેસિંગભાઈએ હાથ જોડી મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! આપે જેતલપુરમાં આપેલું વચન યાદ રાખ્યું ખરું !”

મહારાજ હસ્યા. પછી બોલ્યા : “તમારો ભાવ હતો એટલે યાદ આવી ગયું.”

જેસિંગભાઈ સમજી ગયા કે મહારાજ કોઈ વાત પોતાના ઉપર લેતા જ નથી. પોતે સર્વકર્તા, સર્વાતર્યામી હોવા છતાં હંમેશાં ભક્તોને, તેમના ભાવને નિમિત્ત બનાવી તેમના મનોરથ પોષે છે, પૂરા કરે છે.

મહારાજને માઢ-મેડી ઉપર ઉતારો આપ્યો. મહારાજ અહીં ઢોલિયા ઉપર બિરાજ્યા અને પોતાનાં બે ચરણારવિંદ પસાર્યા. જેસિંગભાઈના પિતા રઘનાથદાસે મહારાજનાં બંને ચરણારવિંદમાં સોળ ચિહ્નો જોયાં અને તેમને નિશ્ચય થયો કે જરૂર આ મોટાપુરુષ છે. મહારાજ તેમના સામું જોઈ હસતા હતા.

રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે મહારાજને બ્રહ્મચારી તેડવા આવ્યા. મહારાજ તળાવકાંઠે પધાર્યા, રાયણની^{૧૫૭} નીચે બેસી જમ્યા. સંતોની પંક્તિ કરી તેમને

૧૫૭. આ રાયણનું ઝાડ અત્યારે ‘સ્વામીની રાયણ’ એ નામે ઓળખાય છે. તેને કોઈ કાપી શકતું નથી. એક જણે તે રાયણનું ઝાડ કાપ્યું તો સરકારે તેનો રૂ. ૧૫૦૦/- દંડ કર્યો. બીજો તે કાપવા ગયો તો કુહાડી તેના પગમાં વાગી. ત્યારથી ‘સ્વામીની રાયણ’નો ચમત્કાર સૌ સમજવા લાગ્યા.

પણ જમાડ્યા. પછી મહારાજ ઉતારે પધાર્યા.

ત્યાંથી મહારાજ સળકી પધાર્યા. અહીં દયાળજી પગીને ઘેર ઊતર્યા. મહારાજને અહીં ચોરાસી કરવાની ઈચ્છા થઈ. જેતલપુરથી છૂટા પડેલા સંતો હજુ આજુબાજુનાં ગામોમાં જ ફરતા હતા. એટલે મહારાજે તેમને સૌને અહીં બોલાવ્યા.

મહારાજે નાંદોલના વિપ્રોને બોલાવ્યા. તેમને કહ્યું : “અમારે અહીં બ્રાહ્મણોની ચોરાસી કરવી છે. તો આસપાસનાં ગામોના બ્રાહ્મણોમાં નોતરાં ફેરવવાં છે.”

આ સાંભળી તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! અમારી ન્યાતમાં હમણાં ઝઘડા ચાલે છે. એટલે ન્યાતના વરા બધા બંધ છે અને અમો કોઈ ક્યાંય જમવા જતા નથી.”

મહારાજ આ સાંભળી રહ્યા. ન્યાતના ઝઘડા મહારાજની ચોરાસી કરવાના સંકલ્પની આડે આવ્યા. આવી ક્ષુદ્ર સમજણવાળા બ્રાહ્મણોએ શ્રીજીમહારાજના સંકલ્પમાં ભળી ભક્તિ કરવાનો આવો અમૂલ્ય અવસર ખોયો.

આ અવસરે આસપાસના કોળી, ઠાકરડા, ભીલ વગેરે બાળ, જુવાન ત્યાં આવ્યા હતા. સત્સંગનો તેમને રંગ ન હતો, પરંતુ લોકો મહારાજને ભગવાન કહે છે અને વળી આજ બ્રાહ્મણોને નોતરાં છે, તેથી કાંઈક જમવાનું પણ મળશે એ ભાવથી તેઓ આવ્યા હતા.

મહારાજે તેમને બધાને બોલાવ્યા અને કહ્યું : “તમે બધા આવ્યા છો તે આજે જમો ને અમારું વચન માનશો તો તમે પણ બ્રાહ્મણો જેવા થઈ જશો.”

અમારે બ્રાહ્મણોની ચોરાસી થઈ ગઈ

તેમણે બધાએ હાથ જોડી કહ્યું : “બાપજી ! આપનું શું વચન છે ?”

મહારાજે કહ્યું : “ચોરી તથા છીનાળીનો તમારો બંધો છોડી દો. દારૂ પીવાનું બંધ કરો અને માંસ ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા લ્યો. તમારું કલ્યાણ થશે.”

કોળી, ઠાકરડાઓ અને ભીલ જેવી અજ્ઞાત પ્રજા કલ્યાણની વાતમાં તો કાંઈ સમજી નહીં, પરંતુ મહારાજના આ શબ્દો તેમને જુદા લાગ્યા. તેમને આંતરપ્રેરણા થઈ કે આ ભગવાનનું વચન માની લેવું. સૌએ એકી અવાજે કહ્યું : “પ્રતિજ્ઞા, બાપજી ! આજથી જ પ્રતિજ્ઞા, તમારા વચને બધું જ છોડ્યું.”

મહારાજ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયા. બધાને પંક્તિમાં બેસારવાની આજ્ઞા

કરી. પાર્ષદોએ વ્યવસ્થા કરી દીધી. મહારાજે જાતે સૌને પીરસ્યું. પીરસતાં પીરસતાં પણ કહેતા જાય : “જો જો હોં શૂરવીર થજો, ચોરી-છીનાળીને ચાળે હવે ચડશો નહીં. દારૂ, માંસ અગરાજ કરી દેજો.”

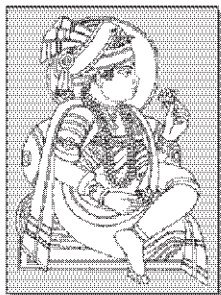
“અરે બાપજી ! હવે તો માથા સાટે, આપની પ્રસાદી જમ્યા પછી ખૂટલ કેમ થવાય ?”

મહારાજ તેમની સચ્ચાઈ જોઈ બોલ્યા : “અમારે બ્રાહ્મણોની ચોરાશી થઈ ગઈ !”

બીજે દિવસે મહારાજ સંતો સાથે ખારી નદીએ સ્નાન કરવા પધાર્યા. મહારાજ સ્નાન કરી રહ્યા પછી દયાળ પગીએ મહારાજને હાથ જોડી કહ્યું : “મહારાજ ! આ નદીમાં પાણી રહેતું નથી, તેથી લોકોને ખૂબ ત્રાસ પડે છે. તો આપ દયા કરો તો એ ત્રાસ મટે.”

મહારાજે તરત જ કહ્યું : “હવેથી પાણી રહેશે. લોકો આ પ્રસાદીનું પાણી પીશે, તેમાં સ્નાન કરશે અને પાવન થઈ જશે.”

જમ્યા પછી મહારાજે સંતોને ગામેગામ ઉપદેશ નિમિત્તે ફરવા મોકલ્યા. પછી મહારાજ થોડા સંતો, પાર્ષદો સાથે ત્યાંથી નીકળી જેતલપુર, ધોળકા, લીંબડી, ચૂડા, નાગડકા, લોયા થઈને બોટાદ પધાર્યા. બોટાદથી સારંગપુર પધાર્યા. ફાગણનો ફૂલદોલ મહારાજને સારંગપુરમાં કરવાની ઈચ્છા હતી.

ઉદ્ગીથ ૨૮

ખોખરામાં લોલંગરના બાવાઓ યુદ્ધે ચડે છે

(આ.સં. ૧૮૬૫, સન ૧૮૦૯)

મહારાજ ગઢપુર પધાર્યા. જીવાખાયર તેમજ નાનકડા ઉત્તમકુમાર - દાદાખાયર પણ ઘોડી ઉપર બેસી મહારાજનું સામૈયું કરવા આવ્યા હતા. મહારાજ અભયપુત્ર દાદાખાયરને જોઈ અત્યંત રાજી થયા. રોઝા ઘોડા ઉપરથી ઊતરી અને દાદા પાસે ગયા. એટલામાં તો નાનકડા ઉત્તમકુમાર ઘોડા ઉપરથી છલાંગ મારી નીચે ઊતરી મહારાજનાં ચરણકમળમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરવા લાગ્યા. મહારાજે તેમને ઊંચકી લીધા.

હરિજયંતી ઉત્સવ ખૂબ ધામધૂમથી થયો. સવારે રામજન્મ, સાંજે હરિકૃષ્ણ જન્મ. આખો દિવસ ઉત્સવ ! કથાનો, કીર્તનનો અને ભગવાનનાં દર્શનનો આ લહાવો લેવા સંતો, હરિભક્તો મહિના મહિના સુધી પંથ કરતા, વાટમાં લૂંટાતા, ખર્ચા ખૂટી જતી, ખાવા ન મળતું, છતાં મહારાજનાં દર્શનની તેમની તાલાવેલી મોળી પડતી નહીં. મહારાજનો એવો મહિમા તેમના અંતરમાં દઢ થઈ ગયો હતો.

મૂળજી શર્માને તેના ભાઈ તેડવા આવે છે

બીજે દિવસે સવારે ભાદરાથી સુંદરજી શર્મા એક બ્રાહ્મણને લઈને પોતાના મોટાભાઈ મૂળજીને ગોતતાં ગોતતાં ગઢડા આવી પહોંચ્યા. તે સીધા મહારાજ પાસે પહોંચી ગયા. મહારાજને દંડવત્ કરી તેમણે પૂછ્યું : “મહારાજ ! મૂળજી અહીં છે ?”

મહારાજે તે સાંભળી પૂછ્યું : “કોણ સુંદરજી ? મૂળજીને ગોતવા આવ્યો છે ?”

“હા, મહારાજ ! એકાએક ખેતરેથી નીકળી ગયા છે. ઘેર કાંઈ કહેવરાવ્યું પણ નથી.” એટલું બોલતાં સુંદરજીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

એટલામાં મૂળજી ભક્ત ઘેલે સ્નાન કરવા ગયા હતા તે આવ્યા. મહારાજે તેમને બોલાવ્યા અને કહ્યું : “મૂળજી ! આ તમારો નાનો ભાઈ સુંદરજી તમને તેડવા આવ્યો છે. માટે ઘરે જાઓ !”

સુંદરજીની સાથે આવેલા બ્રાહ્મણે મૂળજીનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું : “ભગવાન ભજવા હોય તોપણ આમ ઘર છોડીને હાલી નો નીકળાય. ગીતામાં ભગવાને કહ્યું છે, ‘સંસારમાં સરસો રહે ને મન મારા પાસ જો.’ એમ ઘેર રહીએ તોપણ બેય કામ થાય.”

મૂળજી ભક્ત આ બ્રાહ્મણના અજ્ઞાનથી હસ્યા. તેમણે ધીરેથી કહ્યું : “ભાઈ ! તમે કહો છો તે સાચું નથી. એકસાથે બે કામ ન થાય. ‘ચિત્તકી વૃત્તિ એક હૈ, ભાવે ત્યાં લગાઓ, ચાહે તો હરિભક્તિ કરો, ચાહે તો વિષય કમાવ.’ એમ ભગવાન ભજવા ને સંસારનું સુખ લેવું એ બે વાત ન બને.”

આ સાંભળી બ્રાહ્મણ બીયારો મૂંગો થઈ ગયો, પરંતુ મહારાજની આજ્ઞા હતી તેથી મૂળજીને તેમની સાથે ઘેર જવું પડ્યું.

મહારાજ હરિજયંતીનો ઉત્સવ કરી ગઢપુર થોડા દિવસ રોકાઈને બોટાદ થઈને નાગડકા પધાર્યા. અહીં ભક્તરાજ સુરાખાયરના દરબારમાં ઉતર્યા. લોખા અને નાગડકાના ભક્તો અહીં ભેગા થઈ ગયા. આસપાસનાં ગામોમાંથી, ઝાલાવાડમાંથી પણ ભક્તો આવવા લાગ્યા.

મહારાજ સંતો-હરિભક્તો સાથે ભૂતિ તળાવે રોજ સ્નાન કરવા પધારતા. ત્યાં જળકીડા કરતા. સૌને ખૂબ સુખ આપતા. પછી દરબારમાં આવી જ્ઞાનવાર્તા કરતા. મહારાજે થોડા દિવસ ભક્તોને રાખી તેમને વિદાય આપી. આ એકાંતનું સ્થાન હતું, તેથી સંતોને અહીં એકાંતનું સુખ આપવું હતું. જ્ઞાનોપદેશ કરી તેમની દઢતા વિશેષ દઢ બનાવવી હતી.

નિત્યાનંદ સ્વામીને આશીર્વાદ : ‘અજિત થશો’

નિત્યાનંદ સ્વામી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. મહારાજે તેમને આજ્ઞા કરી હતી – શાસ્ત્રો ભણવાની, વિદ્યતાના પારને પામવાની.

નિત્યાનંદ સ્વામીએ આજ્ઞા ઝીલી અને શાસ્ત્રવિદ્યામાં પારંગત થઈ ગયા, પરંતુ એ વિદ્યા અંતરમાં દઢીભૂત થાય તે માટે મહારાજના આશીર્વાદ લેવા તેઓ અહીં આવ્યા હતા. મહારાજ તેમને જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થયા. મહારાજનાં દર્શન

કરી નિત્યાનંદ સ્વામીના મુખમાંથી મહારાજના દિવ્ય સ્વરૂપના મહિમાનો ગીર્વાણ ભાષામાં સ્રોત સરવા લાગ્યો :

તં સુકાયભૂતં કાન્તં તં કાન્તં સર્વતોગતમ્ ।

તં ગતોદ્દેગદેવં તં તં વન્દે ભક્તિકાસુતમ્ ॥^{૧૬૧}

મહારાજ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયા. નિત્યાનંદ સ્વામીને આશીર્વાદ આપ્યા : “જાઓ, અજિત થશો. શાસ્ત્રવિદ્યામાં તમે અદ્વિતીય પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરશો.”

નિત્યાનંદ સ્વામી મહારાજની દૃષ્ટિથી કૃતકૃત્ય થઈ ગયા ! તેમને તો મહારાજને પ્રસન્ન કરવા હતા. તેમની પ્રશસ્તિ ગાઈ અંતરમાં તેમને પધરાવવા હતા. જગતની પ્રતિષ્ઠાનું મો’રું તેમને ખપતું ન હતું. છતાં મહારાજના આશીર્વાદ સૂચક હતા. સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોની પ્રતિષ્ઠા કરવા મહારાજના આશીર્વાદ આવશ્યક પણ હતા.

મહારાજે નિત્યાનંદ સ્વામીને વ્યાસપીઠ ઉપર પધરાવી તેમની પાસે શ્રીમદ્ભાગવતના પંચમ સ્કંધની કથા શરૂ કરાવી. મહારાજ કહેતા કે “શ્રીમદ્ભાગવતનો પંચમ સ્કંધ તે યોગશાસ્ત્ર છે અને દશમ સ્કંધ તે ભક્તિશાસ્ત્ર છે.”

પંચમ સ્કંધમાં જહભરતનું આખ્યાન આપ્યું છે.

મહારાજે કહ્યું : “સંતો ! આ આખ્યાન ચમત્કારી એટલા માટે છે કે ભરતજીએ રાજ્ય છોડ્યું, સ્ત્રી-પુત્રો છોડ્યાં, બધું જ છોડ્યું — પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે. તેમણે યોગ સાધના આદરી, પરંતુ જો પરમાત્માને વિષે અસાધારણ પ્રીતિ, ભક્તિ તેમનામાં નહોતી તો મૃગના બાળકમાં તેમને પ્રીતિ થઈ ગઈ. આથી, તેમને ત્રણ જન્મ લેવા પડ્યા. માટે એક પરમાત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય પ્રીતિ ભગવાનના ભક્તને ન હોવી જોઈએ. તેથી પંચમ સ્કંધ સાથે દશમ સ્કંધના પાઠની પણ જરૂર છે. ગોપીઓની ભક્તિ એ પરાભક્તિ છે. સૌને આદર્શરૂપ છે.”

રોજ કથામાં આવતા જુદા જુદા પ્રસંગો ઉપર મહારાજ વાતો કરતા. લગભગ એક માસ લોયામાં જ્ઞાનયજ્ઞ ચાલ્યો.

તેવામાં ડભાણથી રામદાસે બે સાધુને મોકલ્યા હતા તે આવી પહોંચ્યા. મહારાજને દંડવત્ કરી પાસે બેઠા. રામદાસભાઈએ તેમની સાથે કાગળ મોકલ્યો હતો, તે તેમણે મહારાજને આપ્યો. મહારાજે કાગળ વંચાવ્યો. ડભાણના હરિભક્તોની ઈચ્છા હતી કે જેવો જેતલપુરમાં મહારાજે યજ્ઞ કર્યો, તેવો ડભાણમાં

૧૬૧. જેમણે સુંદર શરીર ધારણ કર્યું છે, જેમની ગતિ સર્વત્ર છે, જેમનાં દર્શનથી ઉદ્દેગમાત્ર ઓસરી જાય છે એવા પરમ દેવાધિદેવ ભક્તિસુતને હું વંદન કરું છું.

પણ યજ્ઞ થાય. સૌ સેવા કરવા તત્પર હતા.

મહારાજે સૌ સંતો સામું જોયું. કોઈનેય આ એકાંતનું સુખ મૂકીને, આ દિવ્ય જ્ઞાનામૃતના શબ્દો સાંભળવાનું મૂકીને, બીજે ક્યાંય જવાની ઈચ્છા ન હતી; પરંતુ મહારાજની ઈચ્છા હશે અને તેથી જ આ બંને સાધુઓ અહીં પત્ર લઈને આવ્યા છે, તેવું સમજી તેમણે મહારાજ સામું જોયું.

મહારાજે કહ્યું : “સંતો! હવે ગુજરાતમાં જવું પડશે.”

મહારાજ નાગડકાથી સંતો સાથે નીકળ્યા. ભેંસજાળ પધાર્યા. ભેંસજાળથી ચાસકા પધાર્યા. ત્યાંથી કરમડ ફૂલજીબાને ઘેર રાત રહી જેતલપુર પધાર્યા.

વામાચારી બ્રાહ્મણ મહારાજને મારવા આવે છે

શ્રીહરિ જેતલપુર પધાર્યા છે તે સાંભળીને વામમાર્ગીઓએ ઉપદ્રવ કરવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાં એક શક્તિપંથી પરદેશી બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો. તે જુવાન હતો અને વળી પહેલવાન પણ હતો. તેને ધનની લાલચ આપી કટાર આપીને કહ્યું : “કાલે સવારે તળાવ પાસે આંબા નીચે સભા થશે. તારે સભામાં જવું. કટાર સંતાડી રાખવી અને પાટ ઉપર જે બેઠા હોય તેને કટાર મારીને ચાલ્યા આવવું.”

બ્રાહ્મણને પોતાની જુવાનીનો મદ હતો. ધનની લાલસા હતી અને વામમાર્ગી બ્રાહ્મણોના સહકારની-આશરાની જરૂર હતી. તેણે તરત જ તે વાત સ્વીકારી લીધી.

બીજે દિવસે શ્રીહરિ સભામાં પધાર્યા. સંતો, હરિભક્તો પણ આવ્યા. શ્રીહરિ પાટ ઉપર બિરાજ્યા. તે સમયે આ બ્રાહ્મણ સંન્યાસીના વેશે ત્યાં આવ્યો. પરદેશી જાણી સૌએ તેને આવકાર આપ્યો. ધીરે ધીરે તે શ્રીહરિની પાટ પાસે પહોંચી ગયો. શ્રીહરિએ તેના સામું જોયું. પછી પૂછ્યું : “તમારો કયો દેશ અને કયો મઠ છે?”

જુવાન આ પ્રશ્નથી ગૂંચવાયો. તેને કોઈ મઠ ન હતો, તે તો ભમતારામ હતો. તેણે કહ્યું : “અમે તો વામાચારી બ્રાહ્મણ છીએ. જ્યાં અમારી જમાત હોય તે અમારો દેશ અને ત્યાં અમારો મઠ.”

શ્રીહરિ તેની અલડ ભાષા સાંભળી હસ્યા. તે દરમ્યાન તે જુવાને પોતાના ભગવાં અંચળામાં સંતાડેલી કટાર કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીહરિએ તે જોયું અને ઈશારાથી મૂળુભાઈને પાસે બોલાવ્યા. મૂળુભાઈ તરત જ પાસે આવી તે જુવાનની પાછળ ઊભા રહ્યા. જુવાનને તે ખ્યાલ ન રહ્યો. તે ધીરે રહીને ઊભો

થયો. શ્રીહરિ પાસે આવ્યો. તેમને નમસ્કાર કરવાની ચેષ્ટા કરી અને અંચળામાંથી કટાર કાઢી. પાછળ ઊભા રહીને જોઈ રહેલા મૂળુભાઈએ તરત જ તેને પાછળથી પકડી લીધો. જુવાનના હાથમાંથી કટાર નીચે પડી ગઈ. સભામાં હાહાકાર થઈ ગયો !

મહારાજે મૂળુભાઈને કહ્યું : “તેને મારશો નહીં. ભેખ તો એવા જ હોય. ભેખમાં જ લોકો ભરમાય !”

મૂળુભાઈ તેને પકડીને સભાની બહાર લઈ આવ્યા. પાટીદાર હરિભક્તોનું લોહી ઊકળી ગયું, પરંતુ મહારાજની આજ્ઞા હતી તેથી સૌ સમસમી રહ્યા. જુવાનને આઘેરા લઈ જઈને તગડી મૂક્યો.

બીજે દિવસે મહારાજ ખોખરા મહેમદાવાદ પધાર્યા. અહીં મેવાડા બ્રાહ્મણ નથુ ભટ્ટને ત્યાં મહારાજ ઊતર્યા. સંતો કાંકરિયે ઊતર્યા.

પાંચાળમાંથી મહારાજ જેતલપુર થઈ ખોખરા મહેમદાવાદ પધાર્યા છે તે સમાચાર મળતાં ઘણા દિવસના વિયોગી ભક્તો અહીં મહારાજનાં દર્શન કરવા માટે આવવા લાગ્યા. મહારાજ પણ તેમને જોઈ આનંદ પામતા, તેમને પાસે રાખતા અને ઉપદેશની વાતો કરતા. આ પ્રમાણે થોડા દિવસ કાર્યક્રમ ચાલ્યો. એટલે સંતો તથા હરિભક્તોએ મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ ! આપણે રામદાસ સ્વામીની ઈચ્છા પ્રમાણે ડભાણમાં યજ્ઞ કરવાનો છે, તે માટે તો આપ નાગડકાથી પધાર્યા છો. તો હવે યજ્ઞ માટે કાંઈ તૈયારીઓ કરીએ કે નહીં ?”

મહારાજ તેમની વાત સાંભળી હસ્યા. તેમણે કહ્યું : “જ્યાં કથાવાર્તા થાય, જ્યાં ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયમાંથી પાછી વળી અંતરમાં વિરામ પામે, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તે રૂપ બની જાય તે જ સાચો યજ્ઞ ! આપણે તો યોગયજ્ઞ અને જ્ઞાનયજ્ઞ — આ બે મહામોટા યજ્ઞ સદાય કરવાના છે. પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેને વિષે પરબ્રહ્મ જે અમે તે જ્યારે તમને દેખાય ત્યારે સમજવું કે જ્ઞાનયજ્ઞ અને યોગયજ્ઞનો અવધિ આવી ગયો.”

મહારાજને અહીં રહેવું હતું. તેમનું વિચરણ, રહેવાનું બધું સહેતુક હતું. મહારાજ રોજ સંતમંડળી લઈને કાંકરિયે સ્નાન કરવા પધારતા. સ્નાન કરી ત્યાં થોડો સમય રોકાતા. પછી કીર્તનો ગાતાં ગાતાં સૌ સાથે ફરતા.

વૈશાખ વદિ ૧૧ના દિવસે મહારાજ અને સંતો-હરિભક્તો માટે શિવકુંવરબા પેંડા લઈ આવ્યાં. સૌને ફરાળ કરાવ્યું. દ્વાદશીના દિવસ નથુ ભટ્ટે સૌને પારણાં કરાવ્યાં. મહારાજની વાતો, સંતોનાં કીર્તનો અને ગામમાં ‘નારાયણ

હરે સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ'ની આહ્‌લેક જગાવી ઝોળી માગતાં થતો દિવ્ય નાદ, આ ઉદ્‌ઘોષ બધે વ્યાપી ગયો.

ભેખ ઉશ્‌કેરાય છે

સ્વામિનારાયણ ભગવાનના પરમહંસોની સ્થિતિ જોઈ ભેખ ઉશ્‌કેરાયો. તેમનું નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય, નિર્માનીપણું, અહિંસા, સાધુતા વગેરે ગુણોથી તેમને લાગ્યું કે આ સાધુ જ્યાં જ્યાં ફરશે ત્યાં સ્વામિનારાયણનો પ્રભાવ પડશે. લોકો દારૂ, માંસ છોડશે અને આ સાધુઓ પ્રત્યે આકર્ષાશે. પોતાનું પડી ભાંગશે. અમદાવાદના સૂબાને તેમણે તેથી ઉશ્‌કેર્યો હતો. તેણે સ્વામિનારાયણને ખતમ કરી નાખવાનો પેંતરો રચ્યો હતો, પણ સ્વામિનારાયણે તેની બાજી ખુલ્લી પાડી દીધી. આથી, તેનો પણ ક્રોધાગ્નિ ભભૂક્યો હતો. તેના ગુરુ લોલંગરને તેણે આજ્ઞા કરી હતી કે 'સ્વામિનારાયણને જીવતા પકડીને મારી પાસે લઈ આવો. તેમના મૂંડિયાઓને ખતમ કરી નાંખો.'

મહારાજ કાંકરિયે પધાર્યા અને સંતો સાથે જળકીડા કરી પછી સંતોનો જ્યાં મુકામ હતો ત્યાં સભા કરી. મહારાજે તે વખતે નાનાભાઈને બોલાવ્યા અને કહ્યું : “સંતો ભિક્ષા માગવા જાય છે, પણ તમો શ્રીનગરથી બરફી, પેંડા વગેરે મંગાવો. આજે અમારે સંતોને ખૂબ જમાડવા છે.”

નાનાભાઈ શ્રીહરિએ એકાએક કરેલી આ આજ્ઞાથી મૂંઝાયા. તેમને કાંઈ સમજણ પડી નહીં. શ્રીહરિએ તેમને કહ્યું : “નાનાભાઈ! આપણે જેતલપુરમાં યજ્ઞ કર્યો. યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને પાર પડી ગયો. આપણો જયજયકાર થઈ ગયો. હવે નરમેધ થશે.”

શ્રીહરિના આ શબ્દોનું રહસ્ય પણ નાનાભાઈ ન સમજ્યા. તેઓ તો શ્રીહરિની આજ્ઞા શિરે ધારી શ્રીનગરમાં બરફી, પેંડા વગેરે લેવા ગયા.

અહીં નરમેધ થશે

સંતો ઝોળી માંગીને આવ્યા. નાનાભાઈ પણ શ્રીનગરમાંથી પેંડા, બરફી વગેરે લઈને આવ્યા. શ્રીનગરના ભક્તો પણ શ્રીહરિ અને સંતો માટે ભાતભાતનાં મેવા-મીઠાઈઓ લાવ્યા. મહારાજે સંતોની પંક્તિ કરી પોતે પીરસવા પધાર્યા. સંતોને મેવા-મીઠાઈ ખૂબ જમાડ્યાં. મહારાજ સંતોને આગ્રહથી જમાડતા જાય અને કહેતા જાય : “સંતો! આજે ખૂબ જમો. એક-બે દિવસમાં અહીં

નરમેધ થશે અને આપણે ઉચાળા ઉપાડવા પડશે.”

શ્રીહરિનાં આ મર્મવાક્યોથી સંતોને ફાળ પડી. ઉપાધિના ભણકારા તો વાગતા જ હતા, પરંતુ નરમેધ થશે અને આપણે ભાગવું પડશે એ શબ્દો મહારાજે કહ્યા તે સૌને આકરા લાગ્યા. સૌ અંતરમાં મહારાજનું ભજન કરતાં કરતાં મહારાજે પીરસેલી પ્રસાદી જમવા લાગ્યા.

કાંકરિયા ઉપર મહારાજ સંતોની સભા કરે છે, તેમને જમાડે છે અને સંતોને ગામોગામ ફરી લોકોમાં ધર્મભાવના પ્રવર્તાવવા આદેશ કરે છે. આ પ્રવૃત્તિથી લોલંગરના બાવાઓને સ્વામિનારાયણનો દિગ્વિજય ચારેકોર દેખાયો. જેતલપુરનો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને પાર પડી ગયો. તેમાં વિઘ્ન નાંખવાના વામમાર્ગી બ્રાહ્મણોના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. અમદાવાદના સૂબા વિઠ્ઠલરાવ બાલાજીને પણ સ્વામિનારાયણનું કાસળ કાઢી નાખવું હતું, તે પણ તેનો સંકલ્પ અધૂરો રહ્યો. આ પ્રસંગોથી સ્વામિનારાયણની વિજયપતાકા ચારે તરફ ફરતી તેમને દેખાવા લાગી. હવે તેમની પ્રવૃત્તિ અટકાવવી જ જોઈએ. તેમને અને તેમના સાધુઓને જેર કરી દેવા જોઈએ. સૂબાની પણ આજ્ઞા હતી. લોલંગરે તેના બાવાઓને છૂટા મૂકી દીધા.

લોલંગરના બાવાઓએ સાધુઓ ઉપર વર્તાવેલો ત્રાસ

નિત્ય નિયમ પ્રમાણે યોગાનંદ, ચિદ્રૂપાનંદ, કલ્યાણાનંદ અને અરિહંત્રાનંદ — આ ચાર સાધુઓ ભિક્ષા માગી કાંકરિયા તરફ આવી રહ્યા હતા. તેમને જોઈને બાજ પક્ષીની પેઠે લોલંગરના બાવાઓ તેમના પર તૂટી પડ્યા. તેમની ઝોળીઓ ઝૂંટવી લીધી. તેમને પકડ્યા અને માર મારતાં મારતાં પોતાના મુકામ સુધી લઈ ગયા. અહીં તેમનાં નાક, કાન કાપી તેમને વરવા બનાવી દેવાની ઈચ્છા હતી. જેથી કોઈ પણ સ્વામિનારાયણના પંથમાં સાધુ થવા ન આવે. સંતો તો ક્ષમાની મૂર્તિસમા હતા. અત્યંત મારથી તેમના શરીર ઉપર સોળ ઊઠી ગયા હતા, તેમાંથી લોહી ટપકતું હતું. આ લોહીને જોઈને જાણે વધુ ખુન્નસ ચઢતું હોય તેમ તે નરપશુઓ તેમના શરીર ઉપર ચીપિયા, ભાલા વગેરે ઘોંચવા લાગ્યા. સંતો તો ‘મહારાજ સ્વામિનારાયણ’ એ શબ્દોથી કેવળ મહારાજનો આધાર રાખી આ પશુતોલ મારની અસહ્ય વેદના સહન કરી રહ્યા. તેમને પોતાના મુકામે લાવી એક ઓરડામાં પૂરી દીધા.

અમદાવાદના હરિભક્ત લાલદાસ ગોરાને કાને આ વાત આવી. તે

સાંભળી તેને કમકમાં આવી ગયાં. શરીર ઉપરની રોમાવલી ખડી થઈ ગઈ ! પરંતુ તેને થયું કે આ કાળમુખા ભમરાળા બાવા પાસે ઉશ્કેરાઈને જવાથી ઊલટો કલેશ વધશે અને આપણા સાધુઓને તે મારી નાખશે. આ વિચારથી તેઓ શાંત થઈ ગયા. તરત જ પોતાનો ઘોડો મંગાવી ગોમતીપુર આવ્યા.

અમદાવાદના પ્રતિષ્ઠિત લાલદાસ ગોરાને જોઈ લોલંગરે તેમને આવકાર આપ્યો. તેના મનમાં થયું કે આ લાલદાસ તેના સાધુઓને છોડાવવા આવ્યો છે. છતાં તે વાત તેણે મનમાં રાખી લાલદાસને પૂછ્યું : “પધારો, તમે અહીં એકાએક ક્યાંથી ?”

લાલદાસે કહ્યું : “મહંતજી ! આવતી કાલે મારે ત્યાં પર્વ છે. તેથી મારે સાધુઓને જમાડવા છે. એટલે હું અહીં આવ્યો છું.”

“અમને આમંત્રણ આપવા ?” લોલંગરે પૂછ્યું.

“હાસ્તો ! એ માટે જ આવ્યો છું. એટલે મને કહો કે આપને ત્યાં કેટલી મૂર્તિઓ છે ?”

લોલંગરે તરત જ બીજા બાવાને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું : “આ લાલદાસને ઘેર આવતી કાલે આપણે જમવા જવાનું છે, તો આપણે સૌ કેટલી મૂર્તિઓ છીએ તે ગણીને તેમને કહો.”

એટલામાં સામેના ઓરડાની જાળીમાંથી લાલદાસે સાધુઓને બાંધેલા જોયા. મૂઢમારથી તેમનાં શરીર સૂઝી ગયાં હતાં. તેમાંથી લોહી નીકળતું હતું. લાલદાસે તે જોઈ લોલંગરને કહ્યું : “આમને કેમ અહીં પૂર્યા છે ? એ તો ગાય કહેવાય. તેમને છોડી દો.”

બીજા દિવસના જમણના આમંત્રણથી લોલંગરે લાલચમાં તરત જ કહ્યું : “આ સાધુઓને છોડી દો.” તે સાંભળી સાધુઓને તેના માણસે છોડી દીધા.

લાલદાસ તેમની પાસે આવ્યા અને કહ્યું : “મારી સાથે ચાલો.” એટલું કહી તેણે લોલંગર તરફ ફરીને કહ્યું : “કાલે બપોરે બે વાગે આપ સહુ મૂર્તિને લઈને મારે ઘેર પધારજો.” એટલું કહી લાલદાસ સાધુઓને લઈને મહારાજ પાસે કાંકરિયે ગયા.

મહારાજની રોમાવલી ઊભી થઈ ગઈ

મહારાજ કાંકરિયે સંતોની સભામાં બિરાજી સંતોને અત્યારે પ્રવર્તતા વિષમ દેશકાળની વાતો કરી રહ્યા હતા : “ભગવાનની ઈચ્છાએ ઘણી વખત

દેશકાળનું પ્રધાનપણું પણ પ્રવર્તે. આજે એવા વિષમ દેશકાળના વાયરા વાઈ રહ્યા છે. તો તમારે સર્વેએ ધીરજ રાખવી. ધીરજ અને ક્ષમા એ તમારાં અમોઘ શસ્ત્રો છે. જે શસ્ત્રો પૃથ્વી ઉપરથી અધર્મનું મૂળ ઉખેડી નાખશે.” એ પ્રમાણે મહારાજ વાતો કરી રહ્યા હતા.

એટલામાં લાલદાસ ગોરા ચાર સંતો સાથે ત્યાં આવ્યા. સંતોના શરીર ઉપર સોળ ઊઠી ગયા હતા. તેમાંથી લોહી નીકળતું હતું. હાથ, પગ અને વાંસામાં મૂઢમાર એટલો સખત માર્યો હતો કે સંતો ચાલી પણ શક્તા ન હતા. મહારાજે આ જોયું. લાલદાસે મહારાજને સર્વ હકીકત કહી. આ સાંભળી મહારાજની રોમાવલી ઊભી થઈ ગઈ! મહારાજ એકદમ ઊભા થઈ ગયા. બે હાથની મુઠ્ઠી વાળી મહારાજ એક ડગલું આગળ ખસ્યા અને જાણે દિગ્પાલો ડોલવા લાગ્યા હોય, પૃથ્વી આ ભાર સહન ન કરી શક્તી હોય તેમ ઉત્પાત થવા લાગ્યો. મહારાજનાં લાલ લોચન અને વાંકી બ્રૂકુટિ જોઈ, સૌને લાગ્યું કે આજે હવે પ્રલય થશે. સાધુઓનાં અંતર ધ્રૂજવા લાગ્યાં. પાર્ષદો અને ક્ષત્રિય વીરોનાં અંતરમાં તમોગુણનો ભાવ વ્યાપી ગયો.

“મહારાજ! ક્ષમા કરો. આપના આ ભૂ-ત્વંગથી અને લાલ લોચનથી એમ લાગે છે કે આજે પૃથ્વી રસાતાળ જશે. આપણે તો અનેક જીવોનાં કલ્યાણ કરવા આવ્યા છીએ.”

“પણ મારા આ ગરીબ ગાય જેવા સાધુઓ, કીડી જેવા જીવને પણ ન દૂભવે તેની આ દશા! અસુરોનું આટલું બધું ચડી વાગ્યું છે? આજે તો ક્ષમા હોય જ નહીં. આ આતતાપીઓને હવે હણી નાખવા જોઈએ. મુકાબલો કરી લેવો જોઈએ.” મહારાજ એ જ ભાવમાં બોલ્યા.

સભામાં નિસ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ. સૌના મનમાં થયું કે કાંઈક અવનવું જરૂર બનશે. મહારાજે કાઠી ભક્તો તથા પાર્ષદોને કહ્યું : “તમે સાવધ રહેજો.”

આ શૂરવીર ભક્તોમાં તો લડાઈનું ખમીર ઊછળી રહ્યું હતું. ફક્ત મહારાજની આજ્ઞાની જ તેઓ રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

પછી મહારાજે મુક્તાનંદ સ્વામીને વ્યાસપીઠ ઉપર બેસાર્યા અને કથા શરૂ કરવાનું કહ્યું અને પોતે નથુ ભટ્ટને ઘેર જમવા પધાર્યા. તેમની સાથે પાર્ષદો તથા કાઠી હરિભક્તો પણ તેમની રક્ષા માટે ગયા. સભામાં હજારો હરિભક્તો બેઠા હતા. મુક્તાનંદ સ્વામી તેમની મધુર શૈલીથી કથાભૂતનું પાન કરાવી રહ્યા હતા. બરાબર તે જ વખતે લોલંગર તથા તેના બાવાઓ ત્યાં હાથમાં હથિયારો,

ત્રિશૂળ, ભાલા, લાકડીઓ તથા અન્ય શસ્ત્રો લઈને આવ્યા. લોલંગરે કેડે લોખંડની સાંકળ બાંધી હતી. આંખો ઘગેલ ત્રાંબા જેવી હતી. મોં ક્રોધથી વિરૂપ થઈ ગયું હતું. અંગ ઉપર ભભૂતી ચોળી હતી. તેના બાવાઓની આંખોમાં ભાંગ અને ચરસનો મદ હતો. હાથમાં પકડેલાં હથિયારો તેમની મર્દાનગી કરતાં પણ કૂરતા વધુ બતાવતાં હતાં. જાણે ભૂતની સેના માણસને કાચા ને કાચા ખાઈ જવા ઊતરી આવી હોય તેવા તેમના ઢંગ જણાતા હતા.

લોલંગર બાવાનો શિકાર મુક્તાનંદ સ્વામી

મુક્તાનંદ સ્વામીને મંચ ઉપર બેઠેલા જોઈ તેમના તરફ તે સેના દોડી. મુક્તાનંદે તેમને તેમના તરફ આવતાં જોયા. તેમની હિંસક વૃત્તિનો ભાવ તેઓ પરખી ગયા. તે તરત જ મંચ ઉપરથી કૂદ્યા અને ત્યાંથી દોડીને એક બ્રાહ્મણના ઘરમાં પેસી ગયા. કમાડ અંદરથી તેમણે બંધ કરી દીધાં. સભામાં હાહાકાર વ્યાપી ગયો. હથિયારબંધ બાવાઓની જમાતનો સામનો કરવાની કોઈની હિંમત ન હતી. તેમને સૌને ભયગ્રસ્ત જોઈ એક બાવો મુક્તાનંદ સ્વામી જે ઘરમાં સંતાયા હતા તે તરફ જવા લાગ્યો. તે વખતે મહારાજે મોકલેલા અગરોજી તથા ભગુજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અગરોજીએ બાવાને દોડતો જોયો એટલે તે તેની પાછળ દોડ્યા અને પગની આંટી ભરાવી બાવાને નીચે પાડી દીધો. પછી તલવારના એક આટકાથી તેના બંને પગ કાપી નાખ્યા.

એટલામાં તો બીજા બાવાઓ પણ ત્યાં દોડતાં આવ્યા. ભગુજીએ તેમનો સામનો કર્યો, પરંતુ સામી છાતીએ તેમના ઘા ન ઝીલી શકતા બાવાઓએ પાછળથી ભગુજી ઉપર ઘા કર્યો. ભગુજીને તથા અગરોજીને એ રીતે ત્યાં રોકી, બીજા બાવાઓ બ્રાહ્મણની ખડકી તોડી અંદર દાખલ થયા. ત્યાં મુક્તાનંદ સ્વામીને પકડી તેમને ખૂબ માર માર્યો. આ અસહ્ય મારના ત્રાસથી સ્વામીની આંખોમાંથી લોહી ટપકવા લાગ્યું. ઘવાયેલા ભગુજી અને અગરોજી પણ અંદર ગયા, પરંતુ બાવાઓને ખબર પડી કે સ્વામિનારાયણ તો નથુ ભટ્ટને ત્યાં પહોંચી ગયા છે, એટલે તે જમાતને લઈ લોલંગર નથુ ભટ્ટના ઘર તરફ દોડ્યો.

અહીં મહારાજ સ્નાન કરી જમવા બેસવાની તૈયારી કરતા હતા. ઘરની બહાર તથા અંદર પાર્શ્વદો દયાળજી, બાજીજી, વનસિંહ, રૂપજી, આલાજી, જેઠીજી, ડુંગરજી, શાર્દૂલજી, ભાનુસિંહ, કશિયાજી, વેરાભાઈ, જેલજી વગેરે મહારાજનું રક્ષણ કરવા માટે ઊભા હતા. ભગુજીને શરીરે ઘા પડ્યા હતા, પરંતુ પોતે કમરે

ભેટ બાંધીને ઘાની પીડા દાબી દીધી હતી. તેમને શૂરાતન ચઢ્યું હતું. તેમના એક હાથમાં બરછી હતી. કેડે તલવાર કચકચાવીને બાંધી હતી. મહારાજ આ પાર્ષદોનો જુસ્સો જોઈ પ્રસન્ન થયા. મહારાજે તેમને કહ્યું : “આજે આપણે કાંઈ તોફાન કરવું નથી.”

તે સાંભળી ભગુજી બોલ્યા : “મહારાજ ! મુક્તાનંદ સ્વામીને મરણતોલ માર આ બાવાઓએ માર્યો છે. તેમની આંખોમાંથી લોહી નીતરે છે અને તમે કહો છો કે તોફાન કરવું નથી ?”

મહારાજ આ સાંભળી મૌન થઈ ગયા ! સાધુતાની પરમમૂર્તિ મુક્તાનંદ, પોતાના ગુરુ, સદા નિર્વેરી, પ્રેમ અને કરુણાની મૂર્તિ, તેમની આ દશા ! આજે કાળ વિફર્યો છે. તો તે કાળને પણ હવે પડકારવો પડશે. મહારાજ જમવા બિરાજ્યા પણ પોતાના પ્રાણપ્રિય સંતોની પીડા સાંભળી જમી શક્યા નહીં.

ઑટલામાં લોલંગર તેના બાવાઓ સાથે ત્યાં આવ્યો. ઘરની આજુબાજુ ઉઘાડી તલવારે ઊભેલા પાર્ષદોની ચોકી જોઈ તેને લાગ્યું કે આજ તો ખરાખરીનો ખેલ થઈ જશે, પરંતુ તેને તો મહારાજને પકડવા હતા. તેથી તેણે બે બાવાઓને આગળ મોકલ્યા. ત્યાં હથિયારબંધ પાર્ષદોને જોતાં જ તેઓ પાછા વળી ગયા. લોલંગરની બાજી આજે ફાવી નહીં. તેણે વિચાર કર્યો કે આવતી કાલે સાતસો બાવાઓની આખી ટુકડી લઈને જ આવવું પણ સ્વામિનારાયણને હવે છોડવા નથી.

આજે બ્રહ્માંડ બોળી દેવામાં મને સંકોચ થશે નહીં

મહારાજે પાર્ષદોને અંદર બોલાવ્યા. મુક્તાનંદ સ્વામીને પાર્ષદોના રક્ષણ નીચે પોતાની પાસે લઈ આવવા કહ્યું. રામદાસ સ્વામી પણ સાથે જ હતા. બીજા સાધુઓને પણ બોલાવ્યા. મુક્તાનંદ સ્વામી આવ્યા ઑટલે મહારાજ તરત જ ઊભા થઈ ગયા. સ્વામીને શરીરે કષ્ટ ઘણું થતું હતું, પરંતુ મહારાજનાં દર્શનથી તેમને શાંતિ થઈ ગઈ ! મહારાજે પણ તેમના શરીરે હાથ ફેરવ્યો. આંખો ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને કહ્યું : “સ્વામી ! મારો અત્યંત દયાવાળો સ્વભાવ છે. જગતના જીવ-પ્રાણી ઉપર મને સદા દયા જ વર્તે છે, પરંતુ આપના જેવા નિર્વેરી સંતની લોલંગરના ભેખે આ દશા કરી તેથી આજે મારા રોમેરોમમાં કોધ વ્યાપી ગયો છે. બ્રહ્માંડમાં જો આવા જ જીવો ભર્યા હોય, તો બ્રહ્માંડને બોળી દેવામાં મને સંકોચ થશે નહીં. કાળે પણ વિષમતા ધારી મર્યાદા લોપી છે. તેથી આજે

કાળની પણ સાન ઠેકાણે લાવવી છે.”

સ્વામી મહારાજની વાણી સાંભળી રહ્યા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ ! આપ તો સાક્ષાત્ પરમાત્મા છો. આપને આવું કરવું ન ઘટે.”

“છૂટકો નથી સ્વામી ! આ અસુરોના યોગે બીજાના અંતરમાં પણ અસુર-ભાવ પ્રવેશશે. મુમુક્ષુતા મરી પરવારશે. માટે તેમનું નિકંદન કાઢી નાખવું જ પડે.”

મુક્તાનંદ સ્વામીને લાગ્યું કે મહારાજ આજ જુદા જ ભાવમાં હતા. તેઓ આગળ કંઈ ન બોલ્યા.

સાધુઓને સુરત મોકલો

મહારાજે રામદાસ સ્વામીને કહ્યું : “સ્વામી ! આ પ્રદેશમાં સંતોને રાખવા જેવા નથી. સુરતમાં અત્યારે દેશકાળ સારા છે. ત્યાં સંતોને મોકલી આપીએ.”

રામદાસ સ્વામી મહારાજની આ મરજી જાણી ગયા. તેમણે તરત જ કહ્યું : “ભલે, આપની ઈચ્છા !”

મહારાજે કહ્યું : “આજે જ અહીં આવેલા તમામ સંતોને સુરત રવાના કરી દો.” રામદાસ સ્વામીએ તે પ્રમાણે સૂચના આપી દીધી.

મહારાજની ગંભીર મુખમુદ્રા જોઈ કોઈ કશું બોલી શક્યા નહીં. કાઠી હરિભક્તો-પાર્ષદો જાણે કંઈક અવનવું બનવાનું છે તે પામી ગયા. મહારાજની પ્રકૃતિ આજે રુક્ષ બની ગઈ હતી.

કાળને મારે ડામવો છે

સંતો એક પછી એક મહારાજ પાસે આવવા લાગ્યા. દંડવત્ કરી, બે હાથ જોડી અશ્રુપૂર્ણ નયને સુરત જેટલા દૂર દેશમાં વિદાય લેતાં મહારાજના વિરહની વેદના તેઓ અનુભવી રહ્યા હતા. મહારાજે તેમને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું : “સંતો ! હું સદા તમારી ભેગો જ છું. આ લાલજની મૂર્તિ તમને આપું છું. અમને જ્યારે જ્યારે સંભારશો ત્યારે આ મૂર્તિમાંથી અમે તમને દર્શન દેશું. આ મૂર્તિનો મહિમા આગળ ખૂબ વધશે. તમારા સંકલ્પો સિદ્ધ થશે. સુરતમાં ભાવિક ભક્તો ભાઈચંદ, લક્ષ્મીચંદ, ઈચ્છાબાઈ વગેરે છે. રાજ્ય પણ ત્યાં હવે અંગ્રેજનું થયું છે. તેથી તમને સર્વ વાતે સાનુકૂળ રહેશે.”

એટલું કહી મહારાજ બોલ્યા : “તમને વધુ સુખ આપવા મારે આ અસુરોનો કાંટો કાઢવો છે. જે કાળ તમારા માટે વિષમ થયો હતો, ભાગવત

ધર્મના પ્રસ્થાપનમાં જે બાધા નાખતો હતો, તે કાળની સાન મારે ઠેકાણે લાવવી છે. મારી મરજી જાણીને જે ચાલે છે તેને હું અનુકૂળ થાઉં છું. મારી મરજીથી વિરુદ્ધ ચાલે છે તેને માટે હું પ્રતિકૂળ બનું છું. કાળને મારે આજે ડામવો છે.”

સ્થિર શ્વાસે સૌ મહારાજની વાણી સાંભળી રહ્યા. સભામાં સૌ શૂન્યમનસ્ક થઈ ગયા. કાળની ગતિ પણ જાણે સ્થંભી ગઈ હોય તેમ સૌને લાગ્યું. મહારાજની મુખમુદ્રા જોઈ કાંઈક અવનવું બની જશે એવી સૌનાં અંતરમાં બીક લાગી.

સંતોનું મંડળ સુરત રવાના થયું. મુક્તાનંદ સ્વામીને પણ સુરત સંતમંડળ સાથે મોકલ્યા.^{૧૬૨} રામદાસ સ્વામીને મહારાજે પોતાની પાસે રાખ્યા. સંતો રવાના થયા.

પછી મહારાજે ત્યાં બેઠેલા કાઠી ભક્તો પ્રત્યે કહ્યું : “આજે મારા આ ગરીબ સંતો ઉપર આ અસુરોએ ત્રાસ વર્તાવ્યો છે. આપણે તો સાધુતાનો માર્ગ પકડી બેસી રહ્યા. આપણું કાંઈ ઊપજયું નહીં. કેવળ અમારાં દર્શનના ખ્યાસી, અમારા સંગે જ જેમણે પ્રાણ ટકાવી રાખ્યા છે, તેવા સંતોને અમારે ઠેઠ સુરત જેટલા દૂર દેશમાં મોકલવા પડ્યા.” મહારાજ બોલતા હતા. તેમના શબ્દોમાં વિષાદ હતો. સંતોનો વિરહ તેમને પણ સાલતો હતો. કાઠી ભક્તોનું મહારાજના શબ્દે શબ્દે લોહી ઊકળી રહ્યું હતું.

શ્રીનગરથી ત્યાં આવેલા હરિભક્તો દામોદરદાસ, હરિભાઈ, રણછોડ, લાલદાસ ગોરા; તેમજ વણિક હરિભક્તો શંભુદાસ, માણેકચંદ, વજેરામ, કેવળચંદ; નાગર ભક્તો હિંમતરામ, જીવણરામ, હરિભાઈ વગેરે મહારાજની પૂજા કરવા આવ્યા હતા; પરંતુ તેમણે મહારાજે અંગીકાર કરેલા ગુણના ભાવો જોયા. મહારાજના વિષાદયુક્ત શબ્દો સાંભળ્યા. મહારાજ કોઈ પ્રકારે શાંત થાય તેવા ભાવથી તેમણે મહારાજની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું : “હે મહારાજ! આપની અમોઘ શક્તિથી અધર્મસર્ગનો પરિવાર નાશ થઈ જશે જ. આપ તો કર્તુમ્, અકર્તુમ્ અને અન્યથાકર્તુમ્ શક્તિધારી છો. સર્વના કારણ, સર્વના આધાર અને અનંત

૧૬૨. મુક્તાનંદ સ્વામીની સાથે ચારસો સંતોને મહારાજે સુરત મોકલ્યા. તેઓ થોડા દિવસે સુરત પહોંચ્યા અને ત્યાં સૈયદપરામાં વેણીની વાવ ઉપર આવી ત્યાં જ ઉતારો કર્યો.

— શ્રી નારાયણમુનિદેવ તથા શ્રી રાધાવિહારીદેવના શતવાર્ષિક પ્રતિષ્ઠોત્સવનો ઈતિહાસ. લેખક, શોધક, સંશોધક : શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસ, સં. ૧૯૮૮.

શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; પૃ. ૧૨, તરંગ-૭૫ તથા સત્સંગિભૂષણ; ૨-૫૪માં મુક્તાનંદ સ્વામીને મહારાજે સાથે રાખેલા એવો ઉલ્લેખ છે.

શક્તિએ યુક્ત અક્ષરબ્રહ્મ — જેમની મોટપ જેવી બીજા કોઈની મોટપ નથી, જેમના સાધર્મ્યને પામવા માટે ચેતદ્વીપ અને બદરિકાશ્રમના મુક્તો પણ તપ કરી રહ્યા છે, શુક, નારદ અને સનકાદિક પણ તપ કરી રહ્યા છે, એવા અતિ પ્રતાપી અક્ષર પણ આપની શક્તિ પાસે અસમર્થ છે.^{૧૬૩} એવા આપ શક્તિશાળી છો.”

મહારાજ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયા. તેમણે કહ્યું : “અમારા આવા સામર્થ્યની અમને ખબર ન હતી.”

આ સાંભળી ભક્તો હસ્યા. સુરાખાયર, એભલખાયર, અલૈયાખાયર વગેરે કાઠી ભક્તો મહારાજના મનુષ્યભાવમાં મોહ પામે તેવા ન હતા. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ! ભાગવત ધર્મનું સ્થાપન કરવા આપ પધાર્યા છો. અનેક મુમુક્ષુઓનું આપના અને સંતોના સંબંધે આત્મિક કલ્યાણ કરવાનો હેતુ લઈને આપ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થયા છો. તો આવા નિર્માલ્ય ભેખની બીકે આપણા સાધુઓને શું સંતાડી રાખવા છે? અમને આજ્ઞા આપો. અમારા સંતો ઉપર આ ભેખે જે ત્રાસ વર્તાવ્યો છે તેથી અમારાં રોમેરોમ સળગી ઊઠ્યાં છે. માટે એક વાર તો અમને અમારી રમત રમવા દો.”

મહારાજની પણ એ ઈચ્છા હતી. તેમણે કહ્યું : “કાલે વાત.”

આજે ખાંડાના ખેલ ખેલવાના છે

વૈશાખ વદિ ૧૪ની સવારે જ મહારાજે નિત્યકર્મથી પરવારી સ્ત્રીઓ, બાળકો તથા વૃદ્ધોને કહ્યું : “આજે તમે કોઈ બહાર નીકળશો નહીં. જ્યાં હો ત્યાં જ બેસીને ભજન કરજો.” કાઠી ભક્તો તથા પાર્ષદોને કહ્યું : “આજે યુદ્ધનું મંડાણ થશે, નરમેધ થશે અને ભેખનું કાસળ આજે નીકળી જશે. તમારે આજે તમારાં ખમીર બતાવવાનું છે.”

૧૬૩. તુમ બિન જડવત દેખત સબહી, તુમારો પ્રતાપ વિચારત જબહી;
અક્ષરસેં મોટપ નહિ ઓરા, બડી મોટપ તાકી રહે જોરા....૩૧
ચેતદ્વીપમેં મુક્ત અપારા, તપ કરત હે વારમ વારા;
બદરિકાશ્રમમેં તેહી રીતા, તપ કરત મુનિ કરીકે પ્રીતા....૩૨
અક્ષર કે સાધર્મ્ય હોય કાજા, કઠિન તપ અતિ કરત મહારાજા;
શુક, નારદ, સનકાદિક જેસે, તપ કરત હે શિવજી તેસે....૩૩
અક્ષર એસે પ્રતાપ હિ વાના, તુમ આગે જડ હો ભગવાના;
એસી મોટપ તુમરી કાવે, જયાર્થ શેષ પાપ ન પાવે....૩૪

— શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર; પૃ-૧૨, તરંગ-૭૬.

કાઠી ભક્તો તથા પાર્ષદો આ સાંભળી ઉત્સાહમાં આવી ગયા. ઘણા વખતથી મ્યાન કરેલી તલવાર આજે વીંઝવાનો વખત આવ્યો છે. આજે ખાંડાના ખેલ ખેલવાના છે.

લોલંગરે ધાર્યું કે ‘નથુ ભટ્ટના ઘરમાં જ સ્વામિનારાયણ હશે ! ત્યાં જ ઘેરો ઘાલીને તેમને પકડી લેવા.’ મહારાજ પણ એ સમજીને જ ત્યાં ગયા. પાર્ષદોની ચોકી આજુબાજુ બેસી ગઈ.

લોલંગર સાતસો બાવાની જમાત સાથે ત્યાં આવ્યો. કોઈકે ત્રિશૂળ ઝાલ્યાં હતાં, કોઈના હાથમાં ગેડીઓ હતી, કોઈ ભાલા, તીરકામઠાં અને બરછીઓ લઈ સજ્જ થઈ આવ્યા હતા. રામદાસ સ્વામી મહારાજની બાજુમાં જ બેઠા હતા. રામદાસ સ્વામીને આ ઉપાધિ જોઈ સંકલ્પો થવા લાગ્યા. તેથી મહારાજે તેમનો જમણો હાથ લઈ પોતાની છાતીએ અડાડ્યો અને કહ્યું : “સ્વામી ! આ મૂર્તિનું ભજન કરી અનેક મુમુક્ષુઓ અક્ષરપંક્તિમાં ભળી ગયા છે અને હજુ પણ જે જે ભજન કરશે તે અક્ષરધામમાં અક્ષરમુક્તની પંક્તિમાં ભળી જશે. માટે કાંઈ સંકલ્પ તમે કરશો નહીં અને ઉપાધિથી બીજો નહીં.”

ચાર પાડ્યા ચોકમાં

બહાર ધમાલ થવા લાગી. એટલે મહારાજે અંદર બેઠેલા પાર્ષદોને તથા કાઠી ભક્તોને કહ્યું : “ચાલો, આપણે કાંકરિયે જઈએ.”

પાર્ષદોએ કહ્યું : “મહારાજ ! આવી ઉપાધિમાં તમારાથી બહાર ન નીકળાય.”

મહારાજ આ સાંભળી હસ્યા અને પછી કહ્યું : “તો તમે બહાર નીકળો અને ઉપાધિ ટાળો. જોઈ શું રહ્યા છો ? આજે તો રમત રમવાનો અવસર આવ્યો છે.”

કાઠી હરિભક્તો આ આજ્ઞાની જ રાહ જોઈ રહ્યા હતા. બહાર ‘જય સ્વામિનારાયણ’નો ઉદ્ઘોષ થયો અને અંદરથી પણ ‘જય સ્વામિનારાયણ’નો ઉદ્ઘોષ કરતાં કાઠી ભક્તો અને પાર્ષદો બહાર નીકળ્યા. આ કાઠીઓને જોઈ કેવળ શસ્ત્ર ધારીને બીજાને બીવરાવતા તથા શસ્ત્ર વાપરવાની આવડત વિનાના આ શસ્ત્રધારી બાવાઓ બીન્યા અને ત્યાંથી નાઠા. એટલે કાઠી ભક્તો તથા પાર્ષદો તેમની પાછળ પડ્યા. તેમાંના ચાર મોટેરાને તો ચોકમાં જ ધરાશાયી કર્યા.

આ જોઈ બીજા ભાગ્યા. લોલંગરને પણ લાગ્યું કે જોતજોતામાં અનેકને રહેંસી નાખનારા કાઠી દરબારોના પંજામાં જો આવી ગયા તો આજે નક્કી

જમદારનાં દર્શન થવાનાં. તે પણ તેની લોઢાની સાંકળ હાથમાં લઈ ભાગ્યો. કાઠીઓ તથા પાર્ષદો તેમની પાછળ પડ્યા. જેટલા ઝપટમાં આવ્યા તેમના ઉપર તૂટી પડ્યા. બંધિયાના મૂળુભા દરબાર તથા રાજા રામસિંહ, ભગુ ખાંટ અને બીજા કાઠીઓની તલવારની રમતથી બાવાઓનાં ધડ નીચે પડવા લાગ્યાં. કાઠીઓ અને પાર્ષદો તો પટ્ટા ખેલનારા. એક પણ ઘા પોતાના શરીર પર ન પડવા દે તેવી ક્ષત્રિયની, મરદાનગીની રમત રમનારા. તેમણે કેટલાકને આંતર્યા અને કેટલાકને ઘાયલ કર્યા. જે પૂંઠ બતાવી, મૂઠીઓ વાળીને ભાગ્યા તેમનો પીછો તેમણે પકડ્યો નહીં. આજે તેમને આનંદ હતો. કટાઈ ગયેલી તલવારો આજે સજાઈ ગઈ. ધાર તીક્ષ્ણ થઈ ગઈ અને ભુલાઈ ગયેલી રમતના દાવ આજે ફરી પાકા થઈ ગયા !

સાથી અહિંસા

શ્રીજીમહારાજના આદેશનું રહસ્ય તેઓ સમજી ગયા. મહારાજને નામદર્દઈ અહિંસા ખપતી ન હતી. ગરીબને પીડનારા કે સમાજને દૂષણરૂપ આતતાયીઓ, સમાજને વધુ ને વધુ ભ્રષ્ટ કરનારા, તેમની સામે અહિંસાના પાઠ ભણવા તે તેમને મન નામદર્દઈ હતી. જગન્નાથપુરીમાં તેમણે દસ હજાર બાવાઓનું કાસળ કઢાવ્યું. જ્યાં જ્યાં આવા અસુરો, આતતાયીઓ સમાજને ભ્રષ્ટ કરનારા મળ્યા, ત્યાં ત્યાં તેમનો તેમણે બુદ્ધિપૂર્વક નાશ કરાવ્યો. અહિંસાનું શસ્ત્ર તેમણે પોતા ઉપર કે પોતાના સાધુઓ ઉપર આવી પડતી આપત્તિઓનો સામનો કરવા માટે જ ઉપદેશ્યું હતું. તેમાં સાથી મર્દાનગી હતી તેવું તેઓ કહેતા; પરંતુ સમાજના શુદ્ધીકરણ માટે, દેશની રક્ષા માટે જે ક્ષત્રિયોનો એક આખો વર્ગ તેમણે ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેમને માટે તો યુદ્ધ સિવાયના બીજા પ્રસંગોમાં જ અહિંસા ધર્મ કહ્યો છે. ગીતામાં આ જ ઉપદેશ છે —

સ્વધર્મમપિ ચાવેક્ષ્ય ન વિકમ્પિતુમર્હસિ ।

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાચ્છેયોઽન્યત્ ક્ષત્રિયસ્ય ન વિદ્યતે ॥^{૧૬૪}

શ્રીજીમહારાજની અહિંસા એ કેવળ નિયમોની જડતા ન હતી, પરંતુ ધર્મના સિદ્ધાંતોનું તેમાં લક્ષ્ય હતું. જે હિંસાથી ધર્મ સચવાય તે સાથી અહિંસા હતી. તેમણે ક્ષત્રિયો પાસે, કાઠીઓ પાસે, ધારાળાઓ અને બારૈયાઓ પાસે શસ્ત્રો મુકાવ્યાં,

૧૬૪. શૌર્ય, તેજ, ધૃતિ, દક્ષતા, યુદ્ધ સમયમાં પીછેહઠ ન કરવી, દાન અને ઈશ્વરભાવ આ બધા ક્ષત્રિયના સ્વાભાવિક ધર્મ છે. ક્ષત્રિય ! તે ધર્મનો વિચાર કરીને યુદ્ધમાં સામા આવેલા અને હથિયાર લઈને મારનારાને હણવામાં તારે કંપવું ન જોઈએ. (૨-૩૧).

પણ તે શસ્ત્રોનો લોકોના કે રાજ્યના રક્ષણ માટે ઉપયોગ કરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવાની આજ્ઞા પણ આપી. પોતે સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ હતા. તેથી ધર્મ શું અને અધર્મ શું ? હિંસા શું અને અહિંસા શું ? તે યથાર્થ સમજીને જ પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેતા અને પોતાના ભક્તો પાસે પણ એવી પ્રવૃત્તિ કરાવતા. લોલંગરના બાવાની જમાત સમાજને ત્રાસરૂપ હતી. સૂબાને જ્યારે તેની જરૂર પડતી ત્યારે તેની સહાયથી તે ગરીબોને, નિર્દોષોને પીડતો; તેમને કચરો નાખતો. તેથી આ જમાતનો મહારાજે આજે તેમના કાઠી ભક્તો અને પાર્ષદો દ્વારા ધ્વંસ કરાવ્યો. ભાગવત ધર્મના પ્રસ્થાપનમાં વિઘ્નરૂપ એવું આ આસુરી બળ સમુદ્રમાં આવતી ઓટની જેમ હવે ઓસરવા લાગ્યું.

મહારાજે નથુ ભટ્ટના ઘરમાંથી બહાર આવતાં યુદ્ધનાં મંડાણ જોયાં. બાવાઓને ધરાશાયી થતાં જોયા. કાઠી ભક્તો અને પાર્ષદોની શૂરવીરતાનાં દર્શન કર્યાં. મુઢીભર આ ભક્તોએ લોલંગરની સાતસો બાવાઓની જમાતને નસાડી. નામદો અને ભાગતાઓની પૂંઠે ન પડવું એવો તેમનો સિદ્ધાંત હતો. આ સિદ્ધાંતમાં સાચો ધર્મ હતો, સાચી અહિંસા હતી. તેઓ સૌ મહારાજ પાસે આવ્યા. કેટલાકના શરીર ઉપર ઘા પડ્યા હતા. મહારાજે તેમના શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો. સૌને શાતા વળી ગઈ. મહારાજે તેમને કહ્યું : “શાબાશ, મારા શૂરવીર ભક્તો ! આજે તમે તમારો ધર્મ બજાવ્યો. આદર્શ શૂરવીરોને છાજે એવી રમત કરી. આજ રીતે તમારે અમારા સાધુઓનું, અમે સ્થાપવા ઈચ્છતા ભાગવત ધર્મનું રક્ષણ કરવાનું છે.”

લોલંગર અમને પકડવા આવશે

ભક્તોનાં શરીર શૂરાતનના ધ્યાસે હજુ ધ્રૂજતાં હતાં. મહારાજના સ્પર્શથી, મહારાજની વાણીથી તેઓ ધન્ય બની ગયા ! ક્ષાત્રવટ આજે કામમાં આવી ગઈ !

એટલામાં મહારાજે એકદમ કહ્યું : “ભગુજી ! અમારો ઘોડો લાવો. મને લાગે છે કે લોલંગર અમને પકડવા આવશે. માટે અહીંથી હમણાં જ નીકળી જવું છે.” મહારાજની વાણી સાંભળી કાઠી ભક્તો, પાર્ષદો હસ્યા.

ભગુજીએ કહ્યું : “મહારાજ ! તમારી જ પ્રેરણાથી અમે આ બાવાઓને મારીને ભગાડ્યા અને તમને બીક લાગે છે ?”

મહારાજે તરત જ કહ્યું : “વાત કરવાની આ વેળા નથી. માટે ઘોડો જલદી લાવો.”

ભગુજી સમજી ગયા. ઘાયલ શરીરે પણ મહારાજની સેવામાં સદા તત્પર રહેતા આ શૂરવીર પાર્ષદવર્ય મહારાજના ઓછાયાની જેમ તેમની સાથે જ રહેતા. સાથે ઊભેલા કાઠી ભક્તો તથા પાર્ષદો પણ મહારાજની સાથે જવા તૈયાર થઈ ગયા. મહારાજ રોઝા ઘોડા ઉપર સવાર થયા. પેગડામાં પગ ગોઠવ્યા અને લગામ ખેંચી. રોઝો આગલા બે પગે ઝાડ થયો. બીજા કાઠી ભક્તો, પાર્ષદો તૈયાર થાય તે પહેલાં તો ધૂળની ડમરી ઉડાડતો રોઝો અદશ્ય થઈ ગયો! સૌ જોઈ રહ્યા. વિચારમાં પડી ગયા કે મહારાજ ક્યાં ગયા! છતાં સૌએ મહારાજ જે દિશામાં ગયા તે દિશામાં તેમના ઘોડા દોડાવ્યા.

મહારાજ કણભા થઈને સીધા વહેલાલ પધાર્યા. અહીં આવી જેસિંગભાઈના મકાનમાં કોઈ ન જોઈ શકે એટલે એક ઓરડીમાં ઘોડી બાંધી.^{૧૬૫} મહારાજે વખતબાને પૂછ્યું : “જેસિંગભાઈ અને બીજા ભક્તો ક્યાં ગયા છે?”

વખતબાએ કહ્યું : “મહારાજ! એ તો બધા લોકિકે ગયા છે, પણ તમે આટલા બધા ધૂજો છો કેમ?”

મહારાજે કહ્યું : “વખત! અમારી પાછળ લોલંગર અને તેના બાવાઓ પડ્યા છે. અમને પકડીને સૂબાના દરબારમાં લઈ જવા માંગે છે. હવે બચવાનો કોઈ ઉપાય નથી. કાઠી ભક્તો પણ પાછળ રહી ગયા છે.” મહારાજે ધૂજતાં ધૂજતાં કહ્યું.

તમારી બીકથી અમને શૂરાતન ચડ્યું છે

વખતબા મહારાજની વાત સાંભળી હસ્યાં. તેમણે કહ્યું : “મહારાજ! તમારી બીકથી અમને શૂરાતન ચડ્યું છે. આદમી જ તમારું રક્ષણ કરી શકશે એવું નથી, અમે પણ આ ગોફણો વાપરી શકીએ તેમ છીએ.”

મહારાજ વખતબાનું શૂરાતન જોઈ પ્રસન્ન થયા. તેમણે કહ્યું : “તો બોલાવો બધાં બૈરાંઓને.”

વખતબાએ તરત જ રણશિંગુ ફૂંક્યું. તેમને અમીનાત^{૧૬૬} હતી, તેથી

૧૬૫. આ ઓરડી જેમાં મહારાજે ઘોડી બાંધી હતી તે પ્રસાદીની જગ્યા હજુ સચવાઈ રહી છે.

૧૬૬. આ ગામના જેસિંગભાઈની છઠ્ઠી પેઢીના પૂર્વજ પટેલ પ્રાગદાસ મથુરદાસે વિ.સં.

૧૭૮૭(સન ૧૭૩૧)ના અરસામાં જાતે દિલ્હી જઈને અમીનગીરીની સનદ મેળવી હતી. (વહેલાલ ઐતિહાસિક રૂપરેખા; લે. ભાઈલાલ આશાભાઈ પટેલ, ઓક્ટોબર ૧૯૭૭.)

તીરકામઠાંવાળા સૈનિકો તેમની પાસે હતા. તે બધા ટોળેટોળાં મળી ત્યાં આવવા લાગ્યા. સાંબેલાં લઈને બીજાં બૈરાંઓ પણ આવી ગયાં. વખતબાએ પણ ગોફણ તૈયાર રાખી.

એટલામાં લોલંગરના બાવાઓ દેખાયા. વખતબાએ ગોફણમાં પથરા નાખી મારો ચલાવ્યો. તીરકામઠાંવાળા તેમનાં તીરો છોડવા લાગ્યા. કાઠી હરિભક્તો પણ આવી પહોંચ્યા. વળી, જેસિંગભાઈ વગેરે ભક્તો પણ તેમને બોલાવવા ઘોડેસવાર મોકલાવેલ તેથી આવી ગયા. લોલંગરના બાવાઓ આ બધું લશ્કર જોઈ નાઠા. જેસિંગભાઈએ તેમના તીરકામઠાંવાળાઓને હુકમ આપ્યો : “તેમની પાછળ પડો અને એકે એકને વીંધી નાખો.”

તીરકામઠાંવાળા પાછળ પડ્યા. દોડતા બાવાઓ ઉપર મારો ચલાવ્યો. કેટલાક પડ્યા, કેટલાક નાઠા. આમ, લોલંગરનું લશ્કર વેરવિખેર થઈ ગયું. મહારાજ આ બધી રમત સંતાઈને જોઈ રહ્યા હતા.

આપનાં ચરિત્રો મોહ પમાડે તેવાં છે

જેસિંગભાઈ તથા વહેલાલના ભક્તો, કાઠી ભક્તો, પાર્ષદો બધા મહારાજ પાસે આવ્યા. મહારાજ હજુ સંતાઈને જ બેઠા હતા. તેમણે મહારાજને એ રીતે જોયા એટલે તેમને હસવું આવ્યું. જેસિંગભાઈએ કહ્યું : “દયાળુ! આપનાં ચરિત્રો ખરેખર મોહ પમાડે એવાં છે.”

મહારાજે કહ્યું : “તે સિવાય તો તમારી બુદ્ધિ અમારા સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ છે કે નહીં તેની તમને જ કેમ ખબર પડે?”

જેસિંગભાઈ સમજી ગયા. મહારાજને કહ્યું : “મહારાજ! લોલંગર અને તેના બાવાઓને તો ભગાડી દીધા છે. માટે આપ હવે સુખેથી બહાર પધારો.”

મહારાજે કહ્યું : “અમારે કાલે અહીંથી કચ્છ જવું છે. લોલંગર હજુ ઉપાધિ કરે એવી ભીતિ છે.”

જેસિંગભાઈએ કહ્યું : “મહારાજ! અહીંના હરિભક્તોનો ભાવ છે. તો આપ થોડા દિવસો અહીં રહો. આપની સેવા કરવાના અમારા મનોરથ છે તે પૂરા કરો. અહીં હમણાં જ અઢાર હરિભક્તોનાં નોતરાં આવી ગયાં છે. એટલે એટલા દિવસ તો આપને રોકાવું જ પડશે.”

મહારાજ આ સાંભળી વિચારમાં પડી ગયા. તેમણે થોડી વારે તેમણે કહ્યું : “જેસિંગભાઈ! આટલા બધા દિવસ તો રોકાવાય નહીં. અમારે તો કાલે

જ જવું છે.”

“જો એવી આપની ઈચ્છા હોય, તો આ અઢાર હરિભક્તોના થાળ જમીને જાઓ.” જેસિંગભાઈએ તરત જ કહ્યું.

તેમને મનમાં હતું કે રોજ બે હરિભક્તોના થાળ જમશે તોપણ નવ દિવસ તો મહારાજને રોકાવું પડશે જ; પણ મહારાજે તરત જ કહ્યું : “એ અઢારે હરિભક્તોને કહી દો કે કાલે સૌ થાળ કરે. અમે તેમને ત્યાં જમવા જઈશું.”

આ સાંભળી જેસિંગભાઈ આશ્ચર્ય પામી ગયા.

મહારાજ અઢાર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે

બીજે દિવસે મહારાજ અઢાર હરિભક્તોને ઘેર અઢાર સ્વરૂપ ધારણ કરી જમવા પધાર્યા. દરેકને એમ લાગ્યું કે મહારાજ આપણે ત્યાં જ જમવા પધાર્યા છે. જેસિંગભાઈએ મહારાજને પ્રેમથી લાડુ પીરસ્યા. લાડુ સામાન્ય કદથી મોટા જોઈને મહારાજે પૂછ્યું : “જેસિંગભાઈ ! લાડુ આવડા મોટા કેમ કર્યા ?”

તેમણે તરત જ કહ્યું : “મહારાજ ! અમે પાટીદાર એટલે અમારી બુદ્ધિ જાડી અને લાડુ પણ જાડા.”

મહારાજ આ સાંભળી હસ્યા. સૌને ભાવ હતો કે મહારાજ વધુ જમે તો સારું. તેથી લાડુ મોટા બનાવ્યા હતા. મહારાજ પણ દરેકનો ભાવ જોઈ દરેકને ઘેર એવા મોટા લાડુ જમી ગયા. સૌ ભેગા થયા ત્યારે સમજાયું કે મહારાજ સૌને ઘેર જુદા જુદા સ્વરૂપે જમી ગયા હતા.

મહારાજને તે દિવસે સાંજે નીકળવું હતું. એટલામાં ડભાણથી રઘુનાથદાસ પટેલ તથા બીજા હરિભક્તો આવ્યા. મહારાજને તેમણે વિનંતી કરતાં કહ્યું : “મહારાજ ! જેતલપુરમાં યજ્ઞ કર્યો હતો તેવો ડભાણમાં કરો.”

મહારાજ સાંભળી રહ્યા. પછી કહ્યું : “હમણાં લોલંગરની ઉપાધિ બહુ છે. માટે આપણને સુખ આવશે નહીં. હમણાં તો અમે કચ્છ જઈએ છીએ. ત્યાંથી સંતોને મોકલીશું અને ડભાણમાં સર્વોપરી યજ્ઞ કરીશું.”

ડભાણના ભક્તો આ સાંભળી રાજી થયા.

મહારાજ વહેલાલથી નીકળી ગયા. પોતાની સાથે જે સંતો, કાઠી હરિભક્તો હતા તેમને સૌને કચ્છ આવવાનું કહ્યું.

પરિશિષ્ટ : ૧

સદ્ગુરુ ગોપાળાનંદ સ્વામી

મહાસમર્થ યોગમૂર્તિ સદ્ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીનો જન્મ સંવત ૧૮૩૭ના મહા સુદ ૮ના મંગળ દિવસે, ઈડર પ્રાંતના ટોડલા ગામમાં, પિતા મોતીરામ ભટ્ટ ને માતા કુશલાદેવીને ત્યાં બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો. બાળપણનું નામ હતું ખુશાલ. ગૌર વર્ણ અને તેજસ્વી મુખાકૃતિવાળા આ બાળકનાં જન્મજાત લક્ષણો, પ્રભાતનાં કિરણો ફૂટે તેમ એક એક પ્રકાશવા લાગ્યાં. કુમળી વયે તો બાજુના નભોઈ ગામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પાસે વ્યાકરણ, ન્યાય, જ્યોતિષ, ખગોળ, વેદ-વેદાંતનો પણ ઊંડો અભ્યાસ કર્યો.

પૂર્વના યોગાભ્યાસી હોય તેમ ટોડલાને પાદર વહેતી નદીને સામે કિનારે આવેલા મહાદેવના દેરામાં તેઓ ઘણી વખત ધ્યાનમગ્ન રહી બેસતા અને ટોડલા ગામને ફરતી સોડામણી પર્વતમાળની કંદરામાં જઈ મહિનાઓ સુધી તપ કરતા.

અધ્યયન પૂર્ણ થયા પછી ગામમાં એમણે પાઠશાળા શરૂ કરી. બાળકોને તેઓ અભ્યાસ કરાવતા. માત્ર પઠન-પાઠનની વિદ્યા અધૂરી જણાતાં તેઓ બાળકોને ભગવદ્ભક્તિનાં પાઠો — ધૂન, કીર્તન, નામસ્મરણ આદિક પણ કરાવતા. ક્યારેક ભગવદ્ભક્તિમાં તલ્લીન થઈ જતા ખુશાલ ભક્તની સાથે બાળકો પણ ભક્તિના પ્રભાવથી સમાધિદશા પ્રાપ્ત કરતાં. દેવદર્શન, પૂજાપાઠ, કથાવાર્તા, સંતોની સેવા એ જ ખુશાલ ભક્તનો નિત્યનો ક્રમ હતો.

ટોડલાથી થોડે દૂર શામળાજીનું વિખ્યાત પુરાતની મંદિર છે. અહીં એક વહેલી સવારે પૂજારીએ મંદિરના દ્વાર ખોલ્યાં તો સિંહાસનમાં શામળાજીની મૂર્તિ જ ન મળે. આ જોઈ પૂજારી તો એકદમ હેબતાઈ ગયો. તેણે તરત મંદિરના બીજા માણસોને બોલાવ્યા. ફરી દ્વાર ખોલ્યાં તો શામળાજીની મૂર્તિ સિંહાસનમાં જેમ હતી તેમ ગોઠવાઈ ગઈ હતી. આ જોઈ પૂજારીને ઘણું આશ્ચર્ય થયું, પણ બીજા માણસોને શંકા ગઈ કે નક્કી આમાં પૂજારીનું કંઈ કપટ છે. તેમણે મૂર્તિનાં વસ્ત્રાલંકારોની તપાસ કરી તો જણાઈ આવ્યું કે એક જરિયાન વસ્ત્ર અને પગનું એક સોનાનું ઝાંઝર મૂર્તિના અંગ પર ન હતાં. આથી પૂજારી ઉપર ચોરીનો આરોપ આવ્યો. સૌ તેને મારવા લાગ્યા.

તે વખતે મૂર્તિમાંથી એકાએક અવાજ આવ્યો કે “પૂજારીનો કાંઈ વાંક નથી. હું અહીંથી થોડે દૂર ટોડલા ગામે, મારા એક ભક્ત ખુશાલની સાથે રોજ રમવા જાઉં

છું. આજે રોજના સમય કરતાં પૂજારીએ નિજમંદિર વહેલું ખોલ્યું એટલે મારે દોડતાં ત્યાંથી આવવું પડ્યું. આથી મારું એક વસ્ત્ર અને ઝાંઝર રસ્તામાં પડી ગયાં છે. તે તમે ત્યાં તપાસ કરો તો મળી આવશે.”

આ સાંભળી સૌ આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા. આ બાજુ ખુશાલ ભક્તનાં માતૃશ્રી સવારના પહોરમાં પોતાના ઘરનું આંગણું વાળતાં હતાં ત્યાંથી એક જરિયાન વસ્ત્ર અને નવેળામાંથી ઝાંઝર તેમને મળી આવ્યાં. તેઓ આમતેમ જોવા લાગ્યાં. તેથી હસતાં હસતાં બાલભક્તે કહ્યું કે “એ ત્યાં ને ત્યાં રહેવા દો. જેનું છે તે હમણાં આવીને લઈ જશે.”

થોડી વારમાં જ શામળાજી મંદિરના માણસો તે ઘર શોધતાં શોધતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ખુશાલ ભક્તને પ્રણામ કર્યા. તેમનાં માતૃશ્રીને બધી વાત કરી અને આશ્ચર્ય પામતાં બંને વસ્તુઓ લઈ ગયા.

આવા ચમત્કારી પ્રસંગોમાં બીજો પણ એક પ્રસંગ ખાસ નોંધાયેલો છે. તે વખતે ઈડરના રાજાએ બ્રાહ્મણો ઉપર માથા દીઠ રૂપિયા ત્રણનો વાર્ષિક કર નાખેલો. બ્રાહ્મણોએ કર માફ કરવા રાજાને વિનંતી કરી, પણ રાજાએ તે માન્ય રાખી નહીં. આ સમયે બાલભક્તની ખ્યાતિ ચોતરફ પ્રસરી ચૂકી હતી. તેથી બ્રાહ્મણોએ તેમને ચમત્કારી જાણી, તેમના દ્વારા રાજાને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ ગર્વથી અંધ બનેલા તે રાજાએ અજ્ઞાનતામાં આ બાલભક્તના વચનની પણ ઉપેક્ષા કરી. આથી ખુશાલ ભક્ત સૌ બ્રાહ્મણોને સાથે લઈ ગામની બહાર વાવ છે ત્યાં ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે રાજાને સદ્બુદ્ધિ આપે.

પોતાના ભક્તનો થયેલો અપરાધ ભગવાન કેમ સહન કરે? ભગવાને ઈચ્છા કરી અને તે જ વખતે રાજા અને તેનાં કુટુંબીજનો તથા કારભારીઓનાં ઝાડા-પેશાબ એકદમ બંધ થઈ ગયાં. રાજમહેલમાં ખળભળાટ મચી ગયો. બધા ખૂબ અકળાવા લાગ્યા. પછી કોઈએ સલાહ આપી કે પેલા નાનકડા ખુશાલ ભક્તનું તમે અપમાન કર્યું તેથી જ કદાચ આમ બન્યું હશે. માટે હવે તેની માફી માગો. તો જ સૌને સારું થાય. રાજાના અંતરમાં પણ આ વાત મનાઈ ગઈ. રાજાએ અને તેના માણસોએ ખુશાલ ભક્ત પાસે આવી માફી માગી. ત્યારે બાલભક્તે કહ્યું કે “પહેલાં વેરો માફ કરો અને તાંબાના પતરા ઉપર લેખ કરી આપો કે મારા રાજ્યમાં બ્રાહ્મણો ઉપર વેરો નહીં નાખવામાં આવે.”

આ પ્રમાણે કર્યું ત્યારે જ રાજા અને તેના માણસોને સારું થયું. સૌ રાજી થઈ ખુશાલ ભક્તનો મહિમા સમજવા લાગ્યા. આવા અનેક ચમત્કારિક પ્રસંગોનો ખુશાલ ભક્તના જીવન દ્વારા સૌને અનુભવ થયેલો.

થોડાં વર્ષો પછી વાઝશિનોરના બે સત્સંગીઓ, કાશીરામભાઈ તથા મુરલીધરભાઈ પાસેથી તેમણે સ્વામિનારાયણ ભગવાનના પ્રાગટ્ય અને મહિમા સંબંધી વાતો સાંભળી. પૂર્વના સંસ્કારથી ખુશાલ ભક્તને આ વાતોથી મહારાજનાં દર્શનની ઉત્કંઠા વધવા લાગી. એવામાં નભોઈ ગામમાં મહારાજના પરમહંસ સર્વશ્વરાનંદજીનો તેમને યોગ થયો. તેમની પાસે વર્તમાન લઈ શ્રીજીના આશ્રિત થયા, પણ મહારાજનાં દર્શનની તત્પરતા રોકી શક્યા નહીં અને ડભાણમાં સૌ પ્રથમ મહારાજનાં દર્શન કર્યાં. જેમ નદી સાગરમાં મળી જાય, તેમ મહારાજના દિવ્ય સ્વરૂપમાં ખુશાલ ભક્ત પણ લીન થઈ ગયા. પૂર્વનું હેત ઊભરાઈ આવ્યું અને ભાવવિભોર બની આનંદાશ્રુથી મહારાજનાં ચરણકમળ તેમણે પખાળ્યાં. મહારાજ પણ પોતાના ભક્તને મળીને અત્યંત રાજી થયા. પૂર્વનું જ્ઞાન પ્રગટ થયું અને ભક્તને ભગવાનનો નિશ્ચય તે જ ક્ષણે થઈ ગયો.

ખુશાલ ભક્તે તરત ત્યાગી થઈ ચરણકમળમાં નિવાસ આપવા મહારાજને આજીજી કરી. મહારાજે થોડી મુદત આપી ભક્તને ઘરે મોકલ્યા, પણ સંસારનો ત્યાગ કરી પ્રભુની સમીપ પહોંચવાની ખુશાલ ભક્તની ઝંખના રાત-દહાડો વધવા લાગી.

એક વખત એક બ્રાહ્મણ ખુશાલ ભક્તને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બ્રાહ્મણ સાથે ખુશાલ ભક્ત પણ ગુજરાતમાં, મહારાજને મળવાની અભિલાષાથી નીકળ્યા. રસ્તામાં આ બ્રાહ્મણ પોતે ખુશાલ ભક્તને જમાડે, તેમના પગમાં (જોડા ન હતા તેથી) કાંટા વાગે તે કાઢી આપે, એમ બહુ સેવા કરે. આગળ જતાં જેતલપુર નજીક બ્રાહ્મણે ખુશાલ ભક્તનો સાથ છોડી દીધો અને તેમને કહ્યું કે “સ્વામિનારાયણ ભગવાન અહીં બિરાજે છે, તમે તેમને મળો, હું પછી આવીશ.”

ખુશાલ ભક્ત તો દર્શનની તાલાવેલીમાં એકદમ મહારાજ પાસે પહોંચી ગયા. મહારાજ રાજી થયા અને કઈ રીતે આવ્યા તે વિગત કહી તેથી ખુશાલ ભક્તને ખાતરી થઈ કે મહારાજ પોતે જ બ્રાહ્મણના વેશે તેડવા આવેલા. તેઓ ગદ્ગદ થઈ મહારાજનાં ચરણોમાં પડી ગયા. પછી મહારાજની ઈચ્છાથી તેઓ થોડો સમય વડોદરા પાસે સરસવણી ગામે શિક્ષક તરીકે નિશાળમાં ભણાવતા. પાછળથી મહારાજની આજ્ઞાથી વડોદરામાં સદાશિવભાઈને ત્યાં રહેતા અને કથાવાર્તા કરી મુમુક્ષુઓને સન્માર્ગે વાળતા.

ત્યાગાશ્રમમાં પ્રવેશવાનો એ પવિત્ર દિવસ આવી પહોંચ્યો. મહારાજે પોતાના ભક્ત ખુશાલ ભક્તને ગઢપુર તેડાવ્યા અને સં. ૧૮૬૪ના કાર્તિક વદિ આઠમના રોજ દાદાખાચરના દરબારમાં ખુશાલ ભક્તને ભાગવતી દીક્ષા આપી

અને ‘ગોપાળાનંદ સ્વામી’ એવું શુભ નામ ધારણ કરાવ્યું.

મહારાજની આજ્ઞાથી ગોપાળાનંદ સ્વામી ઘણુંખરું વડોદરામાં રહેતા. આ નગરીમાં ઘણા વિદ્વાનો હતા. તેથી અહીં સત્સંગ પ્રવર્તીવવાનું કાર્ય ઘણું કઠણ હતું, છતાં પણ પોતાની સાધુતા અને વિદ્વત્તાથી તેમણે વિદ્વાનો, સદ્ગૃહસ્થો, રાજ્યના અમલદારો અને ખુદ સયાજીરાવ ગાયકવાડને પણ સત્સંગ કરાવ્યો અને મહારાજના આશ્રિત બનાવ્યા. તેમણે દેખાડેલાં ઐશ્વર્ય ચમત્કારોથી પણ આ પ્રદેશમાં સત્સંગનો સારો વિકાસ થયો. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પોતાના અનેક અનન્ય શિષ્યોને અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો અક્ષરધામાવતાર તરીકે અપાર મહિમા સમજાવી તેમના શરણાર્થી બનાવ્યા હતા.